

R E P O R T R E S U M E S

ED 010 340

48

EAST ARMENIAN READER.

BY- ESSABAL, PAUL

UNIVERSITY OF CALIFORNIA, BERKELEY CAMPUS

REPORT NUMBER BR-5-1262

PUB DATE

66

EDRS PRICE MF-\$0.54 HC-\$16.04 401P.

DESCRIPTORS- *ARMENIAN, LANGUAGE INSTRUCTION, *LANGUAGE GUIDES, *LANGUAGE RESEARCH, LITERATURE, BERKELEY, CALIFORNIA

THIS EAST ARMENIAN READER CONSISTS OF MATERIAL WRITTEN IN MESROPIAN SPELLING. AN INTRODUCTION (WRITTEN IN ENGLISH) PROVIDES A HISTORICAL REVIEW OF THE ARMENIAN LANGUAGE. GLOSSARIES (ARMENIAN-ENGLISH) AND RULES FOR ABBREVIATIONS, SPELLING, AND WORD COMPOSITION ARE INCLUDED. (GC)

5-1262

U. S. DEPARTMENT OF HEALTH, EDUCATION AND WELFARE
Office of Education
This document has been reproduced exactly as received from the person or organization originating it. Points of view or opinions stated do not necessarily represent official Office of Education position or policy.

ED 010340

ՀԱՅՈՑ ԼԵԶԻԻ ԸՆԹԵՐՑԱՐԱՆ

ԱՐԵՒԵԼԱՅԱՅ ԲԱՐԲԱՌ

Կապճեց

ՊՕՂՈՍ ԷՍԱՊԱԼԵԱՆ

ԿԱԼԻՓՈՐՆԻՈՅ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԲԵՐԿԼԻ

1966

U. S. DEPARTMENT OF HEALTH, EDUCATION AND WELFARE
Office of Education

This document has been reproduced exactly as received from the person or organization originating it. Points of view or opinions stated do not necessarily represent official Office of Education position or policy.

ED 010 351
40

EAST ARMENIAN READER

Selected and Edited

BY

PAUL ESSABAL

UNIVERSITY OF CALIFORNIA

BERKELEY, CALIFORNIA

1966

The Research reported herein was performed pursuant to a contract with the United States Office of Education, Department of Health, Education and Welfare (under the provisions of the Language Development Program, NDEA).

Dr. Paul Essabal has been in charge of courses in Armenian language, literature, and history at the University of California, Berkeley since 1960. Dr. Essabal, who received his degree at the University of Vienna, is the author of numerous articles and studies in Armenian philology and folklore.

Copyright 1966

By the Regents of the University of California

Printed in the United States of America

By the University of California Printing Department

ԿԸ ՉՕՆԵՄ ԱՅՍ ԱՐԵՒԵԼԱՀԱՅ ԸՆԹԵՐՑԱՐԱՆԸ

ՊՐ. ԱԼԵՔՍ ՓԻԼԻԳՈՍԻՆ

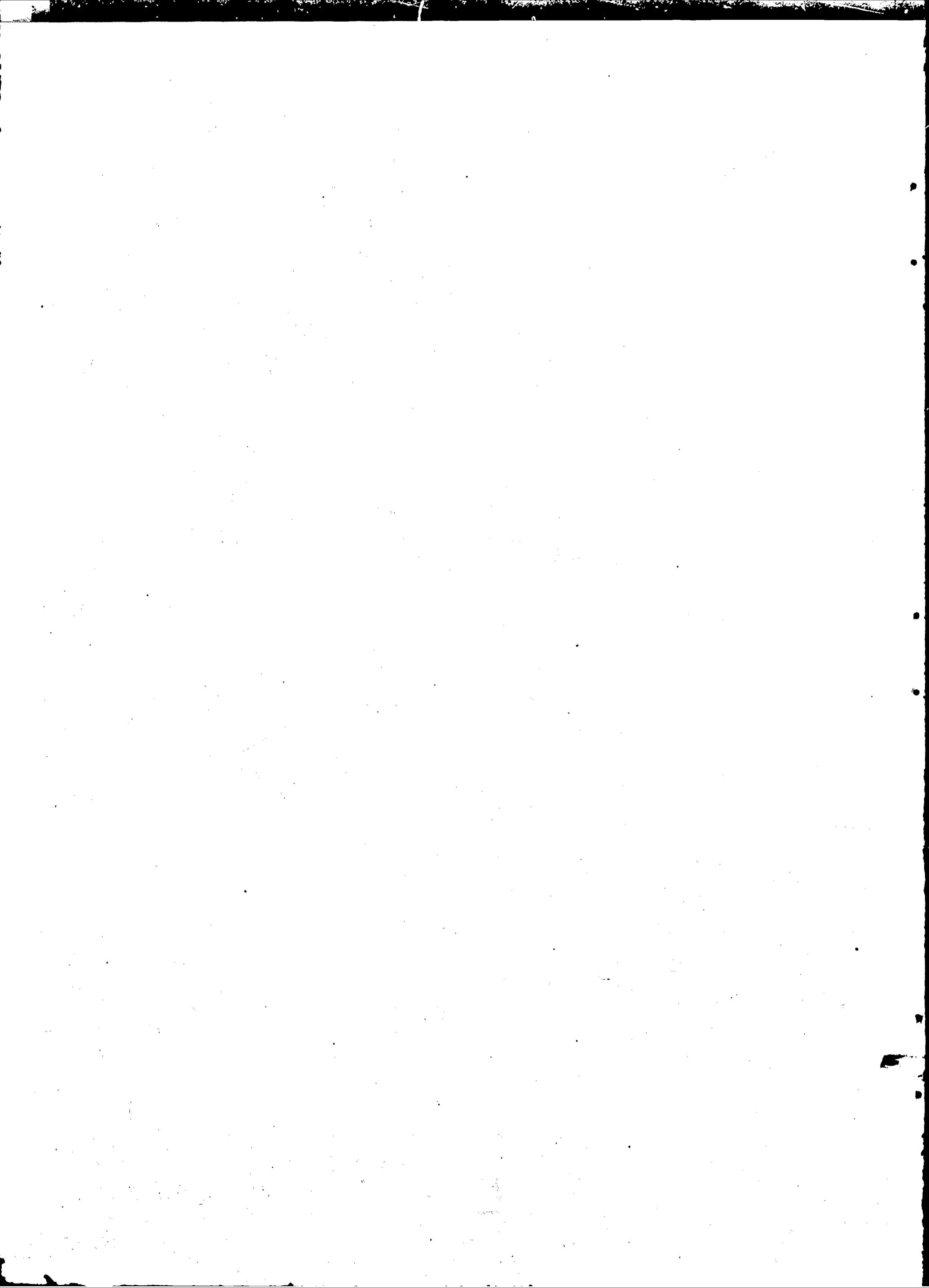
**ՈՐ ՀԱՅՐԱԲԱՐ ՀՈՎԱՆԱԽՈՐԵՑ ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆԸ
ԿԱԼԻՖՈՐՆԻՈՑ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻՆ ՄԷՋ Ի ՊԵՐՔԼԻ
ԱՆՈՐ ՍԿՋԲՆԱԽՈՐՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՕՐԷՆ:**

I DEDICATE THIS ARMENIAN READER TO

MR. ALEX PILIBOS

**WHO HAS GENEROUSLY SUPPORTED THE
PROGRAM IN ARMENIAN STUDIES AT THE
UNIVERSITY OF CALIFORNIA, BERKELEY,
SINCE IT WAS INITIATED IN SEPTEMBER
1960.**

P. Essabal

INTRODUCTION

Modern Armenian is written in two dialects that according to their geographical positions are called East Armenian and West Armenian. East Armenian is the language of Armenians in the Soviet Union, Persia and India, while West Armenian was spoken in the Ottoman Empire until the extermination of the Armenian people in their homeland (1915). The ethnic debris saved from that national catastrophe continued to cultivate their West Armenian language in Syria, Lebanon, Egypt, Greece, France, Latin America and the United States.

A historical survey of the development of both dialects will help us to understand their essential differences.

The Ancient Armenian literature created by Mashtotz and Catholicos Sahak in the 5th century represents a monolithic language, with a well-fixed grammar and selective vocabulary. Mashtotz's language as a heritage of past prosperity remained in the possession of the Armenian clergy and of other literates, with the same degradation of its classical character taking place as occurred with Latin in the Medieval Church.

II

The spoken Armenian language developed in its own way, and the distance between it and the written language, Grabar, became greater in the following centuries. In Armeno-Cilicia, where a national territory and administration were achieved in the Middle Ages, Grabar was no longer understood by the common people, and the spoken language, called Middle-Armenian, was introduced in official use. It shows a strong mixture of various dialect components in a grammatical frame that is close to Ancient Armenian.

This innovation was no break for the Grabarists who insisted on using Ancient Armenian in literature and rejected its replacement by Middle, and later by Modern Armenian, until the end of the past century.

One of those belated Grabarists was a University of California professor at the Berkeley campus, Mr. M. Vaygouny, who polemized against Modern Armenian in literature and translated THE RAVEN into Ancient Armenian as shaped by him, in order to show its "virtues and possibilities...as an instrument of modern poetical thought expression... against any one of the two or three so-called 'modern' written Armenian dialects deified so thoughtlessly nowadays and forced upon the people at large under the whip hand primarily of certain foreign religious Agencies, for reasons and objects and shameful inadequacies of their own."¹

III

Vaygouni's reproach was gratuitous. The best Grabarists were the Catholic Mekhitharists in Venice and Vienna (the Armenian Ciceronians) who cultivated and published Ancient Armenian literature, studied its grammar, produced the best dictionary existing in that language, NOR BĀRGIRK' HAYKAZEAN LEZOWI, 2 vol., Venice 1836, and created a new literature in Grabar. Nonetheless, Modern Armenian was a special subject of their care.

The Armenian people were cut off from Ancient Armenian, as the Italians, French and Spaniards were from Latin. Spoken Armenian should have been cultivated to avoid the danger of total alienation of the Armenian nation from their cultural heritage. Many Armenian settlements had already lost their native language for lack of instruction in it. Armenians in Poland spoke and wrote in Tatar; those in the Balkan Peninsula and Southern Russia used Turkish or a mixture of Tatar as a reminiscence of the prior domination of these races. Armenians in the cities of Asia Minor with a Turkish majority had taken over Turkish customs, shaped their names into Turkish and spoke Turkish. A literature, mainly religious, was created for those Armenians of Turkish tongue. The Catalogue de la Librairie des PP Mechitharistes, Vienna 1936, p. 69-74, lists 67 books of that category from the Mekhitharist press in Vienna alone. Turkish newspapers in the Armenian alphabet were published

IV

in Istanbul, such as MANZUMEI EFKYAR, TERCUMANI EFKYAR, TERCUMANI HAKIKAT, CERIDIYEI ŞARKIYE, MECMUAYI AKHBAR, MUNADI, AVETABER (title Armenian, language Turkish, published by the Armenian Protestant Church). Western authors were translated into Turkish by Armenians. Armenian troubadours as Nami, Serveri, Pitari etc. wrote and sang in Turkish; all these works in the Turkish tongue were published, however, in the Armenian alphabet. The use of Turkish in everyday and cultural life shows how far Armenian-Turkish fraternization had advanced in the 19th and 20th centuries, within the limits of Muslim laws. The Pan-Turanian policy of the Red Sultan and the Young Turks did not consider, however, those eminent signs of the good will of their Armenian subjects when they staged the indiscriminate massacres of 1894-1896, 1909, and the final genocide of the Armenians in 1915.

• • • • •

The first attempt at a West Armenian grammar was made by Abbot Mekhithar, the founder of the Mekhitharist monastery, and was published in Venice (1727).² It was addressed to Armenians of Turkish tongue; for their understanding the explanations are given in Turkish, written in the Armenian characters. Mekhithar had based his grammar essentially on his native Sebastia dialect. This could

not be retained when a larger number of books, monthlies and newspapers appeared in Modern Armenian.

Since the 18th century Constantinople had become the center of Armenian publications, after many attempts of Armenian publishers in Venice, Amsterdam, Rome, Marseilles, etc. The Armenian-reading public were mostly living in the Sultan's capital. The cultural, educational and political life of Armenians in general was focused on that city as early as 1461, when Bishop Hovakim of Brussa was instituted as patriarch to represent the Armenian people before the Sublime Porte. Most intellectuals, including many Mekhitharists in Venice and Vienna, who created West-Armenian literature, were native to that city, and they wrote in their own dialect, with selected words and forms from other dialects, but strongly guided by Ancient Armenian. The school and the press carried the new language to Armenians everywhere in the Sultan's empire. Thus literary West Armenian became the common language of the Armenians, superseding other dialects in the course of time. This happened after bitter polemics with the Grabarists. A. Aydenian's Modern Armenian Grammar, Vienna 1866,³ contributed largely to the final triumph of the new literary language.

The West-Armenian literary language represents the

VI

organic development of Middle-Armenian, and is closest to Ancient Armenian. It is mainly based on the Constantinople dialect that was purged of its foreign elements, among them 4,000 Turkish words.⁴ It is characterized by new words and creations produced as a result of the linguistic puritanism that rejected all forms and innovations not justified by Ancient Armenian norms. Some pure Armenian elements also were sacrificed out of ignorance.

~ ~ ~ ~ ~

East Armenian made its entry into literature by religious books published mostly by Protestant missionaries.⁵ The popularization of written East Armenian is due, however, to famous literary figures such as Kh. Abovian, M. Nalbandian, S. Nazarian. The leading reason for writing in East Armenian was to create a literature that could be understood by common people. As Armenian was spoken in some 40 dialects, a selection from among them was necessary, and the enrichment of the selected dialect with elements of other dialects was set as a goal. The result of this principle was the multiplicity of dialects used in literature by East Armenian authors. Finally a unified language was realized based mainly on the Erivan dialect. The way to linguistic unification was long, and educational institutions such as the Lazarian Academy in Moscow (1816) and Nersessian College in Tiflis (1826), with their Armenian students of different

VII

regions, had a pioneering role in its shaping.

By the end of the 19th century, East Armenian showed a uniform grammar, and a rich vocabulary with strong dialect coloring. The influence of Ancient Armenian was reduced, and a large number of foreign words, chiefly Russian, but also of German and Oriental origin, were accepted into the literature, in contrast with West Armenian.

Armenia after World War I found itself facing linguistic problems, among others. Many West Armenian ethnic elements, escaping destruction, had been huddled within a horribly amputated republic. The problem sharpened with the socialization of the small country. The new system with its terminology set the Armenian language a hard task. The consequences of the new political and social situation were extensive changes in Armenian vocabulary, under exclusive Russian influence, and further simplification of the Armenian grammar.⁶

Unfortunately not all the changes and creations were realized in accordance with Armenian linguistic feeling; deficient education during the war and some weakness to innovations were responsible for erroneous and unsound words and forms that appeared in the press. We must add, however, that many of those wrong and awkward creations have already

VIII

been abandoned, and further study of the national linguistic patrimony will help in the invention of original Armenian terms for imported ones. But many new loan words will remain as parts of Armenian language, just as ancient Iranian and Greek words have been accepted and continue to live in modern Armenian literature.

Soviet Armenian is planned as the common language of Armenians in the Soviet Union. Schools and the press are pursuing that goal. Special attention is being paid to textbooks so as to present the language in accordance with the new norms established.

Our selections for this reader, especially in its first part, are mostly taken from those textbooks in order to reproduce the "common" Soviet Armenian. Very few readings are not of Soviet origin. The second part is more literary, gathered from various authors of the Soviet and pre-Soviet period. This will illustrate some linguistic differences between them. On principle we have avoided including authors who use pure dialect in their writings.

An East Armenian grammar should accompany this reader. There is none in English.⁷ Considering the development of the East Armenian language, any grammar should be large enough to include the different dialect forms used by the

best authors. In the frame of our reader this was impossible; to help the students we have regularly indicated the grammatical forms occurring in the readings. These indications are gradually omitted. We recommend that beginners repeat the first readings as many times as they can afford: this will help them to gain an insight into the structure of East Armenian sentences.

As to the content of our readings, we note that a reader representing essentially Soviet Armenian should include Soviet vocabulary reflecting Soviet ideology. In order to make this textbook less political and more instructive, however, we have preferred to give a larger place to historical, social and biographical articles that reproduce Armenian life in miniature.

The traditional spelling of Armenian was also affected in Soviet Armenia. The so-called Mesropian spelling of Ancient Armenian has undergone many changes in modern pronunciation. The 'People's Committee' ordered some radical reforms in it (March 3, 1922): every letter of the Armenian alphabet should represent one specific sound in all positions. Where there was a duplicity in sound representation of the traditional spelling, it should be simplified according to this monophonic principle. No letter was allowed to be written, if not pronounced. This reform was partly rescinded

in May 1940 (See details in the Glossary.).

This reader is written in MESROPIAN SPELLING. The only concession made to modern spelling is the representation of consonantic *-nl-* by *-l-*, as in East Armenian in general. 8

The collection of material of this reader and its elaboration were done under the principal investigator Professor Gordon H. Fairbanks, Cornell University, 1961 - 1962. The book assumed its final form under the principal investigator Professor William M. Brinner, University of California, Berkeley, 1964-1965. I have to thank both of them. Mr. Armen Shamanian, with the help of Mr. Herand Der Sarkissian collected the Glossary (later completed). Mr. and Mrs. Lemyel Amirian, Miss Anne Avakian, Mr. A. Amourian and some students of mine checked it; Mrs. Mary Bedoyan typed most of the second part of this book. Hearty thanks to all of them.

I am aware of many imperfections, especially in the presentation of this book, and I apologize for them. In setting up a book one enjoys many advantages lacking in the process of typing and reproducing it.

XI.

Footnotes:

- 1) M. Vaygouny, *The Raven*, Vienna 1925. English Nota out of the text.
- 2) *Դուռն Քերականութեան Աշխարհարտ Լեզուին Հայոց, շարադրեալ սաճկականաւ լեզուաւ, Վենետիկ 1727*: The original grammar written in Armenian is bigger in size and remains as manuscript. *Bazmavep*, 1843, N° 7, p.109.
- 3) *Հ.Արսէն Այտրնեան, Քննական Քերականութիւն Աշխարհարտ կամ Արդի Հայերէն Լեզուի, Վիէննա 1866*:
An American, Elias Riggs, wrote "A Grammar of the Modern Armenian as spoken in Constantinople and Asia Minor", Constantinople 1847.
- 4) *Հ.Աճառեան, Հայոց Լեզուի Պատմութիւն, Բ հտ., էջ 270, 471*:
- 5) *Բանալի Գիտութեան, Սան Գետերբուրգ 1788. Համառոտ Քննութիւն Բրիտանոնէական Հաւատոց, Մոսկուա 1881. Աւետարանի Ճշմարտութեան ու Զօրութեան համար, Շուշի 1858*:
A German scholar, Johann Joachim Schröder, wrote the first East Armenian grammar. See his *Thesaurus Linguae Armenicae*, Amsterdam 1711, p.303-327.
- 6) Monographs dedicated to the study of Russian influence in East Armenian:
Ս.Ղ.Ղազարեան, Ժամանակակից Հայոց Լեզուն եւ Խուսերէնի Դերը նրա հարստացման ու զարգացման մէջ, Երեւան 1955:
Գ.Սեւակ, Հայոց Լեզուի Զարգացման Սովետական Փուլը, Երեւան 1946:
I. Kusikyan, *Izmenenija v slovarnom sostave literaturnovo armjanskovo jazyka sovetaskovo perioda*, Moskva 1964.
A. Ter-Matevosjan, *Kratky sravnitelny obzor strukturnyx osobennostej russkovo-armjanskovo jazykov*, Baku 1939.
- 7) East Armenian grammars in foreign languages:
Artasches Abeghian, *Neuarmenische Grammatik, Ost- und Westarmenisch*, Berlin-Leipzig 1936.
A.S. Garibyan, *Kratky kurs armjanskovo jazyka*, Erivan 1960
- 8) The spellings of amen, amēn are interchanged. In word division we have generally followed Aydenian's rules, *Mod. Arm. Grammar*, p. 346-351. A.V. Grigoryan, *Hayoc Lezow*, p.24-26, shows little differences. See also S.L. Kogian, *Armen. Grammar*, p. 19-21.

Literature dedicated to the study of Soviet Armenian
(incomplete)

- Մ.Արեղեան, Հայոց Լեզվի Տեսութիւն, Երեւան 1931:
- Ա.Ա.Արրահամեան, Բայը ժամանանակից հայերէնում, Գիրք Ա.1962
- Ա.Ա.Արրահամեան, Հայերէնի դերբայները եւ նրանց ձեւաբանական նշանակութիւնը. Երեւան 1953.
- Ս.Արրահամեան, Արդի հայերէնի դերանունները, Երեւան 1956.
- Ս.Արրահամեան, ժամանանակից հայերէնի չթեքւող խօսքի մասերը, Երեւան 1959.
- Վ.Առաքելեան, ժամանակակից հայերէնի հնչիւնաբանութիւնը, Երեւան 1955.
- Վ.Առաքելեան, ժամանակակից հայերէնի հոլովների եւ հոլովական կապակցութիւնների իմաստային առումները, Երեւան 1957.
- Վ.Առաքելեան, Հայերէնի շարահիւսութիւն, Կո.Ա, Երեւան 1958.
- Մ.Ե.Ասատրեան, Բայի սեռերը ժամանակակից հայերէնում, Երեւան 1959.
- Հ.Բարսեղեան, Արդի հայերէնի բայի եւ խոնարհման տեսութիւն, Երեւան 1953.
- Գ.Լ.Գարեգինեան, Շաղկապները ժամանակակից հայերէնում, Երեւան 1963.
- Ա.Ղարիբեան, Հայոց Լեզվի քերականութիւն (տարբեր հրատարակութիւններ սկսած 1934 թ.)
- Ա.Ղարիբեան, Հայոց Լեզվի դասաւանդման մեթոդիկա, Երեւան 1954.
- Ա.Մուրվալեան, Հայոց Լեզվի բառային կազմը, Երեւան 1955.
- Ա.Մուրվալեան, Հայոց Լեզվի դարձածաբանութիւն եւ բայակազմութիւն, Երեւան 1959.
- Գ.Ներսիսեան, Բայի սեռի եւ կերպի ուսուցումը. Երեւան 1943
- Ն.Պառնասեան, Սփորադասականի կապակցութիւնը արդի հայերէնի բարդ նախադասութիւններում, Երեւան 1961.
- Պ.Մ.Պօղոսեան, Բայի եղանակային ձեւերի ոճական կիրառութիւնները արդի հայերէնում, Երեւան 1959.
- Գ.Ջահուկեան, Քերականական եւ ուղղագրական աշխատութիւնները արդի հայերէնում, Երեւան 1854.
- Գ.Սեւակ, ժամանակակից հայերէն Լեզվի տեսութիւն, Երեւան, Գիրք Ա 1939, Գիրք Բ 1947.
- Գ.Սեւակ, ժամանակակից հայոց Լեզվի համառօտ պատմութիւն, Երեւան 1948.
- Գ.Սեւակ, Հայոց Լեզվի շարահիւսութիւն, Երեւան, Երեւան 1950.
- Գ.Սեւակ, ժամանակակից Հայոց Լեզվի դասընթաց, Երեւան 1955.
- Գ.Սեւակ, Հայոց Լեզվի զարգացման սովետական փուլը, Երեւան 1946:

Pre-Soviet East Armenian Grammars.

- Մ. Աբեղեան, Աշխարհաբարի քերականութիւն, Վաղարշապատ 1906.
- Մ. Աբեղեան, Աշխարհաբարի շարահիւսութիւն, Վաղարշապատ 1912.
- Մ. Աբեղեան, Տարրական քերականութիւն, Թիֆլիս 1910.
- Ա. Արաբաջեան, Տարրական քերականութիւն հայոց աշխարհաբար լեզուի, Աղեքսանդրոպոլ 1903.
- Ա. Բահաթրեանց, քերականութիւն աշխարհիկ լեզուի, Տիֆլիս 1879.
- Յ. Դաղբաշեան, Արեւելախայ աշխարհաբարի քերականութիւն, Մասն Ա., Թիֆլիս 1913.
- Յ. Թումանեան, Հայոց աշխարհաբար լեզուի համառօտ համաձայնութիւն, Թիֆլիս 1911.
- Ն. Մելիք-Թանգեան, Աշխարհաբարի քերականութիւն, Շուշի 1893.
- Ս. Պալասանեան, Գործնական քերականութիւն հայերէն լեզուի, Թիֆլիս 1869, Բ. տպ. 1874.
- Ս. Պալասանեան, Ընդհանուր տեսութիւն արեւելեան նոր գրաւոր լեզուի. Հայոց, Թիֆլիս 1870.
- Ս. Պալասանեան, քերականութիւն մայրենի լեզուի. Ե. տպ., Թիֆլիս 1906.
- Ն. Տէր-Ղեւոնդեան, Մայրենի լեզուի քերականութեան տարերբը, Թիֆլիս Զ. տպ. 1906.
- Գ. Վանցեան, Պատմական քերականութիւն արեւելախայ լեզուի, Թիֆլիս 1906.
- Գ. Վանցեան, Դպրոցական քերականութիւն, Թիֆլիս 1906.

ՀՆԹԵՐՑԱՐԱՆ

Ա ՄԱՍ

FIRST PART

Abbreviations:

AA Ancient Armenian
EA East Armenian
SA Soviet Armenian
WA West Armenian
BW borrowed words used in EA, specially in SA
LW loan words common in EA and WA

Acc. accusative
adv. adverb
d. dative
g. genitive
intrans(itive)
pl. plural
p.p. past participle
sing(ular)
trans(itive)
mil(.itary)
geogr(aphical)
< / > derived from.

ՓՈՔՐԻԿԻ ԵՐԱՋԸ

Մի փոքրիկ տղայ զիշերևայ քնին՝ երազ է տեսնում:

Առաւօտը վաղ քնից զարթնելով՝ վազում է, պատմում մայրիկին:

Բայց յանկարծ մոռանում է երազին շարունակութիւնը, կանգ է առնում եւ հարցնում մօրը.

-Յետոյ ինչ եղաւ, ասա՛, մայրիկ ջան:

Մայրիկը ժպտալով պատասխանում է նրան.

-Երազդ որտեղից գիտեմ, բալիկ ջան:

Տղան զարմանքով ասում է նրան.

-Ինչպէս չգիտես. չէ՞ որ երազումս դու ինձ հետ էիր:

THE DREAM OF A LITTLE ONE

A little boy sees a dream in his night sleep.

Early in the morning, awakening from his sleep, he runs, tells his mommy.

But suddenly he forgets the continuation of his dream, he stops and asks his mother:

"What happened later, tell (me), dear mommy!"

His mother smiling answers him:

"How do I know your dream, dear child?"

The boy says to her with amazement:

"Why don't you know? You were with me in my dream, weren't you?"

փոքրիկ	little, small	մայրիկին	of/to the mommy,
- ի	of the little	մայրիկ	of/to his mommy
երազ	one dream	մայրիկի	mommy
- ը	the	մայրիկի	of/to mommy
մի	one (+ noun)	- ն	of/to the/his
տղայ	boy	բայց	but
գիշերւայ	of night	յանկարծ	suddenly
գիշեր	night	մոռանում է	is forgetting
քնին	of/to the sleep;	մոռանալ	to forget
քուն	in the sleep (adv.)	երազին	of/to the/his dream
քնի	(the) sleep	երազ, երազի, երազին	dream, of/to ~,
- ն	of sleep	շարունակութիւն	of/to the/his ~ continuation
է	of/to the sleep	- ը	the
տեսնում	he/she/it is seeing	կանգ է առնում	is stopping
է տեսնում	is seeing	կանգ առնել	to stop
տեսնել	to see	հարցնում	asking
առաւօտը վաղ	early in the morning	հարցնել	to ask
առաւօտ	morning	մօրը	of/to the/his mother
- ը	the/in the mor- ning	մայր	mother
վաղ	early	մօր, մօրը	of/to mother, of/to the/his mother
քնից	from sleep	յետոյ	later, then
քուն, քնի, քնից	sleep, of/to ~ ,	ինչ	what?
զարթնելով	from awakening, by ~	եղաւ	was, became; happened
զարթնել	to awake (intr.)	լինել, եղաւ	to be, become: it was
վազում է	is running	ասա	tell, say!
վազել	to run	ասել	to tell, to say
պատմում	telling, narrating	մայրիկ ջան	dear mommy
պատմել	to tell, to nar- rate	ջան	dear (literally: soul)
		մայրիկը	the mommy, his ~

ժպտալով	with smiling	ինձ	to me, me
ժպտալ	to smile	հետ	with (+ dat.)
պատասխանում է	is answering	չէ՞ որ ...	ինձ հետ էիր you were
պատասխանել	to answer		with me, weren't you?
նրան	to him/her; him/her		(Armenian sentence is
երազդ	your dream		a reproach.)
երազս	my dream		
երազը, երազն	his/her dream		
հրտեղից	from where? = how?		
հրտեղ	where?		
զիտեմ	I know		
զիտենալ	to know		
բալիկ ջան	dear child		
տղան <տղայ + ն	the boy		
զարմանքով	with amazement		
զարմանք	amazement		
ասում է	he/she says, tells		
նրան	to him/her		
ինչպէս	how? (here: why)		
չզիտես	you don't know		
չ...	not (+verb)		
զիտես	you know		
չէ՞ < չ + է	isn't it?		
որ	that		
չէ՞ որ	isn't (true) that ?		
երազումս	in my dream		
երազում (<երազ)	in dream		
դու	you		

ԵՐԵՒԱՆԸ

Երեւանը Հայաստանի մայրաքաղաքն է: Քաղաքի միջով հոսում են Հրազդան եւ Գետառ գետերը:

Երեւանը շրջապատւած է այգիներով ու նորատունկ անտառներով: Երեւանից երեւում են Մասիս եւ Արագած սարերը:

Քաղաքն ունի շատ գեղեցիկ փողոցներ ու զբօսավայրեր: Գլխաւոր փողոցներով անցնում են տրամվայներ ու ավտոբուսներ: Քաղաքի հարաւային մասում գտնւում է երկաթուղային կայարանը: Այստեղից գնացքն ամեն օր հարիւրաւոր ուղեւորներ է տանում դէպի Լենինական, Կիրովական, Թբիլիսի, Բաքու եւ Մոսկվա:

Երեւան քաղաքի կենտրոնում գտնւում են հրապարակներ: Ամառ թէ ձմեռ երեւանում կառուցում են ու կառուցում: Քաղաքի բոլոր մասերում բազմաթիւ նոր շէնքեր են բարձրանում:

Երեւանում շատ գործարաններ, դպրոցներ, մանկապարտէզներ, ինստիտուտներ, թատրոններ ու կինոներ կան:

ERIVAN

Erivan is the capital of Armenia. The rivers Hrazdan and Getar flow through the city.

Erivan is surrounded by orchards and recently planted forests. The mountains Masis and Aragats are seen from Erivan.

The city has very beautiful streets and parks. Street-cars and busses pass through the main streets. In the southern part of the city is the railway station. From there, the train takes hundreds of travelers to Leninakan, Kirovakan, Tbilisi, Baku and Moscow every day.

In the center of Erivan are found public squares. In summer or winter they are building and building in Erivan. In all parts of the city numerous new buildings are rising.

In Erivan there are many factories, schools, kindergartens, institutes, theaters and movies.

Երեւան	Erivan	գտնւել	to be found
Հայաստան	Armenia	գտնել	to find
մայրաքաղաք	capital	գտնում են	they are finding
մայր. mother	+քաղաք city	երկաթուղային	railway-(in compound words)
միջով	through (gen.)	կայարան	station
քաղաքի միջով	through the	այստեղից	from here
հոսել	to flow /city	գնացք	train
գետ	river	ամէն, ամեն	all; every, each
շրջապատւած է	is surrounded	ամէն օր	everyday
շրջապատած է	has surrounded	հարիւրաւոր	hundreds of
այգիներով	with orchards	ուղեւոր	traveler
այգի	orchard, garden	տանել	to carry, to take to
նորատունկ	recently planted	Լենինական	Armenian city
անտառներով	with forests	Կիրովական	Armenian city
անտառ	forest	Քրիլիսի	capital of Georgia
երեւում են	are appearing; are seen	Բաքու	capital of Azerbaijan
երեւալ	to appear	Մոսկվա	Moscow
սար	mountain	Կենտրոն	center
ունի	has	հրապարակ	public place
ունենալ	to have	ամառ	summer
շատ	very; many, much	թէ	as; that
գեղեցիկ	beautiful	ձմեռ	winter
փողոց	street	կառուցանել	to build, to construct
գրասպասար	park; public place	բոլոր	all, entire
գլխաւոր	main	բազմաթիւ	numerous
անցնել	to pass	նոր	new
տրամվայ BW	streetcar, tram- way	շէնք	building
աւտոբուս BW	bus, autobus	բարձրանալ	to rise (intr.)
հարաւային	southern	գործարան	factory
մաս	part		
գտնւում են	are found		

դպրոց	school
մանկապարտէզ	kindergarten
մանուկ	child
պարտէզ	garden
ինստիտուտ BW	institute
թատրոն	theater
կինոներ	movies
կան	there are
կայ	there is

ՄԱՅՐԻԿԸ

Մի աղբատ կին ձեռքի աշխատանքովն էր պահում իր որբերին:

Մի կիրակի օր, ամենից փոքր երեխային հետն առած՝ նա գնում էր վաճառանոց, որ այնտեղ վաճառի ձեռագործները: Պատահամբ երեխան մօրից ետ է մնում, ամբողջ մէջ մոլորւում եւ սկսում է լալով այս ու այն կողմն ընկնել:

-Ինչո՞ւ ես լաց լինում, -հարցնում են մարդիկ կարեկցաբար: Ու՞մն ես որոնում:

-Մայրիկիս եմ ուզում, -պատասխանում է երեխան հեկեկալով:

-Ո՞վ է քո մայրիկը:

-Վա՛յ. մի՞թէ չէք ծանաչում իմ մայրիկին. նա էլի, որ ամենից լաւ մայրիկն է:

-Անունն ինչ է:

-Մայրիկ է:

MOMMY

A poor woman was supporting her orphans with her handiwork.

One Sunday, taking the youngest boy with her, she was going to the store in order to sell her handiwork there. By accident the boy falls behind his mother, goes astray in the crowd, and starts to run here and there in tears.

"Why are you crying?" people ask him compassionately. "Whom are you looking for?"

"I want my mommy," answers the boy sobbing.

"Who is your mommy?"

"Oh no! Don't you know my mommy? Just she who is the best of all mommies."

"What is her name?"

"Mommy!"

աղքատ	poor	երեխան (<երեխայ + ն) the child
կին	woman	մորից from mother
ձեռքի	of hand, hand-	մայր mother, մոր of/to mother
ձեռք	hand	ես է մնում remains back, behind
աշխատանքովն	with the work, labor	մնալ to remain
աշխատանք	work, labor	ամբողջի մեջ in (the) crowd
էր պահում	(she) was keeping	ամբողջ crowd
իր	his/her	մեջ in (gen.)
որբերին	the/her orphans (acc.), to her ..	մոլորում է goes astray
որբեր	orphans	մոլորել to go astray
որբ	orphan	և and
կիրակի (օր)	Sunday (day)	սկսում է is starting, beginning
ամենից փոքր	the smallest of all	սկսել to start
երեխային	the child (acc). to the ..	այս ու այն կողմն ընկնել to run here and there
երեխայ	child	այս this
հետն	with her/him	ու and
հետ	with (dat.)	այն that
առած	(having) taken	կողմ side
առնել	to take	ընկնել to fall; to run
նա	he/she	լալով weeping, in tears
գնում էր	(she) was going	լալ to weep
գնում է	(she) is going	լաց լինել to weep, to cry
գնալ	to go	լաց ես լինում you are crying
վաճառանոց	store	հարցնում են they are asking, they ask
որ վաճառի	that she sells	մարդիկ people
այնտեղ	there	կարեկցաբար with compassion
ձեռագործները	handiworks	կարեկից compassionate
ձեռագործ	handiwork	ում whom, ում whom?
պատահմամբ	casually, eventually	

ես որոնում որոնում ես	you are looking	ամենից լաւ	the best of all
մայրիկիս	my mother(acc) ^{for}	ամէն	all; each
մայրիկի	of/to my mommy	ամենից	from all
մայրիկ	mommy	լաւ	good; well
մայր	mother	անունն ինչ է	what is her/his name?
մայրս	my mother	անուն	name
մայրդ	your		
մայրը	his/her ~, the ~		
մօր	of/to mother		
մօրս	of/to my mother, my ~ (acc.)		
մօրդ	of/to your ~, your ~ (acc.)		
մօրը	of/to his/her ~, his/her ~ (acc.)		
եմ ուզում ուզում եմ	I want		
պատասխանում է	he/she answers		
պատասխանել	to answer		
պատասխան	answer		
հեկեկալով	sobbing		
հեկեկալ	to sob		
ո՞վ է	who is?		
քո	your		
միթէ	really? Is it possible?		
չէք ծանաչում	Is it true?(doubt and reproach)		
ծանաչում էք	you don't know, recognize (pl.)		
ծանաչել	you know, recognize		
իմ	to know, to recognize		
քո	my		
իր	your		
	his/her		
նա	he/she		
էլի	again; more; particle		
նա որ	for doubt, and emphasis		
	he/she who		

ՀԱՄԼԻԿԻ ԱՂՕԹԵՐԸ

Իրիկուն էր, Համլիկը պատրաստուում էր քնելու: Մայրը շորերը հանեց ու ասաց.

-Դէ հիմի աղօթիր:

Երեխան չոքեց իր ճերմակ անկողնում, "Հայր մերն" ասաց ու մեծ պայծառ աչքերը վեր ուղղելով՝ Աստծուն խնդրեց.

-Աստուած ջան, պահիր հայրիկին, մայրիկին, Մուշեղին, Աշխէնին...,- ու կանգնեց:

-Էլ ու՞մ, -հարցրեց մայրը:

-Պապին, տատին, հօրեղբօր Վահանին, քեռի Անդրէին, Ռուբիկին, Լեւոնին, Կուտիկին:

Ռուբիկն ու Լեւոնն իր ընկերներն էին, իսկ Կուտիկն իրենց շունն էր:

Աղօթքը վերջացնելով նա ուրախ ուրախ մտաւ վերմակի տակ: Մայրը ծիծաղելով նրան համբուրեց ու ասաց.

-Ախ, դու անպիտան, Կուտիկին էլ մեզ հետ խառնեցիր:

-Ի՞նչ կայ որ... չի՞ կարելի: Բաս Կուտիկին չպահես, Աստուած. նրան թող:

Մայրը ծիծաղելով մէկ էլ համբուրեց ու դուրս գնաց:

Երեխան սկսեց մտածել. "Ինչու՞ Աստուած Կուտիկին չպահի. ինչու՞ նրան թողնի": Մտածեց, մտածեց, գլուխը հանեց վերմակի տակից ու շշնջաց.

-Չէ, Աստուած ջան. Կուտիկին էլ պահիր, քայց մայրիկին չասես:

Hamlik's prayer

It was evening; Hamlik was getting ready to sleep. His mother undressed him and said:

"Now, say your prayers!"

The boy knelt down in his white bed, said "Our Father", and raising his big, clear eyes up, he asked God,

"Dear God, keep Daddy, Mommy, Mushegh, Ashkhen..." and stopped.

"Whom else?" asked his mother.

"Grandpa, Grandma, uncle Vahan, uncle Andre, Rubik, Levon, Kutik."

Rubik and Levon were his (play)mates, and Kutik, their dog.

When he finished his prayer he crept very happily under the blanket. His mother kissed him, laughing, and said,

"You naughty boy, you mixed us up with Kutik!"

"Why? Is it not allowed? Then, God, don't keep Kutik, abandon him!"

His mother, smiling, kissed him again and went out.

The boy started to think, "Why shouldn't God keep Kutik? Why should He abandon him?" He thought a long time, then took his head out of blanket, and mumbled, "No, dear God, keep Kutik too, but don't tell Mommy!"

Համլիկ	masc. proper name	Հայր մեր	AA "Our Father" (prayer)
- ի	Hamlik's	մեծ	great; big; large
աղօթքը	the prayer	պայծառ	clear, bright
իրիկուն	evening	աչքերը	the/his eyes
էր	it was	աչք	eye
պատրաստուում էր	he/she was getting ready	վեր	up, above
պատրաստել	to get ready (intr.)	ուղղելով	directing
պատրաստել	to prepare	ուղղել	to direct
քնել	to sleep	Աստուծուն	to God, God (acc.)
- ու	for sleeping	Աստուած	God
շորերը	the clothes	խնդրեց	he/she begged, asked for
շոր	cloth	խնդրել	to beg, to ask for
հանեց	he/she took out, away	պահիր	keep!
հանել	to take out, away	պահել	to keep
ու	and	հայրիկին	of/to daddy, daddy (acc. with article)
ասաց	he/she said	հայրիկ	daddy
ասել	to say, to tell	մայրիկին	of/to mommy, mommy (acc. with article)
դէ	(interj.) now!	մայրիկ	mommy
հիմի	now, at this moment	կանգնել, կանգնեց	to stop, he/she stopped
աղօթիր	pray!	էլ	also; else
աղօթել	to pray (to God)	ո՛ւմ	to whom, whom?
երեխան < երեխայ + ն	the child	հարցրեց	he/she asked
չոքեց	he/she kneeled	հարցնել	to ask a question
չոքել	to kneel down	պապին	of/to grandpa, grandpa (acc.)
իր	his/her	պապ	grandfather
մերմակ	white	սասին	of/to grandma, grandma (acc.)
անկողնում	in bed	սաս	grandmother
անկողին	bed	հորեղբոր	of/to uncle, uncle (acc.)

հօրեղբայր	uncle = father's brother	չի կարելի	is it not possible, allowed?
քեռի	brother-in-law: relative	բաս	interjection in addressing, not translated
ընկերներ	companions, mates	չպահես	you should not keep
ընկեր	companion, mate	չ + պահես	not + you should keep
էին	they were	թող	leave! let! abandon!
իսկ	but	թողնել	to leave, to abandon
իրենց	their	ծիծաղելով	laughing
շուն	dog	ծիծաղել	to laugh
վերջացնելով	ending, by ending	մէկ	one , մէկ էլ once more
վերջացնել	to end	դուրս	out
նա	he she	գնալ, գնաց	to go, he/she went
ուրախ	gay, happy	սկսել, սկսեց	to begin, he/she began
ուրախ ուրախ	very gaily, happily	մտածել	to think
մտաւ	he entered	ինչո՞ւ	why?
մտնել	to enter	չպահի (< չ + պահի : պահել) he should not keep	
վերմակ	blanket	թողնի (թողնել to abandon) he should abandon	
տակ	down	մտածեց	he/she thought
ծիծաղելով	laughing	մտածել	to think
ծիծաղել	to laugh	մտածեց, մտածեց	he thought for a long time
նրան	him , to him	գլուխ	head
համբուրեց	he/ she kissed	հանեց	he/she took out
համբուրել	to kiss	հանել	to take out
դու	you (sing.)	տակից	from below, beneath
անպիտան	useless, naughty	տակ	under; down; below
մեզ	us, to us	շշնջաց	he whispered
հետ	with , մեզ հետ with us	շշնջալ	to whisper
խառնեցիր	you mixed up	չէ	not
խառնել	to mix up	բայց	but
ինչ կայ որ	*what is there that =why?	չասես (չ + ասես : ասել) you should not tell	

ԵՐԿՈՒ ԱՅԾԵՐ

Գետակի վրայ որպէս կամուրջ՝ մի նեղ գերան էր գցւած: Մէկ անգամ երկու կամակոր այծեր իրար հանդիպեցին այդ կամրջի վրայ:

Երկուսը մէկ անգամից չէին կարող անցնել այդ նեղ կամրջով. պէտք էր նրանցից մէկը ետ կանգնէր եւ միւսին ծանապարհ տար:

- Դու ետ գնա, որ ես անց կենամ, - ասաց մէկը:

- Ինչո՞ւ դու ետ չես քաշուում եւ ինձ ես առաջարկում, - պատասխանեց միւսը:

- Քեզ ասում եմ՝ ետ քաշւիր. առաջ ես եմ քարձրացել կամրջի վրայ:

- Ներողութիւն, բարեկամ, զիտես՝ ում հետ ես խօսում, եւ դեռ քարկանում էլ ես:

Այծերը ծակատ ծակատ քարկեցին, իրար գլուխ պատռեցին եւ վերջը երկուսն էլ կամրջից սայթաքեցին, ջուրը գլորեցին:

Two Goats

A narrow beam was thrown on the river as a bridge. Once, two obstinate goats met each other on that bridge.

Both of them were unable to pass simultaneously on that narrow bridge; one of them must stay back and give way to the other.

"You go back, that I may pass," said one.

"Why don't you retire, instead of suggesting that I do so?" answered the other.

"I tell you: go back! I was the first one to get up on the bridge."

"Excuse me, friend, do you know with whom you are speaking? And yet you are getting angry, too!"

The goats hit each other forehead to forehead, they tore each other's heads and finally, both lost their footholds on the bridge and fell into the water.

երկու	two	ես	back; behind
այծ	goat	գնալ	to go
գետակ	brook, creek	ես գնա	go back
վրայ	on, over (with gen.)	ես	I
որպէս	as,	անց կենալ	to pass
կամուրջ	bridge	որ անց կենամ	that I pass
նեղ	narrow	ասաց	he said, ստել
գերան	beam	ինչո՞ւ	why?
զգլած էր	was thrown	ես քաշուել	to retire
մէկ անգամ	once	ես չես քաշուում	you don't retire
կամակոր	obstinate	ինձ	to me, me (acc.)
իրար	each other	տառջարկել	to propose; to suggest
հանդիպել	to meet	պատասխանեց	he/she answered
այդ	that	պատասխանել	to answer
երկուսը	both	քեզ	to you, you (acc), sing.
մէկ անգամից	at once, simultaneously	ես քաշուիր	retire! go back!
չէին կարող	they were not able	տառջ	before
անցնել	to pass	բարձրացել	got up (p.p.)
կամրջով	through, over the bridge	բարձրացել եմ	I have got up (intr.)
պէտք էր	it was necessary, must	բարձրանալ	to get up (intr.)
նրանցից	of them, from them	բարձրանում եմ	I am getting up
ես կանգնել	to stay back	բարձրանում էի	I was getting up
եւ	and	ներողութիւն	pardon; excuse me!
միւս	other	բարեկամ	friend
միւսին	of/to the other	գիտես	you know, գիտես՞
ծանապարհ	way, route	գիտնալ	to know
տալ	to give	ու՞մ հետ	with whom, ու՞մ հետ
պէտք էր տար	must give	իտե՞ս	with whom?
		բարկել	to speak
		դեռ	still, yet
		բարկանալ	to get angry (intr.)
		ծակատ ծակատի	forehead to forehead
		զարկել	to hit, to beat
		զարկեցին	they beat, hit (past)

իրար	each other
գլուխ	head
պատանեցին	they tore
պատանել	to tear
վերջը	at the end
վերջ	end
երկուսն էլ	both of them
կամրջից	from the bridge
սայթաքել	to stumble
սայթաքեցին	they stumbled
ջուր	water
գլորւել	to roll (intr.)
գլորւեցին	they rolled, fell
գլորել	to roll (trans.)
գլորեցին	they rolled (trans.)

ԱՋՆԻՒ ԽՕՍՔ

Մի անգամ ամռանը գնացել էի քաղաքային այգին: Հետս հետաքրքրական գիրք էի տարել: Սկսեցի կարդալ եւ չիմացայ, թէ ինչպէս վրայ հասաւ երեկոն: Վեր կացայ, որ գնամ, մօտիկից լացի ձայն լսեցի: Տեսայ եօթ- ութ տարեկան մի տղայ լաց է լինում: Երբ ինձ տեսաւ, լրջացաւ: Մօտեցայ ու հարցրի.

-Ի՞նչ է պատահել, տղաս:

-Ոչինչ, - պատասխանեց նա:

-Ինչպէ՞ս թէ ոչինչ: Քեզ վիրաւորել են:

-Ոչ:

-Բա ինչու՞ ես լաց լինում: Գնանք, ուշ է:

-Չեմ կարող:

-Ինչու՞: Ի՞նչ է պատահել:

-Ոչինչ:

-Հիւանդ ես:

-Ոչ, առողջ եմ:

-Ինչու՞ չես կարող գնալ:

-Ես ժամապահ եմ:

-Ինչպէ՞ս թէ՛ ժամապահ. ինչ ժամապահ:

-Մի՞թէ չէք հասկանում, խաղում ենք:

-Ում հետ ես խաղում:

-Չգիտեմ:

-Այդ ինչպէ՞ս է, որ խաղում ես, բայց չգիտես՝ ում հետ:

-Այո, չգիտեմ: Ես այստեղ նստած էի: Մի քանի մեծ տղայ մօտեցան ինձ ու հարցրին. "Ուզո՞ւմ ես պատերազմ խաղալ": Ասացի՝ ուզում եմ: Սկսեցինք խաղալ: Յետոյ տղաներից մէկն ինձ ասաց. "Դու սերժանտ ես: Այս-

տեղ վառողի պահեստ է: Դու ժամապահ ես: Կանգնիր, մինչեւ որ գամ ու փոխեմ": Ասացի՝ լաւ: "Ազնիւ խօսք տալի՞ս ես", - հարցրեց նա: - "Այո, ազնիւ խօսք տալիս եմ, որ չեմ հեռանայ:"

-Յետո՞յ:

-Յետոյ ա՛յն, որ մինչեւ հիմայ կանգնել եմ, իսկ նա չի գալիս:

-Իսկ նրանք որտե՞ղ են:

-Գնացին: Երեւի ինձ մոռացել են:

-Հապա էլ ինչու՞ ես կանգնել:

-Որովհետեւ ազնիւ խօսք եմ տւել:

-Դու քաղցած չե՞ս:

-Այո. շա՞տ:

-Ա՛յ թէ ինչ. դու վազիր տուն ընթրիր, իսկ ես քո փոխարէն կը կանգնեմ:

-Զի կարելի:

-Ինչու՞:

-Որովհետեւ դուք զինւորական չէք:

-Ճիշտ է, քեզ զինւորական պիտի փոխի, - ասացի ես եւ այգուց դուրս եկայ, որ մի զինւորական ծարեմ:

Շուտով պատահեցի մի մայորի. պատմեցի եղելութիւնը, եւ միասին գնացինք երեխայի մօտ:

Երբ երեխան մեզ տեսաւ, շատ ուրախացաւ: Վեր կացաւ՝ 'զգաստ' կանգնեց:

-Ընկեր ժամապահ, դուք ի՞նչ կոչուեմ ունէք, - հարցրեց մայորը:

-Ես սերժանտ եմ, - պատասխանեց տղան:

-Ընկեր սերժանտ, հրամայում եմ թողնել ձեզ վստահած պահակակէտը:

Երեխան զինւորական պատիւ տւեց եւ ասաց.

-Ընկեր մայոր, լսում եմ թողնել պահակատը:

Այս խօսքերն այնքան լաւ արտասանեց տղան, որ ես ու մայորը
ժպտացինք:

Տղան "ցտեսութիւն" ասաց ու վազեց:

Word of honor

In summer, once, I had gone to the municipal garden. I had taken an interesting book with me. I started to read, and did not notice how evening came. When I got up to go I heard a whining voice coming from the neighborhood. I saw a boy of seven or eight years of age crying. When he saw me, he became serious. I went near and asked,

"What has happened, my boy?"

"Nothing," he answered.

"What do you mean; nothing? Has someone hurt you?"

"No."

"Then why are you crying? Let's go, it is late."

"I can't."

"Why? What has happened?"

"Nothing."

"Are you sick?"

"No, I am well."

"Why can't you go?"

"I am a sentry."

"What do you mean; sentry? What sentry?"

"Don't you really understand? We are playing."

"Whom are you playing with?"

"I don't know."

"How is that? You are playing and yet you don't know with whom!"

"Right! I don't know. I was sitting here. Some older boys came to me and asked me, 'Do you want to play war?' I said, 'I do.' We started to play. Then one of the boys told me, 'You are a sergeant. Here is a store of gunpowder. You are a sentry. Stay here until I

come and replace you'. I said, 'Right'. 'Do you give your word?' he asked me. 'Yes, I give my word, that I will not go away'."

"And then?"

"Then, the fact is I am still staying here, but he does not come".

"And where are they?"

"They went away. They seem to have forgotten me."

"Then why are you staying here?"

"Because I have given my word."

"Are you not hungry?"

"Yes, (I am) very (hungry)."

"Look, you run home and dine, and I will stay here in your place."

"That is not possible."

"Why not?"

"Because you are not a military person."

"That is right; a military person must replace you," I said and left the garden to find a soldier.

Soon I met a Major; I told him what had happened and we returned to the boy. When the boy saw us, he was very glad. He got up and stood at attention.

"Comrade sentry, what is your title?" asked the Major

"I am a sergeant," answered the boy.

"Comrade sergeant, I order you to abandon the post trusted to you."

The boy made a military salute and said,

"Comrade Major, I hear; I will abandon the post".

These words were so well pronounced by the boy, that the Major and I smiled.

The boy said, "So long!" and ran away.

ազնիւ խօսք	word of honor	լաց	cry, weeping
ազնիւ	noble;gentle	ձայն	voice
խօսք	word, phrase	լսեցի	I heard
ամռանը	in,during summer	լսել	to hear
գնացել էի	I was, I had gone	տեսայ	I saw
քաղաքային	municipal	տեսնել	to see
այգի	vineyard; garden	եօթ-ութ	seven-eight
հետս	with me	տարեկան	of age
հետաքրքրական	interesting	լաց լինել	to weep, to cry
գիրք	book	երբ	when
տարել էի	I had carried, taken	լրջացաւ	he became serious
տանել տարել սկսեցի	to carry,take to carried, p.p. I started	լրջանաւ	to become serious
սկսել	to begin,to start	մօտեցայ	I came near
կարդալ	to read	մօտենալ	to come near
չիմացայ	I did not realize, notice	հարցրի	I asked
իմացայ	I understood; I learned,noticed	հարցնել է	to ask
իմանալ	to understand; to notice	տղաս < տղայ + ս	has happened; has met my boy
թէ	that	ոչինչ	nothing
վրայ հասաւ	came unexpected- ly, surprised	ինչպէն թէ	How is that? (expressing doubt)
վրայ հասնել	to come unexpect- edly,to surprise	վիրաւորել են	they have (someone has) wounded, hurt
հասնել	to reach;to ar- rive	վիրաւորել	to wound, to hurt
երեկոն < երեկոյ +ն	the evening	ոչ	no
վեր կացայ	I got up,I rose	ինչո՞ւ	why?
վեր կենալ	to get up,to rise	հիւանդ ես	are you sick?(sing.)
որ գնամ	that I go =to go	հիւանդ եմ	I am sick
մօտիկից	from vicinity, at close range	առողջ	healthy,sound; well
մօտիկ	near, close	չեմ կարող	I am not able,I can't
		չես կարող	you can't (sing.)
		ես եմ I am	դու ես you are (sing.)

(ես) չեմ	I am not	աալիս եմ	I am giving
(դու) չես	You are not	աալիս ես	you are giving (sing.)
կարող եմ	I am able, I can	աալ	to give
ժամապահ	sentry	լաւ	good; well
միթէ	is possible? really?	այո	yes
չէք հասկանում	you don't understand (pl.)	չեմ հեռանայ	I don't (I will not) go away, far
հասկանում էք	you understand	հեռանալ	to go away, far
հասկանալ	to understand	չի գալիս	he does not come, he is not coming
խաղալ	to play	չես գալիս	you don't come, you are not coming
գիտեմ	I know	չեմ գալիս	I don't come, I am not coming
չգիտեմ	I don't know	որտեղ	where?
նստած էի	I was sitting	երեւի	it seems
նստած եմ	I am sitting	մոռացել են	they have forgotten
նստել	to sit (down)	մոռանալ	to forget
մի քանի	some, a few	հապա	then
մօտեցան	they came near	կանգնել ես	you are standing
մօտենալ	to come near	որովհետեւ	because
ուզո՞ւմ ես	do you want?	ուել եմ (<աալ to give)	I have given
ուզո՞ւմ եմ	I want	քաղցած	hungry
պատերազմ	war	վազիր (<վազել to run)	run!
սկսեցինք	we started	տուն	house, home
սկսել	to start	ընթրիր (<ընթրել to dine)	dine!
վառօղ	gunpowder	քո փոխարէն	instead of you
պահեստ	storage; depository	իմ փոխարէն	instead of me
կանգնիր	get up! (sing.)	չի կարելի	it is not possible, it can't be
մինչեւ որ	Stay! until	զինւորական	military (person)
փոխել	to change; to replace	չէք	you are not (pl.)
		չեն	they are not
		չենք	we are not

ժիշդ է	It is right, true	վստահած	(being) trusted
ժիշդ	right, true	վստահել	to trust
պիտի փոխի	he must change, replace	պահակակէտ	post (mil.)
այգուց (<այգի)	from the garden	պատիւ տւեց	made compliments; gave salute(mil.)
դուրս եկայ	I came out	պատիւ	honor
եկայ	I came	տալ	to give
որ ծարեմ	that I find,	տւեց	he gave
ծարել	to find;	լսում եմ	I am hearing;
շուտով	to supply soon; quickly	լսել	I am listening to hear
շուտ	quick	այնքան լաւ	so well, that well
պատահել	to meet;	լաւ	good; well
մայոր BW	to happen Major (mil.)	արտասանեց	he pronounced
պատմեցի	I told,	արտասանել	to pronounce
պատմել	I narrated to tell,	ծպտացինք	we smiled
եղելու թիւնը	to narrate the event	ծպտալ	to smile
միասին	together	ցտեսութիւն	good-bye, au revoir, so long!
մօտ	near	վազել	to run
ուրախացաւ	he was, became happy, glad		
ուրախանալ	to get happy, joyful (intr.)		
վեր կենալ	to get up		
վեր կացաւ	he got up		
զգաստ	judicious; modest; at attention(mil.)		
ընկեր	companion, mate; comrade		
կոչում	appellation; title; grade; vocation		
ունէք	you have (pl.)		
սերժանտ BW	sergeant		
հրամայել	to order		
թողնել	to leave, to abandon		

ԳԱՅԼՆ ՈՒ ՇՈՒՆԸ

Մի նիհար գայլ զիւղի մօտ տեսաւ մի գէր շուն, եւ հարցրեց.

-Ասա տեսնեմ, ա՞յ շուն, դուք ո՞րտեղից էք կեր ծարում:

Շունը պատասխանեց.

-Մարդիկ են տալիս:

-Երեւի մարդու համար ծառայութիւն էք անում:

-Հա, մի փոքր ծառայութիւն. մեր գործն է՝ զիշերը պահպանել բակը:

-Ուրեմն միայն դրա համար ձեզ կերակրում են, ասաց գայլը զարմացած: Ես հէնց հիմա կը գամ, մարդու ծառայ կը լինեմ: Գիտես թէ մեզ, գայլերիս, դժւար է կերակուր գտնելը:

-Արի, - ասաց շունը, - իմ տէրը քեզ էլ կը կերակրի:

Գայլն ուրախացաւ եւ շան հետ զնաց մարդկանց ծառայելու:

Արդէն դարպասից ներս էին մտնում, երբ գայլը նկատեց, որ շան վզի մազերը տեղ տեղ քերւած են:

-Այդ ինչի՞ցն է, բարեկամ, - հարցրեց գայլը:

-Այնպէս. ոչինչ... - ասաց շունը:

-Ի՞նչպէս թէ "ոչինչ":

-Այնպէս էլի. շղթայիցն է: Ցերեկները չէ՞ որ մենք շղթայով կապւած ենք լինում. շղթան տեղ տեղ քերել է վզիս մազերը:

-Դէ որ այդպէս է, մնաս բարով, - ասաց գայլը. - ես էլ չեմ գայ մարդկանց մօտ: Լաւ է ազատ լինեմ ու նիհար, քան թէ գէր եւ շղթաների մէջ:

զայլ	wolf	արդէն	already
շուն	dog	դարպաս	gate; gateway
նիւար	lean, thin	դարպասից ներս	inside of the gate
գիւղ	village	մտնում էին (< մտնել to enter) they were entering	to observe, to see
տեսաւ (< տեսնել to see)	he saw	նկատել	
զէր	thick, fat	վիզ ց. վզի	neck
ասա տեսնեմ	*say that I see= I wonder	մազ	hair
դուք մարում էք	you are finding, you find	տեղ տեղ	locally, here and there
կեր	food	քերած	(being) rubbed out, scratched
մարդու համար	for man	քերել	to scratch
ծառայութիւն	service	ինչից(ն) է	of what is it?
հա	yes	այնպէս	so
գիշեր	night	ոչինչ	nothing; never mind
պահպանել	to keep, to watch; to conserve	շղթայ	chain
բակ	yard, courtyard	ցերեկ	during the day
ուրեմն	then, therefore	կապել	to bind
միայն	only	կապւել	to be bound
դրա համար	because of that	կապած	(being) bound
ձեզ	to you, you (acc.) pl.	կապած	(having) bound
կերակրել	to feed	տեղ տեղ	locally
զարմացած (զարմանալ, to be astonished)/being/astonished		որ այդպէս է	if it is so
հէնց հիմա	just now, immediately	մնաս բարով	good-bye
ծառայ	servant	էլ չեմ գայ	I don't come any more
մեզ, զայլերիս, դժւար է	for us, wolves, it is uneasy	լաւ է... քան թէ	it is better... than
արի	come! come on!	ազատ լինել	to be free
տէր	owner; boss; lord	դէ, դէ՛	(interjection for encouraging, neglecting, warning)
քեզ	to you, you (acc.) sing.		
շան հետ	with the dog		
շուն ց. շան	dog		
մարդկանց AA. ց.	< մարդիկ of men, of people		

ՖԵՐՄԱՅՈՒՄ

Էմմայի մայրիկն աշխատում է ֆերմայում: Մի անգամ երեկոյան նա մայրիկին հետ գնաց ֆերմա:

Հենց նոր կովերը եկել էին դաշտից: Մայրիկը մօտեցաւ փաղաքշեց կովերին, իսկ նրանք սկսեցին լիզել նրա ձեռքերը:

Մայրիկը տաք ջրով լւաց կովերի կուրծքը, մաքուր սրբիչով սրբեց եւ պատրաստեց կթելու: Սակայն նա ձեռքով չկթեց, այլ ինչ որ մեքենայ ամրացրեց կովերի կրծքերին: Երբ մայրիկը սեղմեց էլեկտրական կոճակը, տաք ու բուրավէտ կաթը հոսեց ամանի մէջ: Էմման զարմանքով նայեց մայրիկին:

-Ի՞նչ է, էմմա, չե՞ս հաւանում,- հարցրեց մայրիկը: -Ֆերմայում, սիրելիս, եթէ ձեռքով կթենք, մի շաքաթում չենք հասցնի բոլոր կովերին կթել: Այդ դժւարին աշխատանքում մեզ օգնութեան է եկել կովկիթ մեքե - նան: Ինչպէս տեսնում ես, այդ մեքենայով միանգամից կարելի է մի քանի կով կթել:

-Ի՞նչ հրաշալի մեքենայ է,- բացականչեց էմման:

Կիթն աւարտելուց յետոյ մայրիկը էմմային տարաւ մի ընդարձակ ու լուսաւոր սենեակ: Պատերի տակ շարուած փայտէ գեղեցիկ վանդակներում կանգնած էին հորթերը: Նրանց կերակրելու ժամանակն էր:

Հորթերին կերակրելու համար ֆերմա էին եկել հինգերորդ դասարանի աշակերտները:

Նրանք ամեն օր առաւօտեան եւ երեկոյան գալիս էին հորթերին կերակրելու: Էմման շատ սիրեց հորթերին:

ֆերմա	BW	farm , ranch	զարմանք	amazement
ազարակ		farm, field	նայել	to look at
երեկոյեան		in the evening hours	հաւանել	to agree; to like
հէնց նոր		just now, just	սիրելի	dear; lovely
կով		cow	շաբաթ	week; Saturday
եկել (<զալ)		come, p.p.	հասցնել	to manage, to afford; to extend
դաշտ		field	բոլոր	all, entire
փաղաքշել		to caress	օգնութիւն	help
լիզել		to lick	կովկիթ	milking (machine)
ձեռք		hand	միանգամից	at once; simultaneously
ուսք		warm	կարելի	possible
ջուր		water	մի քանի	some, a few
լլալ		to wash	հրաշալի	wonderful, miraculous
կուրծք		breast	բացականչել	to exclaim
մաքուր		clean	աւարտել	to end, to finish
սրբիչ		towel	ընդարձակ	vast, extensive, large
սրբել		to clean	լուսաւոր	full of light, bright
կթել		to milk	պատ	wall
սակայն		though, although	շարել	to put in a row, to arrange
մեքենայ		machine, engine	փայտ	board, wood
ամրացնել		to firm; to attach	գեղեցիկ	beautiful, nice
սեղմել		to press	վանդակ	cage
էլէկտրական		electric	կանգնել	to stay, to stand
կոճակ		button	հորթ	calf
բուրաւէտ		fragrant, sweet- scented	կերակրել	to feed
կաթ		milk	դասարան	classroom
հոսել		to flow, to run	աշակերտ	student
աման		vessel, container	հինգ (հինգերորդ)	five (fifth)

ԱՌԻՈՑԻ ԵՐԱՋԸ

Առիւծի կորիւնը փակւած էր վանդակում: Նա մոայլ նայում էր երկաթէ ամուր ձողերի ետեւից: Կարօտով յիշում էր իր հայրենի տաք անապատը, յիշում էր ինչպէս ազատ եւ ուրախ խաղում էր արմաւենիների տակ:

Այժմ անցել է ամեն քան, եւ գազանանոցում փակւած որպէս գերի՝ տխուր նայում էր նա հաստ ձողերի ետեւից:

Գիշեր էր: Շուրջը լուռ ու խաղաղ. գազանանոցի գերիները՝ վազրը, արջը, գայլը, կապիկները, ջայլամը, եղջերուները, ամենքն իրենց վանդակներում, յարդի վրայ ընկած՝ սպասում էին լուսանալուն:

Վերջապէս յոգնած առիւծի ձագն էլ գլուխը դրաւ թաթերի վրայ ու քնեց:

Գիշերւայ մի ժամանակ յանկարծ գազանանոցի դուռը բացւեց ու ներս մտաւ նրա մայրը: Ներս մտաւ, հպարտ ու հզօր, կրակոտ աչքերը ման ածեց վանդակների վրայ ու տեսաւ իր զաւակին: Աչքերը փայլատակեցին. մոնչաց, յարձակւեց եւ իր զօրեղ զարկով ջարդեց վանդակի ձողերը:

Կորիւնն ուրախութիւնից ծչաց, վեր թռաւ, որ ընկնի մօր գիրկը, դիպաւ երկաթի ձողերին ու զարթնեց...:

Տեսաւ՝ երազի մէջ էր:

Գիշեր էր. շուրջը լուռ ու խաղաղ: Գազանանոցի գերիները՝ վազրը, արջը, գայլը, կապիկները, ջայլամը, եղջերուները, ամենքն իրենց վանդակներում, յարդի վրայ ընկած՝ սպասում էին լուսանալուն:

Կորիւնը երկար մոնչաց. գիշերւայ լոռութեան մէջ:

առիւծ	lion	ջայլամ	ostrich
կորիւն	cub	եղջերու	deer
փակել	to close	ամենք	all of them
մոայլ	sad, obscure	յարդ	straw
նայել	to look	ընկնել	to fall
երկաթ	iron	սպասել	to wait
ամուր	firm, solid	լուսանալ	to dawn
ծող	bar	վերջապէս	finally
ետեւից	from behind	յոզնել	to get tired
կարօտ	nostalgia	ծագ	young(of animals)
յիշել	wish; needs to remember	թաթ	paw
հայրենի	of the home- land	յանկարծ	suddenly
տաք	warm	բացել	to (be) opened
անապատ	desert	հպարտ	proud
ազատ	free	հզօր	mighty
ուրախ	gay, joyful	կրակոտ	fiery
խաղալ	to play	ման ածել	to turn; to take to a walk
արմաւենի	palm tree	փայլատակել	to sparkle, to flash
այժմ	now	մոնչալ	to roar
ամեն բան	everything	յարձակւել	to attack
զազանանոց	zoological garden	զօրեղ	strong
գերի	prisoner	զարկ	blow, hit
տխուր	sorrowful, grieved	ջարդել	to break, to destroy
հաստ	thick	ժշալ	to scream
լուռ	silent	թռաւ (թռչել	to fly) he flew
խաղաղ	quiet	գիրկ	bosom
վագր	tiger	դիպաւ (դիպչել	to touch) he touched
կապիկ	ape	երկար	long, for a long time

ԳԻՇԵՐՆ ԱՇԽԱՏՈՂՆԵՐԸ

Մթնում է. մէկ մէկի ետեւից հանգչում են լոյսերը: Փողոցները դատարկւում են: Դադարում է վերջին հանրակառքերի աղմուկը: Քաղաքը խաղաղ քնած է:

Քայց մի ընկալ մտածեցէք. կարող են արդեօք գիշերը բոլորը քնել: Ոչ. կան մարդիկ, որոնք կարող չեն քնել, երբ դուք հանգիստ պահած էք անկողնում: Նրանց աշխատանքը գիշերն է կատարւում:

Ահա թէ ովքեր են դրանք.

Էլէկտրակայանը գործում է գիշերը. երբ դուք ուզէք՝ ձեր լոյսը կը վառէք: Կայանում չեն քնում. կայանն օր ու գիշեր լոյս է տալիս քնակիչներին:

Գիշերւայ գնացքը մեկնեց. կայարանը դատարկւեց. քայց գնացքը սլանում է դէպի նոր կայարաններ: Ճանապարհորդները հանգիստ քնել են. չեն քնում միայն մեքենավարը, կայարանների պետերը, հերթապահները եւ հնոցապանը:

Քաղաքի մի ծայրում կրակի լեզուները խաղում են:

-Հրդեհ է,- կանչում է գիշերապահը:

Մի քանի ընկալ շանցած՝ հրշէջներն ինքնաշարժով սլանում են դէպի այրւող տունը, որ պատած է ծխով ու բոցերով:

-Ներսը մարդ է մնացել,- ծչում են ամբոխի միջից:

Դոն մէջ երեւում է հրշէջի մրոտած դէմքը. նա ուժեղ ձեռների վրայ դուրս է բերում ուշաթափ աղջկան:

Գիշերն անցնում է. աշխատանքից յետոյ բակն են դուրս եկել հացի փուռի բանւորները. սրանք ամբողջ գիշեր հաց էին թխում, որ վաղ առաւօտ քաղաքի քնակիչները թարմ հաց ունենան:

Հեռագրատունը գործում է գիշեր եւ ցերեկ. քաղաքից քաղաք, երկրից երկիր լուրեր են գնում:

Մէկ երկու ժամայ, երբեմն մի քանի լոպէի ընթացքում մենք իմանում ենք, թէ ինչ է կատարւում մեզնից շատ հեռու տեղերում:

Եթէ հեռագիրը չգործէր գիշերը, էլ ի՞նչ արժէք կունենար ուշացած լուրը:

Տպարանում նոյնպէս չեն քնում. թարմ լուրերն արդէն մեքենայի տակ տպւում են: Ժամը երեքն է. դեռ լոյսը չբացւած՝ առաւօտեայ թերթը կանցնի լրագրավաճառի եւ բաժանորդի ձեռքը:

գիշերն աշխատող	nightworker	սլանալ	to jerk; to fly
մթնել	to become dark	դէպի	toward
մէկ մէկի ետեւից	after each other	ճանապարհորդ	traveler
հանգչել	to rest; (light)	մեքենավար	driver, chauffeur,
լոյս	to be extinguished light	պետ	engineer chief
դատարկել	to get empty, deserted	հերթապահ	guard; conductor
դադարել	to cease; to stop	հնոցապան	fireman, stoker
վերջին	last	ծայր	end
հանրակառք	bus, omnibus	կրակ	fire
աղմուկ	noise	լեզու	tongue
մի րոպէ	a moment	հրդեհ	fire, conflagration
մտածել	to think	գիշերապահ	(night-)watchman
արդեօք	"I wonder"; whether	մի քանի րոպէ	չանցած in a few
որ, քլ. որոնք	who	հրշէջ	minutes fireman
հանգիստ	quiet	ինքնաշարժ	car, automobile
պառկել	to lie down	այրել	to burn
կատարել	to accomplish	այրւել	to be burned
կատարւել	to be accomplish ^{ed}	այրւող	burning
ահա	behold! there!	պատել	to surround
ովքեր	who, pl.	ծոպի	smoke
դրանք	they, those	բոց	flame
էլէկտրակայան	electric power station	ներսը	inside
վառել	to burn; to turn on (light)	միջից դուռն ց. դռան	from (in) door
կայան	station	դուրս բերել	to carry out
օր ու գիշեր	day and night	ուշաթափ	fainted; senseless
լոյս տալ	to give light, to light up	աղջիկ ց. աղջկան	girl
բնակիչ	inhabitant	երեւալ	to appear
մեկնել	to depart; to leave	մրոտած	sooty, covered with soot

ԹՈՉՆԱՊԱՀ ԱՂՋԻԿԸ

Գիւղից դուրս, ուռննու տակ տխուր նստած էր մի աղջիկ ու լաց էր լինում:

Նրան ծայնակցում էր վճիտ, արագահոս առևակը:

Արցունքի կաթիլները գլորւում էին աղջկայ այտերից, ընկնում խոխոջուն առևակի մէջ: Այդ ժամանակ նրան մօտեցաւ մի ծեր կին՝ ծովինար տատիկը: Նա լացող աղջկան հարցրեց.

-Աղջիկ, Հոիփսիկ, ի՞նչ է պատահել:

Հոիփսիմէն աւելի յուզւեց եւ ամօթից երեսը շրջելով, ոչինչ չասաց: Ծովինար տատիկը տեսաւ, որ աղջիկը լացը չի կտրում, լուրջ հետաքրքրւեց.

-Դէ, ասա տեսնեմ, ի՞նչ է պատահել:

Աղջիկն իրեն զսպելով, պատասխանեց.

-Իմ ծտերից զողանում են...: Ինը հատ պակասում է ...:

-Ինը հատ, - զարմացաւ ծովինարը, - բա ինչո՞ւ մինչեւ հիմայ ոչինչ չես ասել...

Աղջիկը չգիտէր, թէ ի՞նչ պատասխան տար: Վեց օր առաջ նա հաշւել ծտերը, տեսել որ երեքը պակասում է, բայց ոչ ոքի չէր ասել: Մէկ էլ այսօր նա համրեց եւ տեսաւ, որ կորածների թւին վեցն էլ է աւելացել: Ո՞վ էր տարել. ո՞վ կարող էր մտնել կոլտնտեսութեան թռչնանոցը, ծտերը զողանալ, դժւար էր ասել:

-Երեւի աղւէսն է տարել:

-Աղւէսը որտեղից մտնէր, - առարկեց Հոիփսիկը, - դուռը փակ է եղել:

-Որ այդպէս է, լաց մի լինի, ուշադիր հետեւիր, գողին կը գտնես, - ասաց ծովինարը եւ հեռացաւ:

Այդ օրը Հոիփսիկը շատ ուշ վերադարձաւ տուն. գիւղից դուրս՝ իրիկւայ մթին, թռչնանոցի դուռը նա մենակ, վախենալով սպասում էր որ գտնի գողին, բայց ոչինչ չգտաւ:

Միւս օրը, վաղ առաւօտեան, այգիների մօտից անցնելիս նրան պատահեց Մովսէս քեռին եւ ասաց.

-Աղջի, Հոիփսիկ, մայրդ քանի անգամ ասել է, որ մի քահի կոթ սարքեմ: Աո, սարքել եմ, վերցրու տար, ես շրաղաց եմ գնում...:

Հոիփսիկը վերցրեց քահի կոթը եւ ուսին դրած գնաց թռչնանոց: Իտուր քաց արեց եւ քահի կոթը ձեռնափայտի պէս ձեռքին խաղացնելով, դուրս էր անում ճտերին, երբ նկատեց, որ մի քանի ճտեր չեն շարժւում: Հոիփսիկը կոացաւ եւ իսկոյն շկարողացաւ հասկանալ, թէ ինչու են նրանք սատկել: Նա շուրջը նայեց:

Եւ հէնց այդ պահին, պատին տակ, իրենից ընդամենը երկու քայլի վրայ, տեսաւ մի մեծ օձ, որն ընկել էր հաստ պարանի կծիկի պէս: Գորշ, սեւին տուող նախշերով օձը գետնի վրայ տաշտի չափ տեղ էր զրաւում:

Հոիփսիկի մարմնով սարսուռ անցաւ:

Օձն աղջկան տեսնելուն պէս կամաց կամաց գլուխը քարձրացրեց եւ կարծես պատրաստւում էր նրա վրայ յարձակւելու:

Հոիփսիկը գիտէր. մեծերից լսել էր, որ երբ օձը գլուխը քարձրացնում է, պատրաստւում է յարձակւելու:

Գուցէ պէտք էր իսկոյն փախչել. առաջին պատահած մարդուն օգնութեան կանչել: Սակայն նրան թւաց, որ եթէ ինքը շարժւի, օձը կը յարձակւի իր վրայ, կը խայթի:

Կանգնած էր աղջիկը, իսկ նրա աչքի առաջ կամաց կամաց շարժւում էր օձի կծկւած մարմինը: Նրա գլուխը մի գորտի չափ էր. մարմինն աւելի հաստ քան քահի կոթը, որ նա դրել էր իր ոտքերի մօտ, արկղի վրայ: Իսկ թէ ինչքան երկար էր այն, դժւար էր ասել, որովհետեւ օձի մարմնի մի մասը դեռ կծկւած էր: Այդ կծիկը գնալով փոքրանում էր: Օձը կամաց կամաց ցցւում էր տեղում եւ թւում էր թէ ահա ուր որ է կը հասնի առաստաղին: Ցցւում էր եւ զարհուրելի հայեացքը աղջկանից չէր կտրում. շարունակ նայում էր նրան:

Հոիփսիկի լեզուն բոնեց: Նա ուզում էր կանչել,

-Օգնեցէք...:

Բայց ծայնը դուրս չեկաւ:

Նա չէր էլ զգում, որ ամբողջ մարմնով դողում էր: Եւ չնայած դրան, տեղից չէր շարժւում, մնում էր կանգնած եւ մտածում էր օձից փրկւելու մասին: Պաշտպանւելու համար հարկաւոր էր թէկուզ վերցնել բահի կոթը, որն ընկած էր նրա ոտքերի մօտ:

Այժմ օձը երկարում էր, իսկ նա կարծանում: Ահա նա այնքան պազեց, որ մատների ծայրերը կպան բահի կոթին: Դողացող ձեռքով բահի կոթը վերցնելով, նա ճիշտ եւ ճիշտ օձի պէս կամաց կամաց կանգնեց տեղում եւ երբ զգաց, որ ամուր կանգնած է, յանկարծ վեր բարձրացրեց ձեռքի փայտը եւ ամբողջ ուժով զարկեց օձին:

Հոիփսիկի աչքի առաջ ընկած հաստ պարանի նման կծիկը խլրտաց, շարժւեց...: Թւաց թէ այն պէտք է գայ, փաթաթւի իրեն, խեղդի:

Օձին մօտ չթողնելու համար Հոիփսիկը ձեռքի փայտի ծայրը դէմ տւեց նրա մարմնին, ամբողջ ուժով պահեց:

Աղջկայ եւ օձի միջեւ սկսեց մի լուռ մենամարտ:

Հոիփսիկին թւաց, որ եթէ ինքը օձին բաց թողնի՝ իր վերջն է: Իրա համար էլ նա ամբողջ ուժով յենւում էր փայտին եւ չէր համարձակւում վերցնել այն ու նորից հարւածել:

Եւ այդպէս շարունակւում էր լուռ մենամարտը աղջկայ եւ օձի միջեւ:

Իժար էր ասել թէ ինչով այն կը վերջանար, եթէ յանկարծ թռչնանոցի դռների մէջ չերեւար ծովինարը, որը մինչեւ զոմ գնալը ուզում էր Հոիփսիկին նորից մի լաւ կշտամբել՝ երեկւայ դէպքի համար:

-Աղջի, ի՞նչ ես մտել այդտեղ, դուրս չես գալիս:

Խօսելով նա առաջացաւ դէպի Հոիփսիկը եւ յանկարծ սարսափահար դուրս փախաւ ճշալով.

-Օգնեցէք, օգնեցէք...:

Կոմի մօտ երկու երիտասարդ տղայ եզներ լծում էին սայլին: Քող-
նելով իրենց գործը, նրանք վազելով եկան թռչնանոց եւ օձին սպանեցին:

Ծովինարը աղջկան տարաւ առի մօտ, երեսին ջուր ցօղեց, նստնցրեց
ուռենու տակ:

Տղաները սպանւած օձին էլ բարշ տւին այդտեղ: Մէկը նրանցից շօ-
շափեց օձին փորը եւ ասաց.

-Այս ի՞նչ է կերել, որ փորն ուռած է...:

Երկու ձեռքով փորը սեղմելով՝ տղան նրա բերանից հանեց մի մուտ:

-Վա՛յ, բոռանամ են, բացականչեց ծովինար. աղջի, այ, մտերի գողը...:

Հոիփսիկը ուրախութիւնից լաց եղաւ: Նորից ուռենու տակ, առի ա-
փին նստած էր աղջիկը, բայց այս անգամ ուրախ էր, որ ինքը բռնել էր
գողին:

թռչնապահ	poultry farm	վեց օր առաջ	six days ago
ուռենի	willow	հաշվել	to count
ձայնակցել	to chime in; to join in a song; agree	ոչ ոք	nobody
վճիտ	clear, limpid	այսօր	today
արագահոս	streaming, rapidly flowing	համրել	to count
առևակ	creak, brook	կորած	lost
արցունք	tear	թիւ	number
կաթիլ	drop	վեց	six
այտ	cheek	աւելանալ	to increase (intr.)
խոխոջուն	rattling	մտնել	to enter
ծեր	old	կոլտնտեսութիւն	collective economy (Sov.)
տատիկ	grandma	թռչնանոց	chicken farm
լացող	weeping	աղէս	fox
աւելի	more	առարկել	to object
յուզել	to be touched, moved (emotion)	փակ	closed
ամօթ	shame	ուշադիր	attentive; careful
շրջել	to turn	հետեւել	to follow; to watch
երես	face	գտնել	to find
լացը կտրել	to stop crying	վերադարձաւ (վերադառնալ	to return)
կտրել	to cut	մենակ	he/she returned alone
լուրջ	serious	վախենալ	to fear
հետաքրքրւել	to be interested	սպասել	to wait
իրեն զսպել	to control o.s.	զող	thief
մուտ pl. մտեր	chicken	աղջի for աղջիկ	girl
զողանալ	to steal	անցնելիս	while passing
ինը հատ	nine pieces	քահ	spade
պակասել	to be less, to miss	կոթ	shaft, handle
զարմանալ	to be amazed, to wonder	սարքել	to make, to prepare
		վերցնել	to take, to take up

տար	carry! take	մարմնով սարսուռ անցաւ	shivered in his body
ջրաղաց	watermill	տեսնելուն պէս	at seeing
ուս	shoulder	կամաց կամաց	little by little, gradually
դրած (< դնել	to put) put, p.p.	կամաց	slow
բաց անել	to open	կարծես	*you would think= it seems / seemed
ձեռնափայտ	(walking) stick	պատրաստել	to get ready
պէս	as, like (gen.)	յարձակել	to attack
ձեռքին	in his/her hand	զուրկ	perhaps
շարժել	to move (intr.)	պէտք էր	should, must
կոանալ	to bow, to bend (intr.)	փախչել	to flee
իսկոյն	immediately	կանչել	to shout; to call
կարողանալ	to be able	առաջին պատահած մարդը	the first man met
սատկել	to perish	սակայն	but, though
շուրջ	around	(նրան) թւաց	it seemed to him/her
հէնց այդ պահին	just at that moment	ինքը	himself/herself
ընդամէնը	on the whole	կը խայթի	he will sting, bite
քայլ	step	կծկւել	to shrink; to wind into a ball
օձ	snake	զորտ	frog
պարան	cable	արկղ	chest, box
կծիկ	ball, coil	երկար	long
զորշ	gray	զնալով փոքրանում էր	it became smaller gradually
սևին տուղ	with a dark tinge	ցցւել	to erect, to rise upward
նախշ BW	pattern	ուր որ է	wherever it is
գետին	soil, ground	զարհուրելի	frightful
տաշտ	trough	հայեացք	look
տաշտի չափ	in the size of a trough	հայեացքը կտրել	to stop looking
զրաւել	to occupy	շարունակ	continuous(ly)
մարմին	body	լեզուն թնկեց	she was speechless
սարսուռ	shiver	տոաստաղ	ceiling

զգալ	to feel	քարշ տալ	to drag, to haul
դողալ	to tremble	շօշափել	to touch, to feel
չնայած դրան	inspite of that; notwithstanding	փոր	belly
մտածում էր փրկելու մասին	she thought how to save herself	ուռած	swollen
թէկուզ	at least	քոռանամ ես	*I might be blind= I wanted not to see
երկարել	to become longer; to extend, stretch	ուրախութիւնից	լաց լինել to weep for joy
կարճանալ	to become shorter		
պպգել	to cower, to squat		
մատ քլ. մատներ	finger		
կպչել	to stick; to touch		
ամուր	firm, solid		
նման	like (dat.)		
խլրտալ, խլրտել	to budge, to move		
փաթաթել	to wrap		
խեղդել	to strangle		
դէմ տալ	to oppose, to set against		
մենամարտ	duel		
յենւել	to lean		
համարձակւել	to dare		
հարւածել	to strike, to hit		
զոմ	barn; stable		
կշտամբել	to reproach		
դէպք	event		
առաջանալ	to go ahead		
սարսափահար	terrified		
եզ քլ. եզներ	ox		
սպանել	to kill		
ցողել	to sprinkle to spray		
նստեցնել	to seat, to lay to seat down		

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵՌՆԱՇԽԱՐՀԸ

Հայ ժողովրդի պատմական կեանքն ընթացել է այն երկրամասում, որը աշխարհագրութեան մէջ յայտնի է Հայաստան կամ Հայկական Լեոնաշխարհ անունով: Սովետական Հայաստանը գրաւում է այդ երկրի հիւսիս-արեւելեան մասը:

Հայկական Լեոնաշխարհը յայտնի է իր բազմաթիւ Լեոնաշղթաներով, բարձրաւանդակներով, սարահարթերով ու հանգած հրաբուխներով: Նա գրտնւում է Փոքր Ասիայի եւ Իրանի բարձրաւանդակների միջեւ, Առաջաւոր Ասիայի հիւսիս-արեւմտեան ծայրամասերում:

Հայկական Լեոնաշխարհը ծովի մակերեւոյթից հազար հինգ հարիւրից հազար ութ հարիւր մետր միջին բարձրութիւն ունի: Աւելի բարձր լինելով շրջակայ երկիրներից՝ այն կոչւել է "Լեոնային կղզի":

Երկրի միջին մասը, որը կազմում է ընդարձակ սարահարթ, կտրտւած է Լեոններով ու հովիտներով: Բազմաթիւ Լեոնաշղթաների ու Լեոնների բնական պատնէշների մէջ ընկած այս երկրամասը հնում յայտնի էր Միջնաշխարհ անունով:

Արարատի զանգւածից սկիզբ առնելով դէպի արեւմուտք, մինչեւ Եփրատ գետը, ձգւում է Հայկական Պար Լեոնաշղթան, որը Միջնաշխարհը բաժանում է հիւսիսային եւ հարաւային մասերի:

Արարատ Լեոնան լայնածաւալ հրաբխային զանգւածը, ՄԵԾ ՄԱՍԻՍ, հնում ԱԶԱՏ ՄԱՍԻՍ (5156 մետր) եւ ՓՈՔՐ ՄԱՍԻՍ (3914 մետր) գագաթներով, գտնւում է Հայկական Լեոնաշխարհի համարեա կենտրոնում:

Փոքր Կովկասի Լեոնային սիստեմից առանձնացած բարձրանում է ԱՐԱԳԱԾ Լեոնան (4095 մետր) վիթխարի հրաբխային զանգւածը: Արագածի լայնանիստ ու մեղմաթեք լանջերը հարուստ են ջրերով ու բուսականութեամբ: Բերրիութեամբ ու արօտներով հոչակւած այդ լանջերում, անյիշելի ժամանակներից՝ զարգացած է եղել երկրագործութիւնը, յատկապէս՝ անասնապահութիւնը:

Հայկական ՏԱԻՐՈՍԻ ծալքաւոր աղեղը հարաւից եզերում է Միջնաշխարհը, բաժանելով այն Հայկական Միջագետքից: Հին Հայաստանի հարաւային ծայրամասային երկրները, ինչպէս Սասունը, Մոկքը, Կորդուքը՝ տարածւած են Հայկական Տաւրոսի լեռնաբազուկների շրջանում եւ ընդգրկում են Արեւմտեան եւ Արեւելեան Տիգրիսի հովիտները:

Հայկական Պարից դէպի հարաւ գտնւում է մի ընդարձակ սարահարթ, մի քանի լեռնային զանգւածներով: Իրանցից են Բիհի՛Ակնը (հնում Արմանց, 3650 մետր), իր ծաղկաւետ արօտներով ու բազմաթիւ սառնորակ աղբիւրներով, լճակներով, որի համար ստացել է "բիւր - ակն" անունը:

Իրանից դէպի արեւելք փռւած են ԾԱ՛ՂԱՆՅ լեռները՝ մինչեւ այժմ չհանգած հրաբխային զազաթով, որը կոչւում է Թոնդրակ (3548 մետր): Ծաղկանց լեռներից դէպի հարաւ-արեւմուտք, վանայ լճից ոչ հեռու, բարձրանում է Նեխ-Մասիք զազաթը (այժմ Սիփանայ սար, 4434 մետր), որը հարաւում վերջանում է վիթխարի խոնարան ունեցող Նեմրութ զազաթով (2910 մետր):

Հայաստանի լեռնապարերի միջեւ ընկած են մի շարք ինքնամփոփ ու բարձրադիր սարահարթեր, արգաւանդ հովիտներ ու դաշտեր: Իրանցից նշանաւոր են եւ խոշոր տնտեսական դեր են խաղացել հայ ժողովրդի պատմութեան մէջ Տարօնի կամ Մշոյ դաշտը, Խարբերդի, Երզնկայի, Բազրեւանդի (Ալաշկերտի) եւ Շիրակի դաշտերը:

Մասիս եւ Արագած լեռների եւ Ափուրեանի ու Արփայի գետաբերանների միջեւ՝ Արաքսի միջին հոսանքում, փռւած է Հայկական լեռնաշխարհի սիրտը կազմող Արարատեան դաշտը: Սա Հայաստանի ամենաընդարձակ, ամենաարգաւանդ դաշտավայրն է: Հնագոյն ժամանակներից ի վեր Արարատեան դաշտավայրը հայ ժողովրդի տնտեսական, քաղաքական եւ կուլտուրական կեանքի կենտրոնն է: Այստեղ են գտնւել Հին Հայաստանի Արմաւիր, Արտաշատ, Վաղարշապատ, Դւին մայրաքաղաքները. այստեղ է եւ Սովետական Հայաստանի

մայրաքաղաք Երեւանը:

Արագած լեռան հիւսիս-արեւմտեան ստորոտներից տարածւում է հացառատ Եիրակի դաշտը, որի մէջ գտնւել է միջնադարեան Հայաստանի մայրաքաղաքը Անին:

Հայկական լեռնաշխարհը, շրջապատւած լինելով բարձր լեռնաշղթաներով, ծովերից քիչ խոնաւութիւն է ստանում: Յատկապէս Միջնաշխարհը ցամաքային կլիմայ ունի՝ ձմեռը ցուրտ է, ամառը՝ շոգ ու չոր. բայց առանձին վայրերում կլիման բարեխառն է: Աչքի է ընկնում այն խիստ տարբերութիւնը, որ գոյութիւն ունի ցածրադիր դաշտավայրի եւ նրանց հարեւան բարձր լեռների կլիմայական պայմանների միջեւ: Անձրեւներ գալիս են սովորաբար զարնանը եւ նպաստում լեռների ու դաշտերի ծոխ բուսականութեան աճմանը: Արարատեան դաշտը ունի չոր, ցամաքային կլիմայ: Երեւանում, որը շուրջ հազար մետր բարձր է ծովի մակերեւոյթից, միջին ջերմութիւնը լինում է Յունւարին $6,4^{\circ}$, իսկ Յուլիսին՝ 25° :

Հայկական լեռնաշխարհը Առաջաւոր Ասիայի մեծ գետերի ջրաբաշխն է: Այստեղ են սկիզբ առնում Պարսից ծոցը թափւող Եփրատ եւ Տիգրիս գետերը, Սեւ ծովը թափւող ճորոխ ու Գայլ գետերը, եւ Կասպից ծով թափւող Կուրը եւ Արաքսը:

Եփրատը (երկարութիւնը 2700 կիլոմետր, Հայաստանի մասում 500 կիլոմետր) ունի երկու բազուկ՝ Արեւմտեան Եփրատ, որ սկիզբ է առնում Կարին քաղաքից հիւսիս՝ ծաղկաւէտ լեռներում, եւ Արեւելեան Եփրատ կամ Արածանի, որ սկիզբ է առնում ծաղկանց լեռներից: Արածանիի վտակներից է Մեղրագետը, որը հոսում է Տարօնի արգաւանդ դաշտի միջով: Արածանին եւ Արեւմտեան Եփրատ գետերը միախառնւելով կազմում են Եփրատ գետը:

Տիգրիս գետը (երկարութիւնը 1950 կիլոմետր, Հայաստանի մասում՝ 380 կիլոմետր) ունի երկու բազուկ՝ Արեւմտեան Տիգրիս, որ սկիզբ է առնում Հայկական Տաւրոսի արեւմտեան ծայրամասի լանջերից, եւ Արեւելեան

Տիգրիս կամ Զերմ (այժմ՝ Բոհտան-սու), որ սկիզբ է առնում Հայկական Տաւրոսի արեւելեան ծայրամասի լանջերից:

Արաքս գետը (հնում՝ Երասխ, 914 կիլոմետր) հոսում է Բիւրակ-նեան լեռների հիւսիսային լանջերից. Բասենի հովտում թեքւում է դէպի արեւելք եւ հոսում Կաղզւանի խոր կիրճով, որը հնում կոչւում էր Երասխածոր: Չախ կողմից ընդունելով Ախուրեան գետը, Արաքսն այնուհետեւ հոսում է լայնածաւալ Արարատեան դաշտով: Այստեղ էլ, դարձեալ ծախ կողմից՝ իր մէջ է ընդունում Քասաղ, Հրազդան, Ազատ եւ այլ վտակները: Արաքսից եւ նրա այս վտակներից սկիզբ առնող ջրանցքների, առուների ընդարձակ ցանցը՝ կեանք է տալիս Արարատեան դաշտավայրի խաղողի ու պտղատու հրաշալի այգիներին եւ բարձրարժէք տեխնիկական մշակութիւնների: Հայ ժողովուրդը այս գետը կոչել է Մայր Արաքս անունով:

Հայաստանի գետերը մեծ մասամբ հոսում են խոր կիրճերի միջով: Այդ պատճառով էլ շրջակայ հողերը ոռոգելու համար հարկ է լինում բազմաթիւ մեծ ու փոքր ջրանցքներ անցկացնել հեռից՝ գետերի վերին հոսանքից: Միաժամանակ այս լեռնային գետերն ու գետակներն՝ էլեկտրական էներգիայի անսպառ աղբիւր են հանդիսանում:

Հայկական լեռնաշխարհը հարուստ է եւ մեծ ու փոքր լճերով:

Սեւանայ լիճը (հնում՝ Կեղամայ ծով), որը աշխարհի բարձր լեռնային լճերի մէջ ամենամեծերից, եւ մեծ լճերի մէջ՝ ամենաբարձր լճերից մէկն է, գտնւում է ծովի մակերեւոյթից 1916 մետր բարձրութեան վրայ: Մակերեսը հաւասար է 1416 քառակուսի կիլոմետրի: Սեւանայ լիճն են թափւում մօտ 25 գետակ, իսկ լճից սկիզբ է առնում միայն մի գետ՝ Հրազդանը (Զանգուէն): Լճի ջուրը քաղցրահամ է: Չկներից աչքի է ընկնում կարմրախայտը, իշխանը եւ գեղարքունին: Սովետական իշխանութեան օրօք Սեւանի հսկայական ջրամբարը դարձել է էլեկտրական էներգիայի եւ անջրդի հողերը ոռոգելու ամենամեծ աղբիւրը:

Վանայ լիճը (հնում՝ Տոսպ կամ Բզնունեաց ծով) գտնւում է ծովի

մակերեւոյթից 1720 մետր բարձրութեան վրայ: Լճի մակերեսը հաւասար է 3733 քառակուսի կիլոմետրի:

Վանայ լճի ջուրը շատ աղի է: Լիճը յայտնի է իր տառեխ ձկնով: Հնագոյն ժամանակներից այստեղ զարգացած են եղել ձկնորսութիւնը եւ աղի ու բորակի հանոյթը:

Կապուտան լիճը (Ուրմիա) գտնուում է Հայկական լեռնաշխարհի եւ Իրանի սարահարթի միջեւ ընկած զոգաւորութիւնում:

Բացի այս երեք խոշոր լճերից, կան եւ անուշահամ ջուր ունեցող բազմաթիւ լեռնային փոքր լճեր, ինչպէս Արփին, որից սկիզբ է առնում Ախուրեան գետը, Արճակը (Վասպուրականում), Գայլատուն (Կոզովիտում) եւ այլն:

Երկրի կլիմայական բազմազանութիւնը ստեղծել է հողի եւ բուսականութեան բազմազանութիւնը: Արգաւանդ դաշտերի յաջորդում են այգեշատ , հարուստ, անտառապատ սարալանջեր, ալպեան մարգագետիններ:

Միջնաշխարհը անտառներ քիչ ունի: Ինչպէս հնում ասում էին՝ "անփայտ" է: Խիտ սաղարթաւոր եւ մասամբ փշատերեւ անտառներ կան յատկապէս Գուգարքում, Աղստեւի հովտում եւ Սիւնիքում, ինչպէս նաեւ Հայկական Տաւրոսի հարաւային լանջերին: Ծովի մակերեւոյթից մօտ երկու հազար մետր բարձրութիւնից վեր սկսւում է ալպեան գօտին՝ Հայկական լեռնաշխարհի հոչակաւոր արօտավայրերը իրենց ճոխ բուսականութեամբ:

Լեռնային հովիտներում, հնագոյն ժամանակներից ի վեր, զարգացած է եղել երկրագործութիւնը՝ հացահատիկների, խաղողի վազի, վուշի, քնջութի, ինչպէս նաեւ ծիրանի, դեղձի, կեռասի, խնձորի եւ այլ մրգատու ծառերի մշակութիւնը: Հայաստանը համարւում է այդ մշակոյթներից մի քանիսի հայրենիքը: Հնուց ի վեր զարգացած է եղել նաեւ մեղապահութիւնը:

Հայկական լեռնաշխարհը բաւականաչափ հարուստ է նաեւ վայրի կենդանիներով: Կճղակաւոր կաթնասուններից այստեղ կան ազնիւ եղջերուն, այ-

ծեամբ, դեռեւս հանդիպում է վայրի ոչխարը, իսկ Արաքսի հովտի եղէգ-
նուտներում վարազը: Գիշատիչներից սովորական են՝ գայլը, աղուէսը,
արջը, բորենին: Թռչուններից՝ արծիւը, անգղը, բորուրը, բազէն, արա-
զիւր, ապա կաքաւը, բաղը, արոսը, փասիանը:

Հայկական լեռնաշխարհի ընդերքը հարուստ է օգտակար հանածոներով:
Մի շարք նահանգների լեռները յայտնի են եղել բազմաթիւ բովերով -
պղնձի, երկաթի, կապարի, արծաթի եւ ոսկու հանքերով: Մանաւանդ հռչակւած
էին Գուգարքի եւ Սիւնիքի պղնձահանքերը: Հայաստանը վաղուց յայտնի է
իր շինանիւթերով՝ զանազան գոյների տուֆ, բազալտ, կրաքար եւ այլն:
Հնագոյն ժամանակներից այդ քարերով կառուցել են բերդեր, տաճարներ,
դղեակներ եւ կամուրջներ, իսկ այժմ կառուցւում են գործարաններ, հիդրո-
կայաններ եւ քաղաքի ու գիւղի աշխատաւորութեան համար թէ՛ հասարակական
եւ թէ՛ բնակելի հոյակապ շէնքեր: Աղահանքերով հռչակւած էին Կողբը,
Կաղզւանը եւ Նախճաւանը:

Հայկական լեռնաշխարհը յայտնի է բուժիչ յատկութիւն ունեցող բազ-
մաթիւ ջրերով՝ ջերմուկներով ու թթու ջրերով: Արանցից Արղնին ու Զեր-
մուկը սովետական իշխանութեան օրով դարձել են նշանաւոր կուրորտներ:

Հայկական լեռնաշխարհը չորս կողմից շրջապատւած լինելով բարձր լեռ-
ներով՝ դրսի աշխարհի հետ հաղորդակցութիւն է պահպանում մի շարք լեռն-
անցքներով, որոնք կոչւում են "դրունք" (դռներ): Հայկական լեռնաշխար-
հով անցել են հին աշխարհի առեւտրական ու ռազմական կարեւորագոյն ու-
ղիներից երկուսը, որոնք կապել են արեւելքը արեւմուտքի հետ: Դրանց
տիրանալու համար հարեւան ու հեռաւոր պետութիւնները յաճախակի արիւնա-
հեղ պատերազմներ են մղել, որոնք թատերաբեմը սովորաբար եղել է Հայաս-
տանը: Հիւսիսի հետ Հայաստանը կապւած էր Սեւ ծովի արեւելեան եւ Կապից
ծովի արեւմտեան ափերով անցնող ծանապարհներով:

Մի շարք լեռնանցքներով ձգւող այդ գլխաւոր ծանապարհների հանգու-
ցակէտն էր Արարատեան դաշտը:

Հին Հայաստանը քաժանւած էր տասնհինգ խոշոր նահանգների կամ "աշխարհների": Դրանց մէջ նշանաւոր են եղել Այրարատը, Վասպուրականը, Սիւնիքը, Արցախը, Գուգարքը, Բարձր Հայքը, Տուրուբերանը, Աղձնիքը, Ծոփքը:

Իւրաքանչիւր աշխարհ կամ նահանգ բաղկացած էր ութից մինչեւ տասնվեց գաւառներից, միայն Այրարատն ունէր 22, իսկ Վասպուրականը՝ 36 գաւառ: Այդ գաւառները մեծ մասամբ ունէին կայուն սահմաններ, որոնք համընկնում են այժմեան շրջաններին: Իւրաքանչիւր նահանգ կամ աշխարհ (երբեմն նաեւ գաւառ), բնական տնտեսական պայմաններում՝ հանդիսանում էր ոչ միայն առանձին տնտեսական միաւոր, այլեւ ունէր իր ուրոյն սովորոյթները, տարազն ու բարբառը:

լ'նոնաշխարհ	highland	հռչակ	reputation
կեանք	life	անյիշելի	immemorial
ընթանալ	to run	երկրագործություն	agriculture
աշխարհագրություն	geography	անասնապահություն	livestock breeding
հիւսիս-արեւելեան	North-East	ծալքաւոր	folded
բարձրաւանդակ	highplateau	եզերել	to border, to surround
սարահարթ	plateau	բազուկ	arm
հանգած	extinguished	ընդգրկել	to embrace
հրաբուխ	volcano	թիւր	tenthousand
մակերեւոյթ	level	ակն	source
միջին բարձրութիւն	average height	փռել	to extend, to spread (intr.)
կղզի	island	խոնարան	crater
հովիտ	valley	բարձրադիր	high
պատնէշ	barrier; dam; dike	տնտեսական	economic
Միջնաշխարհ	Middle land	դեր	rôle
զանգւած	mass	դաշտ	field; plain
արեւմուտք	West	գետաբերան	estuary, mouth (of a river)
հարաւ	South	ընդարձակ	vast
զազաթ	summit, top	արգաւանդ	fertile
սիստէմ, սիստեմ	BW system	հացառատ	rich in wheat, cereals
լայնանիստ	broad based.	խոնաւութիւն	humidity
մեղմաթեք	softly inclining	ցամաքային	continental; dry
լանջ	slope	կլիմայ	climate
բուսականութիւն	flora, plants	շոգ	hot
բերրի	fertile	քարեխոն	temperate
արօտ	grassland	ցածրադիր	low

օժանդակել	to contribute	բազմազանութիւն	variety
ճոխ	rich	ալպեան BW	Alpine
աճել	to grow	մարգագետին	meadow
ջրաբաշխ	watershed	սաղարթ	foliage, leaves
թափւել	to run (river); to be shed	փուշ	thorn, needles
բազուկ	arm	տերեւ	leaf
վտակ	creek, rivulet	գօտի	belt; zone
միախառնւել	to join, to meet	խաղողի վազ	grape-vine
թեքւել	to incline, to turn	վուշ	flax
կիրճ	defile	քնջութ	sesame
ջրանցք	aqueduct	կեռաս	cherry
ցանց	net	մրգատու ծառ	fruit tree
հրաշալի	wonderful	մեղակապահութիւն	apiculture
բարձրարժէք	valuable	կոշակաւոր	hoofed, un-
մշակել	to cultivate	կաթնասուն	gulate animals milk-fed
ոռոգել	to irrigate	այծեամ	roe, buck
հարկ է լինում	it is necessary	վայրի ոչխար	wild sheep
էներգիա BW	energy	վարազ	boar, wild sow
անսպառ	unexhausted, inexhaustible	գիշատիչ անասուն	beast of prey, predatory animal
մակերես	surface	արջ	bear
կարմրախայտ, իշխան, գեղարքունի	trout, trout of Sevan, subspe-	բորենի	hyena
օրօք	during /cies of-	արծիւ	eagle
ջրամբար	reservoir	անգղ	vulture
անջրդի	arid	ուրուր	kite (orn.)
տառեխ	herring	բազէ	falcon
ձկնորսութիւն	fishing	կարաւ	partridge
բորակ	saltpetre, nitre	բաղ	duck
հանոյթ	ore	արոս	bustard
զոգաւորութիւն	depression		

փասխան	pheasant	նազմական	military, strategic
ընդերք	bowels	ուղի	route
հանածոյ	ore	կապել	to bind
քով	mine	տիրանալ	to seize
պղինձ	copper	յամախակի	frequent
երկաթ	iron	արիւնահեղ	bloody
կապար	lead	թատերաբեմ	stage
արծաթ	silver	հանգուցակէտ	point of junction; concourse
ոսկի	gold	ձգել	to extend (intr.)
հանք	mine; minerals	նահանգ	province
շինանիւթ	building materials	քաղկանալ	to consist
տուֆ BW	tufa	զաւառ	region, district
բազալտ BW	basalt	կայուն	stable
կրաքար	lime-stone	սահման	limit, frontier
քերդ	fortress	համընկնել	to coincide
տաճար	temple	այժմեան	actual
ղղեակ	castle	միաւոր	unit
գործարան	factory	ուրոյն	independent
հիդրոէլեկտրակայան	hydro-electric-power-station	սովորոյթ	habit, wont; custom
քուժիչ	curative	տարազ	costume
յատկութիւն	quality	բարբառ	dialect
ջերմուկ	hot springs, thermal spa		
թթու	acid		
կուրորտ BW	health-resort, watering-place		
հաղորդակցութիւն	communication		
լեռնանցք	defile		
տնտեսական	commercial		

Ցած խոնաւ խճուղում դադարել էր աւտոմեքենաների երթեւեկը: Ծառների ծիւղերի արանքից թարթում էին մօտակայ գիւղի կրակները: Փչում էր տաք քամին: Ծառերի ծիւղերին՝ տեղ տեղ մնացած էին հալչող ձեան հիւսքեր, եւ լիալուսնի լոյսի տակ անտառը հեքիաթային տեսք ունէր:

Փոքրիկ տնակի ներսում լամպը աղօտ լուսաւորում էր շուրջը: Վառարանը մարած էր:

Տղան վերմակի տակից հանեց գլուխը: Սեւ մազերը իջած էին ճակատին, յօնքերը լայն էին, աչքերը՝ աննինջ:

-Հայրիկ, ի՞նչ է անում անտառի դիցուհին, երբ անտառում լինում է անդորր:

Հայրը բացեց փակւող աչքերը:

-Անդորր պահերին նա քաշւում է անտառի խորքը, ուր չեն կարող հասնել մարդիկ. եւ սպասում է:

-Ինչի՞ է սպասում, - հարցրեց տղան:

-Սպասում է փոթորկոտ գիշերի, որպէս զի նորից մարդկանց մօտ գայ:

-Իսկ ինչու՞ է նա հանգիստ ժամանակ խուսափում մարդկանցից, - հարցրեց տղան:

-Որովհետեւ գիտէ, որ կան չար մարդիկ:

-Բայց ինչու՞ է նա ուզում մօտ լինել մարդկանց:

-Որովհետեւ սիրում է մարդկանց: Քնիր:

Հայրը շրջւեց դէպի պատը: Տղան գլուխը դրեց բարձին, աչքերը փակեց: "Նրա աչքերում բարի կրակներ կան. նրա աչքերը սեւ են. Այդպէս սեւ լինում է զարնանային գիշերւայ երկինքը: Նա հագած է կանաչ ծաղկաւոր շրջազգեստ. այդպէս լինում է անտառը զարնանը," յիշեց տղան հօր խօսքերը: "Եթէ հաւատացնեմ նրան, որ ես վատ մարդ չեմ, նա երեւի մեր տունը կը գայ անտառի անդորր պահերին: Գէտք է միայն հաւատացնել: 'Խ դժւար չէ",

- մտածեց տղան: Ապա յիշեց, որ հայրն ասում է իրեն՝ "Չար տղայ": Նա ցանկացաւ համոզել՝ իսկապէս ինքը չար է, թէ հայրն այդ ասում է միայն բարկանալով:

Նա բացեց աչքերը:

-Հայրիկ:

Հայրը չպատասխանեց:

-Ես չար եմ, հայրիկ,-- հարցրեց տղան:

-Խելօք ես: Քնիր,-- մըմնջաց հայրը:

Տղային թւաց, թէ անտառի դիցուհին հիմա էլ, անդորր, լուսնկայ գիշերին կը թափառի տների մօտ: Չէ՞ որ նա սիրում է մարդկանց եւ ցանկանում է մօտ լինել նրանց:

Տղան բարձրացրեց գլուխը:

-Հայրիկ:

Հայրը քնած էր:

Առաւօտեան, նախաճաշից յետոյ՝ հայրը վերցրեց հրացանը. գնաց անտառ: Տղան վերցրեց պայուսակը. գնաց գիւղի դպրոցը: Ցերեկը երկնքում ամպեր կուտակւեցին. օրը մթնեց: Երեկոյեան յորդ անձրեւ տեղաց:

Քամին հէնց ծխնելոյծի բերանից խլում էր ծուխը, պատառոտում, խառնում էր անձրեւին ու շարտում փոքրիկ տնակի մերթ այս, մերթ այն կողմը: Անտառի մերկ ծառերը ծեծւում էին անձրեւից, վշվշում էին մելամաղձոտ: Փոքրիկ տնակի ներսում այդ վշվշոցը լսւում էր ասես հեռից, խուլ:

Տղան կծկւել էր վառարանի մօտ: Նա փայտի մանր կտորներ էր գցում վառարանի մէջ. անթարթ նայում էր վառւող կրակին: Պատուհանի մօտ ապակիները յանկարծ պարուրւում էին լոյսով, մարում էին: Տղան թարթում էր աչքերը. գոհ էր, որ տանն է եւ ջերմացնում է վառարանը: Նա վառարանի մօտ դրեց թաց ոտնամանները. վառարանի մէջ գցեց երկու խոշոր կտոր փայտ: Կրակը բորբոքեց. սենեակի պատերը լուսաւորւեցին. սուերներ խա-

դացին շուրջը: Տղային մի պահ թւաց, թէ սենեակում ամէն ինչ երեւում է:
 "Հայրս ուշանում է"- մտածեց տղան. լարեց լսողութիւնը: Դրսում վշվշում
 էր հողմածեծ անտառը:

'Ի՞նչը թակեցին, նախ՝ կամացուկ, յետոյ՝ ուժգին: Տղան հասկացաւ,
 որ հայրը չէր: Ետ տարաւ փականը, բացեց դուռը: Մի աղջիկ էր:

-Ես տուն էի գնում, մօտիկ գիւղը: Բայց մանապարհին անձրեւը...:

Աղջիկը տղայի հասակին էր. նրա սեւ վարսերը թրջւել, կպել էին ճա-
 կատին. ջրի շիթերը սահում էին նրա դէմքով:

-Ներս արի,- ասաց տղան:

Նրանք նստեցին վառարանի մօտ:

-Ի՞նչ այստեղ մենակ ես ապրում,- հարցրեց աղջիկը:

-Հայրս անտառումն է,- ասաց տղան:- Ուշանում է:

-Ես սիրում եմ այսպիսի եղանակը,- ասաց աղջիկը:

-Ի՞նչ կանաչ, ծաղկաւոր շրջագգեստ ունե՞ս,- հարցրեց տղան:

-Ունեմ,- ասաց աղջիկը:

Նրանք իրար նայեցին: Աղջկան աչքերը սեւ էին:

-Ի՞նչ բարի՞ ես,- հարցրեց աղջիկը:

-Ես չար չեմ:

-Մայրս ասում է՝ դժւար պահերին թակիր պատահած դուռը. բարի մար-
 դիկ կօգնեն:

-Քո մայրը անտառի դիցուհին է,- հարցրեց տղան:

Աղջիկը ծիծաղեց:

-Այո:

-Ուրեմն, դու անտառի դուստրն ես,- հարցրեց տղան:

Աղջիկը նորից ծիծաղեց եւ նայեց իր թաց շորերին:

- Կը մրսես. հանիր չորացրու,- ասաց տղան:

Աղջիկը սեղմեց շուրթները:

-Հանիր,- կրկնեց տղան:- Ես չեմ նայի:

Տղան դեմքով դարձաւ դէպի պատը:

-Մեզ մօտ էլեկտրակայան են կառուցում,- ասաց աղջիկը:

-Տեսել եմ:

-Իսկ տեսել ես, ինչպէս է աղէտը հալածում նապաստակին,- ասաց աղջիկը:

-Տեսել եմ,- ասաց տղան:- Ի՞նչ կկէր բոյն քանդել ես:

-Չեմ քանդել,- ասաց աղջիկը:- Ես կենդանիներին սիրում եմ:

-Իսկ մարդկանց:

-Չար մարդկանց չեմ սիրում:

Տղան ցանկացաւ հասկացնել նրան, որ ինքը քանդել է կկէր բոյնը, որովհետեւ այդ հետաքրքիր էր, սակայն...:

-Ետ չնայես,- սաստեց աղջիկը:

-Քո աչքերում բարի կրակներ կան,- յիշեց տղան:

-Քո աչքերը իմի նման չեն,- ասաց աղջիկը:

Տղան ետ նայեց եւ տեսաւ նրան այնպէս, ինչպէս նա նստած էր վառարանի մօտ:

-Ահ, մի նայիր,- աղջիկը շրջազգեստով ծածկեց իրեն:

Տղան արագ դարձրեց դեմքը:

-Դու չար ես,- ասաց աղջիկը:

Տղան ցանկանում էր հասկացնել նրան, որ այդպէս չէ, որ ինքը չէր ցանկանում ետ նայել, սակայն...:

-Չար ես,- լացակումած կրկնեց աղջիկը, եւ տղան հասկացաւ, որ շատ դժւար է համոզել նրան, եւ լռեց:

Նրանք երկար ժամանակ, ասես, միայն լսում էին անտառի խուլ վշվշոցը: Որոտի իւրաքանչիւր դղրդոցի պահին տղան զգում էր, թէ ինչպէս

էր ցնցւում աղջիկը, եւ ցանկանում էր, որ նա չվախենար:

Ապա աղջիկն ասաց.

-Հիմա կարող ես նայել:

-Ես չեմ ցանկանում նայել քեզ,- ասաց տղան:

-Ես չեմ խնդրում, ասաց աղջիկը:

Եկաւ տղայի հայրը:

-Հայրիկ, -բացականչեց տղան, - հիմայ մենք կարող ենք ընթրել:

-Քեզ միայն ընթրի՞քն էր մտահոգում,- ասաց աղջիկը:

Տղան չհասկացաւ նրան:

-Դու չար ես,- պնդեց աղջիկը:

-Հիւ՞ր ունենք,- ասաց հայրը:

-Անտառի դուսրտն է, հայրիկ,- պատասխանեց տղան:

-Իսկ դու անտառի չար դեւն ես,- չհամբերեց աղջիկը:

Ընթրեցին անխօս: Ապա հայրը իջեցրեց լամպի կրակը, եւ նրանք պառկեցին:

Տղան երկար ժամանակ չէր կարողանում քնել: Նա իրեն մօտիկ լսում էր աղջկայ հանգիստ շնչառութիւնը: Տխրում էր, որ աղջիկը անհոգ քնել էր: Տղան չիմացաւ, թէ ինչպէս քնեց: Երազում անտառը կանաչ էր...: Տղան քոնել էր աղջկայ ձեռքը. տանում էր նրան, եւ նա կամակոր չէր. տանում էր նրան մարդկանց մօտ, եւ նա հաւատում էր, որ տղան քարի էր, որ բոլոր մարդիկ քարի են:

Դա անտառի դստեր հեքիաթն էր:

ցած	low	բարձ	pillow
խոնավ	humid	զարուն	spring
խճուղի	causeway	զարնանային	springlike, of spring
երթեւեկ	traffic	երկինք	sky
արանք	between, space	կանաչ	green
թարթել	to wink, to blink	ծաղիկ	flower
փչել	to blow	ծաղկաւոր	with printed flowers
քամի	wind	շրջազգեստ	dress, robe
ծառ	tree	հաւատալ	believe
ճիւղ	branch	հաւատացնել	to make believe
հալչել	to melt	վատ	bad
ձիւն ց. ձեան	snow	ցանկանալ	to wish, to aspire
հիւսք	snow heap	համոզել	to convince
լիալուսին	full moon	խելօք	judicious, well-behaved; intelligent
անտառ	forest	լուսնկայ	night in moonlight
հեքիաթային	fairy like	թափառել	to stroll, to rove
տեսք	sight, appearance	նախաճաշ	breakfast
տնակ	hut, small house	հրացան	rifle
լամպ	lamp	պայուսակ	sack
աղօտ	dim, dark	դպրոց	school
վառարան	stove	ցերեկ	day(time)
յօնք	eye-brow	ամպ	cloud
աննինջ	sleepless	կուտակել	to heap up
դիցուհի	goddess	յորդ	abundant, pouring
անդորր	quiet	անձրեւ	rain
խորք	depth	տեղալ	to rain, to come down
փոթորկոտ	stormy	ծինելոյծ	chimney
խուսափել	to avoid	խլել	to pull out
չար	bad, malicious	չարտել	to throw, to toss

ծծծել	to beat	թրջել	to dip, to soak
վշվշալ	to whistle	կպել (< կպչել to stick)	stuck, p.p.
մեղամաղձոտ	melancholy, sad	ապրել	to live
խուլ	deaf	եղանակ	season
մանր	tiny, small	մրսել	to feel cold, to be cold
կտոր	piece	չորացնել	to dry
զցել	to throw	սեղմել	to press
անթարթ	staring, fixed (eyes)	հալածել	to pursue, to persecute
պարուրել	to wrap	նապաստակ	hare
մարել	to extinguish	կկու	cuckoo
թարթել աչքերը	to blink the eyes	բոյն	nest
զոհ	glad	քանդել	to destroy
ջերմացնել	to warm	սաստել	to scold, to rebuke
թաց	wet	արագ	quick
ոտնաման	footwear, shoes	լացակուլմած	tearful
խոշոր	huge, big	որոտ	thunder
կտոր	piece	դղրդոց	shock, concussion
կրակ	fire	ցնցել	to shake
բորբոքել	to flare up, blaze up	խնդրել	to beg, to ask for
սենեակ	room	մտահոգել	to worry
սուեր	shadow, shade	պնդել	to insist
երերալ	to float, to hover	դել	devil
լարել լսողութիւնը	to focus his attention	համբերել	to be patient, indulgent
հողմածեծ	beaten by wind	անխօս	speechless, silent
թակել	to knock	շնչառութիւն	respiration
ուժգին	with force	բռնել	to hold, to catch
հասակ	stature; age	դուստր, ց. դստեր	daughter
վարս	hair		

ԿՈՐԱԾ ԲԱՐԵԿԱՄՈՒԹԻՒՆ

Միքայելը երբեւէ իրեն հաշիւ չէր տւել, արդեօք լաւ աղջիկ է Սեղան: Պարզապէս ընկերութիւն էր անում: Դէ, մի բակում էին ապրում եւ այնպէս որ ուրիշ հասակակիցներ համարեա չունէին. միեւնոյն դասարանումն էլ սովորում էին:

Նրանց բակը Երեւանի հին բակերից էր, որը գտնւում էր Կոնդկոչևող թաղամասում: Բակում մի հին, ցածլիկ շինութիւն կար, որը մի ժամանակ գոմ էր եղել, իսկ հիմա ծառայում էր որպէս ցախատուն: Այ, հէնց այդ ցախատան կտուրը դեռ շատ փոքրուց՝ Սեղայի ու Միքայելի ամենասիրած տեղն էր:

Փոքր ժամանակ նրանք չէին նկատել, թէ որքան լաւ տեսարան էր բացւում այդ տեղից: Իսկ հիմայ ասես հասակ առնելու հետ միասին, շարունակ նորանոր հետաքրքրական բաներ էին նկատում: Ամբողջ քաղաքն էր երեւում այդտեղից:

Մի անգամ, երբ երկար ժամանակ լուռ նստած էին, յանկարծ Սեղան ասաց.

-Միքայել, մի նայիր տես, թէ այստեղից, այ՛ այսպէս նայելիս, ինչքան գեղեցիկ է երեւում երկինքը:

Միքայելը նայեց եւ իսկապէս ինքն էլ զարմացաւ, թէ ինչպէս մինչեւ հիմա չէր նկատել:

Ամռան երկինքը, կէսօրից յետոյ, իսկապէս շատ գեղեցիկ էր:

Դա մի զարմանալի գեղեցկութիւն էր, որը ոչ մի կերպ չես կարողանայ նկարագրել:

-Ճիշտ է որ շատ գեղեցիկ է, -բարձրաձայն համաձայնեց նա:

Յետոյ նորից երկար՝ ժամանակ նրանք նստեցին լուռ, առանց մի բան անգամ արտասանելու:

Միքայէլը մտածում էր, որ երբ մարդիկ մեծանում ու խելօքանում են, ապա աւելի յաճախ է պատահում, որ երկար ժամանակ լռեն: Նա շատ էր ուզում այդ մասին ասել Սեդային, բայց չգիտես ինչու՝ քաշւում էր:

Մտածելու բան՝ թէ՛ Սեդան, թէ՛ Միքայէլը շատ ունէին: Այս տարի նրանք վերջացրել էին եօթնամեակը եւ իրենց զգում էին միանգամից անչափ մեծացած:

Այդ օրը յատկապէս, երբ նկատեց թէ որքան գեղեցիկ է կապոյտ ու ջինջ ամառային երկինքը, Միքայէլն աւելի հաստատուն մտածեց, որ շատ լաւ կը լինի, եթէ հնարաւորին չափ շուտ ոտք դնի ինքնուրոյն կեանքի ծամփին:

Երկար երկար լռելուց յետոյ, վերջ ի վերջոյ նա իր մտքերը որոշեց կիսել Սեդայի հետ:

-Գիտե՞ս ինչ, Սեդա,-յանկարծ խօսեց նա.-երբ մտածում եմ, որ դեռ երեք տարի պէտք է սովորեմ ու նոր միայն ծնողներիս ազատեմ ինձ պահելու հոգսից,.. դե հասկանում ես... ես ուզում եմ... դե, դու պէտք է որ հասկանաս...:

-Հասկանում եմ,-անմիջապէս արձագանքեց նրան Սեդան:

Սեդան ու Միքայէլ շատ արագ էին հասկանում միմեանց:

-Է՛, լաւ,-շարունակեց Սեդան.-յետո՞յ, ի՞նչ ես մտադիր անել: Հօշե՞ս կարող վերջ տալ սովորելուն:

-Չէ,իհարկէ, բայց համ էլ ուզում եմ աշխատել:

Սեդան լաւ գիտէր, որ Միքայէլենց ընտանիքը բաւական մեծ էր.Միքայէլը տան ամենամեծ զաւակն էր. իսկ աշխատում էր միայն նրա հայրը:

-Բայց անձր, դու դեռ փոքր ես. ի՞նչ աշխատանք կարող ես կատարել,- խօսեց Սեդան, անվճռականօրէն, աշխատելով ընկերոջ ինքնասիրութիւնը չվիրաւորել:

-Ե՞ս եմ փոքր, ես ու՞ժ չունեմ, ինչ է,-խօսեց Միքայէլ ու ակա-

մայից ինքն էլ նայեց իր ամուր, զարգացած թեւերին եւ անմիջապէս իր այդ հայեացքին համար ամաչեց: :

Բայց Սեդան համարեա հիացմունքով էր նայում նրան:

-Իհարկէ, ես ճիշտ չասացի. դու շատ ուժեղ ես, երանի՛ք եզ:

Ընկերոջ գովասանքը թեւ տւեց ու աւելի ոգեւորեց Միքայէլին:

-Ես հէնց վաղւանից, -խոստացաւ նա,- այդ ուղղութեամբ կաշխատեմ:

Սեդան շարունակում էր նայել նրան հիացմունքով: Աղջկայ աչքում այդ օրը Միքայէլը միանգամից՝ մի ամբողջ գլխով մեծացել էր:

Դրանից յետոյ մի քանի օր շարունակ, Միքայէլը ցերեկները երկար ժամերով անհետանում էր: Միայն Սեդան գիտէր, թէ ո՛ւր էր գնում նա: Միքայէլը նրան խնդրել էր առայժմ ոչ ոքի ոչինչ չասել: Սեդան էլ, ի՞նչ ընկեր, որ չկարողանար ընկերոջ գաղտնիքը պահել:

Իսկ երեկոները, երբ Միքայէլը վերադառնում էր, նրանք նստում էին իրենց սիրած կտուրի վրայ ու զրուցում:

-Մի տեղ ասացին, թէ փոքր եմ դեռ, իրենց զործին յարմար չեմ. մի ուրիշ տեղ էլ խոստացան մի շաքաթից...:

Սեդան նայում էր նրան յարգանքով, մտքում հազար ու հազար անգամ երանի տալով ընկերոջը, որն այդքան վճռականօրէն, այդքան համարձակ կերպով արդէն փորձում էր աշխատանքային ինքնուրոյն կեանք ստեղծել:

Վաղ առաւօտից Միքայէլը նորից անհետացել էր: Եկաւ երեկոյեան դէմ, երբ մինչեւ անգամ տանեցիք արդէն անհանգստացել էին: Եկաւ եւ անմիջապէս մօրը յայտարարեց.

-Աշխատանքի եմ ընդունւել:

Դրանից յետոյ Միքայէլը շատ քիչ ժամանակ էր ունենում:

Սեդան կարգին չէր էլ պատկերացնում նրա աշխատանքը, միայն գիտէր, որ նա աշխատում է ինչ որ շատ մեծ, զարմանալի մեծ մի շինարարութեան վրայ:

Հիմա նրանք աւելի շատ հանդիպում էին երեկոները:

-Ի՞նչ մեծ կամքի ուժ ունես. դու շատ ուժեղ մարդ կը դառնաս, -մի անգամ հիացմունքով ասաց Միքայելին Սեդան:

Միքայելը ոգեւորուած պատմում էր ապագայի ծրագրերն ու երազանքները:

-Համ էլ կը սովորեմ: Հիմա աշխատողների համար սովորելու աւելի շատ պայմաններ կան: Եւ աւելի հեշտ կընդունեն ինստիտուտ:

Սեդան նրան լսում էր յարգանքով, համարեա երկիւղածութեամբ: Չէ, ի՞նչ լսօք, Միքայելը ուժեղ է, վճռական, քաջ...:

Բայց...:

Ընդամենը երկու շաբաթից մի փոքր աւելի էր ինչ՝ Միքայելն աշխատում էր: Արդէն քանի անգամ զանազան առիթներով եւ առանց առիթների ոչ միայն Սեդայի մօտ, այլ եւ տանը նա արտայայտւել էր աշխատանքից հիասթափւելու մասին:

-Դու ասում էիր, այնտեղ քո հասակի մի քանի տղաներ էլ են աշխատում, բա նրանք ի՞նչպէս են, -հարցնում էին նրան:

-Դէ նրանք... Այդ աշխատանքը նրանց սրտովն է. երեւի սովոր են. իսկ ինձ այնքան էլ համապատասխան չէ:

Այդ օրը Միքայել ծաշից յետոյ գնաց Սեդայենց տուն ու յայտարարեց.

-Սեդա, աշխատավարձ եմ ստացել եւ քեզ հրաւիրում եմ կինօ:

Գնացին, հիանալի էր:

Բոլորովին ուրիշ է, երբ կինօ ես գնում ծնողներիդ տւած փողով, եւ ուրիշ՝ երբ քո վաստակով դեռ. ընկերոջդ էլ ես հիւրասիրում: Ինքդ քեզ աւելի ես սկսում յարգել:

Յետոյ վերադարձան տրամվայով. եւ հէնց տրամվայում էլ պատահեց այն սարսափելի դէպքը:

Նրանք հարթակում կանգնած խօսում էին, բաժանում կինոյի տպաւորութիւնները, երբ Սեդան այլայլւեց ու շշնջաց.

-Միքայէլ, նայիր:

Միքայէլը նայեց աղջկայ հայեացքի ուղղութեամբ:

Կէս քայլ այն կողմ, դէմքով վազոնի խորքը՝ կանգնած էր հասակաւոր մի մարդ. իսկ Միքայէլին հասակակից մի տղայ.. ազնիւ խօսք. այդ շատ պարզ տեսան թէ Միքայէլը եւ թէ Սեդան,- ձեռքը տարել էր այդ մարդու գրպանը եւ քիչ էր մտում, որ գրպանից հանի դրամապանակը:

-Միքայէլ, բռնիր նրան,- շշնջաց աղջիկը:

Եւ այստեղ Միքայէլը բռնորովին անսպասելի շշնջաց.

-Գործ չունես; Փորձանք...: Դու հասկանում ես... խուլիզան է, մէկ էլ տեսար...:

Մի վայրկեան միայն նրանց հայեացքները հանդիպեցին, եւ Միքայէլը սարսափով զգաց այն խոր արհամարհանքը, որ արտայայտում էին ընկերուհու աչքերը. ապա ամեն ինչ կատարեց այնքան արագ:

-Ձեռքդ քաշիր, խուլիզան,- լսեց տրամվայում Սեդայի սովորականից աւելի զնգուն դարձած ձայնը:

Սեդան անսպասելի աքաղութեամբ բռնեց գողի թեւից: Գողը շրջեց, հրեց Սեդային, ամէն կերպ ձգտելով դուրս պրծել աղջկայ ձեռքից: Վերջապէս այդ նրան յաջողեց: Նա ընթացքի ժամանակ իրեն դուրս գցեց տրամվայից, վերջին վայրկեանին Սեդայի հասցէին մի յիշոց արձակեց ու սպառնաց. "Սպասիր, դեռ քեզ կը բռնեմ:"

Այդ ամբողջ ժամանակ Միքայէլն ասես ինչ որ կախարդանքով քարացել էր: Միքայէլը կարգին չէր հասկանում, ինչ էր կատարւում շուրջը: Նրա գիտակցութեանը աղօտ կերպով ինչ որ բռնեք ու խօսակցութիւններ էին հասնում: Մի մարդ երկար շնորհակալութիւն էր յայտնում Սեդային, միաժամանակ արհամարհական հայեացք գցելով Միքայէլի վրայ: Յետոյ տեղ հասան:

Ամբողջ ճանապարհին լուռ քայլում էին եւ որքան մօտ էին տանը, այնքան Միքայէլի տազնապն ուժեղանում էր. այդպէս լուռ տեղ հասնելը սարսափելի էր. հարկաւոր էր ինչ որ բան ասել:

-Սեղան, -խօսեց Միքայելը, -ախր դու ի գուր,,.

-Մի՛ խօսիր, -համարեա թէ գոռաց նրա վրայ աղջիկը, -մի՛ խօսիր, -եւ նորից նրա ձայնը մի տեսակ փոխւած էր, ասես լացուկամած լինէր:

Երեկոն փչացաւ: Յաջորդ օրը երեկոյեան Միքայելը մենակ բարձրացաւ ցախատան կտուրը: Կիրակի չէր, բայց նախորդ օրն աշխատավարձը ստանալով, նա դուրս էր եկել աշխատանքից եւ այժմ ամբողջ օրն ազատ էր: Բարձրա - ցաւ կտուրը թէ չէ, նրա աչքին ընկաւ տետրակի մի թերթ մի փոքրիկ քարի տակ:

Միքայելը վերցրեց ու կարդաց.

"Դու վախկոտ ես, թոյլ ու անկամ: Ես մտածում էի թէ իրօք, երեւի աշխատանքն այնքան էլ քեզ չի համապատասխանում. բայց դու պարզապէս այնպիսին ես, որ վախենում ես դժւարութիւններից: Վախենում ես նաեւ փողոցային խուլիզանից, որը նոյնիսկ ինձանից վախեցաւ ու փախաւ: Ես քեզ արհամարհում եմ...:"

կորած	lost	ակամայից	against his will
բարեկամութիւն	friendship	զարգանալ	to develop
երբեւէ	any time	ամաչել	to be ashamed
պարզապէս	simply	թել	arm(body); wing
հասակակից	(of) the same age	նգեւորել	to inspire; to encourage
համարեա	suppose! almost	անհետանալ	to disappear
թաղամաս	(city) district	տոյժմ	for the time being, for the moment
ցախատուն	woodshed	զաղտնիք	secret
կտուր	roof	զրուցել	to talk
շատ փոքրուց	from infancy	յարմար	fit; suitable; qualified
հասակ առնել	to grow	երանի տալ	to praise
սեսս	you would say= it seems/seemed	փորձել	to try
նկարագրել	to describe	ստեղծել	to create
մի նայիր տես	look and see!	տանեցիք	the family members
յամախ	often	պատկերացնել	to fancy; to picture
մի նայիր	don't look!	շինարարութիւն	construction
եօթնամեակ	seven-year-plan	կամք	will, energy
յատկապէս	especially	ապագայ	future
ինքնուրոյն	independent	ծրագիր	plan
ճամբայ, ճամփայ	route, way	համ էլ	at the same time
հնարաւորին շափ շուտ	as soon as possible	զանազան	various
վերջ ի վերջոյ	at the last end, finally	տրտալ	to cut into halves
կիսել	to cut into halves	տրտալ	to communicate
հոգս	sorrow, worry, trouble	տրտալ	opportunity
արձագանք, արձագանգ	echo	հիասթափւել	to disillusion
մտադիր եմ անել	I intend to do	նրանց սրտովն է	is according to their hearts= they like it
ի հարկէ, իհարկէ	certainly	համապատասխան	corresponding
Միքայէլենց ընտանիքը	Michael's family	աշխատավարձ	salary
վճռական	decisive	ստացել (< ստանալ to receive)	received
ինքնասիրութիւն	self-esteem; pride	հրաւիրել	to invite

սովոր եմ	I am used to	բարանալ	to perify; to become
ճաշ	lunch	կարգին	insensible properly
փող	money	զիտակցութիւն	consciousness; knowledge
յարգել	to respect	խօսակցութիւն	conversation
հարթակ	platform	շնորհակալութիւն	thank; gratitude
բաժանել	to divide;	քայլել	to walk
սպաւորութիւններ	to communicate impressions	ինչ որ բան	something
այլայլել	to be upset	ի զուր, իզուր	in vain
շշնջալ	to whisper	զոռալ	to shout
զրպան	pocket	մի տեսակ	one kind; somehow
դրամապանակ	purse	փոխւած	changed
բոլորովին	totally, entirely, at all	երեկոյ	evening
խուլիգան BW	hooligan, street rough, hoodlum	փշանալ	to be despoiled
հանդիպել	to meet; to occur	մենակ	alone
խոր	deep	նախորդ օրը	preceding day, day before
արհամարհանք	contempt, scorn	այժմ	now
այա	then	բարձրացաւ թէ չէ	as soon as he got up
սովորականից աւելի	more than usual	տետրակ	notebook
զնգուն	sounding, shrill	թերթ	sheet
դառնալ	to become;	քար	stone
հրել	to turn to push	վախկոտ	timid, coward
յաջողել	to succeed	թոյլ	weak
ընթացք	course	անկամ	will-less; irresolute
պրծել	to escape	իրօք	in fact; really
հասցէ	address	համապատասխանել	to correspond
յիշոց	curse	այնպիսի	such one
արձակել	to launch	փախաւ (< փախչել	to flee) he fled
սպառնալ	to threaten, to menace		
կախարդանք	magic		

ԱՄԵՆԻՑ ԵԱՏ ԴԵՂՁՆ ԵՄ ՍԻՐՈՒՄ

Ազնիւ խօսք, ինձ համար դեղձից համեղ միրգ աշխարհում չկայ: Եթէ միանգամից մի կիլօ, չէ, ի՞նչ եմ ասում, երկու կիլօ դեղձ տան, կուտեմ:

Բայց մայրիկս երբեք մի կիլօ դեղձ միանգամից չի տալիս ինձ, այլ ամենաշատը երկու կամ երեք հատ:

-Փորդ կը ցաւի, -ասում է նա, -հարկաւոր է չափով ուտել:

Ես չեմ հասկանում, թէ մայրիկը ո՞րտեղից գիտէ իմ չափերը: Ախր, նրան ո՞վ է ասել, թէ ես որքան կարող եմ ուտել, թէ քանի՞ հատ դեղձ կարող է վնասել ինձ:

Յետոյ, կարո՞ղ է այդքան համեղ միրգը մարդու վնասել: Ուրիշ ժամանակ ինքն է ասում, թէ միրգը օգտակար է, թէ նրա մէջ վիտամիններ կան:

Իսկ հայրիկս դեղձ չի սիրում: Նա ասում է.

-Մարմինս փշաքաղւում է, երբ նայում եմ դեղձին: Մանաւանդ դրա կեղեւը տանել չեմ կարող:

Այդ պատճառով էլ նա քիչ է ուտում դեղձ, այն էլ միմիայն կեղեւած: Իսկ ես զարմանում եմ: Տարօրինակ է: Ախր ինձ ամենից աւելի հաճելի է, երբ կծում եմ դեղձը, եւ անմիջապէս անուշ անուշ հիւթը լցվում է բերանս:

Մի օր մինչեւ անգամ հայրիկին հետ վիճեցինք. դե՞ղձն է լաւ թէ խաղողը: Վերջը ես յաղթեցի: Հայրիկին դժւար է յաղթել, բայց ես յաղթեցի: Այ՛ թէ ի՞նչպէս եղաւ:

Մի քանի օր առաջ հայրիկը շուկայից դեղձ էր բերել: Առաջին անգամն էր այս տարի դեղձ առել: Այնքան էլ լաւ դեղձեր էին: Կարծես նկարից պոկւած լինէին: Բայց ափսո՛ս, որ քիչ էին: Ինձ միայն մէկ հատ հասաւ: Բայց ի՞նչ դեղձ էր, գիտէ՞ք: Մե՛ծ, մի թուշը կարմիր, իսկ միւսը՝ դեղնաւուն. այնքան էլ լաւ հոտ ունէր:

Ես անհամբեր սպասում էի, թէ երբ պէտք է ճաշը վերջացնենք, որ դեղձը ուտեմ, որովհետեւ երբեք ինձ չեն թողնում, որ ճաշից առաջ միրգ ու-

տեմ: "Ախորժակդ կը փակւի", ասում են:

Վերջապէս նստեցինք ճաշի: Բայց նոր էինք ճաշը վերջացրել, երբ մէկ էլ մեր դռան գանգը հնչեց: Վազեցի բաց արեցի: Մարգօ մօրաքոյրն էր, մեր հարեւանուհին:

-Աստղիկ ջան,-ասաց նա մայրիկիս:- Ես մի կէս ժամով շտապ տեղ եմ գնում: Քնարիկ չի՞ կարող երեխային նայել. տանը մարդ չկայ:

Քնարիկն էլ ես եմ:

-Ինչու՞ չի կարող,-պատասխանեց մայրիկս:- Փոքրիկ Գօ չի՞, երրորդ դասարանի աշակերտ է:

-Ինչու՞ չեմ կարող,-անմիջապէս ասացի ես:

Մայրիկս ասել է, երբ մեծերից մէկն ու մէկը մի բան է խնդրում, ապա պէտք է պատրաստակամ լինել:

Ես ուզեցի ցոյց տալ, թէ շատ պատրաստակամ եմ. դրա համար էլ դեղձը չկերայ. անմիջապէս վազեցի:

Մարգօ մօրաքրոջ երեխան երկու տարեկան է, անունը Հրաշիկ, ու շատ զիւրաւար ծայն ունի: Երբ գնացի՝ հանգիստ քնած էր:

-Նա ամեն օր ճաշից յետոյ երկու ժամ քնում է,-ասաց Մարգօ մօրաքոյրը:- Հէնց նոր է քնել, այնպէս որ զուցէ մինչեւ իմ գալը չարթնանայ:

Ես հետս "Պիոնէր" ամսագիր էի տարել: Սկսեցի նկարները նայել ու կարդալ: Բայց հէնց որ Մարգօ մօրաքոյրը գնաց, կարծես հակառակի նման, Հրաշիկը քնից արթնացաւ:

Ազնիւ խօսք, ես այդպիսի տղան երեխայ չեմ տեսել: Հօ շատ էլ փոքր չի. երկու տարեկան է, բայց շարունակ տղում է: Ես երկու տարեկան ժամանակ իսկի լաց չէի լինում. մայրիկս ասում է: Հրաշիկը զարթնեց ու անմիջապէս սկսեց լաց լինել:

-Ի՞նչ ես ուզում,-հարցնում եմ նրան:

Բայց նա չի պատասխանում ու շարունակում է լաց լինել:

-Ախր ի՞նչ ես ուզում, է՞...:

Վերջ ի վերջոյ, լաց լինելով, սկսեց ասել թէ "Մամայիս եմ ուզում":

Այ՛քեզ խաթա...: Իա ես ի՞նչ անեմ: Ես նրան բացատրում եմ, որ մաման գնացել է, որ մի կէս ժամից կը գայ, որ չեմ կարող նրա մամային բերել, բայց նա ոչինչ չի ուզում հասկանալ ու հէնց մի գլուխ լալիս է: Ամօթանք եմ տալիս. ուզում եմ նրա համար մի բան երգել. մէկ մէկ խաղալիքները բերում եմ, տալիս. ոչինչ չի օգնում: Մինչեւ անգամ "Պիոնէրի" նկարներն էլ չեն օգնում. եւ տես թէ ինչքան խորամանկն է: Լաց է լինում, բայց միաժամանակ նկարներին է նայում: Շարունակում է լաց լինել, իբրեւ թէ իսկի էլ պէտքս չեն քո նկարները. բայց ես հօ յիմար չեմ. շատ լաւ տեսնում եմ որ աչքը նկարներից չի հեռացնում:

Ես այդպիսի տղան երեխայ կեանքումս չեմ տեսել: "Յիմար երեխայ", մտածում եմ ես: "Ախր փոխանակ ինձ համար հանգիստ դեղձ ուտելու՝ եկել եմ, որ քեզ պահեմ: Ոսկ դու փոխանակ շնորհակալ լինես, դեռ լաց ես լինում:"

Բայց հէնց որ դեղձը յիշեցի, իսկոյն մի բան մտածեցի: Վազեցի մեր տուն. անմիջապէս դեղձս վերցրի ու սկայ: Ցոյց տւեցի դեղձը թէ չէ, իսկոյն լաց լինելը դադարեցրեց:

-Տես, -ասացի ես, - եթէ ուզում ես, որ ես լաւ դեղձեր տամ քեզ, իսկոյն վերջ տուր տղոցիդ:

Այս Հրաշիկը շատ յիմար. ու տղան երեխայ է, բայց խորամանկ է, Ի՛նչ...; իսկոյն վերջ տւեց տղոցին: Իեղձը վերցրեց ու սկսեց ուտել: Ինչպէս էլ ախորժակով էր ուտում: "Երեւի դուր էր գալիս նրան", մտածում եմ: Տղան է, բայց լաւ մաշակ ունի: Իեղձս կերաւ պրծաւ ու իսկի լաց չեղաւ:

Երբ Մարգօ մօրաբոյրը եկաւ, գնացի տուն ու հայրիկին պատմեցի ամեն ինչ:

-Հիմա հաւատում եմ, - ինձ չսելուց յետոյ ասաց հայրիկը, - որ դեղձը ամենալաւ միրգն է: Ասողիկ, մի հատ էլ դեղձ տուր մեր քնարին...:

ամենից շատ սիրում եմ	I like	թուշ	cheek
դեղձ	the best of all peach	կարմիր	red
համեղ	tasty	դեղնաւուն	yellowish
միրգ	fruit	հոտ	scent
աշխարհ	world	ախորժակ	appetite
ամենաշատը	the most	զանգ	bell
փորդ կը ցաւի	you will have	հարեւանուհի	neighbor, fem.
չափ	stomach-ache measure	շտապ	in a hurry
վնասել	to harm	պատրաստակամ	ready, willing; obliging
օգտակար	useful	զիւ	shrill
վիտամին BW	vitamin	արթնանալ	to awake, intr.
մարմինս փշաքաղւում է	it sick- ens me	տոզան	whining, crying
կեղեւ	peel, rind; bark	այ բեզ խաթա	... there you are! (having trouble)
չեմ կարող տանել	I can't stand	բացատրել	to explain
տարօրինակ	strange	մի գլուխ լալիս է	is crying on and on,
համելի	agreeable	Պիոնէր BW	pioneer, name of a magazine
կծել	to bite	խորամանկ	sly
անուշ	sweet	պէտքս չեն	I don't need, want
հիւթ	juice	յիմար	foolish
վիճել	to discuss	ցոյց տալ	to show
խաղող	grape	դուր գալ	to like
յաղթել	to defeat	կերաւ պրծաւ	he ate and finished
շուկայ	market	ժաշակ	taste
տարի	year	վերջ տալ	to end, to stop
նկար	picture	իսկի լաց չեղաւ	he did not cry at all
պոկել	to pick		
ափսոս	alas		
քիչ	few; little		

ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ ԴԱՇՏԻ ԳԱՐՈՒՆԸ

Մեր երկրի գարունն սկսւում է Արարատեան դաշտում: Այնտեղ է բացւում առաջին ծաղիկը, եւ բարձր բարդենու վրայ բոյն շինում արագիւր:

Ով որ գարնանը մտնում է Արարատեան դաշտը, ամենից առաջ բարդիների կատարին տեսնում է գարնան այդ աւետաբերին: Մի ոտքի վրայ կանգնած իր բնի մէջ, նա նայում է լայնատարած դաշտին, որը շրջապատւած է մեծ լեռնագօտիներով:

Գարուն է, եւ գարունն աւելի է գեղեցկացնում Արարատեան դաշտը: Ծառաստանները ծաղկել են սպիտակ, վարդագոյն ծաղիկներով: Դաշտը վեր է ածել հեքիաթային մի ծաղկանոցի, որի մէջ փուել են գիւղերը:

Ամէն տեղ երեւում է շինարարութիւն: Կոլտնտեսականները քանդում են հին տները: Հին տների փոխարէն, լայն փողոցների վրայ, տնամերձ պարտէզների մէջ, բարձրանում են գեղեցիկ, լուսաւոր, երկյարկանի տներ, շրջապատւած դեղձենիներով, ծիրանիներով, խաղողի թփերով: Ծաղկած պարտէզներում տները ասես երեւում են մեծ ծաղկեփնջերի մէջ:

Գիշեր ժամանակ Արարատեան դաշտի գիւղերում, ծառերի ու ծաղիկների միջից, շողում են լամպերը: Մեծ խճուղու վրայ, որը կիսում է Արարատեան դաշտը, սուերախիտ ծառերի հովանու ներքոյ, գեղեցիկ յուշաղբիւրներ են շինւած Հայրենական Մեծ Գաղերագմում ընկած հերոսների յիշատակին: Վարդագոյն տուֆից կառուցուած կամարակապ յուշաղբիւրներից հոսում է ձիւնապատ լեռներից բերւած վճիտ, սառնորակ աղբիւրների ջուրը, որն առաջ, գոլցէ, միայն եղնիկներն էին խմում: Այդ վճիտ ջրերի վրայ էլ բարձրանում են ընկած հերոսների յուշարձանները, որոնք անմահացնում են թէ ընկած քաջերի յիշատակը, թէ այդ շինարարութիւնը:

Արարատեան Դաշտ	Plain of Ayra-	կիսել	to divide in two halves
գարուն	rat, Armenian province Spring	սուեքրախիտ	(with)dense(shadow)
երկիր	country; Earth	հովանի	shadow
ծաղիկ	flower	յուշաղբիւր	memorial fountain
բարդենի	poplar	հայրենական	patritic
արագիւ	stork	Հայրենական Մեծ Պատերազմ	World War II
կատար	top, summit	հերոս	hero
աւետարեր	messenger	յիշատակ	memory; souvenir
լայնատարած	vast	տուֆ BW	tufa(petrology)
շրջապատել	to surround	կամարակապ	vaulted
լեռնագօտի	range, chain of mountains	ծիւնապատ	snow-covered
գեղեցկացնել	to make beautiful	լեռ pl. լեռներ	mountains
ծառաստան	orchard	սառնորակ	cold
սպիտակ	white	եղնիկ	deer
վարդագոյն	rose (color)	յուշարձան	memorial; monument
վեր է անել	is transformed	անմահացնել	to perpetuate
ծաղկանոց	flowergarden	բաջ	brave; hero
փռել	to spread, to ex- tend	ընկած թաջեր	dead heroes
կոլտնտեսական	(worker) of col- lective economy (Sov.)		
քանդել	to destroy		
փոխարէն	instead		
անամերձ պարտէզ	backyard		
երկյարկանի	of two floors		
դեղձենի	peach-tree		
ծիրանի	apricot-tree		
թուփ	bush		
ծաղկեփունջ	bouquet		
շողալ	to shine, to glitter		

ՀԱՅԿ ԵՒ ԲԷԼ

Հայկի եւ Բէլի կուի մասին եղած առասպելն ստեղծել է Բնագոյն ժամանակներում եւ երկար դարեր պարել է ժողովրդի մէջ: Առասպելին բովանդակութիւնը, ըստ խորենացու եւ այլ աղբիւրների, հետեւեալն է.

Առաջին աստուածները զարհուրելի եւ երեւելի էին: Նրանցից ծագեց Բաստամարմին Բսկաների ցեղը: Այդ Բսկաներից մէկն էր Հայկը, որը քաջ նետածիգ էր եւ Բաստ աղեղ բռնող: Սա, երեւելի եւ քաջ լինելով՝ ընդդիմանում էր նրանց, ովքեր ձգտում էին Բսկաների վրայ իշխանութիւն ձեռք բերել: Բարեկոնում Բսկաներից մէկին՝ Բէլին յաջողում է տիրապետող դառնալ: Հայկը չի կամենում ենթարկւել Բէլին, ուստի իր ընտանիքով գալիս բնակւում է Արարատեան երկրում:

Հսկայ Բէլը, որ միայն ընթրելիս քառասուն ոչխար էր ուտում, Բաւատարիմ մարդկանց Բետ իր որդուն ուղարկում է Հայկի մօտ եւ Բաւատարիմ կուլութիւն պահանջում: Հայկը խստութեամբ մերժում է: Այն ժամանակ կատաղած Բէլը Բաւաքում է մի Բաւաքին բանակ եւ գալիս Հայկի երկիրը նւաճելու:

Գանգուր մագերով, գւարթ աչքերով, ուշիմ եւ Բսկայ Հայկը, Բէլի յարձակման լուրը առնելով, իսկոյն Բաւաքում է իր որդիներին, թոռներին եւ իր մօտ եղած ուրիշ մարդկանց, որոնք բոլորը շատ փոքր թիւ էին կազմում, եւ դուրս է գալիս Բէլի դէմ: Երբ Հայկը Բասնում է մի ծովակի ափը, որի ջուրը աղի է, խրախոյս է կարդում իր զօրքին. "Երբ մենք դուրս կը գանք Բէլի զօրքի դէմ, աշխատենք Բասնել այն տեղը, որտեղ կանգնած է Բէլը քաջերի բազմութեան մէջ, որպէսզի կամ մեռնենք եւ մեր բոլոր գերդաստանը Բէլի ճառայութեան տակ մտնի, կամ ցոյց տալով մեր մատների յաջողութիւնը նրա վրայ, ցրենք նրա զօրքը եւ յաղթութիւն ստանանք":

Երբ երկու բանակները իրար են Բասնում, ընդհարումից Բաւաքին դղրդիւն է բարձրանում երկրի վրայ, ընկնում են բաւական թւով Բսկայ

մարդիկ երկու կողմից էլ: Կուրի ժամանակ Հայկը ծանաչում է Բէլին, որը թիկնապահների ուժեղ գնդով շրջապատած՝ կանգնած էր մի բլրի վրայ: Կռիւը հետզհետէ սաստկանում է, եւ ելքը մնում է անորոշ: Այս տեսնելով Բէլը զարհուրում է, եւ, կասկածելով կուրի յաջող վախճանի մասին, որոշում է ետ քաշել մինչեւ օգնական զօրքեր հասնեն: Աղեղնաւոր Հայկը այս բանն իմանալով, իրեն առաջ է ձգում եւ մօտենալով Բէլին, պինդ քաշում է իր աղեղը ու երեքթեւեան նետով հարւածում նրա կրծքի զրահատախտակին. սլաքը, թափ անցնելով թիկունքից, ընկնում է գետին: Գոռոզ Բէլը տապալկում է ու շունչը փչում: Նրա զօրքը այսպիսի քաջութեան գործը տեսնելով, փախչում է՝ իւրաքանչիւրն իր աչքը տեսած կողմը:

Տեղի ունեցած պատերազմի վայրը Հայկը կոչում է Հայոց Ձոր, իսկ այն բլուրը, որի վրայ սպանւում է Բէլը՝ Գերեզմանք: Բէլի դիակը գմուսել տալով՝ Հայկը հրամայում է տանել Հարք եւ թաղել բարձր վայրում, որ սպանւած թշնամու կանայք ու որդիները տեսնեն ու դաս առնեն:

"Հայկ եւ Բէլ" առասպելը տարբեր վարիանտներով պահպանւել է ժողովրդի մէջ մինչեւ նոր ժամանակները: Այսպէս, օրինակ, բանասէր Գարեգին Սրբանձտեանը իր "Գրոց ու Բրոց" գրքում, նեմրութ սարի շուրջը բնակւող գիւղացիներից լսելով, պատմում է հետեւեալը: Դատւան գիւղից դէպի նեմրութ երեւում է ցցւած քարածայրերի մի շարան, որը մութ ժամանակ եւ հեուից՝ ուղտերի կարաւանի է նմանւում: Տեղացիք դրանք Բէլի ուղտեր եւ ուղտապաններ են համարում, որոնք քարացել են ահից, երբ Բէլը սպանւել է: Բէլը կոպաշտ թագաւոր է եղել, որը մեծ զօրքով կուրի է եկել հայոց թագաւորի ու երկրի վրայ: Հայոց թագաւորը նրան սպանել է եւ տարել նեմրութի (որը հրաբխային բարձր լեռ է) գագաթը, մեծ թոնիր փորել ու մէջն այրել: Յետոյ կրակը ջուր է դարձել եւ Բէլի փոշին գետին իջեցրել, որ չլինի թէ քամին տանի, եւ այդ ջուրն է, որ սարի տակ իջնելով՝ թիւում է մի սկից, սկիզբ տալով Մեղրագետին:

"Հայկ եւ Բէլը", որն ստեղծւած է տոմատիրական յարաբերութիւնների շրջանում, էպիկական մի շարք բնորոշ գծերով մօտենում է հերոսական էպոսի: Նրա մէջ մեծ շնչով գծւած են գլխաւոր հերոսների բնաւորութիւնները, ինչպէս Հայկը, այնպէս էլ Բէլը՝ գեղարւեստական խոր ընդհանրացումներ են: Հայկը գեղեցիկ արտաքինով հսկայ է, մի մեծ ընտանիքի նահապետ: Առասպելի մէջ նա կոչւում է գեղեցիկ, վայելչակազմ, խիտ գանգուր մազերով, զւարթ աչքերով (խայտակն) եւ այլ նման էպիտէտներով: Նրա էութեան հիմնական գիծը հերոսականութիւնն ու ազատասիրութիւնն է. նա չի հանդուրժում հսկաների իր վրայ գործադրած բռնութիւնը:

Բէլը Հայկի հակապատկերն է՝ յանդուգն, ամբարտաւան ու փառասէր. իբրեւ բռնակալի իսկական մարմնացում՝ շատ բնորոշ է, որ Հայկի հետ ունեցած կռիւ միջոցին, վտանգի հանդէպ ցուցաբերում է ողորմելի վախկոտութիւն: Նա միշտ շտջապատւած է թիկնապահներով եւ խուսափում է ծակատ առ ծակատ կռիւ դուրս գալուց:

Հայկ	Patronymic of Hay-Armenians, legendary patriarch	Խիստ	severe (here: angrily)
Բէլ	Babylonian Ba'al	Մերժել	to refuse, to rebuke
Կռիւ	fight, combat	Կատաղել	to get furious
մասին	about, concerning	հաւաքել	to gather
առասպել	tale, legend	բանակ	army
դար	century	նւաճել	to subjugate
ժողովուրդ	people, nation	զանգուր	curly
ըզանդակուծիւն	content	զլարթ	gay (here: laughing)
Խորենացի	A-n historian (see p.	ուշիմ	intelligent
աղբիւր	source; fountain	յարձակում	attack
հետեւեալն է	is as follows	թոռ	grandchild
զարհուրելի	terrifying	կազմել	to make up; to constitute; to bind (book)
երեւելի	famous	ծով	sea
ծագել	to originate	ծովակ	lake
հսկայ	giant	ափ	shore
ցեղ	race	աղի	salty
նետաձիգ	archer	Խրախոյս կարդալ	to exhort, to encourage
աղեղ	bow	բազմութիւն	crowd
ձգտել	to tend, to aspire	զերդաստան	patriarchal family
իշխանութիւն	rule, dominion supremacy	ցրել	to disperse
ձեռք բերել	to get	յաղթութիւն	ստանալ to win the victory, to defeat
տիրապետել	to dominate	ընդհարում	collision, shock encounter, clash
ենթարկւել	to submit o.s.	Թիկնապահ	Life Guards
ուստի	hence, therefore	զունդ	group
ոչխար	sheep	բլուր	hill
հաւատարիմ	faithful	հետզհետէ	little by little, by and by,
հպատակութիւն	obedience; sub- mission; citizenship	սաստկանալ	to intensify (intr.)
պահանջել	to claim, to demand	ելք	issue: end

անորոշ	undecided	քանասէր	philologist
զարհուլրել	to be frightened	Գրոց ու Քրոց (book-title)*	Out of books and spades"
կասկածել	to doubt; to be in doubt, to suspect	ուար	mountain
վախժան	end	գիւղացի	peasant
օգնական	auxiliary; aid	շարան	group
զօրք	army	ուղտ	camel
պինդ	firm; tight; fast	կարաւան, քարաւան	BW caravan
կուրծք	breast	տեղացիք	native people
զրահ	cuirass	ուղտապան	camel-driver
սլաք	arrow	համարել	to assume, to believe
թափ անցնել	to go through,	ահից (< ահ	fear) for fear
թիկունք	back of body	կոպաշտ	pagan, idolatrous
գետին	soil, earth	թագաւոր	king
զոռոզ	arrogant	թոնիր	A-n hearth (in a pit)
տապալւել	to reel; to fall down; to roll	փորել	to dig
շունչը փչել	to expire, to die	այրել	to burn
իւրաքանչիւր	each, every (one)	փոշի	dust
տեղի ունենալ	to take place	չլինի թէ քամին տանի	to hinder the wind to carry, to prevent it
վայր	place, spot	բիւլ	to spring up, to flow
գերեզման	grave	ակ	water-spring, source
դիակ	corpse	սկիզբ տալ	to originate (tr.)
զմոսել	to embalm	տոհմատիրական	of tribal system
թաղել	to bury	յարաբերուիւն	relation:
կանայք	women	շրջան	circle, period
դաս առնել	to take a lesson	շարք	series; many
տարբեր	different	քնորոշ	characteristic
վարիանտ	variant	գիծ	line; features
օրինակ	(for)example	էպիկական, էպոս	BW epic, epics

գլխաւոր	main, principal	ողորմելի	pitiable, miserable
ընաւորութիւն	nature, character	վախկոտութիւն	cowardness
գեղարւեստ	Arts	խուսափել	to avoid
գեղարւեստական	artistic	ժակատ առ ժակատ	face to face (A-n: forehead to ~)
ընդհանրացում	generalization; abstraction		
արտաքին	exterior; appearance		
ընտանիք	family		
նահապետ	patriarch		
վայելչակազմ	well-shaped		
խիտ	dense		
գլարթ	gay		
էպիտէտ BW	epithet, attribute		
էութիւն	essence ; personality		
հիմնական	basic, fundamental		
ազգասիրութիւն	patriotism, love of one's nation		
հանդուրժել	to indulge; to accept		
գործադրել	to use; to realize		
բռնութիւն	force, violence		
հակապատկեր	counterpart		
յանդուզն	bold, audacious		
ամբարտաւան	arrogant		
փառասէր	vain, ambitious		
բռնակալ	tyrant		
իսկական	real		
մարմնացում	incarnation		
միջոցին	in, while, mean- while, during		
վտանգ	danger		
հանդէպ	toward		
ցուցաբերել	to show, to prove to display		

ԱՐԱ ԳԵՂԵՑԻԿ ԵՒ ՇԱՄԻՐԱՄ

Այս առասպելի գլխաւոր հերոսներն են Հայաստանի թագաւոր Արա Գեղեցիկը, եւ Ասորեստանի թագուհի՝ Շամիրամը:

Ասորեստանի թագուհի Շամիրամը, լսած լինելով Արայի գեղեցիկեան մասին, իիստ ցանկանում է տեսնել նրան: Իր ամուսնու՝ Նինոսի մահից յետոյ, նա մեծ ընծաներով եւ պարգեւներով պատգամաւորներ է ուղարկում Արայի մօտ եւ աղաչում զալ Ասորեստան՝ իր հետ ամուսնանալու:

Պատգամաւորները մի քանի անգամ գալիս գնում են, բայց Արան միշտ էլ վճռաբար մերժում է Շամիրամի կամքը կատարել: Որովհետեւ Շամիրամը ցանկասէր մուլեգնութեան մէջ էր, ահագին զօրք վերցնելով, գալիս է Հայաստան՝ Արայի վրայ՝ ոչ թէ նրան սպանելու, այլ նւաճելու նպատակով: Նա շտապով հասնում է Արարատեան գաւառը, որտեղ նրա դէմ դուրս է գալիս Արան, եւ ծակատամարտ է տեղի ունենում: Չնայած Շամիրամը իր զօրապետներին հրամայել էր Արային կենդանի թողնել, սակայն կուռում Արան սպանւում է, յետոյ նրան գտնում են քաջաբար ընկած զինւորների դիակների մէջ:

Շամիրամը հրամայում է Արայի դիակը դնել իր ապարանքի վերնատունը, որպէս զի Արալէւները կենդացնեն: Իր ցանկասիրութունից ցնորւած լինելով, նա յոյս ունէր, որ Արան կը կենդանանայ: Բայց երբ դիակը նեխում է, թաղել է տալիս, իսկ իր սիրելիներից մէկին հագցնում է Արայի շորերը եւ յայտնում ամէնքին, թէ իր աստուածները կենդանացրել են նրան: Այս քանը նա անում է մեղմացնելու համար հայ զօրքի զայրոյթը, որ վրէժ լուծելու համար պատրաստւում էր նրա դէմ պատերազմի դուրս գալու:

Յետոյ Շամիրամը հաւանելով օղը եւ տեղի գեղեցկութիւնը, Հայաստանի մի քանի վայրերում շինում է իր ապարանք-ամառանոցները: Իր

երկիրը վերադառնալուց յետոյ Շամիրամի դէմ ապստամբութիւն է բռնկուամ, նա հետիոտն փախչում է Հայաստան: Հասնելով Կանայ ծովի ափը, ծարաւում է, եւ երբ ցանկանում է ջուր խմել, վրայ են հասնում նրան հալածող սուսերաւորները, իլում եւ ծովն են գցում նրա յուռութիւնները՝ կախարդական յատկութիւն ունեցող ուլունքները, որի հետեւանքով Շամիրամը քար է դառնում:

Այս բոլորը Խորենացին պատմելով ըստ մեր աշխարհի առասպելների՝ վերջին դէպքի կապակցութեամբ բառացի բերում է՝ "ուլունք Շամիրամայ ի ծով":

Հետաքրքրական է, որ հազարաւոր տարիներ մեզնից առաջ ստեղծւած, էպիկական գրոյցի գոյն ստացած այս առասպելի մի տարբերակը՝ բանասէրները ժողովրդից լսել եւ գրի են առել 19-րդ դարի վերջերին: Այս եւս մի ցայտուն ապացոյց է այն բանի, որ Խորենացին հարազատօրէն է պատմել ժողովրդից լսածները:

Հնագոյն ժամանակների ժողովրդական այս ստեղծագործութեան մէջ սքանչելի նրբութեամբ եւ խորութեամբ գծւած են գլխաւոր հերոսների՝ Արայի եւ Շամիրամի կերպարները: Արան մարմնաւորում է մարդկային ողջախօհութիւնը եւ ազնւութիւնը: Նա անկաշառ է. Շամիրամի ոչ մի խոստում չի զայթազղեցնում նրան՝ դաւաճանելու իր սիրած կնոջը, եւ նա գէնքը ձեռին դուրս է գալիս՝ ընտանիքի պատիւը պաշտպանելու: Այս դէպքը, միաժամանակ, այլաբանօրէն պարունակում է ուրիշ իմաստ, դա հայրենիքի պատւի եւ ինքնուրոյնութեան պաշտպանութեան գաղափարն է: Շամիրամն իր մէջ մարմնացնում է բռնակալների յատուկ անբարոյականութիւնը, վավաշոտութիւնը: Նա վարում է ցոփ ու շւայտ կեանք, տանջում ու կեղեքում է իր հպատակներին, որի համար էլ նրա դէմ ապստամբութիւն է ծագում:

Արա Գեղեցիկ	king (and god) of A-n mythology	յոյս	hope
Շամիրամ	Semiramis, Assyr. queen	նեխել	to stink; to rot
Թագուհի	queen	հագցնել	to dress
Խիստ	adv., very much	մեղմացնել	to calm, to soothe
ամուսին	husband	զայրոյթ	anger
մահ	death	վրէժ լուծել	to avenge, revenge
ընծայ	gift	հաւանել	to like; to agree
պարգեւ	present	օդ	air
պատգամաւոր	deputee, messenger	ամառանոց	summer-residence
ուղարկել	to send	ապստամբութիւն	revolt
աղաչել	to beg, to ask	հետիոտն	on foot
ամուսնանալ	to marry	հալածել	to persecute
միշտ	always	սուսերաւոր	(man) armed with sword
վճռաբար	decisively, resolutely	յոլոռութ	magic
ցանկասէր	sensual	յատկութիւն	quality; power
մոլեգնութիւն	passion; frenzy	ուլունք	beads
ահագին	huge	որի հետեւանքով	in consequence of which
ճակատամարտ	battle	կապակցութեամբ	connection
չնայած	notwithstanding, in spite of	ի ծով	AA to the sea, into sea
զօրապետ	general (mil.)	զրոյց	tale
կենդանի	alive; animal	զոյն	color
զինւոր	soldier	տարբերակ	variant
ապարանք	palace	ապացոյց	proof, argument
վերնատուն	upper floor	կերպար	type, character
Արալէզ	divine dogs (A-n mythology)	ողջախոհութիւն	chastity
կենդանացնել	to revive; to bring back to life	խոստում	promise
ցնորւել	to dote; to get mad	այլաբանօրէն	allegorically

ՏԻԳՐԱՆ ԵՒ ԱԺՊԱՀԱԿ

Մեր թւականութիւնից առաջ 7-րդ դարին վերջին՝ կործանւում է Ասորեստանի պետութիւնը, որը շարունակ ձգտում էր ընկճել Հայաստանը (այն ժամանակ Ուրարտու) ու ենթարկել իրեն. եւ պատմական ասպարէզ է գալիս մի ուրիշ պետութիւն՝ Մարաստանը, որի գոյութիւնը, սակայն, երկար չի տեւում: Շատ չանցած՝ այդ պետութեան դէմ արստամբում են հայերը եւ ուրիշ ժողովուրդներ. մարերի թագաւոր՝ Աժղահակը սպանւում է, նրա բռնապետութիւնը՝ ոչնչացւում: Ահա հին ժամանակների պատմական այս անցուդարձի շրջանում է ստեղծւել "Տիգրան եւ Աժղահակ" էպոսը, որը իր մէջ ընդհանրացրել է նաեւ յետագայ դարերի մի շարք պատմական անցքեր, որոնք կենսական նշանակութիւն են ունեցել մեր ժողովրդի համար: "Տիգրան եւ Աժղահակը" մէջ յիշատակութիւններ կան այնպիսի դէպքերի մասին, որոնք կատարւել են 1-ին դարում (մեր թւականութիւնից առաջ)՝ Տիգրան II-ի ժամանակաշրջանում, երբ Հայաստանը բաւական հզօրացաւ:

էպոսի բովանդակութիւնը հետեւեալն է. Մարաստանի Վիշապ-թագաւոր Աժղահակը խիստ երկիւղ է կրում Հայաստանի թագաւոր Տիգրանից, մանաւանդ երբ իմանում է, թէ իր հակառակորդ պարսիկ Կիւրոս իշխանը դաշնակցել է նրա հետ: Այս երկիւղից շփոթւած՝ Աժղահակը մի զիշեր վատ երազ է տեսնում եւ, քնից սարսափահար վեր թռչելով, իսկոյն կանչում է իր բոլոր խորհրդատուներին, որպէս զի տեսած երազը մեկնաբանեն. "Մի անծանօթ երկրում, - ասում է նա, - քարձրանում էր մի մեծ լեռ, որի գագաթը, կարծես, սառնամանիքով էր պատած: Երբ նայում էի սարին, ինձ երեւաց նրա գագաթին նստած մի կին, որը երկունքի ցաւով էր բռնւած: Այդ կինը ծնեց երեք դիւցազուններ, որոնցից մէկը՝ մի ահագին վիշապ սանձած յարձակւեց իմ տէրութեան վրայ": Այնուհետեւ շարունակելով պատմել իր երազը, Աժղահակ նկարագրում է, թէ ինչպէս ինքը մենամարտի է բռնւում այդ դիւցազնի հետ եւ նրա ձեռքով սպանւում:

Մեկնելով երազը, խորհրդատուները թագաւորին ասում են թէ քեզ վտանգ է սպառնում Տիգրանի կողմից, որից պէտք է զգուշանաս: Վտանգի դէմն առնելու համար նրանք խորհուրդ են աւելիս ամուսնանալ Տիգրանի քրոջ՝ Տիգրանուհու հետ, կեղծ քարեկամութեան եւ երթեւեկութեան հնար ստեղծելու նպատակով, որպէս զի կարողանան Տիգրանին դաւադրաբար բռնել: Ածղահակն այդպէս էլ վարւում է: Շատ խնդրելով նա ամուսնանում է Տիգրանուհու հետ, որին մեծ պատիւների է արժանացնում, բայց թաքուն շարութեան ոստայններ է գործում:

Մի անգամ Ածղահակը դիմում է Տիգրանուհուն եւ ասում. "Իմացիր, որ Տիգրան իր կնոջ՝ Զարուհու նախանձից զրգուելով, ձգտում է ինձ սպանել, որպէսզի իր կինը քո փոխարէն մարերի վրայ թագուհի դառնայ եւ աստուծոների շարքն անցնի: Այժմ մտում է, որ դու կամ մնաս եղբայրասէր եւ յանձն առնես խայտառակ կործանում, եւ կամ քո անձի օգուտը ծանաչելով՝ օգնես ինձ եղբորդ կողմից սպառնացող վտանգը վերացնելու համար": Ածղահակը մտքում դրել էր Տիգրանուհուն սպանել, եթէ նա իր հետ չհամաձայնէր: Բայց խորագէտ գեղեցկուհին իմանալով նիւթլած դաւաճանութեան մասին՝ Ածղահակին սիրալիւր խօսքերով է պատասխանում, իսկ հաւատարիմ մարդկանց միջոցով Տիգրանին լուր է ուղարկում ամուսնու շար խորհրդի մասին:

Շուտով Ածղահակը նամակով Տիգրանին հրաւիրում է սահմանագլուխ՝ ինչ որ կարեւոր գործի մասին խորհրդակցելու: Տիգրանը, որ արդէն իմացել էր բանի էութիւնը, մերժում է Ածղահակի հրաւերը եւ պատրաստւում կուի: Կուի մէջ նրանք հանդիպում են իրար: Տիգրանը՝ ջրի պէս ծեղրելով Ածղահակի գրահը, շամփուրում է նրան իր նիզակի ծայրին եւ ձեռքը ետ քաշելիս նրա թոքերի կէս մասը դուրս է բերում նիզակի հետ: Ածղահակը մեռնում է, եւ կոիւր վերջանում:

Տիգրանը իր քրոջ ուղարկում է Տիգրանակերտում բնակելու, իսկ Ածղահակի առաջին կնոջը՝ իր որդիներով բնակեցնում է Մասիսի ստորո-

տում: Այս էպոսում վիշապ-Աժդահակի սերնդին պատկանողները կոչւում են վիշապագուններ, որոնք յետոյ իբրեւ գործող անձինք, հանդէս են գալիս "Արտաշէս եւ Արտաւազդ" էպոսի մէջ:

"Տիգրան եւ Աժդահակ" հին էպիկական ստեղծագործութեան մէջ էլ, ինչպէս "Հայկ եւ Բէլի" մէջ, հակադրւած են երկու տարբեր կերպարներ, որոնք պատմական ոէալ ընդհանրացումներ են: Տիգրանը սիրելի հերոսն է, օժտւած արտաքին եւ ներքին գեղեցիկ քարեմասնութիւններով, որոնց մասին Խորենացին ժողովրդական--գուսանական բանահիւսութեան խօսքերով գրում է. "Երեսը գունաւոր էր, աչքերը անուշ, թիկունքը հաստ, ազդրերը լիք, ոտները գեղեցիկ, ինքն էլ գեղեցիկ: Սրա մասին մեր հները, որոնք բամբիոի վրայ երգում էին, ասում էին, թէ սա մարմնի ցանկութիւնների մէջ եւս չափաւոր էր, մեծիմաստ ու ճարտարախօս եւ մարդկութեան վերաբերեալ ամենայն գործի մէջ պիտանի":

Ժողովուրդն իր ազատութեան վրայ բռնանալ ցանկացողների նկատմամբ խորին ատելութիւն տածելով, ստեղծագործութեան մէջ դրանց պատկերացնում է բացասական գծերով: Աժդահակը մի հրէշաւոր անձնաւորութիւն է. նրան սպասաւորում են դեւերը: Չար ոգին համբուրել է նրա ուսերը, եւ նրանց վրայ առաջացել են վիշապ-օձեր: Չնայած իր դիւականութեան, սա էլ, Բէլի նման, վտանգի դէպքում վախկոտ է. հերոսականութիւն չունի եւ իր հակառակորդին աշխատում է ոչնչացնել նենգամտօրէն, խաբեքայական միջոցներով:

թւականութիւն	era	մեկնարանել	to interpret
կործանել	to destroy, to ruin	անծանօթ	unknown
պետութիւն	State	սառնամանիք	frost
ընկճել	to subjugate	պատել	to cover
ենթարկել	to submit	երկունք	travail, labor
ասպարէզ	career; stage	ցաւ	pains
Մարաստան, մարեր	Media, Medians	սանձել	to bridle
զոյութիւն	existence	զգուշանալ	to beware
տեւել	to last	նպատակ	aim, goal, purpose
ապստամբել	to revolt	դաւադրաբար	with intrigue
քոնապետութիւն	tyranny	արժանացնել	to make worthy; to grant
ոչնչացնել	to annihilate	թաքուն	hidden, secret
անցուդարձ	event	ոստայն	web
անցք	event	չարութեան ոստայն	web of intrigues
կենսական	vital	նախանձ	envy, jealousy
նշանակութիւն	significance, meaning	զրզոել	to irritate
յիշատակութիւն	mention	անձ	person
ժամանակաշրջան	period	օգուտ	utility, advantage
բաւական	sufficient	մտրում դնել	to have in mind
զօրանալ	to become strong, powerful	խորագէտ	perspicacious
վիշապ	dragon	դաւաճանութիւն նիւթել	to contrive a plot
երկիւղ կրել	to fear	սիրալիր	loving
հակառակորդ	rival	միջոցով	through, by the means of
դաշնակցել	to ally, to con- federate	խորհուրդ	thought; advice; consultation
սարսափահար	terrified	սահման	frontier
իսկոյն	immediately	սահմանագլուխ	State's border
բոլոր	all, entire	կարեւոր	important
խորհրդատու	adviser, counselor	ճեղքել	to split, to slit

շամփոռել	to spear, to spit	նկատմամբ	as to, in respect to
նիզակ	pike, spear	խորին	deep
թոք	lung	ատելութիւն	hatred
քնակել	to live	առծել	to entertain, to have
ստորոտ	foot, skirt (of a mountain)	պատկերացնել	to picture
սերունդ	generation, descendants	բացասկան	negative
պատկանել	to pertain	հրէշ	monstre
վիշապազուն	offspring of dragon (myth.)	անձնաւորութիւն	person, personality
հանդէս գալ	to appear, to reveal	դեւ	devil
հակադրել	to contrast	ուս	shoulder
ոչալ BW	real	առաջանալ	to originate; to emerge; to come, go forth
օծուել	to endow	օձ	snake
բարեմասնութիւն	advantage	չնայած	notwithstanding, in spite of
զուսան	AA singers	դիւականութիւն	diabolicity
քանահիւսութիւն	poetry	հակառակորդ	rival
թիկունք	back	աշխատել	to work, to try
հաստ	thick	նենգամիտ	insidious
ազդր	thigh	նենգամտօրէն	with fraud
լիք	full	խաբերայ	swindler; deceiving
ոտ, ոտներ	foot	միջոց	means
քամբիո	string-instrument (mus.)		
ցանկութիւն	passion		
չափաւոր	moderate		
մեծիմաստ	very wise		
ճարտարախօս	eloquent		
վերաբերեալ	referring to		
պիտանի	useful		
քոնանալ	to tyrannize		

NOTE:

EA usually indicates the succession of persons with Arabic numerals and centuries with Roman numerals. AA and WA indicate them with A-n letters. (See their numerical values in the Glossary.)

ՎԱՀԱԳՆ

Էպոսի մէջ Վահագնը, որ հեթանոսութեան շրջանում պաշտել է իբրեւ աստած, Տիգրանի որդիներից մէկն է: Խորենացին Վահագնի մասին եղած ժողովրդական-գուսանական երգերից բերում է բառացի մի հատւած, որը պատկերում է նրա ծնունդը:

Երկնում էր երկինքը,

Երկնում էր երկիրը,

Երկնում էր եւ ծիրանի ծովը.

Ծովի մէջ երկունքով էր բռնւած եւ կարմիր եղեգնիկը:

Եղեգնի փողից ծուխ էր դուրս գալիս.

Եղեգնի փողից բոց էր դուրս գալիս,

Եւ բոցից դուրս էր վազում մի պատանեակ:

Նրակէ մազեր ունէր նա.

Ունէր բոցեղէն մօրուք,

Եւ աչքերն էին արեգակներ:

Այնուհետեւ Խորենացին յիշատակում է, որ գուսանները նոյն ձեւով երգում էին Վահագնի մասին, թէ ինչպէս նա կուել է վիշապների հետ եւ յաղթել, որ այդ երգի մէջ նկարագրւած Վահագնի քաջագործութիւնները նման էին Հերակլի գործած քաջագործութիւններին: Ըստ պատմիչ Ագաթանգեղոսի՝ Վահագնը Հայաստանում պաշտել է որպէս քաջութեան աստած:

7-րդ դարի հայ նշանաւոր գիտնական Անանիա Շիրակացին իր գործերում Վահագնի արարքների մասին պատմում է հնուց մնացած մի գրոյց.

"Հին հայերից ոմանք ասել են, թէ Վահագնը, հայերի նախնին, խիստ ձմռան յարդ է գողանում ասորաց նախնուց՝ Բարշամից. այդ մենք բնագիտութեան (տիեզերագիտութեան) մէջ անւանում ենք Յարդագողի հետք":

Շիրակացու այս դէպքի յիշատակութիւնից երեւում է, որ Վահագնի մասին դիցարանական-էպիկական երգեր ու պատմութիւններ ստեղծւել են շատ հին

ժամանակներում եւ յետոյ միացել "Տիգրան եւ Աժդահակ" էպոսին.
Վահագն դարձել է Տիգրանի որդին եւ շարունակում է հօր պայքարը
վիշապների դէմ, որի համար կոչւել է "Վիշապաքաղ":

վահագն	A-n god and legendary king	դիցաբանական	mythologic
հեթանոս	pagan	միանալ	to join; to get united
պաշտել	to worship	պայքար	fight
երգ	song	վիշապաբաղ	epithet of Vahagn
հատված	section; paragraph		
բառացի	literal(y)		
ծնունդ	birth		
երկնել	to be in travail, to be in labor		
ծիրանի	apricot; ~color		
եղեգնիկ	small reed		
փող	tube; neck		
ծուխ	smoke		
բոց	flame		
պատանեակ	little boy		
կրակ	fire		
բոցեղէն	flaming		
Մօրուք	beard		
արեգակ	sun		
այնուհետեւ	henceforth; later		
քաջագործութիւն	heroic deed, exploit		
գիտնական	scholar, scientist		
գործ	work, book		
արարք	deed, work		
հնուց	from antiquity		
նախնի	ancestor; ancient, old		
ասորի	Syrian		
բնագիտութիւն	Natural Science		
յարդագողի հետք	Milky Way		

ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԴԱՐՈՒՄ

Հազարաւոր տարիներ առաջ հայկական լեռնաշխարհում ապրում էին բաւական թւով մեծ ու փոքր բնիկ ցեղեր եւ ցեղախմբեր: Դրանցից պատմութեան մէջ առաւելապէս յայտնի են ուրարտացիները եւ արմէնները:

Ինչ վերաբերում է ուրարտացիներուն, ապա պատմութիւնից յայտնի է, որ նրանք իններորդ դարում (մեր թւականութիւնից առաջ) դաշնակցելով այլ ցեղերի հետ, կամ իրենց ենթարկելով նրանց, կարողացան ստեղծել բաւական մեծ տարածութիւն զբաւող զօրեղ պետութիւն՝ Ուրարտուն:

Ուրարտուի մէջ ստեղծւեց սեփական կուլտուրա, որը որոշ կողմերով նոյնիսկ աւելի առաջաւոր էր (օրինակ՝ մետաղամշակման բնագաւառում) հին դարերի զարգացած երկրների, որոնց թւում եւ հարեւան Ասորեստանի կուլտուրայից: Մինչեւ մեր օրերը պահպանւել են զարմանահրաշ աշխատանքի արդիւնք հանդիսացող ուրարտական բազմաթիւ հոյակապ յուշարձանները՝ քարափոր բերդերը, ջրանցքները, մեծ քանակութեամբ սեպագիր արձանագրութիւնները, որոնք երբեմն փորագրւած են քարածայոյի վրայ:

Ուրարտական թագաւորութեան թուլացման ու անկման ժամանակաշրջանում՝ հայերը հետզհետէ թափանցեցին հայկական լեռնաշխարհի խորքերը եւ իրենց ենթարկեցին այնտեղ բնակող ուրարտական եւ այլ ցեղերի մի մասին: Ժամանակի ընթացքում հայերը նրանց ձուլեցին իրենց մէջ, եւ այդպիսով կազմւեց հայ ժողովուրդը: Հայ ժողովրդի կազմաւորման պրոցէսում հայ լեզուն յաղթող հանդիսացաւ միւս ցեղերի լեզուների հանդէպ եւ դարձաւ հայ ժողովրդի ընդհանուր լեզուն:

Աստիճանաբար մահացած ուրարտական եւ այլ ցեղերի լեզուներից բազմաթիւ բառեր եւ տեղանուններ անցան հայոց լեզւին՝ հարստացնելով վերջինս: Այսպիսով, որոշ իմաստով Հայաստանի զբաւող կուլտուրայի սկիզբը կազմում են ուրարտական սեպագիր արձանագրութիւնները, որոնք մարդկութեան պատմութեան հին ժամանակների ուսումնասիրութեան համար մեծարժէք աղբիւրներ են:

Հայ գրականութիւնը աշխարհի ամենահին եւ հարուստ գրականութիւններից մէկն է: Հինգերորդ դարից առաջ գոյութիւն ունեցող հայերէն գրականութեան մասին մեծարժէք եւ կարեւոր վկայութիւններ է տալիս Մովսէս Խորենացի պատմագիրը: Ըստ Խորենացու հնում կային բազմաթիւ հեթանոսական մեհենական մատեաններ, գրոյցների մատեաններ, իշխանների միջեւ կնքւած կալուածագրեր եւ այլն: Այդ շրջանում զարգացած էր նաեւ ժողովրդական բանահիւսութիւնը: Յայտնի է, որ դեռեւս մեր թւականութիւնից առաջ, Տիգրան Երկրորդի ժամանակներում (Առաջին դար), Տիգրանակերտ եւ Արտաշատ մայրաքաղաքներում կային թատրոններ, որտեղ, բացի յունարէն պիեսների բեմադրութիւնից, տրւում էին նաեւ հայերէն լեզուով գուսանական ներկայացումներ: Այս եւ շատ ուրիշ փաստերից բացի, ամենախոշոր երեւոյթը, սակայն, մնում է հայոց գրական հին լեզուն՝ գրաբարը, որն իր հարստութեամբ չէր զիջում հին յունարէնին: Հինգերորդ դարում մեծ ճշգրտութեամբ յունարէնից գրաբար թարգմանեցին "Աստուածաշունչը" եւ բազմաթիւ այլ գրքեր:

Յ-4-րդ դարերում Հայաստանում ֆեոդալական յարաբերութիւնները արդէն ձեւաւորւել էին: Այդ ժամանակաշրջանում երկրում տարածւեց քրիստոնէութիւնը գլխաւորապէս շնորհիւ ֆեոդալական միապետութեան նախաձեռնութեան (Տրդատ Երրորդ թագաւորի օրով): Քրիստոնէութեան տարածման համար հոգեւորականութիւնն սկսում է անխնայ կերպով ոչնչացնել հայ հեթանոսական կուլտուրան ու գրականութիւնը, որը բաւական հարուստ էր եւ սերտօրէն կապւած ժողովրդական բանահիւսութեան հետ:

Սակայն 4-րդ դարի վերջին եւ 5-րդ դարի սկզբներին հայ հասարակութեան համար ստեղծւեց քաղաքական եւ սոցիալական այնպիսի իրադրութիւն, որ անհրաժեշտութիւն դարձաւ վճռական միջոցներ ձեռք առնել՝ հայերէն գիր ու գրականութիւն ստեղծելու:

Հայաստանը, որ երկար դարեր յաղթական դիմադրութիւն էր ցոյց տալիս այն ժամանակւայ երկու հզօրագոյն պետութիւնների՝ Բիւզանդիայի եւ Պարսկաստանի նւաճողական յարձակումներին, 4-րդ դարի վերջերին թուլացաւ եւ

պետական ամբողջութիւնը կորցրեց:

387 թ. Բիւզանդիան ու Պարսկաստանը դաշնագրով Հայաստանը բաժնեցին երկու մասի եւ վերցրին իրենց գերիշխանութեան տակ: Հայաստանի բիւզանդական մասում շուտով հայկական պետականութիւնը վերացվեց, իսկ պարսկական մասում (որը Հայաստանի մեծ մասն էր կազմում) միառժամանակ հայկական պետութիւնը շարունակեց իր գոյութիւնը պահպանել կիսանկախ ձեւով: Երկրին ներքին կեանքը որոշ ժամանակ, մինչեւ 428 թւականը, կառավարում էին հայ Արշակունի թագաւորները:

Պարսիկ բռնակալները Հայաստանի՝ իրենց ենթակայ մասում եղած այդ դրութիւնը վերջնական չէին համարում. նրանք ուզում էին ոչ միայն հիմնաւորապէս ոչնչացնել անկախութեան ամեն մի մնացորդ, հայերի ռազմական ուժերը, այլեւ վերացնել գաղափարական այն նախադրեալները, որոնք կարող էին օժանդակել քաղաքական անկախութիւն ձեռք բերելու ձգտումներին, այդ նպատակով նրանք, զանազան հնարների եւ միջոցների դիմելով, ամեն կերպ աշխատում էին թուլացնել եւ նոյն իսկ վերացնել քրիստոնէութիւնը եւ տարածել զրադաշտականութիւնը:

Բւստի այն ժամանակ հայ ֆէոդալական պետութեան շահերը պահանջում էին, որ քրիստոնէական կրօնը աւելի տարածւի եւ արմատաւորւի: Քրիստոնէութիւնն ուժեղացնելու համար անհրաժեշտ էր, որ կրօնական գրականութիւնը, ժամասացութիւնը եւ քարոզչութիւնը լինէին հայերէն լեզուով: Առհասարակ, մայրենի լեզուով գրի ու գրականութեան ստեղծումը մեծ նշանակութիւն պիտի ունենար՝ երկրի ներքին կապերը եւ ուժերն ամրապնդելու գործում: Դրա համար էլ, 5-դ դարի սկզբին հայերէն լեզուով գրականութիւն ստեղծելու գործը պետական գործ էր, ժողովրդականութիւն էր վայելում եւ իր նշանակութեամբ դուրս էր գալիս թէ՛ աշխարհիկ եւ թէ՛ ֆէոդալական դասակարգային ձգտումների նեղ շրջանակներից:

Մեզ հասած պատմական տեղեկութիւնները ցոյց են տալիս, որ հայերէն գրեր ստեղծելու խնդրով նախ եւ առաջ զբաղւել է հայկական պետութիւնը:

Հայ հին պատմիչների միաբերան վկայութեամբ, երբ Սահակ Պարթեւը եւ Մեսրոպ Մաշտոցը դիմում են Վոամշապուհ թագաւորին՝ հայերէն գիր ու գրականութիւն ունենալու համար, եւ ուզում են նրա կարծիքն իմանալ, թագաւորը նրանց պատասխանում է, թէ ինքն արդէն գիտէ, որ Դանիէլ անունով մի եպիսկոպոսի մօտ հայերէն նշանագրեր կան եւ անմիջապէս իր մտերիմ պալատականներից մէկին, Վահրիժ անունով մի մարդու, ուղարկում է Դանիէլի մօտ՝ այդ գրերը բերելու:

Վահրիժ անունով այս պալատականը բոլորովին էլ պատահական մի անծանօթութիւն չի եղել այդ գործի համար: Խորենացին նրան անւանում է պատւաւոր մարդ եւ "նոյն գործին (այսինքն՝ գրերու ստեղծմանը) փափագող" ու պատմում է հետեւեալը. "Վահրիժը Դանիէլի մօտ գնալով, կարգաւորեց վաղուց գտնւած գրերը եւ վերադառնալով տւեց Մեծն Սահակին ու Մեսրոպին: Սրանք սովորելով իրենք, իրենց հետ մի քանի տարի տղաներ եւս կրթելով՝ տեղեկացան, իմացան, որ այն տառերը բաւական չէին հայկական բառերի հնչիւնները ճշդութեամբ արտայայտելու": Այսպիսով, Դանիէլի մօտից բերւած "վաղուց գտնւած գրերը" թերի էին եւ անօգտագործելի: Այն ժամանակ գրերի ստեղծման դժւարին աշխատանքը "Վոամշապուհ թագաւորի սրտագին աղաչանքով", ինչպէս գրում է Ղազար Փարպեցին, յանձն է առնում մեծ գիտնական ու պետական-հասարակական գործիչ Մեսրոպ Մաշտոցը, որին եւ քրտնաջան, յամառ աշխատանքից յետոյ յաջողւում է այդ պատմական գործը զլուի բերել:

Մեսրոպ Մաշտոցը ծնւել է 361 թւականին, Տարօնի Հացեկաց գիւղում, ազատ շինականի ընտանիքում: Մանկութիւնից սովորում է յունարէն լեզուն եւ ուսումնասիրում գրականութիւնը, ապա գալով Այրարատ, ծառայութեան է մտնում հայ Արշակունի Խոսրով Գ. թագաւորի արքունի դիւանում՝ քարտուղարի եւ թարգմանի պաշտօնով: Այստեղ նա ծանօթանում է աշխարհիկ կարգերին եւ զինուորական արեւստին: Այնուհետեւ նա տարւում է կրօնական գրքերի ընթերցանութեամբ. թողնում է արքունիքը եւ դառնում կրօնաւոր:

Այդ տարիներին Մաշտոցի մօտ հաւաքուում էին աշակերտներ, որոնց մէջ նա բարձր հեղինակութիւն էր վայելում: Չեռնամուխ լինելով գրերու ստեղծման գործին, Մաշտոցը իր հետ վերցնելով իր աշակերտներին, ուղեւորուում է ժամանակի կուլտուրայով աչքի ընկնող մի քանի քաղաքներ՝ Եղեսիա, Ամիդ, Սամոսատ, նպատակ ունենալով ուսումնասիրել: Երկարատեւ խոր գիտական հետազոտութիւնից յետոյ Մեսրոպ Մաշտոցն աստեղծում է հայերէն գրերը 406 թւականին. վերադառնում է Հայաստան: Նա իր հետ բերում է նաեւ Աստուածաշնչից թարգմանւած իմաստութեան գիրքը: Մեսրոպին այն ժամանակեայ մայրաքաղաքում՝ Վաղարշապատում փառայեղ եւ հանդիսաւոր ընդունելութիւն են ցոյց տալիս: Խազաւորն իր արքունիքով եւ ժողովուրդը նրան դիմաւորում են մայրաքաղաքից դուրս, եւ վերադառնում ցնծութեան աղաղակներով ու ամբողջ օրն անց են կացնում տօնական խրախմանքների մէջ:

Հայերէն գրերի ստեղծումը մեծ ոգեւորութիւն է առաջացնում հասարակութեան եւ մտաւորականութեան մէջ: Սկսւում է գրական-ստեղծագործական եւ թարգմանական եռուն գործունէութիւն: Հայաստանի տարբեր վայրերում բացւում են դպրոցներ, հաւաքուում են աշակերտներ, հայերէն նոր գրերը եւ լեզուն սովորելու համար:

Հայերէնի ուսուցման եւ հայկական գրականութեան ստեղծմաս ծաւալւող աշխատանքների մէջ ամենագործուն դերը կատարում է ինքը՝ Մեսրոպ Մաշթոց. նրա մասին Մովսէս Խորանենացին իրաւամբ ասում է. "Մտքով՝ ստեղծող, խօսքերով՝ պայծառ, գործերով՝ համբերող, սիրով՝ անկեղծ, սովորեցնելու մէջ՝ չձանձրացող, եւ որ նրա վարքի մէջ ամբարտաւանութիւնը եւ մարդահամոթիւնը երբեք չկարողացան տեղ գտնել": Ըստ հայ պատմիչների տւած տեղեկութիւնների՝ Մաշտոցը կուլտուրական-գիտական գործունէութիւն է ծաւալում նաեւ Հայաստանի սահմաններից դուրս: Մեսրոպ Մաշտոցը վախճանել է 440 թւականի Փետրւար ամսին եւ թաղել Օջական գիւղում:

Ազգային գրականութեան առաջացումը հայ ժողովրդի պատմութեան մէջ հսկայական կուլտուրական, քաղաքական ու հասարակական նշանակութիւն ունեցաւ: Հինգերորդ դարում, գրերի ստեղծումից յետոյ, անմիջապէս առաջ եկաւ ու զարգացաւ հայ ինքուրոյն գրականութիւնը: Դրա հետ միաժամանակ յունարէն եւ ասորերէն լեզուներով գրած գրքերից կատարեցին բաւական թւով թարգմանութիւններ:

Թարգմանական գործերը մեծ մասամբ կրօնական գրքեր էին, որոնցից թարգմանական արեւստի տեսակէտից աչքի են ընկնում "Աստուածաշունչը", Յովհան Ոսկեբերանի "Մեկնութիւնները" եւ "Ճառերը", Եւսեբիոս Կեսարացու "Քրոնիկոնը" եւ այլն: Հայ առաջին հեղինակներից, որոնք առանձնապէս զբաղուում էին նաեւ թարգմանական աշխատանքներով, ամենանշանաւորներն էին՝ Մեսրոպ Մաշտոցը, Եզնիկ Կողբացին, Կորիւնը, Յովսէփ Պաղնացին, Յովհան Եկեղեցացին, եւ հայ գրականութեան ստեղծման գործին նշանաւոր կազմակերպողներից մէկը՝ Սահակ Պարթեւը, որի մասին Ղազար Փարպեցին գրել է. "Իր կատարեալ գիտութեամբ յունաց շատ գիտնականներից բարձր էր, նա կատարելապէս հմուտ էր ծայնաւոր տառերին եւ հոետորական հարուստ գիտութեանը. մանաւանդ տեղեակ էր եւ փիլիսոփայական արեւստին":

Հայ թարգմանական գրականութիւնն անընդհատ շարունակեց եւ հինգերորդ դարից յետոյ: Այս գրականութիւնը կուլտուրայի պատմութեան համար ունի նաեւ այն նշանակութիւնը, որ յունարէն մի շարք մեծարժէք գործերի բնագրերը կորել են եւ դրանց մասին գիտնականները կարող են գաղափար կազմել միայն շնորհիւ պահպանւած հայերէն բնագրերի:

Հինգերորդ դարում, հայ ինքնուրոյն գրականութեան սկզբնաւորումից յետոյ, առանձնապէս զարգացան պատմագրութիւնը, կրօնահոետորական եւ վարքազրական գրականութիւնը, եկեղեցական բանաստեղծութիւնը, փիլիսոփայութիւնը եւ այլն: Այդ շրջանի հայ հոետորներից եւ փիլիսոփաներից յայտնի են Եզնիկ Կողբացին՝ իր "Եղծ Աղանդոց" գրքով, Խաւիթ Անյաղթը՝ իր "Գիրք Սահմանաց", "Մեկնութիւն ստորոգութեանց Արիստոտելի" եւ այլն աշխատութիւններով, Յովհան Մանդակունի՝ իր "Ճառերով": Այս գործիչները իրենց

ժամանակի ամենակրթած մարդկանցից էին: Գիտական արժանիքներով աւելի նշանաւոր են հայ պատմիչ-գրողները՝ Ագաթանգեղոսը, Կորիւնը, Փաւստոս Բիւզանդը, Մովսէս Խորենացին, Եղիշէն, Ղազար Փայպեցին, որոնք պատմագիրներ լինելով հանդերձ միաժամանակ եւ հայ հին գրականութեան լաւագոյն ներկայացուցիչներից են:

Այն հանգամանքը, որ հինգերորդ դարից գրաւոր ձեւով մեզ չի հասել ոչ մի ամբողջական աշխարհիկ գեղարւեստական գործ, ցոյց է տալիս, որ գրականութեան սկզբնաւորման այդ ժամանակաշրջանում շատ հանգամանքներ կային, որոնք խանգարում էին աշխարհիկ գեղարւեստական գրականութեան սկզբնաւորմանն ու զարգացմանը:

գրականութիւն	literature	մեհեան	pagan temple
ցեղ	race	Մեհենական մատեան	pertaining to -- book
ցեղախումբ	racial group	կնքել	to seal
տարածութիւն	extension	կալւածագիր	title-deed
կուլտուրա BW	culture	բեմադրութիւն	production, staging
առաջաւոր	advanced, progressive	ներկայացնել	to represent, to present
որոնց թւում	among whom.	երեւոյթ	phenomenon
քնազաւառ	field, domain	ճշգրտութիւն	precision
մետաղամշակում	metallurgy	թարգմանել	to translate
զարմանահրաշ	wonderful	Աստուծաշունչ	Holy Bible
հանդիսանալ	to be, to become	նախաձեռնութիւն	enterprise, initiative
քարափոր	hewn in rock	տարածել	to extend, to spread
ջրանցք	aqueduct	անխնայ կերպով	reckless manner
սեպագիր	cuneiform	սերտօրէն	closely
արձանագրութիւն	inscription	իրադրութիւն	situation
թուլանալ	to weaken	անհրաժեշտ	indispensable, imperative
անկում	fall	հզօր	mighty
թափանցել	to penetrate	դաշնագիր	pact
խորք	depth	պետականութիւն	state system
ծուլել	to assimilate	ենթակայ	subject
կազմել	to make; to establish process	մնացորդ	remainder
սլոցէս BW		ռազմական	military
աստիճանաբար	gradually	նախադրեալ	premise
մահանալ	to die(out)	օժանդակել	to contribute
տեղանուն	place-name	զրադաշտականութիւն	Zoroastrian religion
իմաստ	meaning	ֆեոդալական	feudal
վկայութիւն	witness, testimony	ժամասացութիւն	psalmody

քարոզ	sermon	ցնծութիւն	exultation, joy
քարոզչութիւն	preaching; propaganda	աղաղակ	cry, shout
ամրապնդել	to consolidate	տօն	feast, holiday
ժողովրդական	popular	խրախմանք	feast, banquet
տեղեկութիւն	information	նգեւորութիւն	enthusiasm
միաբերան	unanimous(ly)	առաջացնել	to advance, to create
կարծիք	opinion	հասարակութիւն	community
նշանագիր	letter, alphabet	մտաւորականութիւն	intelligentsia
մտերիմ	intimate	աշակերտ	student, pupil
հնչիւն	sound	ծաւալլել	to extend, to develop (intr.)
թերի	defective	իրաւամբ	with good reasons
քրտնաջան	hard-working	ձանձրանալ	to get bored
յամառ	obstinate, persistent	մարդահաճ	servile
շինական	peasant	վախճանել	to die
արքունի	royal	զարգանալ	to develop, to progress
դիւան	archive	մեծ մասամբ	mainly
քարտուղաք	secretary	արւեստ	art
տարւել	to be attracted	տեսակէտ	point of view
կրօնական	religious	ժառ	sermon; speech
կրօնաւոր	monk, religious	առանձնապէս	particularly
ընթերցանութիւն	reading, lecture	կազմակերպել	to organize
հեղինակութիւն	authority	կատարեալ	perfect
ձեռնամուկ լինել	to start	հմուտ	erudite
աչքի ընկնող	prominent	ձայնաւոր	vowel
ուսումնասիրել	to study	տառ	letter of alphabet
հետազօտութիւն	investigation, research	քնագիր	text
փառայել	glorious	վարքագրութիւն	biography
հանդիսաւոր	solemn		
ընդունելութիւն	reception		

ԳՐԱԴԱՐԱՆԸ ՀԱՐՍՏԱՆՈՒՄ Է ՆՈՐ ԳՐՔԵՐՈՎ

ԱՄՆ-ի Կալիֆորնիոյ նահանգի հայ գաղութից՝ Արտասահմանեան Երկրների Հետ Բարեկամութեան եւ Կուլտուրական Կապի Հայկական Ընկերութեան հասցէով՝ ստացւեց գրքերի մի խոշոր ծանրոց: Ծանրոցում կային 1200 անուն պատմական, քանասիրական եւ գեղարուեստական գրքեր, որոնք նուէր էին ուղարկւել Ալ. Միասնիկեան անւան Պետական Գրադարանին:

Գրքերի մեծ մասը հայագիտական լուրջ արժէք են ներկայացնում: Դրանց մէջ են հայ ժողովրդի պատմութեանը եւ լեզւին վերաբերող ուսումնասիրութիւններ, օտարազգի հայագէտների հազւագիւտ աշխատութիւններ, որոնց օրինակները մինչեւ այժմ գրադարանը չունէր: Նման գրքեր ի պահպանութիւն յանձնւեցին գրադարանի հազւագիւտ եւ հնատիպ գրականութեան ֆոնդին:

Վերջերս աւելի քան 250 անուն հազւագիւտ եւ նոր հրատարակւած գործեր են ստացւել նաեւ ֆրանսիայի Մարսէլ քաղաքից, որոնց մի մասը եւս մտցւել է յիշեալ ֆոնդը:

1512 թւականից, երբ լոյս է տեսել առաջին հայատառ գիրքը, մինչեւ այժմ հրատարակւած 67 հազար անուն հայերէն գրքերից աւելի քան 45 հազարը կենտրոնացւած է գրքերի այս իւրատիպ թանգարանում:

(*"Սովետական Հայաստան" ամսագրից*)

գրադարան	library	հրատարակել	to edit; to publish France
հարստանալ	to become rich, wealthy	ֆրանսիա	
ԱՄՆ = Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներ	USA	եւս	also, more
արտասահման	abroad	մտնել	to enter
ընկերութիւն	society	յիշեալ	mentioned (above)
հասցէ	address	հայտատու	in A-n alphabet
ծանրոց	weight; parcel	կենտրոնացնել	to concentrate;
անուն	name; title	իւրատիպ	to gather original
քանասիրական	philological	թանգարան	museum
գեղարւեստական	artistic; of Arts		
պետական	(of the) State		
հայագիտական	Armenological		
լուրջ	serious		
արժէք	value		
ներկայացնել	to represent		
ուսումնասիրութիւն	study, research		
օտարազգի	alien; foreign		
հայագէտ	Armenologist		
հազազիւտ	rare		
աշխատութիւն	work, study		
օրինակ	example		
ի պահպանութիւն	AA for conservation		
յանձնել	to trust		
հնատիպ	printed long ago, rare		
ֆոնդ	BW funds		
վերջերս	recently		

ԱՐԱՄԵՐԷՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Սեւանայ լճի մօտակայքում վերջերս յայտնաբերւել էին ուղղա-
հայեաց քարակոթողներ՝ արձանագրութիւններով կամ խորագիր պատկերնե-
րով: Նրանց վրայի գրերը ղժւար էր վերծանել, որովհետեւ ժամանակի ըն-
թացքում աւերւել էին կամ բոլորովին ջնջւել: Նման արձանագրութիւններ
ունեցող քարակոթողներ այդ շրջանում յայտնաբերւում էին արդէն մի քանի
տասնեակներ շարունակ:

1957 թւականին յայտնաբերւեց եւս մէկ այդպիսի յուշարձան, որի
արձանագրութիւնը լիովին պահպանւած էր: Լենինգրադի Համալսարանի պրո-
ֆէսոր Ի. Վիննիցկերովին յաջողւել է վերծանել այդ արձանագրութեան ամ-
բողջ տէքստը: Այն համադրելով աւելի վաղ յայտնաբերւած գրութիւնների
հետ, գիտնականը պարզել է, որ այդ բոլոր արձանագրութիւնների լեզուն
մէկ է՝ արամերէնը: Աւելի քան մէկ հազարամեակ արամերէնը համընդհանուր
գրական լեզու է եղել Արեւելքի երկրների մատենագրութեան համար:

Ինչպէս վաղուց արդէն կարծում էին հնագէտները, Հայաստանում յայտ-
նաբերւած արամէագիր քարակոթողները եղել են սահմանաքարեր: Վերծանւած
տէքստերը հաղորդում են այն մասին, որ Արտաշէս Առաջին թագաւորը, որը
պատմութեան մէջ մտել է որպէս հայկական պետութեան հիմնադիր (երկրորդ
դար՝ մեր թւականից առաջ), այդ վայրերում կալւածներ է բաժանել:

Հին Արեւելքում սահմանաքարեր կանգնեցնելու սովորոյթը լայն տարա-
ծում է ունեցել եւ եկել է հնուց: Թերեւս Բաբելոնում նման մենաքարեր
կանգնեցնում էին Սուդուրրու անունով: Սահմանաքարեր գործածել են նաեւ
Հոոմում եւ Բիւզանդիայում: Յուշարձանների յիշեալ տիպին են պատկանում
նաեւ Սեւանայ լճի մօտակայքում յայտնաբերւած մենաքարերը:

Ուրարտական պետութեան անկումից յետոյ, նորաստեղծ հայկական պետու-
թեան օրօք՝ Արտաշէս Առաջին թագաւորը կարիք է ունեցել իշխանական կա-
լուածների, գիւղերի, ագարակների սահմանները որոշող հաստատուն նշաններ
դնել: Կանգնեցւող սահմանաքարերի համար յարմար ձեւ են հանդիսացել ու-

րարտական կոթողները: Դրանք քաղկացած էին երկու հիմնական մասից՝
խորանարդածեւ հիմքից եւ վերելից նրա մէջ ազուցւած տախտակածեւ քարից,
որի վրայ զրոււմ էին տարբեր բովանդակութեամբ արքայական յիշատակարան-
ներ:

Պատմահայր Խորենացին ժամանակին նկատել եւ մանրամասն նկարագրել
է Արտաշէս Թագաւորի հաստած սահմանաքարերը:

(*"Սովետական Հայաստան" ամսագրից*)

արամերէն	Aramaic	բաժանել	to divide
լիճ	lake	արեւելք	East; Orient
մօտակայք	neighborhood, surroundings	կանգնեցնել	to erect
յայտնաբերել	to reveal, to disclose	սովորոյթ	costume, usage
ուղղահայեաց	perpendicular	թերեւս	perhaps
քարակոթող	obelisk	մենաքար	monolith
խորագիր	engraved	Հռոմ	Rome
վերծանել	to decipher	յիշեալ	mentioned
աւերել	to destroy, to ruin	տիպ BW	type
ջնջել	to erase	պատկանել	to pertain
նման	similar	նորաստեղծ	recently created
տասնեակ	decade	հայկական	Armenian
յուշարձան	monument	օրօք	in the days of
լիովին	totally, entirely	կարիք ունիմ	I feel the need of
Համալսարան	University	ագարակ	farm
պրոֆէսոր BW	professor	հաստատուն	stable, permanent
համադրել	to compare	նշան	sign
պարզել	to interpret, to simplify	բաղկանալ	to consist
հազարամեակ	millenium	խորանարդ	square
համընդհանուր	universal	ձեւ	shape
գրական	literary	հիմք	base, fundament
վաղուց	since long time, for a long time	ազուցել	to put in
կարծել	to think, to suppose	տարբեր	different
հնագէտ	archaeologist	բովանդակութիւն	content
սահմանաքար	landmark, boundary-stone	պատմահայր	Father of (A-n) History
հիմնադիր	founder	նկատել	to observe
կալլած	property	հաստել	to fix

ՏՂՄՈՒՏ ԳԵՏԻ ԱՓԻՆ

Գրեց՝ Դ. Դեմիրճեան

Այս դէպքը կատարել է մեզնից հազար հինգ հարիւր տարի առաջ:

Այն ժամանակ, երբ հայերն իրենց երկրում զբաղւած էին խաղաղ ու խառանքով, սուրհանդակ եկաւ Արտաշատ՝ Հայաստանի մայրաքաղաքը, եւ յայտնեց, որ պարսից զօրքը պատրաստուում է յարձակելու Հայաստանի վրայ: Հայերը լաւ գիտէին, որ պարսից թագաւորը ուզում է իրենց էլ ստրկացնել:

Այս լուրն իմանալուն պէս, հայ նախարարները, զօրավար Վարդան Մամիկոնեանի կոչով, իրենց զօրքերի հետ հաւաքւեցին Արտաշատում: Այնտեղից զօրքը շտապեց Հայաստանի սահմանը, որպէսզի թշնամուն հարւածի հէնց սահմանի վրայ եւ թոյլ չտայ Հայաստան մտնելու:

Շուտով հայոց զօրքը հասաւ Աւարայր կոչւած դաշտը, որ գտնուում է Տղմուտ գետի ափին: Այդ գետի միւս ափին գտնուում էր թշնամու զօրքը:

Մութն ընկնելուն պէս Վարդան իր զօրքերը դասաւորեց եւ սպասեց առաւօտեան կուլին:

Հայոց զօրքերի դրութիւնը ծանր էր. նրանք պէտք է կուէին իրենցից թւով մեծ եւ ուժեղ քանակի հետ: Թշնամու զօրքերի մէջ կային նաեւ փղեր: Այդ փղերի մէջքին շինւած էին աշտարակներ, որոնց մէջ զինւորներ էին տեղաւորւած: Ժակատամարտի ժամանակ եւ փղերն էին կուում իրենց կնճիթներով ու ոտներով, եւ նրանց վրայ նստած զինւորները:

Լոյսը բացւեց: Թշնամի քանակները նայեցին միմեանց: Ահուելի էր պարսից քանակը. կարծես սեւ անտառ լինէր դաշտում բուսած: Զօրքի յետեւում կանգնեցրել էին հարբեցրած փղերին: Նրանք իրենց կնճիթները վեր ու վար էին շարժում, ոտներով հողը փորում եւ սպասում կուլին:

Հնչեց պարսից շեփորը, որից յետոյ՝ հայոց շեփորը:

Եւ սկսեց կռիւը:

Աւարայրի դաշտը դղրդաց մարդկանց, փղերի ու ձիերի ոտների դոփիւնից: Սուրացին նետերը, լսւեցին վիրաւորների հառաչանքները:

Պարսիկ զինւորներն առաջ անցան եւ սկսեցին գետը մտնել: Հայ զինւորները նոյնպէս գետը մտան: Կռիւր սաստկացաւ:

Վտանգ կար, որ պարսիկները կարող են շրջապատել հայերին: Վարդան այդ մասին զգուշացրեց իր զօրքին:

Դրանից յետոյ Վարդանը յանկարծ յարձակեց թշնամու զօրքի միջին մասին վրայ: Պարսիկներն այդպիսի յանդգնութիւն չէին սպասում: Կռիւն աւելի սաստկացաւ: Հայերն անինայ կոտորում էին պարսիկներին: Բայց թշնամին էլ իր ուժերը կենտրոնացրեց Վարդանի դէմ:

Սկսեց անհաւասար, հերոսական կռիւր:

Հայ մարտիկները, անձնւիրաբար կուեւլով, ընկնում էին մէկ մէկ, բայց եւ լաւ հարւածում էին պարսիկներին ու թուլացնում նրանց ուժը: Հերոսի մահով ընկաւ նաեւ ինքը՝ Վարդան Մամիկոնեանը:

Իրենց զօրավարի մահւանից յետոյ, հայ զինւորները կռիւր շարունակեցին հայկական լեռներում: Պարսից զօրքը այդ կռիւներից յոգնեց եւ ջլատեց. նա ջախջախւած էր, պարսից թագաւորը հայերին ստրկացնելու իր յանդուզն միտքը թողեց:

Հայերի հերոսութիւնը, հայրենասիրութիւնը եւ անձնւիրութիւնը յաղթեցին:

կատարել	to occur; to be completed	փորել	dig
խաղաղ	peaceful; in peace, peaceful	հող	earth
սուրհանդակ	courier	դղրդալ	to resound
պարսիկ, ց. պարսից	Persian; of Persians	դոփիւն	tramp(le), ~ing, stamp, ~ing
ստրկացնել	to enslave	վիրաւոր	wounded
իմանալուն պէս	as soon as (they) learned	հառաչանք	sigh
նախարար	prince; magnate; minister	առաջ անցնել	to go ahead
կոչ	appeal; summons	սաստկանալ	to intensify (intr.)
շտապել	to hasten, to hurry	վտանգ	danger
հարւածել	to strike; to attack	շրջապատել	to surround
թոյլ տալ	to allow	զգուշացնել	to warn
շուտով	soon	դրանից յետոյ	after that
մութն ընկնելուն	at nightfall	յանկարծ	suddenly
դասաւորել	to group; to arrange	միջին մաս	middle part, center
դրուծիւն	situation; plight	յանդգնութիւն	audacity
ծանր	heavy; difficult	կոտորել	to break; to kill
թւով մեծ	outnumbering	կենտրոնացնել	to concentrate
նաեւ	also	անհաւասար	unequal
փիղ	elephant	մարտիկ	fighter, soldier
աշտարակ	tower	անծնւիրաբար	with dedication, unselfishness
մէջք	loins	թուլացնել	to weaken
տեղաւորել	to put in; to install	հերոս	hero
լոյսը բացւեց	it was dawn, daybreak	յոզնել	to get tired
ժակատամարտ	battle	ջլատել	to be paralyzed
կնճիթ	trunk	ջախջախել	to break, to shatter
ահուելի	frightening	յանդուզն	audacious, ruthless
հարբեցրած	made drunken	միտք	idea; mind

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԷՊՈՍ
Սասունցի Դաւիթ

Միջնադարեան հայ գեղարւեստական կուլտուրայի պատմութեան մէջ քացառիկ տեղ է զբաղում "Սասունցի Դաւիթ" ժողովրդական հերոսական էպոսը:

"Սասունցի Դաւիթ"ն ստեղծւել է 8-10-րդ դարերում, երբ հայ ժողովուրդը հերոսական պայքար էր մղում արաբական խալիֆաթի դէմ, եւ բանաւոր կերպով սերնդից սերունդ անցնելով՝ բազմաթիւ պատումներով հասել է մինչեւ մեր օրերը: Հայկական մեծ էպոսը Մշոյ Առնիստ գիւղի բնակիչ, ասացող կրպոյից առաջին անգամ գրի է առել ու 1874 թւականին Գոլսում իր "Գրոց ու Բրոց" եւ "Սասունցի Դաւիթ կամ Մհերի Դուռ" վերնագրով գրքում հրատարակել է նշանաւոր բանահաւաք Գարեգին Սրւանձտեանը: Դրանից յետոյ էպոսի մի այլ պատում, 1886 թւականին էջմիածնում Մոկաց երկրի Դինեկանց գիւղի բնակիչ Նահապետից գրի է առել ու 1889 թ. նուշում՝ "Դաւիթ եւ Մհեր, ժողովրդական դիւցազնական վէպ" վերնագրով հրատարակել ականաւոր գիտնական Մանուկ Աբեղեանը:

Յետագայում մի շարք բանասէրներ զբաղւել են այս մեծ էպոսով եւ տարբեր ժամանակներում հրատարակել են նոր պատումներ: Սովետական շրջանում ուժեղ թափ ստացաւ էպոսի տարբեր պատումների հաւաքման ու հրատարակման աշխատանքը: Կառավարութիւնը բարձր գնահատելով "Սասունցի Դաւիթ" հանճարեղ էպոսի ժողովրդական-հայրենասիրական էութիւնը, 1939 թ. կազմակերպեց նրա հազարամեայ յոբելեանը: Յոբելեանը առիթ հանդիսացաւ վաթսուների հասնող պատումներից կազմելու "Սասունցի Դաւիթ" էպոսի համահաւաք տեքստը:

Ինչպէս ամեն մի ժողովրդի էպոս, այնպէս էլ "Սասունցի Դաւիթը" իրական պատմական եղելութիւնների, ժողովրդի կեանքի եւ հասկացողութիւնների գեղարւեստական խոր ընդհանրացումն է: էպոսի մէջ չի պահանւում անցքերի ժամանակազրական կարգը եւ կոնկրետ նկարագիրը, այնպէս որ Բաղդադի խալիֆի ու Մարայ Մելիքի դէմ Սասնայ գիւղացիների մղած կռի-

ները եւ տարած յաղթանակները արաբական բռնակալութեան դէմ հայ ժողովրդի մղած քաղաքացիական կռիւների ընդհանրացումն է: Առաջանալով Աստուծոյ, "Սասունցի Դաւիթը" տարածել է Հայաստանի միւս շրջաններում, հարստացել է բովանդակութեամբ ու դարձել հայ ժողովրդական էպոս:

"Սասունցի Դաւիթը" պատկանում է մարդկութեան երբեւէ ստեղծած հանճարեղ գնդարեւստական գործերի թւին: "Սասունցի Դաւիթը" գեղարեւստական արժէքը պայմանաւորւում է պատմական իրականութեան խոր եւ ճշմարտացի ընդհանրացմամբ, գաղափարական հարուստ բովանդակութեամբ ու սիւժէով, հերոսների բնաւորութեան հետեւողական ու քաղաքացիական պատկերացմամբ ու տիպականութեամբ, կուռ կառուցւածքով, տեղական վառ կոլորիտով, գործողութեամբ, ուժեղ թափով եւ ոճի պատկերաւորութեամբ ու պարզութեամբ:

Հայ ժողովրդական մեծ էպոսը՝ "Սասունցի Դաւիթը" կազմւած է չորս միւղերից, որոնք բոլորը միասին ներկայացնում են մի հոյակապ ամբողջութիւն:

Համառօտակի շարադրենք էպոսի սիւժէն: Հայոց Գագիկ թագաւորը հարկատու է Բաղդադի խալիֆին: Սովորական հարկահանութիւններից մէկի ժամանակ Բաղդադի կոապաշտ թագաւորի հարկահանները պատահաբար տեսնում են Գագիկ թագաւորի աղջկան, ուշագնացութեան շափ հիանում են նրա գեղեցկութեամբ: Թողնելով հարկահանութիւնը, շտապում են Բաղդադ, խալիֆին յայտնում են Գագիկի աղջկայ՝ ծովինարի գեղեցկութեան մասին եւ հաղորդում ինչ գնով էլ լինի՝ տիրանալ նրան:

Խալիֆը Գագիկից պահանջում է ծովինարին. Գագիկը հրաժարւում է խալիֆի պահանջը կատարել: Ջայրացած խալիֆը զօրք է ուղարկում Հայաստան, զօրապետներին հրամայելով աւերել կապուտկողը եւ բերել ծովինարին: Ծովինարը տեսնելով որ իր պատճառով պէտք է երկիրը ու ժողովուրդը տուժեն, որոշում է՝ լաւ է մենակ ինքը զոհւի, "քանց մեր Հայաստան երկիրը աւերի, էն հազար հազար հոգիք կորուսանին":

Էսելով աղջկայ վճիռը՝ Գագիկ թագաւորը համաձայնում է նրան յանձնել խալիֆին: Բաղդադ գնալուց առաջ ծովինարը վերջին անգամ զբօսնում է հայրենի "աղբիւրների վրայ": Երեկոյեան վերադարձին ծարաւում է եւ ծովափի մի քարից բխող "համեղ" ջրից երկու բուռ ջուր է խմում՝ մէկը՝ "լիբը", մէկը՝ "կիսատ": Յղիանում է այդ ջրից եւ Բաղդադում ունենում է երկու տղայ՝ մէկը մեծ, միւսը՝ փոքր: Մեծի անունը դնում է Սանասար, փոքրինը՝ Բաղդասար: Խալիֆը հրամայում է սպանել ծովինարին, քայց վերջինիս խնդրանքով յետաձգւում է վճռին կատարումը: Տասը տարուց յետոյ դահիճները գնում են վճիռը կատարելու: Սանասարը սպանում է դահիճներին եւ ապա կոտորում խալիֆի զօրքը: Խալիֆը տեսնելով երկու եղբայրների հզօրութիւնը, հրաժարւում է նրանց սպանելու մտքից:

Գագիկ թագաւորի դէմ մղած եօթնամեայ կռոււմ պարտւում է խալիֆը եւ հազիւ կարողանում կենդանի վերադառնալ Բաղդադ: Յաջող փախուստի համար կուռքերին խոստանում է Սանասարին ու Բաղդասարին մատաղ անել: Երագում իմանալով այդ, ծովինարը տղաներին պատւիրում է հեռանալ Բաղդադից:

Սանասարն ու Բաղդասարը երկար թափառումներից յետոյ հանդիպում են մի քարակ առւի, որը սառից իջնում, կիսում է Մեղրագէտը, նոր ապա խոնկում գետին ու գնում: Եղբայրները գտնում են այդ քարակ, քայց "զօրընդեղ" ջրի ակունքը եւ վրան հիմնում իրենց բերդը՝ Սասունը:

Սանասար մի օր սուզւում է ծովի յատակը, ձեռք բերում Քուռկիկ Զալալին, Թուր Կայծակին եւ Խաչ Պատարագին. լողանում է ծովի յատակում եղած կաթնաղբիւրին մէջ, հզօրանում է եւ ձին նստած դուրս գալիս ծովից: Այնուհետեւ Բաղդասարի հետ գնում է Բաղդադ: Սպանում են խալիֆին, կոտորում նրա զօրքը եւ իրենց մօր հետ վերադառնում Սասուն: "Աշխարհում մէկ" տարածւում է եղբայրների դիւցազնական արքերների լուրը: Աղքատ մարդիկ թողնում են իրենց քնակավայրը եւ գնում են Սասուն, որովհետեւ "էդ տեղի մարդոց ոչ հարկ կառնեն, ոչ տուրք": Այդպիսով քազմա-

նում էս Սասունի ժողովուրդը, իսկ Սասունը դառնում է մեծ քաղաք:

Երկու "փահլեւանների" համբաւը լսում է Պղնձէ քաղաքի թագաւորի աղջիկը՝ քառասուն-ժող-ծամ Դեղձուն ծամը: Աս նամակով Սանսարին յայտնում է իր սէրը: Սանսարը սլանում է Պղնձէ քաղաք: Յաղթահարում է մի շարք գերմարդկային արգելքներ եւ կուռում թագաւորի "գոմշանման վաթսուն փահլեւանների դէմ: Օգնութեան է հասնում Բաղդասարը: Երկուսով գնում են Կանաչ քաղաք, սպանում ջրարգել վիշապին, վերադառնում վերցնում Դեղձուն-ծամին, իսկ Ճանապարհին՝ նրա քրոջը, եւ գնում Սասուն: Սանսարն ամուսնանում է Դեղձուն-ծամի, իսկ Բաղդասարը՝ նրա քրոջ հետ: Սանսարն ունենում է երեք տղայ՝ Վերգօ, Ձէնով Յովան եւ Մհեր:

Սանսարի մահից հետոյ Սասունը կառավարում է նախ Դեղձուն-ծամը, ապա՝ հասունացած Մհերը: Վերջինս սպանում է առիւծին եւ սասունցիներին ազատում է սովամահութիւնից: Առիւծին սպանելուց յետոյ Մհերին անւանում են Առիւծածեւ Մհեր: Այնուհետեւ նա կուռում է Խլաթայ թագաւոր Սպիտակ Դելի դէմ. սպանում է նրան, ազատում Թեւաթորոսի աղջիկ Արմաղանին եւ ամուսնանում նրա հետ:

Մտրայ Մելիքը, լսելով Սանսարի մահւան մասին, նորից "խարջի տակ է դնում" Սասունը: Մեծ Մհերը հրաժարւում է Մելիքին հարկ վճարել. Ձէնով Յովանի խորհրդով Մհերը գնում է Մըսր եւ կուռում Մտրայ Մելիքի հետ: Մելիքը տեսնելով Մհերի վիթխարի ուժը, զիջում է Սասունցիների հարկը: Աւելին "ախպերանում" է Մհերի հետ. պայմանաւորւում են որ ով շուտ մեռնի, նրա երեխաներն ու կինը պահի կենդանի մնացողը: Շուտով մեռնում է Մելիքը: Մելիքի կինը՝ Իսմիլ խաթունը Մհերից ժառանգ ունենալու ակնկալութեամբ Մհերին կանչում է Մըսր, եօթ տարւայ զինով հարբեցնում է եւ կենակցում հետը: Ծնւում է փոքր Մելիքը:

Եօթ տարի Մհերը մնում է Մըսրում: Մի օր պատահաբար լսելով մանուկ Մելիքին Իսմիլ խաթունի տւած խրատը, թէ "Մտրայ օջախ կանգնա-

ցուցես, հայու օջախ փչացուցես", սթափւում է, հասկանում է իր կատարած սխալը եւ անմիջապէս վերադառնում Աստուն: Ծնւում է Դաւիթը, եւ նոյն օրն էլ մեռնում են Մհերն ու Արմաղանը:

Հօրեղբայրները, չկարենալով Դաւիթին խնամել, նրան ուղարկում են Մըսր՝ իսմիլ խաթունի մօտ: Կարճ ժամանակից յետոյ Դաւիթը հրաժարւում է վերցնել իսմիլ խաթունի կուրծքը: Մելիքի խորհրդով՝ նրան կերակրում են Աստունից բերած մեղր ու կարագով: Մեծանում է Դաւիթը, դառնում է հօօր եւ իր ուժով զարմացնում բոլորին:

Մելիքը Դաւիթի մէջ տեսնում է իր ապագայ թշնամուն, այդ պատճառով մի դէպքի առիթով որոշում է սպանել նրան: Մօր խնդրանքով Դաւիթն ոսկով ու կրակով փորձելուց յետոյ ուղարկում են Աստուն: Դաւիթը Աստունումն է: Հօրեղբայրը՝ Ձէնով Յովանը նրան նախ դարձնում է զառնարած, ապա՝ հորթարած եւ ի վերջոյ՝ նախորդ:

Դաւիթը սպանում է քառասուն դեւերին եւ նրանց կուտակած ոսկին հօրեղբայրների օգնութեամբ բերում է Աստուն: Դրանից յետոյ կորեկի արտատէր պառակի խորհրդով ստանում է հօր նետ-աղեղն ու զքաղւում որսորդութեամբ: Պառակից իմանում է նաեւ հօր ծովասարի մասին: Յովանի հետ գնում է ծովասար, քանդում է Մելիքի կառուցած պարիսպները, ազատ արձակում կենդանիներին, վերաշինում Մարութա Բարձր Աստուածածինը եւ վերադառնում Աստուն:

Մտրայ Մելիքը լսում է կատարածի մասին: Զօրքով ուղարկում է խուլբաշուն, պատւիրում է սպանել Դաւիթն եւ քանդել Մարութիկը: Խուլբաշին խաբէութեամբ քանդում է Մարութա վանքը եւ սպանում վարդապետներին: Դաւիթը, իմանալով այդ, հետապնդում է խուլբաշուն եւ կոտորում զօրքը: Կենդանի է կողնում միայն խուլբաշուն եւ պատւիրում է Մելիքին յայտնել թէ՛

Դեռ Աստուն չի մեռեւ.
Մէկ էլ թող էսպէս բան չանի.
Աւեր բանից ի՞նչ կը դառնայ:

Զայրացած Մելիքը երկրորդ անգամ Աստուն է ուղարկում կողբաղինին:

Դաւիթը այս անգամ էլ է պատուհասում հարկահաններին եւ դուրս վննդում Սասունից: Դրանից յետոյ անհամար զօրքով Սասուն է գալիս Մըսրայ, Մելիքը: Պառաւ կնոջ խորհրդով հօրեղբորից ստանալով Քուռկիկ Զաւալին եւ հօր զէնքը, Դաւիթը գնում է Մելիքի դէմ կուլի: Սպանում է Մելիքին, ազատ է արձակում Մըսրայ զօրքը եւ ապա վերադառնում Սասուն:

Որոշ ժամանակից յետոյ Դաւիթը գնում է Գիւրջստան: Ծնւում է Փոքր Մհերը: Դաւիթը Գիւրջստանում մնում է եօթ տարի: Եօթ տարուց յետոյ Փոքր Մհերը գնում է հօրը փնտրելու: Ժանապարհին հայր ու որդի հանդիպում են իրար: Կարճ բանակուցից յետոյ սկսում են գօտեմարտել, բայց շուտով ճանաչում են իրար: Իր հետ կուլելու համար Դաւիթն անիծում է Մհերին անմահ ու անժառանգ մնալ: Այնուհետեւ գնում է Չմշկիկ Սուլթանի հետ կուլելու: Վերջինս նենգութեամբ սպանում է Դաւիթին:

Փոքր Մհերը Կապուտկողումն է: Հօրեղբայրները վախենալով Սասնայ թշնամիներից, Մհերին բերում են Սասուն: Մհերը ճանապարհին սպանում է Մատղավանքի տէրտէրին եւ վանքի անունը դնում է Մատնավանք: Այնուհետեւ կուլում է Չմշկիկ Սուլթանի զօրքի դէմ, կոտորում է զօրքը, սպանում Չմշկիկ Սուլթանին եւ այս կերպ առնում հօր վրէժը: Կարճ ժամանակից յետոյ Մհերը թողնում է Սասունը եւ սկսում շրջել: Ամուսնանում է Գոհարի հետ եւ սպանում նրա հօր թշնամիներին: Կոզբաղինի թոռները հանգիստ չեն տալիս սասունցիներին: Յովանի խնդրանքով Մհերը վերադառնում է Սասուն: Սպանում է Կոզբաղինի թոռներին, գնում է Բաղդադ, ապա Պամիկ թագաւորի երկիրը, իր կնոջ՝ Գոհարի մօտ: Գոհարին գտնում է մեռած: Բերում է Սասուն եւ թաղում Խանդուլթի գերեզմանի մօտ:

Նորից ցանկանում է շրջել, բայց արդէն չի կարողանում, ծերացած հողը թուլանում է ոտքերի տակ: Մեռած ծնողների խորհրդով գնում է վան: Ժանապարհին կուլում է հրեշտակների հետ եւ ապա փակւում քարայրում: Ասացողները պատմում են, որ Մհերը կենդանի է, դուրս կը գայ

այն ժամանակ, "երբ աշխարհը աւերւի, մէկ էլ շինւի. երբ ցորեն եղաւ քանց մասուր մի ու գարին եղաւ քանց ընկուզ մի":

Ողջ միջնադարի հայ գեղարւեստական մշակոյթի մէջ "Սասունցի Դաւիթ" ժողովրդական էպոսը իր գաղափարական բովանդակութեան հարստութեամբ բացառիկ տեղ է զբաւում: 10-րդ դարում, երբ ձեւաւորւել է "Սասունցի Դաւիթը", գրականութեան մէջ դեռեւս ուժեղ էր ֆէոդալական-եկեղեցական աշխարհայեցողութիւնը, որը ժողովրդին քարոզում էր համակերպել իրականութեանը: Մինչդեռ "Սասունցի Դաւիթը" ժողովրդին դաստիարակում եւ սովորեցնում է նախ եւ առաջ պայքարել հին, ծանր վիճակը փոխելու եւ ապա նոր, երջանիկ կեանք ստեղծելու համար:

Հայ ժողովուրդը այս էպոսի մէջ խոր եւ ուժեղ կերպով արտայայտել է իր ուժի անսպարտելիութեան գիտակցութիւնը, իր ազատասիրական ոգին, ջերմ սէրը դէպի հայրենիքը, իր ցասումն ու ատելութիւնը ամէն կեղեքիչների ու բռնակալների դէմ, դրսեւորել է բոլոր ժողովուրդների ազատութեան ու բարեկամութեան վեհ գաղափարը եւ ազնիւ ստեղծարար աշխատանքի պաշտամունքը: Հէնց այս գաղափարներով էլ, որոնք միաժամանակ համամարդկային են, պայմանաւորւած են "Սասունցի Դաւիթ" էպոսի դիւցազուն հերոսների գործողութիւններն ու արարքները:

բացառիկ	exceptional	մատաղ անել	to sacrifice
բանաւոր կերպով	orally	թափառել	to wander
պատում	variant of tale	բարակ	thin; narrow
բանահաւար	collector of folklore	Քուռկիկ Ջալալի	mythological horse (A-n epics)
վէպ	novel; story	Թուր կայծակի	Sword of lightning (A-n epics)
դիւցազնական վէպ	epics	Խաչ Պատարագի	Cross of Mass (A-n epics)
գնահատել	appreciate	կաթնաղբիւր	source of milk fountain of milk
յոբելեան	jubilee	փահլեւան BW	wrestler
ժամանակագրական	chronologic	ճող	lock, tuft of hair
կոնկրետ BW	concrete	ծամ	hair
նկարագիր	character	զոմէշ	buffalo
հանճարեղ	ingenious, creative	զոմշանման	like a buffalo
պայման	condition	առիւծ	lion
սիւժէ BW	subject	սովամահ	starving
հետեւողական	consequent, constant	խարջ BW	tax, tribute
կուռ	solid, firm	վիթխարի	gigantic
վառ	bright, rich	ակնկալութիւն	expectation
կոլորիտ BW	coloring	խնամել	to take care of
թափ	impetus, force	Մըսր BW	Egypt
ոճ	style	խաթուն BW	lady
համառոտ	brief, short	մեղր	honey
հարկահան	tax-collector	կարագ	butter
ինչ գնով էլ լինի	at any price, cost	զառնարած	shepherd of lambs
քանց vr.	than (in comparison)	հորթարած	shepherd of calves
կորուսանին vr.	are lost	նախորդ	shepherd of cows
բուռ	handful	կուտակել	to heap up, to pile up
յղիանալ	to conceive	պարիսպ	city-wall, fortress
յետաձգել	to differ, put off, postpone	պատուհասել	to punish
դահիճ	executioner	դուրս վնդել	to expulse, to expell, to banish

անհամար	countless, innumerable	ընկուզ, ընոյզ	walnut
պառաւ	old woman	ողջ	entire; throughout; alive
խորհուրդ	advice	միջնադար	Middle Ages
ազատ արձակել	to let go free	ծեւաւորել	to be shaped
որոշ	certain	դեռեւս	yet, still
Գիւրջստան BW	Georgia	աշխարհայեցողութիւն	weltan- shauung, vision of life
ծնւել	to be born	համակերպել	to conform, to resign o.s
հանդիպել իրար	to meet each other	իրականութիւն	reality
ճանապարհին	on the way	դաստիարակել	to educate
կարճ	short	անպարտելիութիւն	invincibility
քանակոյիւ	discussion, dispute	զիտակցութիւն	consciousness
զօտեմարտել	to wrestle	ազատասէր	loving freedom
անիծել	to curse, to damn	ջերմ	warm, ardent
անմահ	immortal	հայրենիք	homeland
անժառանգ	heirless	ցասում	anger
նենգութիւն	fraud	ատելութիւն	hatred
տէրտէր	married priest	կեղեքել	to oppress, to vex, to rob
վանք	monastery, convent	քոնակալ	tyrant
այս կերպ	so, this way, thus	դրսելորել	to express, to shape
վրէժ	revenge, vengeance	վեհ	high, sublime
շրջել	to wander	պաշտամունք	cult
հանգիստ շտալ	to leave in peace, quiet	համամարդկային	human, of all mankind
գերեզման	grave	արարք	deed, work
հրեշտակ	angel		
քարայր	cave		
ցորեն	wheat		
մասուր	fruit of briar		
զարի	barley		

**ԱՐԵՒԵԼԱՀԱՅ ԲՆԱԿՉՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՔԱՐԸ ԹՈՒՐՔ
ՆԻԱՃՈՂՆԵՐԻ ԴԷՄ**

Այն ժամանակ, երբ հայ-վրացական գործիչները բանակցութիւններ էին վարում Պետրոս Առաջինի հետ՝ 1728 թ. թուրքական մի բանակ ուղղութիւն վերցրեց դէպի Թբիլիսի, եւ Յունիս ամսին գրաւեց այն: Թուրքական բանակին ուժեղ դիմադրութիւն ցոյց տւեց Լոռի բերդաքաղաքը եւ ոչ մի պայմանով անձնատուր չեղաւ:

Ի պատասխան թուրքերի առաջխաղացման, 1728 թվի ամառը, ռուսական մի զօրամաս մտաւ Բաքու, ապա՝ Գիլանի ու Մազանդարանի մարզերը: Այս լուրը մեծ ոգեւորութիւն առաջ բերեց 'կարաբաղում եւ Սիւնիքում:

Վրացի եւ հայ գործիչներն անվերջ դիմումներ էին յղում ցարին՝ օգնութիւնը շտապեցնելու համար: Պետրոս Առաջինը յուսադրական նամակներ ուղարկեց հայ-վրացական ղեկավարներին, որ ամուր կանգնեն իրենց նւաճած դիրքերում եւ չյուսահատին:

Սակայն օգնութիւնը չեղաւ, իսկ ուշ աշնանը, թուրքական բանակը Թբիլիսից շարժւեց դէպի Գանձակ (այժմ՝ Կիրովաբադ): Այստեղ թուրքերը հանդիպեցին աղբբէջանցիների եւ տեղական հայերի հերոսական ու երկարատեւ դիմադրութեանը եւ ստիպւած եղան նահանջել, մօտ 2000 զոհ տալուց յետոյ:

Թուրքական զօրքին յաջողւել էր գրաւել քաղաքի հայկական թաղը, կողպտել, կոտորել եւ կենդանի մնացածներին գերի տանել:

Սուլթանի հրամանով, 1724 թվի սկզբին, էրզումում մեծ բանակ էր համալրւել՝ Արեւելեան Հայաստանի եւ Ազրբէջանի վրայ արշաւելու համար: Վաղ զարնանը թուրքական բանակը ներխուժեց Շիրակի դաշտը եւ գիւղերն աւերելով, Ասլարանի վրայով՝ մտաւ Արարատեան դաշտ: Երեւանի խանը, որ Արեւելեան Հայաստանի կենտրոնական մասում գտնւող պարսկական բանակի հրամանատարն էր, Եղվարդի դաշտում 12 հազարանոց բանակով ընդհարւեց մօտ 2000 հոգուց բաղկացած թուրքական առաջապահ զնդի հետ, բայց պարտւեց ու փախաւ Երեւան:

Երեւանի ճանապարհին թուրքական բանակի առաջապահ մասը հանդիպեց Կարբի գիւղաքաղաքի դիմադրութեանը: Հայկական այդ վեց հազար ընակիչ ունեցող փոքրիկ քաղաքի համարձակութիւնը զարմացուեց է թուրք փաշային, որը հարց է տալիս Կարբեցիներին, թէ "ինչո՞ւ էք զէնք վերցնում մի երկրի համար, որի տէրութիւնը ձերը չէ": Նա չէր կարող հասկանալ, որ հայ գիւղացիներն ու քաղաքացիները օտար զաւթիչներից պաշտպանում էին ո՛չ թէ պարսկական տէրութիւնը, այլ իրենց հարազատ հողը՝ իրենց հայրենիքը: Մի քանի օրից յետոյ Կարբեցիները ստիպւած եղան զէնքը վայր դնել, պայմանով որ թուրք զինւորները չմտնեն Կարբի:

Կարբին ընկճելուց յետոյ թուրքական բանակը, Աշտարակի ճանապարհով, հասաւ Երեւան: Խանը, իր կայազօրով եւ քաղաքի մեծամեծների հետ, փակւեց բերդում. այստեղ ապաստանեցին նաեւ հայ մելիքները եւ խոշոր վաճառականների մեծ մասը: Թուրքական փաշայի վերջնազրին՝ բերդը յանձնելու մասին, խանը անորոշ պատասխան տւեց, թէ կը սպասի Շահ-Քահմազի հրամանին:

Բայց այնպէս չէին մտածում քաղաքի տէրերը: Երեւանը մի բաւականի խոշոր բայց անպարիսպ քաղաք էր, իսկ բերդը՝ քաղաքի մի ծայրում, թառած Հրազդանի ափին: Նման պայմաններուն՝ ուժեղ բանակի համար ռազմական պրոբլէմ չէր քաղաք մտնելը, բայց նրանց համար եղաւ անսպասելին: Քաղաքի բնակիչները փակեցին միակ կամուրջը, Հրազդանի գետափը եւ կանգնեցին 40 հազարնոց սպառազինւած բանակը: Սկսեց յարձակումը Երեւանի վրայ, բայց քաղաքի հայ եւ ազրբէջանցի բնակիչները կատաղի դիմադրութիւն ցոյց տւին: Խանը հրամայեց ազրբէջանցի բնակիչներին քաշուել բերդի մէջ, որը դժւար կացութիւն ստեղծեց հայերի համար:

Պաշարման շորրոզ օրը սկսւեց առաջին մեծ զրոհը՝ կամրջից եւ Չորագիւղի դիմացից: Հրանօթների անընդհատ ումքակոծութեան օգնութեամբ, թշնամին անցաւ գետը եւ ամբողջ օրը զրոհեց քաղաքի վրայ, բայց շատ մեծ զոհեր տալով, զիշերը նահանջեց միւս ափը: Այս մարտում քաղաքի հերոս պաշտպաններից զոհւեցին երկու հազար հոգի:

Երեւանի մէջ ապաստան էին գտել շրջակայքի հայկական զիւղերի բնակիչները. եւ մարտունակ տղամարդիկ իրենց գէնքով, եկել էին քաղաքը պաշտպանելու: Ծանր զոհերի գնով տարած յաղթանակից յետոյ, նոյն զիշերը՝ քաղաքի պաշտպանները հաւաքւեցին եկեղեցին, որոշելու յետագայ անելիքը: Քաղաքը լքելու եւ նահանջելու հնարաւորութիւնը կար, բայց Երեւանը դիտուում էր հիւսիս-արեւելեան Հայաստանի բանալին. նահանջը բաց էր անում թուրքական բանակի ուղին դէպի երկրի խորքը, խորտակելու նոր սկսած ազատագրական շարժումը: Ուստի միաձայն որոշւեց կազմակերպել ուժերը եւ շարունակել պայքարը, փակել թշնամու ուղին:

Այդ նոյն զիշերը եւ առաւօտեան հաւաքագրւեց հրազէն ունեցող 1443 հոգի, որոնց բաժանեցին չորս խմբի եւ ընդհանուր հրամանատար ընտրեցին Հունդիբեկեան Յովհաննէսին:

Երեւանը դարձաւ ռազմական ճամբար, որովհետեւ պաշտպանութեանը մասնակցում էին բոլորը՝ զինւած թէ անզէն:

Անակնկալի եկած թուրքական բանակի հրամանատար Աբդուլլահ փաշան քրդական զօրամասեր կանչեց օգնութեան: Շուտով նրան օգնութեան հասաւ նաեւ եգպտացիներից հաւաքագրւած հարւածային մի զօրամաս, բաղկացած 3000 հոգուց:

Վերջիններս յայտարարել էին, թէ իրենք անմիջապէս կը մտնեն քաղաք եւ, առանց փաշայի հրամանի, յանկարծակի զրոհի դիմեցին: Նրանք գետն անցան եւ հասան Ձորագիւղի ջրաղացներին, բայց Կոնդ արւարձանից թշնամու ծախ թելը կրակի տակ առաւ Ղազար Բաքուրեանի զօրամասը. մեծ ջարդ տւին ու ետ շարտեցին: Այս կուում հայերն ունեցան 1300 մարտիկի կորուստ, հակառակորդը՝ 6000: Երեւանի պաշտպաններն ունէին այն առաւելութիւնը, որ այդ ճակատամասում նրանց համար պարիսպ էին ծառայում վարար Հրազդանը, գետափի բարձր ժայռերը ու Երեւանի խիտ այգիները:

Թշնամու բոլոր զրոհները դէմ էին առնում միահամուռ ու կատաղի դիմադրութեան: Թուրք փաշաների համար այդ մի անհասկնալի անակնկալ էր, որ դարեւրով ստրկացած ռայան՝ այ գիւղացին ու արհեստաւորը, կարող էին գէնք

բարձրացնել իրենց հարստահարողների դէմ եւ նման հերոսութիւն ցուցաբերել: Մանաւանդ այդ նոյն ժամանակ եւ յետագայում՝ թուրքական մի այլ զօրամասի բազմաթիւ զրոհները քաջաբար ետ էին մղուում լոռեցիների կողմից՝ Լոռի բերդաքաղաքում:

Հայ ազատագրական շարժման գաղափարը եւ ոուսական բանակի օգնութեան յոյսը խորապէս համակել էին Երեւանի ու Արարատեան դաշտի բնակիչներին: Այն զէնքն ու զինական ուժը, որ հայերը վաղուց պատրաստել էին պարսկական շահերի ու խաների լուծը թօթափելու համար, ստիպւած եղան գործադրել աւելի ուժեղ ու վտանգաւոր թշնամու՝ թուրք զաւթիչների դէմ: Երեւանի պաշտպանները գիտէին, որ օսմանեան այդ բանակների առաջադրանքներից մէկն էր՝ վերջ տալ հայ ազատագրական շարժումներին:

Թաւրիզ ուղեւորւող թուրքական այս բանակը երկու ամիս զամլած մնաց Երեւանի տակ: Ուստի, թուրքական հրամանատարութիւնը, Անդրկովկասը նւաժելու համար՝ ուղարկւող 38 հազար հոգուց բաղկացած երկու նոր բանակներին հրամայեց՝ օգնութեան հասնել Երեւանի դէմ զործող բանակին:

Մինչեւ սրանց տեղ հասնելը, Արդուլլահ փաշան, խայտառակութիւնից իրեն փրկելու համար, վերջին զրոհը ձեռնարկեց՝ արդէն Կոնդի ուղղութեամբ: Հայկական ուժերի հերոսական ձեռնամարտն այս անգամ էլ վերջացաւ յաղթանակով. հայերից սպանւեցին 470 հոգի, որից 70-ը կոնդեցիներից:

Անհաւասար պայքարի մէջ զոհւածների զէնքն ու տեղը զրաւուում էին նոր մարդիկ. բայց մարդկանց հետ սպառուում էր եւ վառօդի պաշարը ու զէնքը: Յունիսի սկզբին Երեւան հասաւ Գանձակ ու Ղարաբաղ շարժւող բանակը: Թրշնամու ուժը կրկնապատկւեց եւ քաղաքն առնւեց օղակի մէջ: Անպարիսպ քաղաքը թւով տասն անգամ գերազանց կանոնաւոր բանակից պաշտպանելը հեշտ չէր, իսկ բերդում փակւած պարսկական զօրամասը մնում էր հանդիսատեսի դերում, բաւարարելով երբեմն հրանօթ արձակելով՝ այն էլ յատկապէս առաջին շաբաթներում:

Անյաջող անցան հայերի բանակցութիւններ վարելու փորձերը: Յունիսի

6-ին թշնամին նախապատրաստեց քաղաքը զրոհել չորս կողմից: Ամբողջ գիշերը՝ Երեւանի հերոս պաշտպանները, Սուրբ Սարգսի եկեղեցում, հերթով, հաւատարմութեան եւ անձնագոհութեան երդում տւեցին: Նրանց քաջալերում էր քաղաքի պաշտպանութեան կազմակերպիչներից մէկը՝ քաջ հայրենասէր Գրիգոր վարդապետը: Բոլոր տղամարդիկ երդւեցին չյուսահատել, գերի չյանձնել, չնահանջել եւ մէկ մարդու պէս կռուել՝ մինչեւ արեան վերջին կաթիլը, եւ չտեսնել կանանց ու երեխաների կոտորածն ու ստրկացումը:

Յունիս 7-ին (նոր տոմարով՝ 18-ին), վաղ առաւօտեան սկսեց ընդհանուր զրոհը: Երեւանի պաշտպանութեան վերջին ճակատամարտը տեւեց ամբողջ օրը: Թշնամին, ծանր կորուստների գնով՝ ներխուժեց քաղաք. մինչեւ ուշ գիշեր՝ փողոցներում եւ տներում շարունակեց կատաղի եւ անհաւասար ձեռնամարտը: Մօտ 10 հազար տղամարդ ընկան հերոսի մահով. Երեւանը աւերեց, կողոպտեց. կենդանի մնացած բնակչութիւնը գերեց: Ըստ թուրքական աղբիւրների, միայն Երեւան քաղաքից աւելի քան 10 հազար կին ու երեխաներ վերցրին, չխնայելով եւ ազրբէջանցիներին: Դրանից բացի՝ 20 հազար հայ գիւղացիներ գերեւել եւ թշուրեւել էին Թուրքիա, ժանապարհին հանդիպած գիւղերից:

Երեւանի պաշտպանութիւնը՝ հայ ժողովրդի հազարամեայ պատմութեան ամենապայծառ ու հերոսական էջերից մէկն է, երբ մահը գիտակցւած էր եւ ամէն մարտնչող՝ անձնուրաց հերոս: Այն ունեցաւ ոչ միայն բարոյական, այլեւ ռազմական կարեւոր նշանակութիւն: Մի քանի ամսով յետաձգեց օսմանական բանակի արշաւանքը դէպի Սիւնիք եւ Ղարաբաղ, որոնք ժամանակ շահեցին աւելի լաւ նախապատրաստելու պաշտպանութեան: Բացի այդ, օսմանական բանակը մօտ երեք ամսւայ կոիւներում թուլացաւ: Երեւանի համար մղւած մարտերում հայերից սպանեց մօտ 15 հազար տղամարդ, իսկ թուրքերից՝ աւելի շատ:

արեւելահայ	East-Armenian	թաղ	(city) district
քնակչութիւն	population	կողոպտել	to ravage
նւաճող	invader; occupant (mil.)	գերի	prisoner
գործիչ	agent	հրաման	order
քանակցութիւն	negotiation	համալրել	to gather
վարել	to lead; to carry on; to drive	ներխուժել	to invade
Պետրոս	Peter	խան BW	Persian governor; Persian title
ամիս	month	ընդհարել	to collide; to meet (enemy)
դիմադրութիւն	resistance	բաղկանալ	to consist
քերդաքաղաք	fortified city	առաջապահ	vanguard
անձնատուր լինել	to surrender	զունդ	troop, troupe
ի պատասխան AA	in reply	համարձակ	bold
առաջխաղացում	progress, advance; invasion	փաշա BW	Turkish title (mil.)
ռուսական	Russian	զէնք	arm
զօրամաս	division (mil.)	զաւթիչ BW	occupant
մարզ	region (geogr.)	հարազատ	genuine
առաջ բերել	to produce	զէքն վերցնել	take up arms
անվերջ	endless	- վար դնել	lay down -
դիմում	appeal	կայազօր	garrison
յղել	to send	մեծամեծներ	chiefs
յուսադրական	encouraging	ապաստանել	to take shelter, to seek refuge
ղեկավար	leader	մելիք	A-n prince (hist.)
դիրք	position	վերջնագիր	ultimatum
յուսահատել	to be despondent, discouraged	յանձնել	to deliver
ստիպւել	to be forced, ob- liged	թառել	to perch
նահանջել	to retreat	պրոբլէմ BW	problem
զոհ	victim	անսպասելի	unexpected

սպառազինել	to arm	ջարդ	slaughter
կատաղի	furious	եռ շարսել	to beat off, to repel, to repulse
կացուլթիւն	situation	կորուստ	loss
պաշարում	siege	տուակելութիւն	advantage
զրոհ	attack	վարար	abounding in water
դիմացից	from the oppo- site side	միահամուռ	all together, general
հրանօթ	cannon	անակնկալ	surprise
անընդհատ	uninterrupted	ռայա BW	Christian subjects of Sultan
ոմբակոծել	to bombard	հարստահարել	to ravage
մարտ	fight, battle	եռ մղել	to push back
մարտունակ	ready, willing, capable to fight man	համակել	to affect, to influence
տղամարդ		լուծ	yoke
յաղթանակ	victory	թօթափել	to shake off
լքել	to abandon	օսմանեան	Ottoman
հնարաւոր	possible	տուղադրանք	purpose, proposition
դիտւել	to be considered	զամել	to nail
բանալի	key	զամլած մնալ	to remain immobile
խորտակել	to break; to destroy	բաղկանալ	to consist
ազատագրել	to free	խայտառակութիւն	public outrage, disgrace, shame
ուղի	way, route	վառօղ	gunpowder
միաձայն	unanimous	պաշար	supply, provision
հրազէն	firearm	կրկնապատկել	to double
ժամբար	camp	օղակ	ring
ռազմական	military	հեշտ	easy
հարևածային զօրամաս	shock troops	հանդիսաւես	spectator
արևարձան	suburb, outskirts	դեր	rôle
ձախ	left	բաւարարել	to satisfy
թել	wing	փորձ	trial, attempt

պաշտպան	defender	զիտակցել	to be aware
եկեղեցի	church	անձնուրաց	unselfish
հերթ	(in)turn	բարոյական	moral
անձնազոհութիւն	self-sacrifice	նշանակութիւն	meaning
երդում տալ	to swear	յետաձգել	to postpone , to delay
քաջալերել	to encourage	արշաւանք	invasion; campaign
կազմակերպիչ	organizer	շահել	to win
հայրենասէր	patriotic	նախապատրաստել	to prepare
վարդապետ	unmarried priest	թուլանալ	to weaken
մէկ մարդու պէս կուել	to fight as one man	տղամարդ	man
յուսահատել	to despair , to give up hope		
կոտորած	slaughter		
կաթիլ	drop		
արիւն (ց.արեան)	blood		
ընդհանուր	general		
գնով	at the price of		
ներխուծել	to invade		
անհաւասար	inequal		
ձեռնամարտ	hand to hand fighting		
ընկնել հերոսի	մահով to die		
a hero			
գերել	to take prisoner		
աղբիւր	source		
խնայել	to spare		
դրանցից բացի	beside that		
բշել	to drive (away)		
հազարամեայ	of thousand years		
ամենապայծառ	the brightest		

ՀԵՐՈՍ ՍՈՆԱՆ

Այդ օրը թէոդոսիայում կառապանների պակաս էր զգացւում: Նրանք բոլորը զբաղւած էին հայ գաղթականներին Այվազովսկու քաղաքամերձ կալւածքը փոխադրելով:

Օրը տաք էր, օդն անշարժ, նոյն իսկ սաւերում շնչելու բան չկար: Այվազովսկին եւ Ռեպինը մօտեցան կանաչների մէջ թաղւած մի փոքրիկ սպիտակ տան դռնակին: Կարբասի մօտ պառկած էր մեծ, փրչոտ շուն: Նա շնչում էր ծանր. նրա երակը բաց էր. դուրս ընկած լեզուն անընդհատ թեթեւակի դողում էր: Ինչպէս երեւում էր՝ Այվազովսկին այստեղ յաճախ էր լինում. շունը ուրախ կաղկանձով վազեց նրա մօտ: Ռեպինը, տեսնելով այդ տեսարանը, յանկարծ ուրախ ծիծաղեց: Շունը նայեց նրան եւ սիրալիրութեամբ թափահարեց պոչը: Մէկ էլ յանկարծ ականջները սրեց եւ սլացաւ դէպի տուն տանող ծառուղին: Այնտեղ երեւաց քարձրահասակ, զօրեղ կազմւածքով, սպիտակ, երկար մօրուքով մի ծերունի: Չնայած խոր ծերութեանը, քարեկազմ էր եւ ձեռնափայտ չէտ օգտագործում: Դա Սերոբ Բէյլերեանն էր: Այվազովսկին նրան ընդառաջ գնաց, իսկ Ռեպինը դանդաղեցրեց քայլերը, հեռուից հիանալով ծերունու կեցւածքի վեհութեամբ եւ վայելչութեամբ:

Սերոբը, բաց չթողնելով Այվազովսկու ձեռքը, մօտեցաւ Ռեպինին. խոնարհ, քայց արժանապատուութեամբ գլուխ տւեց: Նրա շարժումները հանգիստ էին եւ զուսպ:

Ընդադրակ մարուր սենեակում զով էր: Ծերունի Սերոբը հիւրերին նստեցրեց, նրանց առաջարկեց սաթի գոյն թարմ մեղրահացը եւ ածուներից հէնց նոր քաղւած վարունգներ:

- Ես արդեօք հարազատ ուկրաինայում չեմ գտնւում, - հրժեց Ռեպինը, - միայն այնտեղ է, որ մեղրի հետ թարմ վարունգներ են մատուցում:

- Դուք չէք սխալւում, թանկագին հիւր. սա ուկրաինական անուշեղէն է, - սիրալիր հաստատեց Բէյլերեան, - ինձ այդ սովորեցրել են իմ ուկրաինացի քարեկամները հարեւան գիւղից: Նրանք այնտեղ շատ են:

-Այդ ո՞ր գիւղն է,- անմիջապէս հետաքրքրուեց Այվազովսկին:

-Ջուլմա-էլի, Օհաննէս: Իմ բարեկամները ինձ խնդրել են նրանց իմաց տալ քո գալու մասին: Նրանց մօտ հողի կապալի հետ դժբախտութիւն է պատահել եւ ամբողջ յոյսը քո միջամտութեան վրայ է:

Այվազովսկին համաձայնեց առանց յետաձգելու լսել գիւղացիներին:

Երբ ծերունին դուրս գնաց, Ռէպինը տեղից վեր կացաւ եւ մօտեցաւ պատից կախած՝ գեղջական հասարակ զգեստով, ջահել, գեղեցիկ հայուհու դիմանկարին:

-Ինչպիսի՞ ողբերգական դէմք: Որքա՞ն ծիշտ է նկարած բնաւորութիւնը: Թէեւ ամեն ինչից երեւում է, որ նկարիչը կերպարւեստի տեխնիկային միանգամայն անծանօթ է:

-Իլեա էֆիմովիչ, ես ձեզ շատ եմ խնդրում,- յուզւեց Այվազովսկին,- այդ դիմանկարի մասին ծերունուն հարց ու փորձ չանէք: Դա ընտանեկան ողբերգութիւն է: Ես յետոյ ինքս կը պատմեմ ձեզ:

-Դու ծիշտ չես, Օհաննէս,- հնչեց Սերոբի ձայնը, որ վերադարձել եւ լսել էր Այվազովսկու վերջին խօսքերը: - Մեր հիւրը, ոուս նկարիչը, կարեկից սրտի տէր մարդ է. դու նրա մասին ինձ շատ անգամ ես պատմել. պատմել ես նաեւ այն մասին, որ նա մի մեծ նկար է նկարել իր ժողովրդի տառապանքների մասին՝ "Բուռլակները": Տեսնու՞մ ես, նոյն իսկ մտքումս պահել եմ անունը, թէպէտ սկզբում ինձ համար դժւար էր արտասանել այդ բառը: Ես կարծում եմ, որ նա կը հասկանայ եւ մեր ժողովրդի տառապանքները:

Ծերունին նստեց այնպէս, որ իրեն տեսանելի լինի դիմանկարը, եւ սկսեց իր պատմութիւնը:

-Այդ երիտասարդ կինը իմ աւագ եղբայր Մուշեղի աղջիկն է: Նրան Սոնա էին կոչում. նա արտակարգ գեղեցիկ էր: Հարուստ ընտանիքների զաւակները երազում էին նրա հետ ամուսնանալ: Բայց նա սիրեց չքաւոր Մարտիրոսին, որը ունէր մաքուր, ազնիւ սիրտ, բայց, ինչպէս դուք ասում էք, բոլորովին 'մերկ' էր: Ծիշտ է, նա կարողանում էր երգել, նկարել: Ահա Սոնայի այդ

նկարը ինքն է նկարել: Սոնան ամուսնացաւ նրա հետ: Երիտասարդներն ապրում էին կարիքի մէջ, բայց երջանիկ էին, որովհետեւ սիրում էին իրաւ: Սոնան մի տղայ ունեցաւ: Դրանից յետոյ նրա գեղեցկութիւնն աւելի փթթեց: Մի անգամ, ի դժբախտութիւն մեզ, Սոնային տեսել էր հողատէր Սուլէյման բէկը, մի բռնակալ, սանձարձակ ու անառակ անձնաւորութիւն: Նա Մարտիրոսին կանչում է իր մօտ, որ իր 'ողորմածութիւնը' ցոյց տայ նրան: Բէկը հրամայում է տալ նրան հողաշերտ, ցանքսի համար սերմ եւ արօր: Մարտիրոսը բախտաւոր էր, եւ ամբողջ հոգով շնորհակալ է լինում բէկին: Խեղճ երիտասարդը՝ առանց երկար մտածելու ստորագրում է պարտքի պարտաւորութիւնը:

Եկաւ աշունը: Մարտիրոսը հաւաքեց առաջին առատ բերքը եւ ուրախանում էր երեխայի նման: Նա արդէն երազում էր վաճառել հացահատիկի կէսը եւ ստացած փողերով հագուստ գնել՝ կնոջ եւ երեխայի համար: Բայց զաւիս է բեկի կառավարիչը եւ զրաւում ամբողջ բերքը՝ հողից օգտւելու, հարկերի, սերմերի եւ պարտքի տոկոսների փոխարէն:

Երեք տարի շարունակ չարչարւում էր դժբախտ Մարտիրոսը, իսկ բէկի օգտին վերցւող տոկոսները անընդհատ աւելանում էին: Չդիմացաւ Մարտիրոսը եւ վճոնեց փախչել օտար երկիր, որպէսզի բաւականաչափ փող վաստակի եւ ազատի իր ընտանիքը՝ կնոջ ու մանկահասակ երեխային ստրկացնող պարտքից: Հէնց այդպիսի բանի էր սպասում անիծեալ բէկը:

Ընտանիքի հետ Մարտիրոսի մնաս բարեւ անելուց մի քանի օր յետոյ, բէկը զիջեցրով մօտենում է այն խրճիթին, որտեղ դառնաղի արցունքներ էր թափում խեղճ Սոնան: Նա ներս է խուժում Սոնայի բնակարանը եւ փորձում նրան պատառազուրկ անել: Բայց Սոնան արագ դուրս է քաշում բէկի սեփական դաշոյնը եւ խրում ամբարտաւան բեկի կուրծքը:

Սոնան վերցնում է երեխային եւ խելագարի պէս վազում հարեւան գիւղը, իր գառամեալ հօր՝ իմ աւագ եղբայր Մուշեղի մօտ: Բայց մի ժամ էլ չի անց-

նում, բէկի կրտսեր եղբայրը եւ նրա արնախում ծառաները ներս են խու-
ժում իմ եղբոր տունը եւ սրախողխող անում ամբողջ ընտանիք: Այս դէպքը
շատ տարիներ առաջ է պատահել, բայց չենք կարող մոռանալ այդ կսկիծը:

Ծեր Սերոբը աւարտեց իր պատմութիւնը եւ գլուխը խոնարհեց: Արցունք-
ները ցայտեցին ալեգարդ մօրուքի վրայ:

(Լ.Վազնէր, Գատմութիւն նկարիչ Այվա-
զովսկու մասին, Երեւան 1962)

կառապան	coachman	կեցւածք	posture, position
պակաս	need ;less	վայելուչ	dignified
զաղթական	displaced person	խոնարհ	humble
կալւածք	property, estate	արժանապատուութիւն	dignity
քաղաքամերձ	in the neighbor- hood of the city	զլուխ տալ	to bow one's head
սուեր	shade, shadow	զուսպ	controlled, tempered
շնչել	to breathe	մաքուր	clean
դոնակ	small door	զով	fresh, cool
դարբաս	gate	հիւր	guest
պառկել	to lie down	սաթ	amber
փրշոտ	hairy; pilous	ածու	bed, cultivated field
երախ	mouth, jaws	քաղել	to pick, to gather
լեզու	tongue	վարունգ	cucumber
յամախ	often	հարազատ	genuine, real
կաղկանձ	yap, yelp	հրժեւել	to be delighted
տեսարան	scene	մատուցանել	to serve, to offer
թափահարել	to wag	սխալւել	to be wrong, mistaken
պոչ	tail	թանկագին	precious
ականջ	ear	անուշեղէն	pastry
ականջները սրեց	to prick up one's ears	հաստատել	to affirm
ծառուղի	alley, tree-lined path	հարեւան	neighbor, -ing
կազմւածք	constitution, nature	հետաքրքրւել	to be interested
օգտագործել	to use; to profit	իմաց տալ	to give notice, to inform
ընդառաջ գնաց	to go to meet	կապալ	contract
դանդաղ	slow	դժբախտութիւն	mishap, bad luck
հիանալ	to admire	պատահել	to occur

միջամտութիւն	mediation; inter- cession	ազնիւ	gentle, noble
կախել	to hang	սիրտ	heart
գեղջական	rustic, rural; simple	բոլորովին	entirely
հասարակ	common; usual	մերկ	naked ; 'poor'
զգեստ	dress	երգել	to sing
ջահել BW	young	կարիք	needs, poverty
դիմանկար	portrait	փթթել	to blossom
ողբերգական	tragic	ի դժբախտութիւն մեզ AA	unfortunate- ly for us
դէմք	face	հողատէր	landowner
թէեւ	though, although	բէկ BW	beg, bey
կերպարւեստ	graphic art	սանձարձակ	inordinate; dissolute
տէխնիկա BW	technique	անառակ	lewd; immoral; urchin, brat
հարց ու փորձ անել	to interrogate	ողորմածութիւն	compassion, charity
ընտանեկան	of the family, domestic	շերտ	strip; slice; piece
ես ինքս	myself	հողաշերտ	tract of land
պատմել	to tell	ցանքս	sowing
ճիշտ, ճիշդ	just; true	սերմ	seed
կարեկից	compassionate	արօր	plough
տէր	lord, owner	շնորհակալ լինել	to thank
նկար	painting	ստորագրել	to sign
նկարել	to paint	պարտք	debt
նկարիչ	painter	աշուն	fall, autumn
տառապանք	sufferings	առատ	abundant
արտասանել	to pronounce	բերք	yield, produce
դիմանկար	portrait	վաճառել	to sell
աւագ	elder	հացահատիկ	wheat
արտակարգ	extraordinary, unusual	կէս	half

փող	money	քնակարան	home, residence
հագուստ	clothing	պատառազուրկ անել	to disgrace; to
կնոջ (<կին wife)	of/to wife,	սեփական	dishonor one's own
կառավարիչ	governor; manager	դաշոյն	dagger
օգտել	to use; to profit	խրել	to drive, to plunge
հարկ	tax	ամբարտաւան	arrogant
տոկոս	interest	կուրծք	breast
փոխարէն	for; instead;	խելազար	mad
չարչարել	equivalent to torment	զառամեալ	aged, old
անընդհատ	uninterrupted,	կրտսեր	younger
աւելանալ	successively to increase	արնախում	bloodthirsty
դիմանալ	to resist, to stand	ծառայ	servant
վճռել	to decide	սրախողխող անել	to slay with sword
փախչել	to flee	մոռասալ	to forget
օտար	foreign	կսկիծ	pain, grief
վաստակել	to get, to win; to work	աւարտել	to end
մանկահասակ	young	խոնարհել	to bow, to bend
ստրկացնել	to enslave	ցայտել	to gush
անիծեալ	cursed, damned	ալեգարդ	white, gray
մնաս բարեւ	good-bye	մօրուք	beard
- -	անել		to say good-bye; to depart
խրժիթ	hut		
դառնաղի	bitter		
արցունք	tears		
-	թափել		to shed tears
խեղճ	poor, miserable		
ներս խուժել	to rush in		

**ԱԽԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ
(1875-1957)**

Աւետիք Իսահակեանը հայ մեծագոյն քանաստեղծներից է. նա իր անզուգական տաղանդով զարգացրել եւ մի նոր աստիճանի է բարձրացել մեր քնարերգութիւնը (լիրիկան): Նրա ստեղծագործութեան մէջ կենտրոնացած են նախորդ շրջանի հայ բոլոր քնարերգուների երգած մոտիվները: Բանաստեղծը լայն, համակողմանի, նուրբ ու բարձր արւեստով է երգել էպոխայի կեանքը, հասարակական տրամադրութիւնները, մարդկային հոգու բազմազան ապրումները: Սէրը մարդու նկատմամբ, զգացմունքների խորութիւնը եւ նրբութիւնը, որոնք յատուկ են Իսահակեանի պոէզիային, նրան դարձրել են ժողովրդի հոգեհարազատ, սրտամօտ երգիչը:

Իսահակեանի լաւագոյն գործերը թարգմանւած են բազմաթիւ լեզուներով, ամենուր ընդունում են քանաստեղծի տաղանդի ուժն ու մեծութիւնը: Յովհաննէս Թումանեանի հետ միասին Աւետիք Իսահակեանը հայ պոէզիան դարձրեց ազգային հոգու եւ բնաւորութեան անխարդախ հայելին, աշխարհի առաջ ցուցադրելով մեր ժողովրդի հոգու գեղեցկութիւնը, ազնիւ ձգտումներն ու երազանքները, որոնք հարազատ են նաեւ միւս բոլոր ժողովուրդներին:

Դեռ 1916 թւականին ոռւս մեծ քանաստեղծ Ալեքսանդր Բլոկը, կարդալով եւ թարգմանելով Իսահակեանի քանաստեղծութիւնները, բարձր գնահատելով նրա պոէզիայի առողջ ոգին, ազգային կախարդիչ գոյները, գրել է. "Իսահակեանը ինձ գերել է", "Իսահակեանը առաջնակարգ քանաստեղծ է, թերեւս այդպիսի լուսաւոր ու անմիջական տաղանդ այժմ ողջ Եւրոպայում չկայ":

Աւետիք Իսահակեանը ծնւել է 1875 թ., Հոկտեմբեր 30-ին, Ալեքսանդրապոլում (այժմ Լենինական): Տարւայ մեծ մասը նրանց ընտանիքը անց էր կացնում Ղազարապատ գիւղում (այժմ Իսահակեան), որտեղ քանաստեղծի հայրն ունէր ջրաղաց, բարդիներով եւ ուռենիներով պարսպած պարտէզ: Զգայուն երեխայի վրայ վառ տպաւորութիւն են թողնում գիւղական կեանքն

ու բնութիւնը: Նրան դիւթում են հայրենի երկրի ծաղկազարդ գարունները, ցորենի ծփուն արածը, գետերի վրայ թեքած լացող ուռենիները, երփներանգ ծաղիկներով վառող դաշտերն ու հովիտները: Մանուկ հասակից բանաստեղծին զրաւում են գիւղական աշխարհի պարզ ուրախութիւնները, տօնակատարութիւններում ժողովրդական խաղերն ու գունագեղ կենսաղը: Երեխայի վրայ կախարդիչ ազդեցութիւն են թողնում ժողովրդական երգն ու երաժշտութիւնը, որոնցով այնքան հարուստ է Շիրակի ժողովրդը:

Իսահակեանը մանուկ հասակից եղել է մայրենի ժողովրդի գրկում: Նրա երեւակայութեանը սնունդ են տւել հայրենի երազկոտ բնութիւնը, ժողովրդական երգերն ու բանաստեղծութիւնները. նրա հոգուն հարազատ են դարձել հայկական գիւղի ուրախութիւններն ու վշտերը: Գեղեցիկ բնութիւնը, ժողովրդի կեանքն ու բանահիւստութիւնը՝ դառնում են ապագայ բանաստեղծի ստեղծագործական ոգեւորութեան անսպառ աղբյուրը:

Ութ տարեկան հասակում իսահակեանը յամախում է Շողօ Բաջու ուսումնարանը, որտեղ իշխում էր տխրահայ Տէր Թողիկի կրթական մեթոտը: Չորս ամսից յետոյ ծնողները նրան տեղափոխում են թեմական հոգեւոր դպրոցը, որտեղ սովորում էին հայոց եւ ռուսաց լեզու, պատմութիւն, աշխարհագրութիւն, բնական գիտութիւններ: 1885 թւականին ցարական ինքնակալութեան հրամանով շատերի հետ փակում է նաեւ այս դպրոցը: Իսահակեանը ուսումը շարունակում է Հառիժի վանքի դպրոցում, որն աւարտում է 1889 թւականին: Ուսման տարիներին բանաստեղծի առաջ բացում է մի ուրիշ աշխարհ՝ գրքերի հարուստ ու կախարդիչ աշխարհը: Նա անյազօրէն կարդում է հայ գրականութեան նշանաւոր տրոծերը, վէպերն ու բանաստեղծութիւնները, որոնք պատանու հոգին բորբոքում են ազնիւ ձգտումներով եւ հայրենասիրութեամբ: Հայ գրողների երկերը բացում են երեխայի աչքերը, սովորեցնում են նրան մանաչել ու սիրել հարազատ ժողովրդին, օտար ու ներքին տէրերի լծի տակ տառապող աշխատաւոր մարդուն:

Կարդացած գրքերի ազդեցութեան տակ 11-12 տարեկան երեխան սկսում է գրական առաջին փորձերը:

1889 թւականին իսափականը ընդունւում է էջմիածնի Գէւորգեան ծեմարանը: Երկու տարի յետոյ նա միանում է ծեմարանի ըմբոստ ուսանողներին, որոնք բողոքում են դաժան ուժիմի եւ վերակացունների կամայականութեան դէմ, եւ քսանութ հոգու հետ միասին թողնում է ծեմարանը: Բայց մի տարի յետոյ, յանձնելով բաց թողած քննութիւնները, նա աւարտում է ծեմարանը: Այս տարիներին իսափականի կեանքում բախտորոշ դեր է խաղում նշանաւոր քնարերգու Յովհաննէս Յովհաննէսեանը, որը ծեմարանում դասաւանդում էր ուսաց լեզու: Յովհաննէսեանը ընթերցում է իր աշակերտի գրական թոթովանքները, արժէքաւոր դիտողութիւններ է անում եւ անգնահատելի խորհուրդներ տալիս: Իսկ 1892 թւականին, ընթերցելով իսափականի "Ծաղիկ էր նորաբողբոջ..." ոտանաւորը, նա բացականչում է. "Կեցցես, հիմա բանաստեղծ ես":

Հայ մամուլում սկսւում են տպագրել տաղանդաւոր պատանու գեղեցիկ ոտանաւորները, որոնք ջերմ արձագանք են գտնում ընթերցողների շրջանում: 1892 թւականի դեկտեմբերին իսափականը թիֆլիսում ծանօթանում է Յովհաննէս Թումանեանի, Ղազարոս Աղայեանի եւ մի շարք նշանաւոր գրական գործիչների հետ:

1898 թւականին նա մեկնում է արտասահման եւ ընդունւում Լայպցիգի համալսարանը՝ որպէս ազատ ունկնդիր: Գերմանիայում նա կարդում է աշխարհի նշանաւոր փիլիսոփաների աշխատութիւնները, խորապէս ուսումնասիրում համաշխարհային կլասիկների երկերը, ծանօթանում արւեստի կոթողներին: 1895 թւականին բանաստեղծը վերադառնում է Ալեքսանդրապոլ: Այստեղ նրան բանտարկում են մեղադրելով հակացարական տրամադրութիւնների մէջ, եւ մէկ տարի պահում Երեւանի քանտում:

1898 թւականին լոյս է տեսնում մեծ բանաստեղծի առաջին գիրքը՝

"Երգեր ու վէրքեր" խորագրով: Այս գրքով հայ պոէզիայի մէջ մտնում է մի խոշոր, անգուգական քնարերգու, իր հետ բերելով քանաստեղծական զգացումների, ապրումների ու յոյզերի մի նոր աշխարհ: Իսահակեանի անունը միանգամից դասւում է հայ խոշորագոյն գրողների անունների շարքը:

Կեանքի յետագայ շրջանում իսահակեանը շատ է ծամփորդել: Եղել է աշխարհի քազմաթիւ երկրներում ու քաղաքներում՝ Գերմանիայում, ֆրանսիայում, իտալիայում, Յունաստանում, Ռուսաստանում: Թափառումների տարիներին, օտար ուղիներում մեծ գրողին մշտապէս յուզել է մարդկանց եւ ժողովուրդների բախտը.

Նորից եկան զարնան անուշ օրերը.

Յուպս առնիմ, ընկնիմ սար ու ձորերը.-

Սիրտս կուզէ հեռուները սաւառնել,

Նոր ուղիներ, նոր աշխարհներ թափառել:

Բայց այդ նոր աշխարհներում եւ ուղիներում քանաստեղծը տեսնում է նոյն ցաւերը, նոյն տառապանքները, որ սրտի մորմոքով նա տեսել է Հայաստանում. "Տեսայ, որ միայն հայը չի տառապում. բովանդակ աշխարհը լաց ու կոծի մէջ է. բոլոր ժողովուրդները լծի տակ են առնւած. ուժեղը լափում է թոյլին. ամենուրեք բռնակալութիւններ, մշտումներ, արիւնահեղ պատերազմներ, եւ պոզրոմներ (ջարդեր) եւ, վերջապէս, ամենուրեք... շահագործում, հարստահարութիւն":

Արտասահմանում գտնւած տարիներին եւս իսահակեանը մշտապէս տանջւել է հայրենի երկրի վշտերով. նա յամախ վերադառնում է Հայաստան, շրջում Անդրկովկասի գիւղերն ու քաղաքները, Արեւմտեան Հայաստանի նահանգները, մօտիկից տեսնում հայ ժողովրդի կեանքի մշմարիտ պատկերը: Բանաստեղծը արտասահմանում է ստեղծել իր խոր հայրենասիրական քանաստեղծութիւնների մի զգալի մասը:

1926 թվականին վերադառնում է Սովետական Հայաստան. երեք տարի մնալուց յետոյ նա նորից մեկնում է Փարիզ, ընտանիքը, արիւիւը, զրքերը տեղափոխելու համար: 1936 թվականին վերջնականապէս տեղափոխւում է Երեւան:

Աւետիք իսահակեան ակտիւօրէն մասնակցում էր մեր երկրի քաղաքական եւ կուլտուրական կեանքին: Նա Հայաստանի Գրողների Միութեան նախագահն էր, ՀՍՍՌ Գիտութիւնների Ակադեմիայի իսկական անդամ, ՀՍՍՌ Գերագոյն Սովետի դէպուտատ: Սովետական հայրենիքին մատուցած ծառայութիւնների համար բանաստեղծը երկու անգամ արժանացաւ բարձրագոյն պարգևի՝ Լէնինի շքանշանի:

Հայ ժողովրդի մեծ բանաստեղծը վախճանւեց 1957 թվականի հոկտեմբեր 17-ին. երկիրը խոր վշտով ծանապարհ դրեց իր մեծ զաւակին ու երախտաւորին:

բանաստեղծ	poet	զիրկ	bosom
անզուգական	unmatched	երազկոտ	dreamy
տաղանդ	talent	վիշտ	pain
քնարերգու թիւն	lyrics	յաճախել	to frequent; to go
մոտիվ	BW motive	թեմական	diocesan
էպոխա	BW epoch	անյագ (օրէն)	insatiable (~bly)
զգացմունք	feeling	լուծ	yoke
նուրբ	subtle	ըմբոստ	rebellious
յատուկ	own, proper	դաժան	bitter; harsh
պոէզիա	poetry	ռէժիմ	BW regime
սրտամօտ	intimate	վերակացու	superintendent
անխարդախ	unadulterated, pure; genuine	կամայականութիւն	caprice; whim
հայելի	mirror	ընթերցող	reader (of a book)
ոգի	spirit, soul	մամուլ	press; printing
ազգային	national	ոտանաւոր	verse, poem
կախարդիչ	enchanting	ունկնդիր	auditor; audience
զերել	to make slaves; to fascinate	համաշխարհային	international
ջրաղաց	watermill	կլասիկ	BW classics
պարսպել	to surround (with walls)	բանտ	jail
տպաւորութիւն	impression	բանտարկել	to jail
ծփալ	to float; to wave	մեղադրել	to accuse
լացող ուռնի	weeping willow	վէրք	wound
թերւել	to incline, to bend over	ցուպ	walking stick
երփնեբանգ	colorful	մորմոք	grief
վառել	to burn; to adorn	ամենուրեք	everywhere
զունագեղ	colorful; color- bright	ՀՍՍՌ	Armenian SSR
կենսաղ	life; living	արխիւ	BW archive
		ակտիւ	BW active
		դէպուտատ	BW depute
		շքանշան	decoration, medal

ՇԻՐՎԱՆՁԱԴԷ

Բնութիւնը Շիրվանզադէին բացառիկ գեղեցկութեան հետ միասին օժտել էր եւ բացառիկ կենսասէր ոգւով: Ունրան նայելիս, թւում էր որ իսկապէս թէ այդ գեղեցկութեան տէր տղամարդն ուրիշ կերպ էլ չէր կարող լինել, քան կենսասէր: Եւ առաջին բանն իրօք, որ աչքի էր ընկնում մեր վիպասանի բնաւորութեան մէջ՝ դա նրա կենսասիրութիւնն էր, այնպէս կենսասիրութիւնը, որով մեծապէս տոգորւած են եւ նրա երկերը: Կեանքով լեցուն՝ նա սիրում էր կեանքն իր ամբողջութեամբ, իր բոլոր արտայայտութիւնների մէջ: Կան հեղինակներ, որ վախենում եւ փախչում են կեանքից, կամ ապաւինում են նրա մի անկիւնին: Շիրվանզադէն, ընդհակառակը. նրա սրտի դռները բաց էին կեանքի առաջ. նա փնտրում էր կեանքը եւ ապրում էր այդ կեանքը իր էութեան բոլոր ֆիւրերով: Եւ դրա համար էլ ասում էր յաճախ.

— 2կայ կեանքից աւելի գեղեցիկ բան:

Նա գրողներից շատերի նման չէր վարում ինքնամփոփ կեանք, ոչ էլ մեր միւս հեղինակների նման՝ սահմանափակում էր լոկ հայ իրականութեամբ: Ինչպէս իր երկերի մէջ, այնպէս էլ կեանքում, նրա դիպագոնը լայն էր. սիրում էր միշտ մարդկանց նոր շրջան, նոր ընկերութիւններ: Երբ դրսից, ասենք Ռուսաստանից թէ արտասահմանից, նշանաւոր արւեստագէտներ էին գալիս թիֆլիս, կարելի է ասել՝ հայ հեղինակներից առաջինը եւ թերեւս միակը, նա էր ծանօթանում նրանց եւ կապ ստեղծում: Ու այդպիսով նա մեծ ծանօթութիւններ ունէր ժամանակի օտար շատ արւեստագէտների հետ: Իսկ Անդրկովկասում նա մօտ էր թէ վրացի, թէ թուրք գրեթէ բոլոր նշանաւոր գրողներին, արւեստագէտներին ու գործիչներին: Ու թէ թիֆլիսում, թէ Բաքում նա իրեն այնպէս էր զգում, ինչպէս իր հարազատ տանը: Այնպէս որ նա միանգա-

մայն իրաւացի էր, երբ 29 թւին հայ գրողների դելեգացիայի շրջագայութեան ժամանակ Քիֆլիսում ու Բաքում յայտարարում էր.

-Անդրկովկասն իմ հայրենիքն է. Ադրբեջանը՝ ծննդավայրս. Քիֆլիսը՝ իմ գրական գործունէութեան օրրանը, իսկ Հայաստանը նոր որդեգրել է զիս:

60 տարեկան հասակում մարդիկ սովորաբար սկսում են վախենալ մահից, ձեռք են առնում, ինչպէս ասում են բոլոր "նախագգուշական միջոցները", նրանից պաշտպանելու: Այսպէս չէր Շիրվանզադէն: Մինչեւ վերջն էլ՝ քաջատողջ կազմաւորի տէր, նա անվախ նստում էր միջանցուկ հոսանքների մէջ, կէսգիշերին դուրս էր գալիս գրօսանքի. իսկ 19 թւին, երբ 62 տարեկան էր արդէն, պատանու խանդավառութեամբ պատրաստում էր նորից արտասահման մեկնելու.

-Ցունաստան, Եգիպտոս, Ամերիկա չեմ տեսել, - ասում էր նա: - Պէտք է գնալ այդ հին ու նոր աշխարհները տեսնել, նոր տպաւորութիւններ ստանալ: Գրողը մի տեղ չպիտի նստի: Պէտք է յամախ ճամբորդել, ճամբորդել ու գրել:

Եւ երբ մենք ակնարկում էինք նրա տարիքը եւ պատերազմից յետոյ ստեղծւած դժւարութիւնները ճամբորդութեան համար, ժպտում էր.

- Տարիքը. դատարկ բան է: Իսկ դժւարութիւններից թող երիտասարդները վախենան:

Ու, ինչպէս յայտնի է, յաջողութեամբ գնաց Թուրքիա, Եգիպտոս, ապա Ամերիկա եւ, իսկապէս, նոր տպաւորութիւններ ստանալով գրեց մի շարք ակնարկներ, որոնց մէջ հիանալի է մանաւանդ նիւ Եորքի նկարագրութիւնը:

Նոր կեանք, նոր վայրեր տեսնելու ձգտումը միշտ վաղ էր այդ ծերունու մէջ. մահից մի տարի առաջ էլ նա մի տեղ հանգիստ չէր նստում. մի ատր ծրեւան էր, միւսը՝ Քիֆլիս-Բաքու: Մահից մի տարի առաջ, արդէն 76 տարեկան, մտածում էր նորից մի քանի ամսով գնալ Եւրոպա, ճամբորդել եւ տեսնել, թէ ինչ նորութիւններ կան: Այնքան կեանքի ծարաւը

եւ կեանքի երեւոյթներով հետաքրքրւելու բնագոյն ուժեղ էր նրա մէջ:

Ինձ թւում է՝ այս կենսասիրութեան հետ էին կապւած նրա զրական հակումներն ու ճաշակը: Լինելով ուշադիտ՝ չէր սիրում յոռետես, սեթեւեթ, էսթետ հեղինակներին: Նա կեանքի, կենդանի կեանքի ճշմարտացի վերարտադրութիւնը բարձր էր դասում ամեն տեսակի զրական ուղղութիւններից:

- Ինչ ուղղութեամբ ուզէք՝ գրէք, միայն թէ մեզ տւէք մարդն իր հոգեբանութեամբ, իր վարմունքով . կեանք տւէք, յուզեցէք, ապրեցրէք մեզ:

Չեւի կողմից լինելով կառուցիկ ու հաւաք զրոյ՝ չէր սիրում կառուցւած շունեցող, թափթփւած զրւածքներ: Լինելով սակաւախօս ու կոնկրետ իր երկերում՝ չէր սիրում նաեւ ժողով ու շատախօս հեղինակներին:

- Փքուն, գեղեցիկ բառեր գործածող հեղինակն ինձ յիշեցնում է գաւառացի, անճաշակ, հարուստ կին, որ գեղեցկութեան համար մի քանի շար ոսկի ու մարգարիտ է կախում վզին ու բոլոր մասները զարդարում է մատանիներով: Պէտք է գործածել այնքան բառ, որքան հարկաւոր է իրը եւ այս կամ այն վիճակը տալու համար: Աւելորդ բառը մթազնում է պատկերը:

Այստեղ նա հետեւում էր, ի հարկէ, ֆլորերին, եւ, պէտք է ասած, մեծ համակրանք ունէր ֆրանսիացի այդ խստապահանջ արւեստագէտի հանդէպ: Առհասարակ Շիրվանզադէն շատ բարձր էր գնահատում ֆրանսիացի ուշադիտ հեղինակների (ֆլորերի, Դոդէի, Մոպասանի) արւեստը, ու չէր թաքցնում որ ինքը որոշ չափով գտնւել է նրանց ազդեցութեան տակ:

- Աշխարհը Մոպասանի նման սքանչելի պատմող չի տեսել, - սիրում էր կրկնել նա, - իսկ Դոդէի հումորի նրբութիւնը հասկանալու համար պէտք է ապրել ֆրանսիայում:

Նա հիացմունքով էր խօսում մանաւանդ նրա "Նարաքի" մասին, որպէս քաղաքական ու հասարակական կեանքի սատիրայի:

Նա զրեթէ ամեն օր, որպէս աշխատակից, լինում էր "Մշակ" թերթի խմբագրատանը եւ ես յաճախ առիթ էի ունենում նրա հետ զրուցելու այս

կամ այն խնդրի, մասնաւորապէս, ի հարկէ, գրականութեան շուրջ:

Կեանքը լայն չափերով սիրող եւ իսկական կեանքը վերարտադրող՝ նա, կարողալով ընթացիկ գրականութիւնը զարմանում էր, որ երիտասարդ հեղինակները, պատերազմի արհաւիրքի օրերին, զբաղւում են իրենց անձնական նեղ ապրումներով ու չեն կարողանում կեանքն ընդգրկել, ծաւալուն գործեր տալ:

- Մեր երիտասարդ գրողները խիզախութիւն չունեն խոշոր գործերի համար: Այ՛ն Պոռշեանը, քսան տարեկան պատանի, գրեց "Սոս եւ Վարդիթերը", Լերմոնտովը՝ "Մեր ժամանակի հերոսը", Դիկկէնսը՝ "Պիկկիկի կլուբը" եւ այլն: Իսկ մեր երիտասարդները "Սիրտս ցաւում է", "Սիրում եմ քեզ", մի քանի տող, թէ ոտանաւոր, եւ կամ՝ մի երկու էջ բան են նկարագրում, թէ պատմա՞ծք է: Նրանք կեանք չ'են տալիս, այլ կեանքի պատառիկներ, որոնք լաւագոյն դէպքում ընթերցողի համար կարող են դեսերտ լինել, բայց ոչ սնունդ:

Ու անելով զաստրոնոմիական այս համեմատութիւնը, նա աւելացնում էր.

- Սիրտս ուզում է մի մեծ վէպ գրեմ մեր բուրժուազիայի կեանքից եւ դուրս բերեմ այսօրեայ գործիչներին:

- Այդ շատ լաւ կը լինի, վարպետ, բայց ինչո՞ւ ձեր կիսատ "Վարդան Ահրումեան"ը չէք շարունակում: Ընթերցողներն սպասում են:

- Ժիշդ է, ես ընթերցողներին պարտ եմ այդ բանում. բայց հիմա, պատերազմի այս օրերին ո՞վ տրամադրութիւն ունի այդպիսի բան գրելու, - ասում էր նա տխրութեամբ եւ քիչ յետոյ աւելացնում յուզւած, - բայց գիտես, եթէ շարունակեմ լաւ բան կը լինի: Հերոսներէս մէկը դառնալու է զեներալ, միւսը՝ արդիւնաբերող, երրորդը հոգեւորական: Նպատակ ունէի այդպիսով ընդգրկել մեր կեանքի մի քանի կարեւոր ասպարէզ իր ու՝ ժեղ դէմքերով:

Սովետական շրջանում նա փորձեց շարունակել "Վարդան Ահրումեան"ը

վաղուց յղացած իր ուժեղ բնաւորութիւնները տալու բուն ցանկութեամբ: Բայց մի քանի գլուխ գրելուց յետոյ, դժբախտաբար, թողեց կիսատ: Երբ մի օր հարցրի պատճառը, նա տխրութեամբ խոստովանեց.

- Գրական յղացումը, եթէ ժամանակին գրի չի առնուում, յետոյ դժւար է գրել: Ինձնից քեզ մի խրատ. մի քան յղանալիս՝ գրի առ, յետոյ կը մշակես:

Տակիտոսի այդ միտքը նրան դուր էր եկել, բայց ինքը չէր գործադրում: Սակայն այդ անյաջողութիւնից Շիրվանզադէն չվհատեց. նրա կորովի, կենսունակ ոգին մինչեւ մահը լցած էր ստեղծագործելու անզուսպ տենչով: Նրա վերջին գործը եղաւ, ինչպէս յայտնի է, մի կինօ-սցէնար, որը գրեց մահից մի տարի առաջ եւ որը կրում է ժակատագրական վերնագիրը "վերջին Շատրւանը":

Եւ իրօք, դա եղաւ նրա ստեղծագործութեան վերջին շատրւանը:

Կենսասէր լիւեւով, նա, բնականաբար կենսուրախ մարդ էր: Ընկերական շրջանում սիրում էր կատակներ, գլարթ խօսակցութիւն, սիրում էր ինչպէս ասում են երեւանցիք "ձեռ առնել" ընկերներին եւ երբեմն ինքն իրեն: Այդպէս էր նա առաջ, այդպէս էր եւ ծերութեան օրերին:

Ճերութիւն... նա այնքան լի էր կեանքով, որ նրան ծերունի ասելը չէր սազում, եւ նա ինքն էլ երբեք չէր սիրում ծերերի շրջանը, ինչպէս սիրում են սովորաբար ծերունիները: Ընդհակառակը, նա միշտ խուսափում էր նրանցից եւ գալիս նստում երիտասարդների մօտ:

- Զահլաս գնաց այդ ճերուկներին. մէկը ծանր է լսում, միւսը դանդաղ է խօսում, երրորդը յիշողութիւնը կորցրել է: Զեմ սիրում...:

Անգամ ծանր հիւանդութեան օրերին նա իր գլարթութիւնը չէր կորցնում եւ կատակում էր շրջապատողների հետ: Մահանից մի տարի առաջ շատ լուրջ հիւանդացալ՝ թորերի բորբոքումով, այնքան լուրջ, որ ամեն բոլոր սպասում էին մահան: Գառկած էր Երեւանի Երկրորդ հիւանդանոցում, առանձին սենեակում. որպէս զի ծեր սիրտը դիմանայ հիւանդութեան՝

բժիշկները շուտ շուտ կամֆորա էին սրսկում: Բայց այդ բանը դուր չէր գալիս հիւանդին, եւ նա գթութեան քոյրերին չէր թողնում այդ անելու: Մի օր էլ, երբ նա այդպիսի բմահամութիւններ էր անում՝ ներս եկաւ մի երիտասարդ բժշկուհի թէ քոյր, եւ համարձակ մօտեցաւ հիւանդի մահճակալին:

- Ընկեր Շիրվան, չէ՞ որ դուք սիրում էք գեղեցիկ աղջիկներ. թողէք ուրեմն ես ինքս սրսկեմ ձեզ...:

Հիւանդի դէմքին փշրւած ժպիտի նման մի բան խաղաց. նա ակնոցը բարձի տակից վերցնելով՝ դրեց աչքերին ու զննաբար նայեց աղջկան:

- Այո, ծիշդ է. գեղեցիկ աչքեր ունես: Սրսկիր:

Մի ուրիշ անգամ նկարիչ Փանոս Թերլեմեզեանը, հիւանդին միթարելու համար ասում էր.

- Շուտ լաւացիր, Շիրվան, գնանք Թիֆլիս, քէֆ անենք. դու կը խմես, ես կը պարեմ:

- Զգիտեմ, Փանոս, ինչպէս կը վերջանայ իմ պատմութիւնը. գուցէ եւ մեռնեմ. բայց արի, աւելի լաւ է, հէնց հիմա պարի... քո պարից գոնէ չզրկւեմ:

Մի օր էլ, երբ այցելեցինք հիւանդին՝ նա մեզ ընդունեց մի տեսակ քմծիծաղով:

- Գիտես ինչ, - ասաց հազիւ շնչելով, - երազիս Արաքսի ափին էի: Գետի այն կողմը կանգնած էին Արովեանը, Պատկանեանը, Բաֆֆին, Թումանեանը, Աղայեանը եւ կանչում էին ինձ: Ես նրանց ասի՝ "Ածիլւեմ յետոյ կը գամ:" Հիմա խնդրում եմ՝ մի մարդ ուղարկէք ածիլւեմ, գուցէ գնալու կարիք լինի...:

Եւ այդպէս կատակում էր նա 75 տարեկան հասակում: Այնքան կեանքը եւ ապրելու բնազդը ուժեղ էր նրա մէջ, որ նա հեզնում էր անգամ մահը եւ չէր կարողանում հաշտել նրա անխուսափելիութեան հետ:

Այս ամենից եզրակացնել թէ կեանքը թեթեւ էր անցնում Շիրվան-
զաղէի համար՝ սխալ կը լինէր: Հաստատուն եկամուտ չունենալով՝ նա
ապրում էր դժւարութեամբ, նոյնիսկ իր երեսունամեայ յոբելեանից յե-
տոյ: Չնչին հոնորարը, մի քանի հայ ընկերութիւնների եւ անհատների
օժանդակութիւնը հազիւ հնարաւորութիւն էին տալիս ծայրը ծայրին
հասցնել:

քնութիւն	nature	յոռետես	pessimist
օժտել	to endow	սեթեւեթ	affected, unnatural
կենսասէր	with a great love for life	էսթետ BW	formalist (in writing)
ուրիշ կերպ	otherwise	վերարտադրութիւն	reproduction
իրօք	indeed	հոգեբանութիւն	psychology
անյազ	insatiable	վարմունք	behaviour
տոգորել	to imbibe; to impress (literary)	թափթփել	to drop; to be neglected, to be careless
երկ	work	սակաւախօս	taciturn
անկիւն	corner	կոնկրէտ BW	concrete
ընդհակառակը	on the con- trary	մոռոմ	bombastic (speech, style)
ֆիբր BW	fiber	փրուն	inflated
ինքնամփոփ	selfcentered, reserved	մթազնել	to dim
սահմանափակել	to limit	խստապահանջ	exigent, exacting, precise
լոկ	only	թաքցնել	to hide
դիապազոն BW	tuning fork, concert pitch	հումոր BW	humor
կապ ստեղծել	to create rela- tions, connections	սատիրա BW	satire
միակ	only	ընթացիկ	current
իրաւացի	just, with right	արհաւիրք	fright, terror
դելեգացիա BW	delegation	իհզախ	daring, bold
ծննդավայր	birthplace	դեսերտ BW	dessert
օրրան	cradle	գասարոնումիա BW	gastronomy
նախազգուշութիւն	precaution	քուրճուկազիա BW	bourgeoisie
միջանցուկ հոսանք	airdraught	վարպետ	master
ակնարկել	to hint	կիսատ	half-done
դատարկ	empty; meaningless	տրամադրութիւն	disposition, mood
ակնարկ	glance, look	արդիւնաբերող	productive; industrialist
քնազդ	instinct	ընդգրկել	embrace
հակում	inclination	ասպարէզ	career

խրատ	advice	քմահամուժիւն	caprice
զրի առնել	to write down	մահճակալ	bed; bedstead
յղանալ	to conceive	փշրել	to break
մշակել	to cultivate; to elaborate	ակնոց	eyeglasses
Տակիտոս	Tacitus	քարձ	pillow
վհատել	to be discour- aged, despondent	զննարար	keenly, searchingly
կորովի	strong	միիթարել	to console, to solace
անզուսպ	indomitable; unrestrained	լաւանալ	to improve; to get well; to restore (intr.)
տենչ	desire; passion	քէֆ առնել	to amuse o.s., to enjoy life
կինո-սցէնար	BW movie-scenario	պար	have fun, to dance
ճակատազրական	fatalistic; decisive	զրկել	to be deprived
վերնագիր	title	այցելել	to call on, to visit
շատրւան	fountain	քմծիծաղ	ironical smile
կենսուրախ	joyful of living	ածիլել	to shave
կատակ	joke	զուցէ կարիք լինի	it may be neces- sary
խօսակցութիւն	conversation	հեզնել	to laugh at, to deride
ձեռ առնել	to pull one's leg	հաշտել	to reconcile (intr.)
սազել	to fit, to suit	անխուսափելի	inevitable
խուսափել	to avoid	եզրակացնել	to conclude
զահլա BW	mood	թեթել	light
ծանր լսել	to be hard of hearing	հաստատուն	stable, fixed permanent
թոքերի բորբոքում	pneumonia	եկամուտ	income
կամֆորա BW	camphor	յոբելեան	jubilee
սրսկել	to inject	չնչին	tiny, minute small
զթութեան բոյր	sister of charity	հոնորար BW	honorary
կենսունակ	lively	անհատ	individual
բժիշկ	physician	հնարաւորութիւն	possibility, op- portunity
բժշկուհի	lady physician	ծայրը ծայրին հասցնել	to make the ends meet

ՉԵՌՔԻ ՆՈՐ ԺԱՄԱՑՈՅՑՆԵՐ

Վերջերս մեր ռեսպուբլիկայի արտադրական ձեռնարկութիւնների շարքը մտաւ մի նոր գործարան: Այն հիմնադրւել է Երեւանի ժամացոյցի նախկին գործարանի բազայի վրայ եւ թողարկելու է ձեռքի տարբեր տեսակի ժամացոյցներ՝ ոսկուց գեղարւեստօրէն ձեւաւորւած, ապարանջանով, առանց ապարանջանի եւ նորաձեւ այլ տիպերի:

Գործարանի կոլեկտիվը համալրւած է միջնակարգ կրթութիւն ունեցող պատանիներով ու աղջիկներով, Սովետական Միութեան այլ քաղաքներից հրաւիրւած որակեալ մասնագէտներով:

Գործարանում արդէն սկսել են թողարկել "նաիրի" մականիշի (մարկայի) ձեռքի ժամացոյցներ, որոնք շատ կարճ ժամանակամիջոցում արդէն յայտնի են դարձել Սովետական Միութեան շատ վայրերում: Նոր ժամացոյցների համար օգտագործւում են թանկարժէք ու կիսաթանկարժէք քարեր:

Նորաստեղծ գործարանը գնալով աւելի է ընդարձակւելու: Եօթնամեակի վերջում ժամացոյցների թողարկումը այստեղ հասցւելու է տարեկան 500 հազար հատի: Այդ ծրագիրը իրագործելու համար արդէն նախագծւել ու կառուցւում է գործարանի արտադրական նոր առանձնաշէնք, որը հագեցւելու է բարձրորակ սարքաւորումներով:

Այժմ գործարանում նախապատրաստական եռանդուն աշխատանքներ են տարւում "Սեւան" մականիշով մատանի ժամացոյցների արտադրելու ուղղութեամբ: Այդ հետաքրքրական ժամացոյցի մասսայական թողարկումը սկսւելու է օրերս:

Կիսամեակի վերջում գործարանում թողարկւելու են եւս նոր տիպի՝ "Երեւան" մականիշով տղամարդկանց ձեռքի ժամացոյցներ:

(*"Սովետական Հայաստան" ամսագրից*)

ժամացոյց	watch	վայր	place
ձեռքի ժամացոյց	wristwatch	օգտագործել	to use; to profit
Ռեսպուբլիկա	BW republic	թանկարժէք	precious
արտադրել	to produce	կիսաթանկարժէք	semiprecious
ձեռնարկութիւն	enterprise	քար	stone
շարք	serial; series	նորաստեղծ	recently created, established
գործարան	factory	գնալով	gradually
բազա	BW base, basis	ընդարձակելու է	is going to be enlarged
թողարկել	to deliver	հասնել	to reach
տեսակ	kind; category	ծրագիր	program
տարբեր	different	իրագործել	to realize; to fulfill
ձեւաւորել	to shape	նախագիծ	outline; sketch
ապարանջան	bracelet	առանձնաշէնք	special building
նորածել	fashionable;	առանձին	alone, by itself
տիպ	BW type	շէնք	building
կոլեկտիվ	BW. collective	հագեցնել	to invest
համալրել	to complete, to fill out	բարձրորակ	of high quality
միջնակարգ	highschool	սարքաւորում	equipment
կրթութիւն	education; instruction	նախապատրաստական	preparatory
պատանի	young man	աշխատանք տանել	to work
Սովետական Միութիւն	Soviet Union	մատանի	ring
հրաւիրել	to invite	ուղղութիւն	direction; goal
որակեալ	qualified	մասսայական	BW massiv.
մասնագէտ	specialist, expert	կիսամեակ	smestre, semiannual
մակնիշ	trademark		
մարկա	BW mark		
կարժ	short		
ժամանակամիջոց	period		

ԴԻՄՈՒՄ

(Զաղւած "Սովետական Հայաստան" ամսագրից)

Կատարւեց մեծ իրազործութիւն: Պատմութեան մէջ առաջին անգամ մարդը տիեզերք թռաւ:

1961 թւականի ասրիլի 12-ին, Մոսկվայի ժամանակով՝ ժամը 9-ն անց 7 րոպէին "Վոստոկ" տիեզերանաւը, որի մէջ մարդ կար, բարձրացաւ տիեզերք եւ, երկրագնդի շուրջը թռիչք գործելուց յետոյ, բարեյաջող կերպով վերադարձաւ մեր Հայրենիքի՝ Սովետների երկրի սրբազան հողը:

'Կա բնութեան ուժերի նկատմամբ մարդու անօրինակ յաղթանակն է, գիտութեան եւ տեխնիկայի մեծագոյն նւաճումը, մարդկային բանականութեան յաղթութիւնը: Մարդու՝ տիեզերական տարածութիւն թռիչքներ կատարելու սկիզբը դրւեց:

Անցեալում յետամնաց ցարական Ռուսաստանը շէր կարող անգամ երազել առաջադիմութեան պայքարում այդպիսի սխրանքներ կատարելու մասին, տեխնիկա-տնտեսական տեսակէտից առաւել զարգացած երկրների հետ մրցելու մասին:

Երբ բանւոր դասակարգը 1917 թւականին Հոկտեմբերին իշխանութիւնը վերցրեց իր ձեռքը, շատերը, նոյն իսկ ազնիւ մարդիկ՝ կասկածում էին, թէ նա արդեօք կարո՞ղ է կառավարել երկիրը, պահպանել էկոնոմիկայի, գիտութեան եւ տեխնիկայի զարգացման թէկուզ նւաճած մակարդակը:

Եւ ահա ... մեր երկիրն առաջ անցաւ միւս բոլոր պետութիւններից եւ առաջինը հարթեց տիեզերքի ուղին: Սովետական Միութիւնը առաջինն արձակեց միջմայրցամաքային բալիստիկ հրթիռը. առաջինը բաց թողեց երկրի արհեստական արբանեակը. առաջինը տիեզերանաւ ուղարկեց լուսին. ստեղծեց արեգակի առաջին արհեստական արբանեակը. իրազործեց տիեզերանաւի թռիչք վեներա մոլորակի ուղղութեամբ: Կենդանի էակներ վերցրած սովետական տիեզերանաւերը միմեանց յետեւից թռիչքներ էին գործում դէպի տիեզերք եւ վերադառնում երկիր:

...Տիեզերքի իւրացման յաղթանակները մենք համարում ենք ոչ միայն մեր ժողովրդի, այլեւ ամբողջ մարդկութեան նւաճումը: Մենք ուրախութեամբ դրանք ի սպաս ենք դնում բոլոր ժողովուրդներին, երկրագնդի բոլոր մարդկանց առաջադիմութեան, երջանկութեանն ու բարեկեցութեանը: Մեր նւաճումները եւ յայտնագործութիւնները մենք ի սպաս ենք դնում ոչ թէ պատերազմին, այլ ժողովուրդների խաղաղութեանն ու անվտանգութեանը:

Գիտութեան ու տեխնիկայի զարգացումը անսահման հնարաւորութիւններ է ստեղծում բնութեան ուժերին տիրելու եւ դրանք մարդու բարօրութեանը ծառայեցնելու համար. այդ նպատակով նախ եւ առաջ հարկաւոր է խաղաղութիւն ապահովել:

Այս հանդիսաւոր օրը մենք նորից բոլոր երկրների ժողովրդներին ու կառավարութիւններին ենք դիմում խաղաղութեան կոչող խօսքով:

Թող բոլոր մարդիկ, ռասսաներից եւ ազգերից, մաշկի գոյնից, դաւանանքից եւ սոցիալական պատկանութիւնից անկախ, բոլոր ուժերը գործադրեն ամբողջ աշխարհում կայուն խաղաղութեան ապահովման համար: Վերջ տանք սպառազինութիւնների մրցավազքին: Ընդհանուր եւ լրիւ զինաթափում կատարենք միջազգային խիստ վերահսկողութեան տակ: Դա կը լինի վճռական ներդրում խաղաղութեան պաշտպանութեան սրբազան գործում:...

...Առաջ, դէպի նոր յաղթանակներ յանուն մարդկութեան խաղաղութեան, առաջադիմութեան ու երջանկութեան:

Մոսկվա, Կրէմլ

1961 թւականի Ապրիլի 12

դիմում	address, appeal	միմեանց յետեւից	after each other
կատարել	to accomplish	իւրացում	appropriation
տիեզերք	universe	համարել	to consider
տիեզերանաւ	space-ship	ի սպաս դնել AA	to put in the service of
երկրագունդ	globe, Earth	առաջադիմութիւն	progress
թռչիչ գործել	to fly	բարեկեցութիւն	welfare
բարեյաջող	successful	յայտնագործութիւն	revelation; disclosure
սրբազան	holy, sacred	բարօրութիւն	welfare
անօրինակ	unmatched	նպատակ	aim; goal
նւաճում	conquest	ապահովել	to assure
բանականութիւն	reason, thinking	հանդիսաւոր	solemn
տարածութիւն	extension	ռասսա BW	race
յետամնաց	backward	մաշկի գոյն	color of skin
սիրանք	great deed, feat, exploit	դաւանանք	confession, belief, denomination
տեսակէտ	point of view	սոցիալական BW	social
մրցել	to compete	պատկանութիւն	pertaining
բանւոր դասակարգ	laboring class	անկախ	independent
մակարդակ	level	կայուն	stable
ուղի հարթել	to smooth the way; to prepare the ground	սպառազինութիւն	(re)armament
արձակել	to launch	մրցակազմ	race, competition
միջմայրցամաքային	intercontinental	լրիւ	completely
բալիստիկ BW	ballistics	զինաթափում	disarmament
հրթիռ	rocket	վերահսկողութիւն	surveillance
արհեստական	artificial	ներդրում	investment
արբանեակ	satellite	յանուն AA	in the name of
մոլորակ	planet	խաղաղութիւն	peace

ՀԱՅԵՐՑԱՐԱՆ

Բ ՄԱՍ

SECOND PART

**In the Second Part the explanations are
given in Armenian, exceptionally in
English.**

ՄԱՅՐԸ

զրեց Յովհաննէս Թումանեան

Մի գարնան իրիկունն դռանը նստած զրոյց էինք անում, երբ այս դէպքը պատահեց: Այդ դէպքից յետոյ չեմ մոռանում այն գարնան իրիկունը:

Ծիծեռնակը բուն էր շինել մեր սրահի օժորքում: Ամէն տարի աշնանը գնում էր, գարնանը ետ գալիս, ու նրա բունը միշտ կպած էր մեր սրահի օժորքին:

Եւ գարունն էր բացւում, եւ մեր սրտերն էին բացւում, հէնց որ նա իր զւարթ ծիչերով յայտնւում էր մեր գիւղում ու մեր կտուրի տակ:

Եւ ինչ քաղցր էր, երբ առաւօտները նա ծլվլում էր մեր երդիկին, կամ երբ իրիկնապահին իր ընկերների հետ շարւում էին մի երկար ձողի վրայ ու երգում:

Եւ ահա նորից գարնան հետ վերադարձել էր իր բունը: Չու էր ածել, մուտ էր հանել ու ամբողջ օրը ուրախ ծշալով թռչում կերակուր էր բերում իր մուտերին:

Այն իրիկունն էլ, որ ասում եմ, եկաւ, կտցում կերակուր բերեց մուտերի համար: Ծուտերը հրճանքով բնից դուրս հանեցին դեղին կտուցները:

Այդ ժամանակ, ինչպէս եղաւ, նրանցից մինը, զուցէ ամենից անզգոյշը կամ ամենից սովածը, շտապեց, աւելի դուրս ձգեց բնից ու ընկաւ ներքեւ:

Մայրը ծշաց ու ցած թռաւ մուտի ետեւից: Բայց հենց այդ վայրկեանին, որտեղից որ էր, դուրս պրծաւ մեր կատուն, վեր թոցրեց փոքրիկ մուտը:

"Փիշտ, փիշտ", վեր թռանք ամենքս, իսկ ծիծեռնակը սուր ծղրտալով ընկաւ կտուրի ետեւից, նրա շուրջը թռթռալով ու կտցահարելով, քայց չեղաւ: Կատուն փախաւ մտաւ ամբարի տակը: Եւ այս ամենն այնպէս արագ կատարւեց, որ անկարելի էր մի բան անել:

Ծիծեռնակը դեռ ծղրտալով պտտւում էր ամբարի շուրջը, իսկ մենք, երեխաներս, մի-մի փայտ առած, պտրտում էինք ամբարի տակ, մինչեւ կատուն դուրս եկաւ ու փախաւ դէպի մարագը, դունչը լիզելով:

ծիծեռնակը դատարկ կատւին որ տեսաւ, մի զիւ ծղրտաց ու թռաւ,
իջաւ դիմացի ծառի միւղին: Այնտեղ լուռ վէր կեցաւ:

Մին էլ տեսանք, յանկարծ ցած ընկաւ մի քարի կտորի նման: Վա-
զեցինք, տեսանք՝ մեռած ընկած էր ծառի տակ:

Մի գարնան իրիկուն էր, որ այդ դէպքը պատահեց: Շատ տարիներ
են անցել, բայց ես չեմ մոռանում այդ գարնան իրիկունը, երբ ես ա-
ռաջին անգամ իմացայ, որ ծիծեռնակի մայրն էլ մայր է, ու սիրտն էլ
սիրտ է, ինչպէս մերը:

- զրոյց անել - խօսակցել
բուն - (զրական)քոյն,
թռչունների բնակարանը
կպչել, կպած - փակչել, փակած
գարունը բացւում է - սկսում է
սիրտս բացւում է - ուրախանում եմ
կտուր - երդիք, տանիք
իրիկնապահին - երեկոյեան
հրմուռներ - համոյք, ուրախութիւն
դուրս պրծաւ - ելաւ, յայտնեց
վեր թռցրեց - փախցրեց
ետեւից ընկնել - հալածել
կտցահարել - կտուցով զարկել
բայց չեղաւ - բայց չյաջողեց
ամբար - շտեմարան
վէր գալ - իջնել, թառել
պտրտել (պտոտել) - փնտռել, փնտրտել
մարագ - յարդի շտեմարան
օմորք - առաստաղ

ՆԱՄԱԿ ՅՈՎՀ. ԹՈՒՄԱՆՆԵԱՆԻՆ

Ամենասիրելի Յովհաննէս Թումանեանին

Խորապէս ցաւում եմ, որ հնարաւորութիւն չունեմ անցնել Ձեզ մօտ եւ ամենախորին յարզանքներս բերել Ձեզ, մեր խօսքի ամենամեծ վարպետին, մեր ամենասիրելի պոետին: Այսօր ժամը չորսին ես Ալեքսանդր ֆեոդորովիչի հետ մեկնում եմ Երեւան, գնում եմ մեր երկիրը, խորապէս համոզւած լինելով, որ միմիայն այնտեղ, մեր հայրենի եզերքում մենք պիտի հնարաւորութիւն ունենանք ստեղծելու մեր կուլտուրան, մեր գրական կուլտուրան, որը պէտք է բիւ ձեր ստեղծագործութեան՝ որպէս տեղական ստեղծագործութեան, տրադիցիաներից:

Դառը սրտով գնում եմ այստեղից, ցաւելով որ հնարաւորութիւն չունեմ Ձեզ մօտ լինելու եւ հետեւելու Ձեր ամոքմանը, նաիրեան խօսքի աւագ նահապետի ամոքմանը, որից դեռ այնքան իմաստուն եւ այնքան լիքը սպասումներ ունի հայրենի եզերքը:

Սիրելի Թումանեան, ես խորապէս հաւատում եմ, որ Դուք կ'առողջանաք, կը կազդուրւէք եւ կը նւիրէք մեզ Ձեր "Հազարան բլբուլը", որի մասին լսել եմ ես մանկութիւնից եւ սրտատրոփ սպասում եմ կատարմանը: Ընդունեցէք իմ՝ Ձեր կրտսերագոյն աշակերտի ամենաջերմ յարզանքները, հաւատացած՝ եղէք, որ ես Երեւանում սրտատրոփ պիտի սպասեմ Ձեր վերադառնալուն եւ պիտի գամ Թիֆլիս՝ իմ անհուն ակնածանքը բերելու Ձեր վաստակած եւ իմաստուն կեանքին, որ նւիրել է հայրենի եզերքին այնքան "շոայլ" ձեռքով հոգեկան քարիքներ ու գանձեր:

Նորից եւ նորից ցանկանում եմ Ձեզ լիակատար առողջութիւն:

Համբուրում եմ Ձեր վաստակած ձեռքը:

Ձեր՝ Եղիշէ Չարենց

Մոսկվա, 1 Յունւարի 1928 թ.

տրադիցիա	- աւանդութիւն	ամոքել	- մխիթարել, սփոփել
գանձ	- հարստութիւն	նաիրեան	- հայկական. նաիրի՝ հին Հայաստանի հարաւ-արեւմտեան մասը.
հնարաւորութիւն	- կարելիութիւն	աւագ	- մեծ
անցնել ձեզ մօտ	- ձեզ հանդիպել	կրտսեր	- երիտասարդ, փոքր
պոետ	- բանաստեղծ	սրտատրոփ	- անհանգիստ, անհամբեր
կուլտուրա	- մշակոյթ		
ստեղծագործութիւն	- արւեստի գործ		

ԵՕԹՆ ԵՂԲՕՐ ԱՐԻՈՆԸ

գրեց Վ.Անանեան

Կարծես ծիածանի բոլոր գոյներն էլ արտացոլած էին Գիժ սարի լանջին փռած եւ աչք հմայող ընդարձակ ու ծաղկանկար գորգի վրայ:

Բնասէր տղաների խումբը, ծերունի որսկան Ասատուր պապի հետ, կանգ առաւ եւ լուռ հիացմունքով նայում էին կանաք մէջ վառ կարմրին տւող լեռնային խոշոր կակաչներին: Հեզ հարսն՝ իր նման իրենց երկար թարթիչները խոնարհել էին նարգիզները, որ կարծես չէին համարձակում գլուխները բարձրացնել ու նայել իրենց մօտեցող մարդկանց: Նարնջագոյն "խնկի ծաղիկները" արբեցուցիչ խնկաբոյր էին տարածել: Նրանց մօտ, բարակ, երկար ցօղունների վրայ, իրենց գլուխներն էին խոնարհել "եղածաղիկները", որոնց ծաղկաթերթիկները պսպղում էին հեռւից, կարծես օծած լինէին Մայիսի դեղին իւղով: Հնում՝ սնահաւատ սարւոր պառանները այդ ծաղկից դնում էին խնոցու վրայ, որ սերից շատ իւղ ստացւի: Ճերմակ "լուի ծաղիկները" աճել էին խմբերով, խոտերի մէջ համեստօրէն թաքնւել էին չափազանց փոքրիկ եւ նրբագեղ թերթիկներով կիտրոնագոյն ծաղիկներ, որոնց բոյրը տղաները զգում էին դեռ հեռւից: Իսկ "զանգակների" լազուր տեսքից՝ լանջը հեռւից կապտին էր տալիս:

Շոգն սկսւելու հետ ծաղկոտ լանջերը լցւել էին ամեն տեսակի մեղունների եւ միջատների միալար ժխորով: Արեւի շողերից ջերմացած խոտերն ու ծաղիկները հազար տեսակի բոյր էին արձակել եւ օդը լցրել այնպիսի անուշահոտութեամբ, որ մարդուս արբեցնում էր եւ դարձնում երազկոտ: Անջրդի եւ արեւոտ այդ լանջին բուրում են ոչ միայն ծաղիկները, այլ եւ խոտերը: Այնտեղ, սովորական կանաչն անգամ անուշահոտ բոյր ունի, որովհետեւ նրան հիւսւած աճել են համեմների բոլոր վայրի տեսակները՝ ուրցը, թերը, գինձը, սամիթը: Այդ ծաղիկների մէջ, այդ բուրմունքներից արբեցած, դէպի վեր էին գնում պատանիները եւ նրանց համար ողջ աշխարհը ծաղիկ էր ու թիթեռ:

- Կամօ, Արմէն, մի տեսէք՝ ինչ գոյներ են... Սարի կակաչներ եմ գտել. տեսէք, իսկի մեր գիւղի կակաչներին նման չեն, - կանչում էր Յասմիկը մի փոքրիկ ծորակից, ուր կարծես լեռնային ծաղիկների մի ցուցահանդէս էր: - Սպասեցէք, ես հիմա վազելով կը հասնեմ ձեզ:

Եւ կօշիկներն ու գրււկաները հանելով՝ նա ոտաբոպիկ վազեց դէպի տղաները:

- Պապի, Գիլլիի ափերին էլ ծաղիկներ շատ կան. ինչի՞ էսպէս նուրբ հոտ չունեն, - հարցրեց նա նարգիզների փունջը հոտոտելով:

- Էնտեղ խոնաւ է, աղջիկ ջան: Որտեղ ջուրը քիչ է, արեւը շատ՝ էնտեղ խոտն էլ, ծաղիկն էլ անուշ հոտ ունեն,- բացատրեց ծերունի: Տես, էս խոտն ու ծաղիկն ուտող կովի կաթն ու իւղն էլ է համով լինում: Բա, աղջիկ ջան, էդ բանը կենդանիներն էլ գիտեն, որ դաշտերի ծով խոտը թողած, միշտ գնում են խոտից աղքատ դրերը: Էս խոտի համը ուրիշ է: Գիտես, թէ էս ծաղիկները քանի՛ քանի՛ մարդի կեանք են ազատել: Տես, էդ դեղին մեծ ծաղիկները տեսնում ես, դրանց մենք "դանթափի" ենք ասում: Մի տարի որսկան Կարօն գիշերը մնացել էր սարում, ձիւնի մէջ, սպանւած պախրի կողքին: Էնպէս էր մրսել, որ թոքերը բռնւել էին, շունչը կտրւում էր: Անպայման կը մեռնէր եթէ էդ ծաղիկը չլինէր: Եփեցին, ջուրը խմցրին, մարդը քրտնեց, փրկւեց:

"Ա՛յ, էն երկար տերեւներին մենք "եզան լեզու" ենք ասում. ինչ վէրքի վրայ դրիր՝ կը լաւացնի: Մի տարի քարափից վէր ընկայ. թեւս կոտրւեց, էդ խոտով լաւացրին: Չիբանի վրայ դրիր՝ կը հասցնի, կը պատի. Եփեցիր, ջուրը խմեցիր՝ հազը կը կտրի, ոնց որ դանակով կտրես: Իմ լուսահոգի քաւոր Մուքէլը ասում էր. "մեր սարերում ծաղիկ կայ, որ եփես ջուրը խմես՝ քսան տարով կը ջահելանաս":

Ապա քիչ լռելուց յետոյ՝ իմաստնալից աւելացրեց.

- Արեւիցն է ... բոլորը արեւիցն է...:

Եւ իրօք, այդ լանջերին իշխում էր հարաւի հզօր արեւը, սկզբնաղբիւրը այդ բոլոր հմայիչ գոյների եւ արբեցնող անուշահոտութեան:

Աչք հրապուրող այդ անձեռագործ գոյների մէջ արեան նման կարմիր, կարմիր մի ծաղիկ հեռից զրաւեց պատանիների ուշադրութիւնը: Կամօն զւարթ ոստումներով վազեց դէպի այդ անսովոր ծաղիկը:

- Ես պիտի պոկեմ,- մշաց Յասմիկը եւ այծեամի նման թեթեւ սուրաց նրա ետեւից: Արմէնը վազքով հետեւեց նրան:

- Սպասիր, ճեռք չտաս, Կամօ... ես դա իր հողով պիտի տանեմ, տանը պահեմ:

Աղջիկը չորեց, խնամքով արմատից հանեց երկար ցօղուկով, շլացուցիչ ալ-կարմիր ծաղիկը եւ հպեց իր կրծքին:

- Ինչ լաւն է... Սա ինչ ծաղիկ է, պապի, ես կեանքումս էսպէս սիրուն ծաղիկ չեմ տեսել,- հարցրեց նա ծաղիկը գուրգուրելով:

- Օխտն աղբօր արին են ասում դրան...: Ասում են, արնից է դուրս եկել... համա, հազար մարդից մէկը էդ ծաղիկը չի տեսնում իր կեանքում, երեխէք ջան: Ահա վաթսուն տարի է պտտում եմ էս սարերում, երկու անգամ եմ պատահել էդ ծաղկին. մէկը ջահել վախտս գտայ, տարայ փէշքէշ տւի մեր

նարգիզին (իմ խելքով սիրահարւած էի վրէն) . մէկն էլ, միտս չի, Շապոնի կուրն էր, երբ էր... Աղջիկ ջան, էդ ծաղիկը տանը չի ապրիլ, դրան սարի մարուր օդ է հարկաւոր: Դա օտար հողում կը մեռնի...:

Իսկապէս աննման էր այդ ծաղիկը: Որ նկարիչը կարող էր կտաւի վրայ տալ այն նրբին ու ներդաշնակ, հազիւ նկատելի նրբերանգները, որ ունի այդ ծաղիկը: Յասմիկը հոտոտում էր, այտում քսում քնքուշութեամբ ու խնդրում.

- Պապի, ինչ կը լինի պատմես էս ծաղկի մասին, ինչի են "Եօթն եղբօր արիւն" անւանում նրան:

- Ինչ պատմեմ, աղջիկ ջան. ասում են՝ հին ժամանակ սարերում երկու բրդի ցեղ է եղել իրար թշնամի, - սկսեց ծերունին մի քարի նստելով եւ ծխամորճը լցնելով: Պատանիները նստոտեցին նրա շուրջը եւ ամբողջովին դարձան լսողութիւն:

- Էդ ցեղերից մէկի մէջ եօթն եղբայր են լինում, եօթն իգիթ, բոլորն էլ ձիերի վրայ մեծացած, բոլորն էլ գէնքի մէջ կորած, բոլորն էլ սիրուն ու քաջ: Դրանք մի քոյր են ունենում, որ արեւին ասում է՝ դուրս մի գալ, ես լոյս կը տամ աշխարհին, իսկ լուսնեակը նրա սիրուն տեսքից՝ ամօթից դուրս չէր գալիս ամպի տակից: Թշերը՝ ոնց որ ձիւն ու արիւն իրար խառնած, աչքերը՝ սիրոյ, քարութեան կրակով լիքը, ունքերը՝ ծիծեռնակի թւեր, հասակը՝ չինար: Զէյրանի նման անհոգ, թովոալով մեծանում է էդ աղջիկը սարերում, ծաղիկների մէջ ու նրա քաջ եղբայրների ահից ոչ ոք սիրտ չի անում մօտենալ նրան:

Հարեւան թշնամի ցեղի պետը՝ Աւդալ բէկը մարդիկ է ուղարկում եօթն եղբօր մօտ, թէ՛ ձեր բրոջը տւէք ինձ կնութեան, դիմացը կը տամ իմ նախիրների եւ ձիերի կէսը եւ մէկ էլ իմ քարեկամութիւնը:

Եեղով խորհուրդի են նստում ու որոշում են աղջկանը տալ, քանի որ Աւդալ բէկը իր ցեղով ուժեղ էր եւ եթէ մերժէին՝ մեծ վնասներ կը հասցնէր իրենց:

Աղջիկն ասում է. "Ես էդ մարդին չեմ սիրում. ես իմ արիւնակիցների արիւն թափող բէկին սիրել չեմ կարող: Բայց կը գնամ, եթէ իմ եղբայրները ուզում են: Ես մեր ցեղը փրկելու համար կը գնամ... կը գնամ ինչպէս զոհ:"

Էդ ժամանակ փոքր եղբայրը, որ բոլորից էլ տաքարիւն է լինում, իրեն թուրը հանում է՝ խփում քարերին ու ասում.

- Ես իմ բրոջ զոհ չեմ տալ: Ես աշխարհի տակին մի քոյր ունենամ, էն էլ իմ թշնամուն տամ:

Մեծ եղբայրը աւելի հեռատես, կեանք տեսած, զգոյշ մարդ, ուզում է համոզել, բայց միւսներն անցնում են ամենափոքրի կողմը ու որոշում են իրենց քրոջը չտալ իրենց ատելի մարդուն:

էն ժամանակ Աւդալ բէկը իր մարդկանցով գալիս է աղջկան ուժով տանելու: Գալիս է, ձիուցն իջնում ու ոնց որ էն ժամանակէլ աղաթի էր պահանջում, օխտն ախօրը մէկ մէկ կուէի է կանչում:

Դապենական կարգը էն էր, որ առաջ մեծ եղբայրը պէտք է կուէի դուրս գար. բայց մեծ եղբայրը զգոյշ, փորձած մարդ է լինում ու ինքն էլ մեծ ընտանիքի տէր, չի ուզում սպանելի ու մնում է մոլորած, կանգնած: Մանաւանդ որ իրենք բաց դաշտում են լինում, իսկ Աւդալ բէկը քարերի մէջ դիրք մտած:

էն ժամանակ քոյրը վերցնում է աւագ եղբոր կարաքինը ու երգով ասում իրեն խօսքը:—

Ու Միրուք Ասատուրը, իր հին, խանձած, բայց զգացմունքով լի ձայնով երգեց աղջկայ նախատինք-երգը ուղղւած իր մեծ եղբորը:

— Քրդերէնից դժւար է թարգմանել, — ասաց նա, — բայց էս երգի միտքը կարճ էս է, որ եթէ ես աւագ եղբայր չունեմ, եթէ իմ եղբոր գլխին քոլոզ չկայ, լաչակ է կապած, ես ինքս իմ արիւնով կը պաշտպանեմ իմ պատիւը:

Լսում է էդ ծանր խօսքերը մեծ եղբայրը, կարաքինն առնում է քրոջ ձեռքից, քոլոզը հանում է դնում քարին ու դիրք մտնում: Սկսւում է կոիւր ու մեծ եղբայրը սպանւում է էդ կոււում:

էն ժամանակ քոյրը իր մազերից պոկում է մի փունջ, դնում եղբոր դիակի վրայ ու երգով գովում է նրա խելքն ու հեռատեսութիւնը: Երգում է աղջիկը իր ողբը, վերցնում է եղբոր նկած կարաքինը ու շարունակում է նրա կիսատ թողած կոիւր:

էն ժամանակ առաջ է գալիս երկրորդ եղբայրը, համբուրում է քրոջ մարմար ծակատը, նրան հեռացնում է կուէի տեղից ու կանչում թշնամուն.

— է՛յ, նամարդ, դու մեր արիւնը կը տեսնես, բայց մեր քրոջը չես տեսնի քո կեղտոտ յարկի տակ...:

Ու քոլոզը հանում է, դնում քարին ու շարունակում է մեծ եղբոր կիսատ թողած կոիւր:

Հակառակորդ ցեղապետը անլանի կրակող էր եւ դուշ էր վեր բերում երկնքից իր գնդակով: Ու հէնց առաջին կրակոցով նա երկրորդ եղբորն էլ է սպանում:

Քոյրը մի փունջ մազ էլ է պոկում իր գլխից, դնում է եղբոր դիակի վրայ ու էլի երգում:

Ու էդպէս մէկ մէկ սպանւում են քոլոր եղբայրները: Ամէն սպանողի

վրայ աղջիկը մի երգ է ասում ու ամեն եղբոր դիակի վրայ իր մազերից մի փունջ է դնում:

Ու երբ սպանում է վերջին եղբայրը, բոյրը իր մազերի վերջին փունջը դնում է իր վերջին եղբոր վրայ ու երգում իր վերջին երգը: Ու էդ երգը ողբ չի լինում, այլ կուէ հրաւէր: Վերցնում է նա ամենափոքր եղբոր կարաբինը, կապում է նրա պտորոնտաշը, դնում է նրա մետաքսով փաթաթած բուլոզը ու շարունակում է իր եղբայրների կիսատ թողած կոիւր՝ իրենց օջախի պատւի համար:

Աւղալ բէկը տապ է անում քարերի ետեւը, բայց աղջկայ արծւի աչքը գտնում է նամարդ թշնամուն, ու նրա ուղարկած արդար գնդակը կէս է անում իր եղբայրների արիւնը թափողի սեւ սիրտը...:

Ահա էդ իզիթ եղբայրների արիւնը ջրում է մայր հողը ու հողից դուրս է գալիս նրանց արեան նման կարմիր ու արդար էս ծաղիկը:—

Ծերունին վերջացրեց "Ծօթն եղբոր արիւն" կամ "Աղբրանց արիւն" կոչւող ծաղկի հեքեաթը եւ լուռ ու յուզւած շարունակեց ծխել իր համենի ծխամորմը:

Լոռութիւնը տեւեց բաւական երկար:

Վերջապէս Յասմիկը սրբեց իր աչքերը, վեր կացաւ, մօտեցաւ կամոյին եւ տխուր ժպտալով ասաց.

— Թող, այս ծաղիկն ամրացնեմ կրծքիդ: Ինձ թւում է՝ դու էլ ասպետաբար կը պաշտպանէիր քրոջդ պատիւը, այնպէս չէ, — հարցրեց նա աչքերը չարամծիօրէն փայլեցնելով:

Կամօն գլուխը կախ գցեց.

— Ես բոյր չունեմ. բայց թէ քեզ նամարդ մարդ մօտենայ՝ կտոր կտոր կանեմ:

Ասաց ու կարմրելով ծիծաղեց:

— Հաւատում եմ, — ժպտալով պատասխանեց աղջիկը:

— Է՛հ, մարդ մի բոյր էլ չունի, որ նրա համար սպանելի, սիրտը հովանայ, — կատակեց Գրիգորը, թէեւ Միրուք Ասատուրի պատմութեան ազդեցութեան տակ նրա սիրտն էլ էր լցւել:

Գրիգորի կատակը ցրեց պատանիներին համակած տխրութիւնը: Նրանք վեր կացան եւ ծաղիկներ քաղելով, խնդալով ու թովոալով շարունակեցին իրենց մանապարհը դէպի ժանճաքար:

Ծեր որսորդը լսում էր նրանց զւարթ կատակները ու յիշում իր անցած, գնացած շահելութիւնը. — "Սրանք էլ են ծաղիկներ, էլի", — մտածում էր նա, հայեացքով զուրգուրելով լեռնալանջին թովոացող պատանիներին:

Բայց, աւելի միշդ, նրանք թիթեռների էին նման, որ ծաղկից ծաղիկ

էին թռչում, հմայած ու երջանիկ այն լիառատ գեղեցկութեամբ, որ Սեւանայ աշխարհի բնութիւնը շոայլօրէն սփռել էր նրանց համար:

եօթն եղբօր արիւնը, կամ		օխտն աղբօր արին (գաւառա-
աղբրանց արիւն - Հայաստանի յատուկ		կան) = եօթն եղբօր արիւն
մի ծաղիկ է (anaplanthus Tournefortii)		երեխէք - երեխաներ
ծիածան - ծիրանի գօտի	ջահել վախտս (օտ.) -	երիտասարդ
փուել - տարածել		ժամանակս
հմայել - դիւթել, հրապուրել / փէշքէշ (օտ.)		- պարգել
ծաղկանկար - ծաղիկներով նկարած / միտս չի		- մոռացել եմ
բնասէր - բնութեան քարեկամ	նրբերանգ	- նուրբ երանգ, գոյն
պսպղալ - փայլել	այտ	- թուշ
սնահաւատ - աւելորդապաշտ	իզիթ	- երիտասարդ մարդ
սարւոր - սար, լեռ գնացող, ապրող / ունք		- յօնք
խնոցի - կարագ շինելու անօթ	սիրտ անել	- համարձակել
նրբագեղ - նուրբ ու գեղեցիկ	հարեւան	- դրացի
կապտին տալ - կապոյտ գոյնի մօտենալ	թուր	- սուր
շոգ - տաքութիւն, տօթ	կեանք տեսած	- փորձառու
ծաղկոտ - ծաղիկներով լիքը	աղաթ (օտ.) - սովորութիւն	
միալար - միակերպ, միապաղաղ	քուրդ	- քրդական զլխարկ
ջերմանալ - տաքանալ	կիսատ	- կէս, անկատար
երազկոտ - երազող	մարմար	- ողորկ, փափուկ
անջրդի - չոր	յարկ	- տանիք, տուն
ողջ - ամբողջ, համակ	դուշ (օտ.) - թռչուն	
մի տեսէք - միանգամ նայէք	պատրոնտաշ (օտ.) - փամփշտակալ	
հոտ - բոյր, բուրմունք	հնամենի	- հին (ամ - տարի)
դըր (օտար) - անջրդի, անապատ	սփռել	- փռել
չիբան (օտ.) - ուռոյցք		
ջահելանալ - երիտասարդ դառնալ		
հզօր - զօրաւոր, ուժեղ		
լուսահոգի - հանգուցեալ, մեռած		

ԻՂԻԼԼԻՔ

Գրեց Ստեփան Զօրեան

Եփրեմ պապը շա՛տ ծեր էր:

Վաղուց նրա աչքերը չէին տեսնում, ականջները ծանր էին լսում, իսկ գլուխը շարունակ դողում էր հասած արեւածաղկի պէս: Դողում էին եւ նրա սառը, չոր ձեռները, այնպէս որ երբ նա թանով ասուր էր ուտում կամ շորվա, կերակուրը միշտ կաթում էր նրա սպիտակ, մի քիչ էլ կանաչած միրքի վրայ:

Բացի դրանից, Եփրեմ պապը չէր կարողանում երկար ման գալ, հետո տեղ չէր գնում եւ միայն արեւ օրերին, երբ սիրտն ուզում էր զքօսնել տան առաջի պարտիզում, կանչում էր թոռան-Աստղիկին եւ նրա առաջնորդութեամբ, ձեռնափայտը ձեռին, կամաց-կամաց ման էր գալիս ծառերի տակ: Յետոյ Եփրեմ պապի ատամներից շատերը թափւել էին, դրա համար էլ ոչ միս էր կարողանում ուտել, ոչ չոր հաց:

Շա՛տ ծեր էր Եփրեմ պապը: Տանը նրան այնքան էլ չէին սիրում եւ ամեն բան չէին տալիս ուտելու: Բայց նա սիրում էր ամենքին. եւ ամենից շատ փոքրիկ Աստղիկին. պատմում էր նրան հէքիաթներ, առակներ, պատմում էր ուրիշ տղաների, աղջիկների մասին եւ այն մասին, թէ ինչո՞ւ են ընկնում աստղերը երկնքից: Երբեմն՝ կոպէկներ էր բախշում նրան, որ կանֆետ առնի... Եւ դրա համար Աստղիկը պապին շատ էր սիրում. ամեն անգամ բռնում էր պապի ձեռից եւ առաջն ընկած ման ածում ծառերի արանքում ու բացատրում, թէ որ ծառը որքան է բոնել եւ թէ ինչպէս է ծաղկել մասրի թուփը... Բայց Աստղիկը շատ էր ափսոսում, որ պապը չի տեսնում այդ բոլորը, եւ որովհետեւ պապը չէր տեսնում, Աստղիկը խղճում էր նրան եւ աւելի սիրում:

Մի քան, սակայն, դուր չէր գալիս Աստղիկին, - որ պապը հիւանդանում էր շուտ-շուտ:

Այժմ էլ՝ երեք շաբաթ էր ահա պապը հիւանդ էր: Երբ նա հագում էր, Աստղիկին թւում էր, թէ չոր տերեւներ են խշխշում նրա կրծքի տակ, իսկ քնած տեղը այնպէս էր խոխոացնում, մէկը կարծես խեղդում էր նրան... Քանի օր էր պապն ուզում էր դուրս գալ արեւի տակ զքօսնելու, բայց տատը չէր թողնում. ասում էր՝ կը մրսի... Եւ Աստղիկը

զարմանում էր տատի վրայ, թէ ինչու է նա այդպէս անխիղճ մերժում պապին: Ինչ կայ որ, մտածում էր նա, թող պապը դուրս գայ, էլի տուն կը գայ... Բայց տատը եւ մայրիկը չէին թողնում: Եւ քանի նրանք չէին թողնում, պապն աւելի էր ցանկանում դուրս գալ...

Եւ ահա մի օր պապն անսպասելի վեր կացաւ անկողնից: Աստղիկն այդ օրը շատ լաւ է յիշում: - Կիրակի էր. տատն ու մայրիկը գնացել էին ժամ, իսկ հայրիկը քաղաքումն էր: Երբ ինքը՝ Աստղիկը փողոցից եկաւ տուն, տեսաւ պապը նստել է անկողնում եւ ձեռքերով բան է փրնտում կողքին:

- Ի՞նչ ես ուզում, պապի, - հարցրեց Աստղիկը:

- Եորերս, - ասաց պապը դողալով:

Աստղիկը տւեց նրան կապան, չուխան, ոտնամանները եւ զդակը: Պապը դողդողալով հագնեց եւ փայտը ձեռին դուրս եկաւ պատշգամ ու նստեց այնտեղ՝ տախտի վրայ, արեւի դիմաց:

Այդ օրը պապի դէմքը շատ տարօրինակ էր: Աստղիկը նայում էր նրան եւ զարմանում, թէ ինչու այդպէս մտամուռ է պապը եւ ինչի է ականջ դնում նա:

Պապն իսկապէս ինչ-որ բանի ականջ էր դնում. գլուխը բարձր բռնած, աչքերը խուփ, նա կարծես կամենում էր լսել, թէ ինչ է կատարւում գիւղում եւ գիւղից դուրս... Բանի ժամանակ էր դուրս շէր եկել տնից եւ դրա համար, խորը շունչ քաշելով, ուզում էր լսել կարծես դրսի կեանքը... Մի քանի տարւայ կուրուծիւնը սրել էր նրա լսողութիւնը, ուստի եւ նա պարզ լսում էր մեղունների երգը օդի մէջ, բարդիների տերեւների ուրախ ծրծրոցը եւ երեխանների գլարթ աղմուկը մի հեռաւոր տան բակից: Նրա ականջին էր հասնում եւ եկեղեցու տօնական զանգահարուծիւնը որը կարծես թրթռում, խաղում էր օդի մէջ եւ, շունչը կտրած, ընկնում գետնին:

Ջանգերի դօղանջը ճփրեմ պապի հոգում զարթեցնում էր անցած-մեռած յիշողութիւններ, եւ նա իրեն տեսնում էր երեխայ, որ Ջատկին հօր հետ դնում էր եկեղեցի, ու զանգերը դօղանջում էին այդպէս հանգիստ ու միալար... Յետոյ նա իրեն տեսնում էր ջահել ու առողջ, որ նոյնպէս ջահել մի աղջկայ հետ, Բել-Թելի տւած պսակի է գնում, ու զանգերն էլ դօղանջում էին այդպէս թրթռալով... Վերջապէս, նա տեսնում էր իրեն հասակն առած տղամարդ, որ գերանդին ձեռքին խոտ էր հնձում

դաշտի մէջ... Զնգում էր գերանդին, լորերը թռչում էին խոտի միջից, խոտը լաս-լաս դարսւում էր շարքով եւ այսօրւայ պէս դարձեալ դողանջում էին ժամի զանգերը...

Այս բոլորը յիշելով, Եփրեմ պապը յանկարծ զգաց հնձած խոտի բոյր եւ, բերանը բանալով, խորը շունչ քաշեց:

Աստղիկը, որ բոլոր ժամանակ նայում էր հիւանդ պապին, յանկարծ զարմացաւ տեսնելով պապի դէմքը պայծառացած:

Պապը նորից խորը, երկար շունչ քաշեց:

-Աստղիկ:

-Ի՞նչ է, պապի:

-Ինձ տար բաղը:

-Բա որ մրսես, պապի, - ասաց Աստղիկը, տարակուսանքով նայելով պապի կոյր աչքերին:

-Չեմ մրսի, աղջիկս, զնանք...

Եւ պապ ու թոռ ձեռք-ձեռքի տւած՝ մտան պարտէզ: Ծերունին ձեռք թոռանը տւած, չայլում էր նրա ետեւից եւ հարցնում, թէ ի՞նչպէս են ծառերը, բոլորն էլ ծաղկե՞լ են արդեօք. ծաղիկները թափե՞լ են, թէ ոչ:

-Թափել են, պապի, թափել են, - ասում է Աստղիկը:

-Պտուղներ երեւո՞ւմ են ծառերի վրայ:

-Այո, պապի, շա՞տ...

-Էդ լաւ է, - ասաց պապը, - էդ լաւ է:

Խօսելով հասան փոքրիկ պարտէզի ծայրը, որտեղից մի փոքրիկ դռնակ էր բացւում փողոցի վրայ: Պապն այդտեղ կանգ առաւ եւ նորից շունչ քաշեց:

-Գնանք տուն, պապի, - ասաց Աստղիկը, - կը մրսես, տատը կը բարկանայ...

-Չէ, բալիկս, չեմ մրսի, - հանգստացրեց պապը եւ շարունակեց շունչ քաշել:

Մի փոքր այդպէս կանգնելուց յետոյ պապը հարցրեց.

-Հանդն էստեղից մօտիկ է, չէ՞, Աստղիկ:

-Հա, պապի, իհարկէ, մօտիկ է:

-Դէ որ մօտիկ է, աղջիկս, - ասաց պապը, - ինձ տար հանդը, դու էլ բեզ համար ծաղիկ կը քաղես:

Աստղիկն ուրախացաւ:

-Հա, պապի. էնքա՞ն ծաղիկ կայ հանդում...

Մի քանի րոպէ անց արդէն՝ գիւղացիները զարմանքով տեսան իրանց բակերից, թէ ինչպէս հիւանդ Շփրեմ պապը թոռան ձեռից բռնած գնում էր դէպի դաշտը: Նրանք գնում էին դաշտ եւ մոռացել էին, որ տանը մարդ չկայ եւ դռները բաց են հաւերի ու մուրացկանների առջեւ:

Փոքր յետոյ նրանք դուրս եկան դաշտը եւ երկար ժամանակ գնում էին խոտերի միջով: Պապը քայլում էր կոացած եւ հեւում ամեն մի քայլ անելիս, քայց կարծես չէր յոգնում. իսկ Աստղիկը պապի շեռը բռնած առաջնորդում էր նրան եւ շարունակ խօսում. "պապի, դէսն արի", "պապի, առաջիդ քար կայ", "պապի, լոք տուր...": Եւ ծեր պապը, թոռան ձայնին հնազանդ, կատարում էր նրա բոլոր պահանջները. լոք էր տալիս ջրի վրայից, թեքում էր այն կողմը, ուր քաշում էր իրեն փոքրիկ աղջիկը:

Բաւական տեղ գնալով՝ պապը կանգնեց, շունչ քաշեց բերանով եւ հարցրեց Աստղիկին, թէ ի՞նչ տեղ են գտնւում իրենք:

-Լաւ տեղ ենք, պապի, - պատասխանեց Աստղիկը: - Էնքան ծաղիկ կա՞յ...

Պապը շունչ քաշեց դարձեալ եւ հարցրեց.

-Անտառը մօտիկ է, հա՞...

-Հա, պապի, հրէս մօտիկ: Դու տեսնո՞ւմ ես որ...

Պապն առանց պատասխանելու, կոյր աչքերը բարձրացրեց եւ ականջ դրեց: Այս անգամ նա ուզում էր լսել անտառի ձայնը: Եւ ահա պարզ նրա ականջին էր հասնում հինաւուրց անտառի խշշոցը, որ նմանում էր գետի շառաչիւնի: Անտառը խշշում էր այնպէս, կարծես բոլոր ծառերը միասին երգ էին ասում: Ի՞նչ լաւ է խշշում անտառը, մտածեց պապը: Այդ խշշոցը նոյնն էր, ինչ որ շատ-շատ տարիներ առաջ: Այդպէս էր խշշում նա, նրբ ինքը երիտասարդ էր. այդպէս էր խշշում մէրին, երբ նա հասակն առած տղամարդ էր... Այդ խշշոցը նոյնն է, առաջւանը, նոյնը կը լինի եւ միշտ...

Ու Շփրեմ պապը տխուր հառաչանքով նստեց կանաչների վրայ հանգրստանալու, իսկ Աստղիկն սկսեց ծաղիկներ քաղել եւ վազել թիթեռների ետեւից:

Նստած տեղը, բոլոր ժամանակ, Շփրեմ պապը շարունակում էր ականջ դնել:

Այժմ անտառի խշշոցի հետ նրա ականջին էր հասնում աուր բլբլո-

9ը... նա ծանաչում էր այդ առուն. Գնձի ժամանակ քանի՞անգամ էր հաց կերել նրա մօտ... Առևի քչքչոցի հետ Ծփրեմ պապի ականջին էին հասնում եւ թռչունների երգը-այդ արտոյտներն էին երգում, -եւ խոտերի շրշիւնը եւ հովից օրօրւող թփերի շշունջը, իսկ հեռւից գալիս էր դարձեալ եկեղեցու զանգերի ձայնը ու խառնւում անասորի խշշոցին:

Ի՞նչ լաւ է խշշում անտառը...

Այսպէս էր մտածում պապն իր սրտի խորքում, եւ նրա շրթունքները դողում էին յուզմունքից. ուզում էր աղօթել, բայց միտքն էլ ականջ դնելով այդ ծանօթ, հարազատ ձայներին, պապը յանկարծ կոացաւ եւ գլուխը խոնարհեց գետնին...

Երկար համբուրում էր նա կանաչով ծածկւած հողը եւ անզուսպ արցունքներն առատօրէն թափւում էին նրա աչքերից... Մի փոքր էլ, մի փոքր էլ, եւ նա ուժասպառ ընկաւ կանաչների վրայ...

Քիչ յետոյ, երբ Աստղիկը ծաղիկներ գրկած վերադարձաւ պապի մօտ, զարմացաւ, որ պապը պառկել է...

«Պապն ինչո՞ւ է քնել էսպէս», - մտածեց նա եւ ձայն տւեց:

Բայց պապը նրան չպատասխանեց:

Այդ ժամանակ Աստղիկն աւելի մօտեցաւ նրան եւ շարժեց ձեռը:

-Պապի, այ պապի, - կրկնում էր ձեռքը քսելով պապի երեսին, գըլ-խին: - վեր կաց, գնանք... Դէ, պապի, վեր կաց, տառը կը բարկանայ...

Պապը դարձեալ չէր զարթնում: Իսկ Աստղիկը շարունակում էր շարժել նրա ձեռը, գլուխը, աղերսում էր, որ զարթնի: Բայց պապը չէր շարժւում...

Այդ տեսնելով, վերջապէս, Աստղիկը որոշեց եւ վազեց տուն՝ յայտնելու, որ պապը քնել է դաշտում ու չի զարթնում...

Բայց պապը չէր քնել...

Գնացին տեսան պապը մեռել էր դաշտում:

Երբ Աստղիկն այդ իմացաւ, նա չէր կարողանում հաւատալ, որ պապը մեռած չի. նա չէր հաւատում եւ նրան, թէ պապին կը տանեն իրենց տնից եւ նա էլ ետ չի գայ...

«Չապա էլ ո՞վ կը պառկի նրա անկողնում, - մտածում էր նա, - ո՞վ կը հագնի նրա շուխան...»:

Եւ երբ միւս օրը տէրտէրները պապին տարան ժամ, Աստղիկն սպասում էր, թէ պապը կը վերադառնայ. բայց մութն էլ ընկաւ, նա չեկաւ... Իսկ երբ տան դռները փակեցին, որ քնեն, Աստղիկը սաստիկ տիրեց ու

լաց եղաւ վերմակի տակ:

Նա լաց էր լինում ու մտածում, թէ ինչո՞ւ տան դռները փակեցին, չէ՞ որ պապը կարող է գալ. գուցէ հենց հիմա էլ եկել ու կանգնել է դռան առաջ...

Լաց լինելով մտածում էր, թէ ով պէտք է այնտեղ ման ածի պապին, չէ՞ որ նա չի տեսնում, կարող է բարի դէմ առնել կամ ոտքը ջուրը բացել...

Ա՛խ, տեսնես կը լինի մէկը, - մտածում էր Ասողիկը, - մի բարի տղայ կամ մի բարի աղջիկ, որ խեղճ պապին ման ածի այնտեղ...

շարունակ	- անըդհատ, միօրինակ	բաղ (օտար)	- այգի
դողալ	- տատանւել, երեւալ, սարսուռալ	ի հարկէ	- անշուշտ, անտարակոյս
սառ	- ցուրտ	մէրի (գաւառական)	- մայրի ծառը
միրուք, (գրական) մօրուք		հինաւուրց	- հին, անցած օրերի
ման գալ	- պտտել, պտտել	արցունք թափել	- լալ
(ատամները) թափւել	- ընկել էին	աղերսել	- խնդրել, թախանծել
բախշել	- բաշխել, տալ	դէսը	- այս կողմ
առաջն ընկած	- առաջից գնալով, առաջնորդելով	դէնը	- այն կողմ
ծառը բռնել է	- տերեւ, ծաղիկ է հանել	լոք տալ	- ցատկել
ափսոսալ	- ցաւել	հրէս	- ահա
դուր գալ	- սիրել	լաս լաս	- շերտով
ցանկանալ	- բաղձալ, ուզել	թրթոալ	- դողալ
անսպասելի	- անակնկալ	կանֆէտ (օտար)	- անուշեղէն
ժամ	- եկեղեցի	ուժասպառ	- ուժը հատած
ոտնաման	- կօշիկ		
զղակ	- գլխարկ		
մտամոլոր	- մտքով մոլորած, մտածկոտ		
զանգահարութիւն	- զանգակների ծայն		
միալար	- միակերպ, միապաղաղ		
հասակ առած	- մեծացած, տարիք առած		
(խոտ) հնծել	- կտրել		
դէմքը պայծառացած	- փայլուն		

ԳՐԱՅԸ

Գրեց Հայաստան Գէորգեան

Մի օր, կիրակնամուտին, տառա խնդրեց մօրիցս որ զարդարւի եւ
 եկեղեց գնայ: Մայրս զարդ չէր սիրում, նոյն իսկ մատանի չէր դնում
 մատը եւ տատս շատ անգամ նեղանում էր նրա վերայ այդ պատճառով: "Օ-
 դուլ, ջահէլ ես, դեռ սիրուն ես, ինչո՞ւ չզարդարես, աշխարհի օ-
 րէնք է, կինը առանց զարդի նոյնն է ինչ հացը առանց աղի. տեսնողն
 էլ կը մտածի թէ պատի տակից ես դուրս եկել, կամ բոշայ ես: Ոսկի-
 ներդ կապիր, օղերը անցրու ականջներդ, մարգարիտները շարիր վիզդ,
 որ տեսնողը հմայւի, կանգնի սէյրան անի, ասի "Երանի քո տիրոջը":
 Մայրս որ ամէն բանում հնազանդւում էր տատիս, բացեց զարդերի
 արկղը եւ ստոած մնաց. արկղը դատարկ էր: " Լուսս քօռանայ, ասաց
 տատս, տեսա՞ր, էնքան ուշք չտարար որ գողացնել տւեցիր. դէ՞հ, հի-
 մայ գնա, գողին գտի": Եւ իրապէս հեշտ բան չէր գողին գտնելը. հօրս
 պատճառով չէինք կարող ոստիկանութեան դիմել, իսկ սրա նրա վրայ կար-
 ծիք տանելը չէր օգնում:

Կարծիքը ընկաւ մեր հօտաղ Դանէլի վերայ, որը Ռուբէնի հիւան-
 դութեան պատճառով մի բանի շարաթ մեզ մօտ էր եղել: Դանէլը ուրա-
 ցաւ եւ նրա հայրը նոյն իսկ երդւեց որդու համար: Տատիկս ուզեց զըր-
 բացի գնալ, ամէն օր համոզում էր մօրս որ նա քաղաք գնար, ուր մի նոր
 զրբաց էր եկել, որը "Սողոմոն" ունէր:

Պատմում էին նրա մասին, որ նա ամէն ինչ գիտէ եւ արդէն շա-
 տերին է օգնել: Մայրս, որպէս հօրս լաւ աշակերտուհին՝ մերժում
 էր, նա չէր հաւատում զրբացներին: Բայց վերջ ի վերջոյ տեղի տւեց
 տատիկիս թախանձանքներին եւ ինձ հետը վերցնելով քաղաք գնաց: Մեր
 կառքը կանգնեց մի ցածլիկ, պարզ տան առաջ: Երբ ներս մտանք, մի
 փոքրիկ սենեակ լիքն էր բազմութեամբ, մեծ մասամբ կանանցով: Սեն-
 եակի վերեւի մասում, թախտի վերայ բազմած էր մի ծերունի, լայն
 դէմքով, կնճոռոտ ծակատով եւ երկար, սպիտակ մօրուքով: Նրա մօտ նըս-
 տած էր մի տարիքաւոր կին, վշտոտ դէմքով, սեւ հագուստներով. նրա
 աչքերը կարմրել էին շատ լաց լինելուց եւ նա յուսահատ խփում էր
 ծնկներին եւ կոտրատում ձեռքերի մատները: Ծերունին իր մօտ կանչեց
 մի փոքրիկ տղայի եւ նրա աջ ձեռքի բթամատին թանաք քսելով, հրամա-
 յեց մէջը նայել: Երեխան կը լինէր մօտ տասը, տասնմէկ տարեկան:

” Ի՞նչ ես տեսնում եղունգիդ մէջ ” հարցրեց նրան ծերունին:

” Ոչինչ ”:

” Դու լուսին կամ մարդու գլուխ չես տեսնում. լաւ նայիր ”:

Երեխան անընդհատ նայում էր մատին եւ յանկարծ ծշաց.

” Հա, լուսինը եկաւ, հետն էլ մի կտրած գլուխ ”:

Գրքացը գոհ ժպտաց. ” լաւ, միշտ նայիր ” ու ինքը մի գիրք վերցրնելով սկսեց կարդալ, ժամանակ առ ժամանակ բացազանչելով՝ ” կարմիր միրուքաւոր արի, սեւ միրուքաւոր արի, ճերմակ միրուքաւոր արի ”:

” Ի՞նչ ես տեսնում ”, հարցրեց նա նորից տղային, որի աչքերը անընդհատ մի կէտի նայելուց արտասուում էին:

” Հիմայ եկան, ասեց տղան ցած ձայնով. մէկը կարմիր, միւսը սեւ, երրորդը սպիտակ միրուք ունի ”:

” Լաւ, ասա բարի են եկել, սուրճ հրամցրու, թող նստին խմեն ”:

Տղան կրկնեց գրքացի պահանջը, անթարթ եղունգին նայելով:

” Նստեցի՞ն ”:

” Այո, նստեցին, սուրճ են խմում ”:

” Հիմայ հարցրու նրանց, թէ էս խեղճ մօր տղէն, որ Անդրանիկի մօտ գինւոր էր, որտե՞ղ է այժմ ”:

Երեխան կրկնեց հարցը եւ յանկարծ մեռելի գոյն ստացած՝ լաց եղաւ:

” Ի՞նչ ես տեսնում ”:

” Չեմ ասի ”:

” Ես ես... տեսնում եմ Սանդրոյին. բայց նա չի ապրում, մեռած է. պառկած է մի բարձր սարի լանջին, Արագածի նման բարձր. Սանդրոյի մօտ աղբիւր է հոսում, ինքը արիւնլւայ է ”:

Սեւ հագուստներով կինը անձայն նւաղեց. երբ նրան ուշքի բերեցին, սիրտ կտրատող ձայնով կանչեց. ” Վա՛յ, ջէյրան ջան, հողը գլխիս բերեցիր. կարօտով մեռար, բալա ջան. էլ էս արեւը ի՞նչ եմ անում, օրս սեւացաւ, հոգի ջան ”, եւ նա խփում էր ձեռքերով իր երեսին եւ գլխին, փետտում մազերը: Բոլորս լաց էինք լինում նրա հետ:

” Լացը չի օգնի, բոյրիկ ջան, ասաց գրքացը, հիմայ գիտես տղիդ ուր լինելը, գնա տուն, սուզը աւելորդ է. գնացէք բոյրիկներ, գնացէք, հերթը ուրիշներինն է ”: Երկու կին անցան խեղճ մօր թեւերի տակ եւ լացով դուրս տարան նրան:

Մայրս առաջ անցաւ եւ պատմեց զըրբացին իր կորուստի մասին: Գրբացը բննեց բթամատս, հարցրեց թէ հինայ դրե՞լ եմ ձեռքիս. բացասական պատասխան ստանալով, քսեց թանաքը մատիս եւ նոյն ձեւով ինչպէս արել էր տղայի հետ՝ խօսեց ինձ հետ: Երբ որ նա սկսեց կարմիր եւ սեւ միրուքաւորներին կանչել, ես յանկարծ չկարողացայ զսպել ծիծաղս եւ մօրս նայելով փոթկացի: Նա էլ ծիծաղեց: Ես ինքս էլ չէի կարող բացատրել ծիծաղիս պատճառը, բայց ձերուներն բարկացած վեր կացաւ. "դուրս գնացէք. հոգիները վիրաւորւեցին ձեր վարմունքից, այլեւս ոչ մի պատասխան չեն տայ. ասեցի, որ ոչ ոք չպէտք է ծիծաղի, ով չի հաւատում թող չգայ": Մայրս շփոթւած էր: Ծիծաղը դէմքերիս դուրս եկանք: Մայրս հարցրեց ինձ իմ վարմունքի պատճառը. բայց ես ոչինչ չէի կարող պատասխանել: Մի ջղաձգական քրքիջ խեղդում էր ինձ: Դատարկ ձեռքերով վերադարձանք տուն: Տատս շատ վրդովեց. բայց ի՞նչ կարելի էր անել: Նոյն օրը մօրս մօտ եկաւ խեղանենց հօտաղը եւ պատմեց, որ գարնանը կովերը արածացնելիս նա Դանէլի մօտ մի ոսկի ժամացոյց է տեսել, երկար ոսկի շղթայով, թանկագին քարերով զարդարւած: Մայրս իսկոյն կանչել տւեց Դանէլին եւ իր հօրը. նորէն երկուսն էլ ուրացան: Բայց Սօսին, մի խելացի երիտասարդ, հօրս կողմնակիցներից, ասեց. "Քոյրիկ ջան, թոյլ տուր քո անունով գիւղի հօտաղներին կանչեմ Դանէլի հետ, ես գողը իսկոյն կը բռնեմ, ոչ զըրբացի պէտք ունենք, ոչ էլ սատանի": Մի ժամ յետոյ գիւղի հօտաղները հաւաքւեցին մեր տանը: Սօսին զրպանից դուրս հանեց մի քանի կլորւած թղթեր եւ ասեց. "այս թղթերը թլսում են եւ թոյն ունեն իրանց մէջ. թող ամէն մէկը մի հատ կուլ տայ սրանցից. ով որ արդար է՝ թլսումը նրան թոյնից կ'ազատի, իսկ գողը անմիջապէս կը մեռնի": Բոլոր տղաները վերցրին թղթերը եւ զւարճացած, կուլ տւեցին. միայն Դանէլը տատանւում էր: "Դանէլ, ինչո՞ւ չես վերցնում": Ամբողջ մարմնով դողալով նա կըմկմաց. "Ես... ես չեմ ուզում մեռնել, արէք ինչ ուզում էք, ես եմ գողացել... մեղաւոր եմ": "Տեսա՞ր, քոյրիկ ջան, գողը այդպէս կը բռնեն" ասեց Սօսին ծիծաղելով եւ մի ապտակ կպցրեց Դանէլին:

Դանէլը ամէն ինչ խոստովանւեց. բայց նրա հայրը ծախել էր իրերի կէս մասը: Նա պէտք է այդ պակասի համար դրամ վճարէր, բայց յուսահատ, նա ընկաւ մօրս ոտքերը աղաչեց, որ ների, աղքատութիւնն է նրան գող շինել, սատանէն է նրան փորձութեան մէջ զցել: Եւ որովհետեւ մայրս միշտ շարի էր, հրածարւեց դրամից եւ դատից:

- գրբաց - կախարդ, գուշակ
 օղուլ (օտար) - գաւակ, աղջիկ.
 խօսակցին կոչ
 պատի տակից դուրս ես եկել -
 մի անձանօթ տեղից --
 բոշայ - գնչու
 ոսկի - ոսկեդրամ
 սէյրան անել (օտ.) - դիտել, հիանալ
 արկղ - սնդուկ
 սառած մնաց - անշարժ մնաց
 լուսս (լոյսս) քոռանայ -
 աչքերս շտեսնէին
 ուշք տանել - ուշադիր լինել,
 հոգս տանել
 թախանձանք - խնդրանք, աղերսանք
 ցած լիկ - սովորականից ցած
 կնճոռտ - խորշոմած
 վշտոտ - ցաւով, տառապած
 կոտրատել (ձեռքի մատները) -
 գալարել
 հինայ - ներկ
 բացասական - ժխտական
 բրբիջ - ուժեղ ծիծաղ
 վրդովւել - խռովւել
 հաւաքւել - ժողովւել, խմբւել
 կմկմալ - մրմնջել
 մեղաւոր - յանցաւոր
 (ապտակ) կպցրեց - գառկեց

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ

1869 - 1923

Հանճարեղ բանաստեղծ Յովհաննէս Թումանեանը, իւրացնելով այն մեծ նւաճումները, որին հասել էր հայ դարաւոր պոեզիան, իր վիթխարի անհատականութեամբ մի նոր աստիճանի բարձրացրեց մեր բանաստեղծական խօսքը: Մինչեւ Թումանեանը մենք ունեցել ենք խոշոր տաղանդով օժտւած շատ բանաստեղծներ, բայց Թումանեանի ստեղծագործութեան նշանակութիւնն անհամեմատ բարձր է: Այստեղ կարելի է օգտագործել Բելինսկու նշանաւոր խօսքը, թէ բոլոր նախորդ բանաստեղծները այնպիսի յարաբերութեան մէջ են գտնուում Գուշկինի հետ, ինչպէս մեծ եւ փոքր գետերը ծովի հետ: Այդպէս էլ Թումանեանը: Իր նախորդներից նա աւելի լաւ է տեսել հայրենի ժողովրդի հոգեկան գանձերը եւ աւելի մեծ ուժով արտացոլել նրա հոգեբանութիւնը, բաղաբական ու սոցիալական կեանքը: Բանաստեղծի կոչման մասին Թումանեանը շատ խոր եւ իմաստալից մտքեր է յայտնել. " Բոլորը հաստատ միայն մի բան գիտեն, որ ունեն մի թշւառ հայրենիք, բայց թէ ի՞նչ բան է այդ հայրենիքը, ինչի՞ մէջն է նրա թշւառութիւնը, ինչպէ՞ս են ապրում, ինչպէ՞ս են խօսում, լալիս, ուրախանում եւ այլն, եւ այլն, նրա ժողովուրդը, ահա, այդ է հարկաւոր, այդ առաւելութիւնները, այդ յատկութիւնները միայն կարող են նրան ձեռնադրել հայոց բանաստեղծ...":

Թումանեանը եղաւ հայոց այդ բանաստեղծը, որը մեծ բովանդակութիւնն արտայայտեց բանաստեղծական կախարդիչ ձեւերով եւ արտակարգ վարպետութեամբ:

Թումանեանի հանճարի ձեւաւորմանը մեծապէս նպաստել են նաեւ ուսական եւ համաշխարհային առաջաւոր պոեզիան ու գրականութիւնը. նա գուզակցել է ազգային եւ համաշխարհային խոշորագոյն պոետների տրադիցիաները: Բանաստեղծական մի շարք ժանրերում ընդգրկման ուժով ու ձեւի կատարելութեամբ նա դուրս է եկել համաշխարհային գրականութեան ապարէզ, դարձել աշխարհի խոշորագոյն բանաստեղծներից մէկը: Թումանեանի ստեղծագործութիւնը հայ դասական գրականութեան, մասնաւորապէս հայ պոեզիայի բարձրագոյն էտապն է:

Յովհաննէս Թումանեանի մանկութիւնն անցել է աշխատաւոր գիւղացիութեան շրջանում: Նա ծնւել է 1869 թւականին Լոռու Դսեղ գիւղում, բահանայի ընտանիքում: Թումանեանն ապրել է գեղջուկ մանկան բոլոր հետաքրքրութիւններով: Անհոգ ու ուրախ խաղերը՝ ամռան օրերին, հովաւական

պարզ ու գեղեցիկ կենցաղը՝ հայրենի շքնաղ բնութեան մէջ եւ հէքիաթների կախարդիչ աշխարհը, - այս է նոյն գեղջուկ մանուկների առօրեան: Այդ օրերի յիշատակների մասին նա գեղեցիկ, գունագեղ պատկերներ է ստեղծել "Մարօ" պոեմում եւ "Իմ ընկեր նեսօն" պատմաճօրում:

Տկլոր, աշխոյժ խմբակով,
Աղաղակով, աղմուկով
Խաղում էինք, վազվզում
Գոյն-գոյն մանրիկ աւազում:
Կամ հետեւում հելիհել
Թիթեռնիկին ոսկեթել ...

Մանկական օրերի պայծառ, կենդանի պատկերն է գծւած "Իմ ընկեր նեսօն" պատմաճօրում. "Ոչ ուսումնարան կար, ոչ դաս, ոչ դաստիարակութիւն. ազատ էինք միանգամայն ու խաղում էինք. ինչքա՞ն էինք խաղում: Ու ո՞նց էինք իրար սիրում: Ո՞նց էինք իրար սովորել: Սոված ժամանակներս էլ վազում էինք հացի տաշտիցը մի կտոր հաց առնում, պանրի կարասիցը մի կտոր պանիր ու էլ ետ շտապում իրար մօտ: Իրիկուններն էլ հաւաքւում էինք, ծիծաղ բաներ ասում, կամ հէքիաթ պատմում":

Բայց շուտով անհոգ խաղերի, հէքիաթների աշխարհից արտակարգ ընդունակ եւ դիտող երեխայի հայեացքը կանգ է առնում կեանքի դառնութիւնների վրայ: Նա տեսնում է անհասկանալի տարբերութիւններ ու հակասութիւններ հենց մանուկների աշխարհում, լսում է մանուկ նեսոյի՝ աղքատ ընկերոջ մղկտոցը դպրոցի պատերի տակ, տեսնում Մարոյի գերեզմանաբարը: Նրա մանկական եւ պատանեկան տարիների կեանքը սերտօրէն միահիւսւում է հարազատ ժողովրդի ուրախութեան եւ տխրութեան հետ, նրա երգանքն ու երեւակայութիւնը խառնւում են իր տառապող ժողովրդի երգանքին ու երեւակայութեանը, ժողովուրդ, որը մխիթարութիւն էր զրտնում միայն իր պայծառ բանաւոր ստեղծագործութեան եւ շրջապատող բնութեան մէջ: Ժողովուրդն էլ դառնում է Թումանեանի առաջին, անփոխարինելի ուսուցիչը:

Հայրը՝ գիւղի քահանայ Տէր Թադէոսը, սիրում էր երգ ու երածրշտութիւն, ժողովրդական տխուր մեղեդիներ, հէքիաթներ, լեզենւներ ու առասպելներ. նրա ընտանեկան յարկը դառնում է աշուղների ու ասացողների հիւրընկալ վայր: Փոքրիկ Յովհաննէսը խոր եւ անջնջելի տպաւորութիւններ է ստանում ժողովրդական երգի ու խօսքի գանձերից, որոնք հետագայում մեծ չափով նպաստում են նրա շատ ու շատ լաւագոյն

երկերի ստեղծմանը: Գրել-կարդալ սովորում է հօր, ապա հօրեղբօր մօտ, յետոյ տեղափոխւում է Սահակ վարժապետի դպրոցը, որտեղ վարժապետի երկաթէ զաւազանի սարսափի տակ ցրտահար ծտերի նման դողում էին գիւղի կիսամերկ երեխաները: Հայրը որդուն ցանկանում է տեղափոխել Գէորգեան մեմարան, բայց տեսնելով սաների գունատ ու մեռելատիպ դէմքերը, երեխային բերում է Զաւալօղլի Ստեփանաւան: 1879 թւականի աշնանը Թումանեանն ընդունւում է Տիգրան Տէր Դաւթեանի երկսեռ չորսդասեւու դըպրոցը:

Զաւալօղլու երկսեռ դպրոցը մեծ նշանակութիւն ունեցաւ Թումանեանի կեանքում: Այնտեղ նա սովորում է պատմութիւն, գրականութիւն, հայոց եւ ռուսաց լեզուներ, ֆիզիկա, ընդհանուր պատմութիւն, ֆրանսերէն, երգեցողութիւն: Ուսուցչի օգնութեամբ նա սկսում է ծանօթանալ գեղարւեստական գրականութեանը, ընթերցում եւրոպական, ռուս եւ հայ գրողների մի շարք երկեր: Տեսչի տանը մի քանի առաջադէմ աշակերտներ կոլեկտիւ ընթերցանութեամբ ծանօթանում են «Հիւսիսափայլ», «Կողունկ», «Փորձ» ամսագրերին, հայ պոեզիային: Դպրոցում Թումանեանը սկսում է իր գրական փորձերը, գրում է երգիծական, հայրենասիրական ու սիրային ոտանաւորները:

1883 թւականին ցարական կառավարութեան հրամանով փակւում են հայկական դպրոցները: Նոյն թւականի աշնանը Թումանեանը տեղափոխւում է Թիֆլիս:

1883 թւականի աշնանը Թումանեանը ընդունւում է ներսիսեան դըպրոցը: Երեք տարի սովորելուց յետոյ, հնարաւորութիւն չունենալով կրթութիւնը շարունակել, նա ծառայութեան է մտնում Թիֆլիսի հայկական կոնսիստորիայում: Գրագրի տիւրը, ծանձրալի եւ հոգեմաշ պաշտօնը ծանր ազդեցութիւն է թողնում պատանու վրայ: Հինգ տարւայ դժոխային աշխատանքի շրջանում նա միխթարութիւն է գտնում միայն գրքերի աշխարհում. գիւղական պատանին անյազ ծարաւով սկսում է կարդալ ռուս, եւրոպական եւ հայ կլասիկներին: Նրա մտաւոր զարգացման վրայ անջնջելի հետք են թողնում հայ առաջաւոր մամուլը, հրապարակախօսներն ու գրողները՝ Խաչատուր Աբովեանը, Ղազարոս Աղայեանը, Միքայէլ Նալբանդեանը, Պերճ Պոօշեանը, Գաբրիէլ Սունդուկեանը եւ միւսները: Այդ տարիների մասին այսպէս է գրում Յովհաննէս Թումանեանը:

«...էսպէս էլ իմ կարդացած ու սիրած գրքերից մէկը եղաւ «Հիւ-

սիսափայլը": Սրանով պէտք է բացատրել էն երեւոյթը, որ իմ էն ժամանակներում գրած ու 1890-1892 թւականներին Մոսկւայում տպւած ոտանաւորների մէջ պատահում են "Հիւսիսափայլի" ոչ միայն ոճերն ու դարձւածքները, այլ մինչեւ անգամ բառերն ու բառերի ձեւերը...":

Այս ազդեցութիւնը եղաւ այն արահետը, որ հետագայում լայնացաւ, մեծացաւ եւ թումանեանին դուրս բերեց համաշխարհային գրականութեան ու կուլտուրայի ուսումնասիրութեան մեծ մանապարհը: Նա ուսումնասիրում է Գուշկինին, Լերմոնտովին, Նեկրասովին, հոգեկան հարազատութեամբ կապւում նրանց հետ, ընթերցում եւ խորապէս սիրում համաշխարհային գրականութեան "երկու հսկայական արեգակներին"՝ Շեքսպիրին ու Սերվանտէսին, ինչպէս նաեւ Գէօթէին, Հայնէին, Բերանժէին:

1886 թւականին լոյս են տեսնում նրա երկու նշանաւոր լեզենդները՝ "Շունն ու կատուն" եւ "Անբախտ վաճառականները", 1887 թւականին՝ "Գութանի երգը", "Հին օրհնութիւն" բանաստեղծութիւնները եւ "Մարօ" պոեմը: Այս գործերում արդէն ընդգծւում է բանաստեղծի խոշոր անհատականութիւնը: 1890 թւականին Մոսկւայում տպագրւում է նրա բանաստեղծութիւնների առաջին զիրքը, 1892 թւականին՝ երկրորդ զիրքը: Այնուհետեւ մի շարք ժանրերով լայնօրէն զարգանում է թումանեանի ստեղծագործութիւնը: Շուտով նա դառնում է հայ գրական աշխարհի կենտրոնական դէմքերից մէկը, որը վիթխարի ազդեցութիւն է թողնում գրական-հասարակական կեանքի վրայ:

1892 թւականից մինչեւ 1902-1903 թւականները թումանեանն ապրեց ստեղծագործական վերելքի բուռն շրջան, ստեղծելով իր ամառ պոեմները, բալլադներն ու բանաստեղծութիւնները, ինչպէս եւ արձակի լաւագոյն մասը: Նա գրում է "Լոռեցի Սաբօն" 1889 թ., "Հառաչանք" 1890 թ., "Դէպի անհունը" 1894 թ., "Սասունցի Դաւիթը" 1902 թ., "Թմկաբերդի առումը" 1902 թ., 1901-1902 թւականներին թումանեանը մշակեց, կատարելութեան հասցրեց հոչակաւոր "Անուշ" պոեմը: Ուշագրաւ երեւոյթ են նրա փիլիսոփայական քառեակները, որոնք գերազանցապէս ստեղծւել են առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին: 1917 թւականին թումանեանը գրում է "Թագաւորն ու շարչին" նշանաւոր լեզենդը, այնուհետեւ ծրագրում է իր երկու մեծ երկերը՝ "Հագարան բլբուլը" եւ "Սասունցի Դաւիթ" էպոսի մշակումը ամբողջութեամբ, բայց, դժբախտաբար, չի կարողանում աւարտել:

Յովհաննէս Թումանեանը իր ստեղծագործութիւններով նպաստեց հայ կուլտուրայի զարգացմանը, գրականութեան ժողովրդայնութեանն ու դեմոկրատացմանը: Անմրցելի հանճարով նա կարողացաւ արտացոլել հայ ժողովրդի կեանքն ու հոգեբանութիւնը՝ հսկայաքայլ առաջ մղելով հայրենական գրականութիւնը: Նա պոեզիայի մէջ հասաւ անհասանելի բարձրութեան, ստեղծելով երկեր, որոնք իր իսկ բնորոշմամբ աչքի պէս պարզ են եւ աչքի պէս բարդ: Նրա ստեղծագործութիւնը նպաստեց նաեւ միւս արւեստների զարգացմանը, նրա պոեմները երաժշտական հիանալի երկերի նիւթ եղան: Թումանեանի արւեստը ստեղծեց մեծ դպրոց, որի ներկայացուցիչները դարձան հայ նորագոյն գրականութեան խոշոր դէմքերը:

Օգտագործել	-	օգտակար կերպով գործ ածել:
Զուգակցել	-	միացնել:
Ժանր	-	տեսակ:
Տկլոր	-	մերկ:
Կարաս	-	կաւէ աման:
Սերտօրէն	-	մօտիկ, սեղմ:
Ընփոխարինելի	-	միակ, հատը շունեցող:
Ցրտահար	-	ցուրտը տարած:
Գունատ	-	տժգոյն, գոյնը նետած:
Մեռելատիպ	-	մեռելի տեսք:
Կոլեկտիւ	-	հաւաքական:
Չանձրալի	-	տխուր:
Հոգեմաշ	-	հոգին մաշող:
Անջնջելի	-	չջնջւող:
Անհուն	-	անսահման:
Ուշագրաւ	-	ուշքը գրաւող:
Գերազանցապէս	-	մեծապէս:
Կուլտուրա	-	մշակոյթ:
Արտացոլել	-	դուրս ցոլացնել, դրսեւորել:

ՊԱՊՍ

գրեց Հայաստան Գեորգեան

Էն օրերին մեր միակ միջնարուծիւնը Սարիքեկ պապս էր: Նա մօրս շատ նման էր. բարձրահասակ, բարակ, խորը կապոյտ աչքերով եւ խարտեաշ մազերով: Նա միշտ հայկական տարազով էր-սեւ արխալուղ, լայն շալ-լար, վրայից սեւ մահուղ շուխայ, մէջքին ոսկէ գօտի, գլխին աստրախանի գտակ: Դեռ հեռուից տեսնում էինք նրան եւ ուրախացած բոլորս միասին ընդառաջ վազում: Մեզ նկատելիս, նա իսկոյն ձիուց ցած էր իջնում, փաթաթւում, համբուրում մեզ եւ հերթով իր հրաշալի կարմիր ձիուն-Ջոհրաբին նստեցնելով, բաշում էր նրան իր յետեւից եւ աշխոյժ հարց ու փորձով տուն էինք գալիս: Նրա գոյնզգոյն խուրձի-նի մէջ ինչե՞ր ասես չկային մեզ համար. գաթայ, հալլայ, տեսակ-տեսակ անուշեղէններ, պատրաստած մեծ մօրս-Արփի յաթունի ձեռքե-րով: Բայց իմ ամբողջ ուշադրութիւնը գրաւում էր պապիս ձին: Այդ ձին դեռ այսօր յիշողութեանս մէջ անբաժան է իմ պապից: Մարդը եւ կենդանին այնպէս էին ներդաշնակում միմեանց որ ես մէկին առանց միւսին չեմ կարող երեւակայել: Ջոհրաբը մի հպարտ կենդանի, աշ-խետ, բարձր վզով եւ մեծ, խելացի աչքերով: Այդ աչքերը այնքա՞ն հասկացող էին: Ջոհրաբը շատ էր կապւած պապիս եւ բացի նրանից ոչ ոքի չէր հնազանդւում: Երբ պապս բարակ եւ ուղիղ նրա վրայ նըս-տած անցնում էր գիւղի միջով, բոլորի աչքերը հետեւում էին նը-րանց հիացմունքով եւ զարմանքով: Հպարտ Ջոհրաբը անհամբեր օ-տարների հանդէպ, թոյլ էր տալիս մեզ ժամերով խաղալ իրա հետ: Ես բարձրանում էի նրա մտուրը, ցած բաշում կենդանու հպարտ գլ-լուխը եւ փորձում պարանոցի վրայով նրա մէջքին նստել: Մեծ պա-պըս շատ անգամ զարմանում էր, որ Ջոհրաբը երբեք չէր փորձում ազատելու. բայց խելացի կենդանին կարծես հասկանում էր որ երեխաների հետ գործ ունի: Եւ երբ պապս մեզ նրա մէջքին էր նստեցնում, ձին դանդաղ եւ զգոյշ բայլերով էր շարժւում, կար-ծես վախենում էր մեզ ցած գցել:

Ամենամեծ երջանկութիւնը ինձ համար նրան ջրելու տանելն էր: Սանձից ամուր բռնած, ես բաշում էի կենդանուն իմ յետեւից, իջնում բլուրից ներքեւ, հասնում ջրաղացի առուն: Ես աշխատում էի պապիս նման շւացնել եւ զւարճացած նայում էի, թէ որպիսի՞ ազահութեամբ Ջոհրաբը ջուր էր խմում: Բայց մի օր նա գլխիս մի խաղ խաղաց: Երբ հպարտ հպարտ մեր տան դարն էի բարձրանում, յան-կարծ նա պոկւեց ինձանից եւ թռչկոտելով ու ուրախ ուրախ խրխըն-ջալով վազեց դէպի դաշտերը: Սարսափած, իսկոյն հարայ հրոց զը-

ցեցի, մարդիկ օգնութեան վագեցին, ընկան նրա յետեւից, բայց Ջոհրա-
բը սլանում էր քամու նման եւ շուտով անհետացաւ բլուրի յետեւը:
Ենչասպառ վագեցի պապիս մօտ, բայց նա միայն ծիծաղեց: "Մի վախենա,
բէֆ է անում, յետ կը գայ" ասեց նա: "Սարօ ջան, ձին քամի է առել
պնչները, կը գնայ, կը կորչի, էլ նրան որտեղի՞ց ես գտնելու", մի-
ջամտեց տատս: Պապս դուրս եկաւ մեզ հետ, չորս կողմը նայեց: Ջոհ-
րաբը չկար: Պապս շարունակեց գնալ, մի քանի ըրպէից յետոյ սկսեց
բարձր շլացնել: Ջոհրաբը չերեւաց: Պապս սկսեց վագել. մի արտաչափ
անցնելուց յետոյ կանգնեց եւ երգեց հնչուն ու սրտանց: Հետեւից լըս-
ւեց ուրախ խրինջոց եւ մի վայրկեանում Ջոհրապը կանգնեց նրա առաջ,
բրտնած, կրակոտ աչքերով: Գլուխը դէպի պապս թեքեց, սպասեց: "Խե-
լառ ձիս, էդ ի՞նչ խաղեր ես անում", ասեց պապս, փաղաքշելով կեն-
դանու վիզը եւ աչքերը: "Իր մօր տիպարն է, իր մայրն էլ խենթ էր,
բայց մի օր նրա խենթութիւնը փրկեց կեանքիս երջանկութիւնը, իմ ա-
մենաթանկագին գանձը", ասեց պապս մեղմօրէն: Ես ականջներս սրեցի.
"Ե՞րբ պապի ջան". "Ախ, սրանից շատ տարիներ առաջ, երբ մեծանաս, քեզ
ամբողջը կը պատմեմ, հիմա չես հասկանայ": "Պապիկ, հիմա պատմիր",
պահանջեցի ես. այնքան առում էի մեծերից յաճախ կրկնւած նախադասու-
թիւնը. "երբ մեծանաս": "Ոչ սիրելի", ասեց պապս վճռական եւ տուն
գնաց: Տատիկս էր, որ մի լուսնեակ երեկոյ, մեր պարտէզում, մեզ հետ
բարի վրայ նստած, պատմեց մեզ պապիս եւ Ջոհրաբի մօր մասին: Եւ նը-
րա պատմածը հէքիաթի նման էր:

"Հարուստ էր պապիդ ընտանիքը, սկսեց տատս, բայց Չարփաստ ներ-
սէսը իր սիրուն բրոջը Արփին, որի վրայ պապդ աչք ունէր, չէր ու-
զում նրան կնութեան տալ: Ոչ մի լուրջ պատճառ չունէր մերժելու, ին-
քը աղքատ էր եւ դրա համար էլ մեծ պատիւ էր, որ Սարիբեկը ուզում
էր իր բրոջը. բայց հակառակում էր, պարզապէս կամակորութիւնից: Որ-
պէս զի բոյրը ծածուկ յարաբերութիւն չանի պապիդ հետ, օրերով փա-
կում էր նրան տանը եւ նոյն իսկ չէր թողնում որ աղբիւրից ջուր բե-
րէ: Իսկ պապդ հալւում, մաշւում էր սիրուց: Մի օր էլ, ամօթը մի տեղ
նետած, գալիս կանգնում է իր մօր առաջ եւ ասում. "Մէրիկ ջան, ծար
արա, վառայ, անցայ ներսի կրակից. կամ Արփին իմ կինն է լինելու, կամ
գլուխս կ'առնեմ, կը կորչեմ, կը գնամ սար ու ձոր, չոլ ու դուրան, էլ
ինձ չես տեսնի": Մայրը շատ էր սիրում պապիդ, է՞հ, ո՞ր մայրը չէ սի-
րում իր որդուն. տղի խօսքերը վրդովեցնում են նրան, մի պահ միտք է
անում ու կանչում. "Բաւամ, կորչելու ի՞նչ կարիք կայ, քեզ նման
ջիւանը ուրիշ ծամբայ չունի". աղջիկը կամքով քեզ չեն տալիս, վեր-
ցրող զօռով, կարօտդ առ. ես քեզ կ'օգնեմ ինչով որ կարող եմ, իմ

էլ «չքս կպել է աղջկան»: Խորհուրդ են անում մայր եւ որդի, պայ-
մանաւորւում: Ու մի օր, արեւամուտին, Սարիքեկ պապիդ մայրը գը-
նում է Չարփաստ ներսէսի տան մօտերը, որը գերեզմանոցին կից էր
գտնւում եւ սկսում է քարձր խօսել. «Ամա՛ն, հորթերս չկան. մէկն
էլ չի երեւում որ ինձ օգնի, աչքերս լաւ չեն տեսնում»: Արփին լը-
սում է այդ խօսքերը, գլուխը դռնից դուրս է հանում. «Ի՛նչ կայ,
նանի ջան, ի՛նչ ես փնտռում»: «Ա՛խ, արեւիդ մեռնեմ, հորթելս փախել
են, ասեցին էս կողմերն են եկել, վախենամ էս ձորն են ընկել, ու
մէկը չկայ որ ինձ հետ փնտռի, գտնեմ»: Հայ աղջիկը կարո՞ղ է մի
ծեր կնոջ չօգնել: Արփին իսկոյն դուրս է գալիս տանից եւ սկսում
է գերեզմանոցում հորթերը փնտռել. երբ մօտենում են Արփաչայի ձո-
րին, պապդ որ կազմ ու պատրաստ քարափի յետելը սպասում էր, իս-
կոյն վրայ է սլոծնում, գրկում ապշած աղջկան, գցում ձիու վերայ եւ
ինքն էլ թռչում թամբին, Արփիի երկար շէկ հիւսերը ձեռքին է փա-
թաթում եւ սաստում՝ «որ ծպտուն հանես, ծամերդ կը պոկեմ». եւ դառ-
նալով մօրը՝ «մնաս քարով, նանի ջան» ասում եւ մտրակում է ձին, էն
է որ տեսար: Իսկ մայրը յետեւից խաչ է հանում, օրհնում է նրանց ծա-
նապարհը: Այն ժամանակ Ռուսները կռիւ մէջ էին թուրքերի հետ եւ Ղօ-
շաւանքը դեռ թուրքերի երկիր էր: Հազիւ էր մի քանի բոպէ անցել, երբ
Չարփաստ ներսէսը գլխի է ընկում, գիւղը իրար է անցնում եւ մի քա-
նի մարդկանց հետը վերցնելով, հարայ հրոցով, գէնք ու զրահով ըն-
կրնում է փախստականների յետեւից: Բայց Ջոհրաքի մայրը, արագավազ
եւ հաւատարիմ, զնդակների տարափի տակ-ներսօն վճռել էր սպանել պա-
պիդ- լողալով ծեղրում է Արփաչայը անանցանելի եւ ամենավտանգաւոր
տեղից, եւ դուրս է հանում ձիաւորին իր թանկագին որսի հետ գետի
միւս ափը: Այն ժամանակ Արփաչայը սահմանն էր: Հիմայ պապդ ոսի
հողի վերայ էր: Այնտեղ մի գիւղում պապդ պսակեց Արփիի հետ. եւ
երբ մի տարուց յետոյ մայրդ ծնեց, նա վերադարձաւ հայրենի տունը:
Ներսէսը էլ ոչինչ չէր կարող անել նրան: Երեխան հաշտեցրեց թըշ-
նամիներին: Բայց Չարփաստ ներսօն ներքուստ երբէք չհաշտեց պա-
պիդ հետ. քանդեց իր տունը, որպէս զի նրա հետ քարեկամութիւն եւ
հարեւանութիւն չանի եւ զնաց հաստատեց գիւղից դուրս, դաշտերի
մէջ: Այնտեղ էլ ապրում է մենակ եւ բոլորից հեռու: Բնաւորու -
թիւնը այդպէս է՝:

Իմ առաջ պատկերանում է Արփի մամիս անոյշ դէմքը: Ես էլ կը
փախցնէի նրան: Եւ պապս ու մամս աւելի փարելի, աւելի սիրելի են

դառնում ինձ:

Շալար - տարատ

Չուխայ - վերնագգեստ

Աստրախանի գդակ-մորթե գլխարկ

Մսուր - խոտի օթեակ

Դար - բարձունք

Խրիինջ - ձիու ձայն

Պսչները, պինչ - քիթ, ոունգ

Չու ու դուրան-անապատ

Ջօռ-ոյժ

Շէկ-կարմրադեղին

ՆԱԽԱՍԱՐԴԵԱՆ ՏՕՆԵՐԸ ՀԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Հատւած

Գրեց Բաֆֆի

Տարօ՞ն, բնագաւառ Հայոց աստուածների եւ աստուածուհիների: Ահա կրկին երեւաց վեհափառ Արածանին, Հայոց սրբազան Գանգէսը: Եօթանասուն տարի առաջ՝ այդ գետի ափերի մօտ դեռ ազատ ու համարձակ արածում էին սպիտակ արջառները, որ նւիրւած էին Անահտայ տաճարին: Եօթանասուն տարի առաջ՝ այդ գետի ափերի մօտ դեռ վազվզում էին Հայոց դիցուհու եղջերուները, որոնց պարանոցները զարդարւած էին ոսկեայ օղամանեակներով: Այդ գետի ափերի մօտ մի ժամանակ տեսաւ նրանց Լուկուլլոս Գոմէացին եւ սքանչացաւ:

Սամուէլի աչքի առջեւն էր այդ գետը: Սամուէլն անցնում էր Բարքէ լեռան վրայով: Դեռ վաղեմի դիցանէր անտառները հովանաւորում էին այդ լեռան գեղեցիկ բարձրաւանդակները: Եւ Սամուէլի տխուր յիշողութիւնները թռչում էին դէպի անցեալը, դէպի ոչ այնքան հեռաւոր անցեալը: Այդ անտառների մթութեան մէջ, այդ սքանչելի բարձրաւանդակների վրայ կանգնած էին Հայոց յաշտից տաճարները: Այնտեղ Հայաստանը հատուկեան զոհեր էր մատուցանում իր աստուածներին: Կարծես Սամուէլը հէնց այդ ըոպէին տեսնում էր "Վիշապաքաղ" վահագնի տաճարը-քաջութեան աստուծոյ տաճարը, որ լցւած էր Հայոց թագաւորների զանձերով: Նրա մօտ բարձրանում էր "Վահագնի սենեակը", որի մէջ կանգնած էր Հայոց անպարտելի դիւցազնի գեղեցկուհին՝ "Ոսկեծոյլ" Աստղիկը: Տեսնում էր եւ "Ոսկեմայր", "Ոսկեծին" Անահտի տաճարը, որի մայրական խնամակալութեան ներքոյ Հայաստանը մի ժամանակ վայելում էր փառք եւ կենդանութիւն: Այդ երեք մեծազանձ տաճարների խումբը ներկայացնում էր Հայոց "յաշտից տեղերը":

Այդտեղ Հայոց տարեմուտին, նաւասարդ ամսի սկզբում, կատարւում էր ընդհանրական աշխարհախումբ տօնախմբութիւնը: Յայտնւում էր Հայոց արքան, յայտնւում էր Հայոց մեծ քրմապետը, յայտնւում էին եւ Հայոց նախարարները: Արքան իր ձեռքով բաց էր անում զոհաբերութեան մեծ հանդէսը, հարիւր սպիտակ ցուլ՝ ոսկեզօծ եղջիւրներով՝ զոհ մատուցանելով իր աստուածներին: Նրա օրինակին հետեւում էին բոլոր մեծամեծները: Նոր տարին բերում էր իր հետ եւ նոր կեանք: Հայաստանն այդ տօնախմբութեան ժամանակ պէտք է ցոյց տար իր աստուածներին իր անցեալ տարւայ յառաջադիմութեան պտուղները: Վահագնը քաջութիւն

էր պահանջում, Անահիտը՝ արհեստ, իսկ Աստղիկը՝ սէր եւ բանաստեղծութիւն:

Կատարւում էին հանձարի եւ քաջութեան մրցութիւններ: Բանաստեղծն իր յօրինած երգն էր երգում, երաժիշտն ածում էր բամբիտը, ըմբիշը իր բազուկների ոյժն էր ցոյց տալիս, իսկ վարպետը՝ իր արւեստի արդիւնքը: Լինում էին զինախաղեր, լինում էին մենամարտութիւններ, քաջը քաջի հետ եւ մարդը՝ կատաղի ցուլի կամ զազանի հետ: Լինում էին արշաւներ՝ ձիերով, կառքերով կամ ոտով, արագավազ եղջերուների հետ: Յաղթողը ստանում էր այն վարդեայ պսակներից մէկը, որոնցով զարդարւած էր լինում Աստղիկն՝ վարդերով վառւած տաճարը: Այդ պատճառով այդ տօնախմբութիւնը կոչւում էր վարդավառի տօնախմբութիւն:

Նոր տարին բերում էր իր հետ եւ նոր կեանք: Հին տարին անցնում էր: Պէտք էր քաւել հին մեղքերը եւ նորոգւած մաքրութեամբ մտնել նոր կեանքի մէջ: Կատարւում էր ընդհանրական մկրտութիւնը: Մեծ քրմապետն առնում էր Արածանի ալիքներից սուրբ ջուրը եւ լուսկեայ ցընցուղով արծակում էր բազմութեան վրայ: Նրա օրինակին հետեւում էին բոլոր ուխտաւորները, ամենքը միմեանց վրայ ջուր էին սրսկում: Այդ միջոցին օդը լցւում էր սպիտակ աղաւնիների բազմութեամբ: Իւրաքանչիւր ուխտաւոր մի աղաւնի էր թոցնում: Եւ սիրոյ աստուածուհու՝ Աստղիկան նուիրական թոչունները, մաքուր ու ամբիժ որպէս անարատ ոգիներ, սաւառնում էին, սլանում էին ու ծախր առնում նրա սպիտակ, մարմարեայ տաճարի շուրջը:

Ջո՞հ, ջո՞ւր եւ աղաւնի՞, որքան մեծ խորհուրդ կայ ձեր մէջ՝ հաշտութեան, քաւութեան եւ սիրոյ սուրբ խորհուրդը: Ամեն տարեմուտի սկզբում, նաւասարդ ամսին, Հայաստանը այդ հաշտութիւնը կընքում էր իր աշխարհախումբ զոհաբերութեան արիւնով՝ "յաշտից" տեղերում, քարքէ լեռան քարձրութիւնների վրայ: Բայց այդ աւանդութիւնը շատ հին էր, աւելի հին՝ քան ժամանակների սկիզբը, քան ջրհեղեղը: Այդ համաշխարհային մկրտութիւնից յետոյ՝ նոյ նահապետն առաջինն եղաւ, որ նաւասարդի սկզբին Արարատ լեռան զազաթից թոցրեց աստուծային սիրոյ աւետաբեր աղաւնին: Յետոյ դուրս գալով տապանից՝ նա նոյն լեռան ստորոտում մատոյց հաշտութեան առաջին զոհը:

Անցան դարեր, երկա՞ր դարեր: Եւ այդ աւանդութիւնը դարձեալ կատարւում էր Հայոց աշխարհում, մինչեւ նոյն աղաւնին յայտնւեցաւ

Յորդանանի ջրերի վրայ: Նոյն այդ ականդութիւնը սրբագործեց եւ քրիստոնեայ Հայաստանը, դարձեալ Վարդավառի տօնախմբութեամբ: Հեթանոսական տաճարների տեղում՝ Լուսաւորիչ հիմնեց Հայաստանի անաջին Մայր Եկեղեցին, որ պահպանելով իր հին անունը՝ կոչւում էր Աշտիշատի վանք: Վարդավառի նախնական սովորութիւնները մնացին: Ոսկին, արծաթը, մարմարիոնը հեշտ էր կործանել, բայց այն զգացմունքը, որ միացած էր ժողովուրդի սրտի եւ հոգու հետ, այն հաւատը, որ նա ունէր դէպի իր հայրենական աստուածները-դրանք դեռ մնում էին եւ մնացին շատ դարեր, այդ կործանումից յետոյ: Սուրը եւ հուրը չկարողացան ոչնչացնել նրանց: Կրօնը փոխւեցաւ, բայց ժողովրդի վաղեմի սովորութիւնները մնացին:

Դարձեալ տարին եօթն անգամ յայտնւում էր այնտեղ Հայոց քրիստոնեայ թագաւորն իր նախարարների եւ Հայոց մեծ քահանայապետի հետ եւ բաց անում Աշտիշատի վանքի աշխարհախումբ տօնախմբութեան հանդէսը: Դարձեալ զոհեր էին մատուցանում, աղանիներ էին թոցնում եւ ջուր սրսկում միմեանց վրայ: Դարձեալ կատարւում էին նոյն խաղերը, նոյն մրցութիւնները եւ նոյն պարզեւաքաշիութիւնները, որ լինում էին հեթանոսական դարերում: Նոյն վարդերը, որ մի ժամանակ զարդարում էին Աստղկան տաճարը, յետոյ զարդարում էին Աշտիշատի վանքի տուրք սեղանը: Եւ այդ տօնը դարձեալ կատարւում էր նաւասարդ ամսի սկզբում ու կոչւում էր Վարդավառի տօնախմբութիւն:

"ՆԱ ԻՄ ՈՐԴԻՆ Է"

զրեց Շիրվանզադէ

Հալածանքների ծանր օրեր էին:

Կովկասը հեծեծում էր Պետերբուրգից եկող հրահանգների ներքոյ: Տեղական իշխանութիւնները այդ հրահանգները գործադրում էին ստրկական դաժանութեամբ, առանձնապէս հայերի վերաբերմամբ:

Ճիշտ այդ օրերին մի խումբ տաքարիւն երիտասարդներ աշխատում էին կազմել մի խոշոր յեղափոխական կուսակցութիւն ցիրուցան հայ ոյժերից: Վտանգի ենթարկելով իրանց ապահովութիւնը, նոյնիսկ կեանքը, նրանք գործում էին աւելի եռանդով, քան ոստիկանութիւնը: Սակայն, ամեն ինչ կատարւում էր խուլ անկիւններում. կարելոյն չափ զգոյշ: Երկիւղը չէր պահանջում այդ, այլ գործի լրջութիւնը եւ զաղափարը, որ սրբութիւն էր ամենքի համար:

Միայն մի անկիւն կար, ուր կուսակցութեան հիմնադիրները համաժողովարար ազատ էին զգում իրանց: Եւ, զարմանալի երեւոյթ, ճիշտ այդ անկիւնն էր ամենից աւելի աչքի զարնողը, հետեւաբար եւ աւելի վտանգաւորը: Դա մի համեստ տուն էր, հնաշէն, զրեթէ կիսախարխուլ. գտնւում էր Փոխարքայի պալատի կոնակում, այն է՝ Թիֆլիսի կենտրոնական փողոցներից մէկի վրայ, որ կրում էր Պետրոս Մեծի անունը: Տան առջեւ կար մի բաւական ընդարձակ պարտէզ, որ կից էր պալատի պարտէզին եւ որ նրանից բաժանւած էր մարդու հասակի բարձրութեամբ մի պարսպով: Իսկ փողոցի կողմից, տան ճիշտ դէմ ու դէմ Թիֆլիսի նահանգապետ իշխանը ազգով վրացի էր եւ երդւեալ թշնամի ամեն մի յեղափոխական շարժման:

Յաճախ այդ տան մէջ էին տեղի ունենում կազմակերպւող կուսակցութեան ժողովները: Այստեղ հիմնադիրները խօսում ու վիճաբանում էին աւելի ազատ ու համարձակ, քան ուրեւէ եւ ոչ ոք չէր վախենում, որ մի օր ոստիկանները կարող էին ներս խուժել եւ ամենքին ձերբակալել:

Տանտէրը մի փոքրահասակ մարդ էր, միջին տարիքի, ամրակազմ, վերին աստիճանի խոհուն դէմքով: Ազգով հայ էր նա, դիրքով ուսուցիչ չիւնովիկ, պաշտօնեայ: Նա վարում էր կովկասի վարչական կարեւոր պաշտօններից մէկը: Աստիճանով բազմաբարձրական ժեներալ էր: Բազմանդամ ընտանիքի հայր էր, բարձրակիրթ, պարկեշտ, մի քիչ նահապետական, բայց ազատամիտ: Նա յարգւած էր ամբողջ բազմաբարձր առանց ազգերի եւ կրօնների խտրութեան: Ունէր շատ բարեկամներ օրկրի բարձր շրջաններում: Մէկն էր այդ բարեկամներից իշխան Շիրվանզադէն:

Յետոյ, շատ յետոյ իմացեց, որ բարեսիրտ վրացի իշխանը հայ ժնե-
ներալին մի քանի անգամ ասել է.

-Պատւիրեցէք ձեր որդուն, որ ժողովների ժամանակ գոնէ փողոցի
կողմի լուսամուտները փակէ: Չէ՞ որ ես ամեն զիշեր անցնում եմ նրանց
առջեւով եւ ակամայ լսում այդ անվերջ վիճաբանութիւնները:

Այն էլ ասեմ, որ այդ տանը մէջ ապրող ընտանիքի սովորական լե-
զուն ոուսերէնն էր: Այդ լեզւով էին, շատ քիչ բացառութեամբ, խո-
սում եւ վիճաբանում եւ ժողովների մէջ:

Ժողովները լինում էին բացառապէս երեկոները եւ երբեմն տեւում
էին մինչեւ լոյս:

Ցերեկը ուրիշ գործ էր կատարւում այնտեղ: Ամեն օր, առաւօտից
սկսած պարտէզին նայող ընդարձակ եւ երկայն պատշգամի վրայ կարելի
էր տեսնել մօտ 24-25 տարեկան միջահասակ, ամրակազմ, եռանդուն դէմ-
քով, սեւաթոյր, վառվռուն աչքերով մի երիտասարդ, շրջապատւած տարօ-
րինակ պղնձեայ կաթսաներով, ափսէներով եւ այլ ու այլ պարագաներով:
Ինչպէս մի միջնադարեան ալքիմիկոս, նա շարունակ ինչ-որ հեղուկներ
ու փոշիներ խառնում էր իրարու, կանխապէս կարդալով սեղանի վրայ
դրած ինչ-որ գիրք: Նա միշտ խորասուզւած էր անհասկանալի աշխատան-
քի մէջ եւ այնքան յափշտակւած իր գործով, որ ոչ մի ձայն, ոչ մի
աղմուկ չէր զրաւում նրա ուշադրութիւնը: Մերթ ընդ մերթ պատշգամի
վրայ երեւում էր ալեխառը մագերով մի ոչ բարձրահասակ կին համեստ
հագնւած եւ, լօտնէտը մօտեցնելով իր կարծատես աչքերին, նայում էր
երիտասարդին, նայում էր տարօրինակ ափսէներին եւ գլուխը տարակու-
սանքով շարժելով, ասում էր.

-Բաւական է որդի, թող այդ վտանգաւոր գործը, դու կարող ես
քեզ եւ մեզ փորձանքի մէջ ձգել:

Երիտասարդը չէր պատասխանում նրան, որովհետեւ նրա լսելիքը
փակ էր դրսի աշխարհի համար: Բայց երբ կինը մօտենում էր նրան,
ձեռը դնում էր նրա ուսի վրայ ուշադրութիւնը զրաւելու համար, այն
ժամանակ նա ասում էր.

-Մայր, թող ինձ հանգիստ, մի խնդարիր, գնա ներս:

Եւ մայրը, ցածր հառաչելով հեռանում էր, վասնզի, ճանաչելով
իր որդու յամառ ու կրակոտ բնոյթը, չէր համարձակւում գրգռել նը-
րան: Նա միայն մտածում էր.

-Ով գիտէ, գուցէ նա իրաւացի է:

Շարաթներ տեւեց երիտասարդի աշխատութիւնը:

Մի օր նա իջաւ պատշգամից պարտէզ եւ սկսեց այստեղ գործել: Նա փորեց հողի մէջ մի փորրիկ, բայց բաւական խորը փոս: Այնտեղ նա սրբազան զգուշութեամբ տեղաւորեց մատնաչափ մի բան: Այդ բանին նա միացրեց մի պղնձեայ բարակ ու երկայն պարան, փոսը ծածկեց հողով եւ պարանի միւս ծայրը բերեց պատշգամ ու այնտեղ միացրեց նրան մի ինչ-որ առարկայի հետ: Այնուհետեւ նա մի բանի վայրկեան կանգ առաւ, մտածեց, տատանեց, նայեց աջ ու ձախ, փակեց տան պատշգամ նայող դռները, նորէն մօտեցաւ պարանին, նորէն նայեց աջ ու ձախ: Վերջապէս, նա մի վճռական շարժում անելով, աջ ձեռի ցուցամատը սեղմեց պարանի ծայրին միացրած կոճակի վրայ:

Լսեց մի սոսկալի թնդիւն: Այնտեղ, ուր փոսն էր, երկրից պոկ-ւելով մի խոշոր հողակոյտ, օդը լեցրեց թանձր փոշիով: Պատշգամի վրայ գտնուած իրերը իրարու զարնւելով, թափւեցին պարտէզի մէջ: Տան շուսամուտների ապակիները ջարդուփշուր եղան, եւ թոան դէպի պարտէզ. սենեակներից դուրս նետւեցին մի շարք սարսափահար դէմքեր, որոնց թւում եւ երկու փորրիկներ: Թնդիւնն այնքան զօրեղ էր, որ փողոցի հեռաւոր բնակիչներն անգամ դուրս վազեցին իրանց տներից:

Երբ փոշին նօսրացաւ, եւ օդը պարզւեց, պատշգամի վրայ, ջարդուած առարկաների բեկորների մէջ երեւաց երիտասարդը արձանի պէս անշարժ: Նա սարդնած էր թղթի պէս եւ հայեացքը յառել էր այն կողմ, ուր փոսն էր: Նրա դէմքն արտայայտում էր մի տեսակ դիւային հրճուանք: Թւում էր, որ նա զոհ էր իր կատարած գործից:

-Տեսա՞ր, տեսա՞ր, - գոչեց նրա մայրը, երբ ուշքի գալով իմացաւ թէ ինչ է պատահել, - դու մեզ կործանեցիր:

-Ոչ, մայր, այսուհետեւ պիտի կործանւեն մեր ազգի թշնամիները, - ասաց երիտասարդը ուրախութիւնից յուզուած ձայնով, - փորձը սպասածիցս աւելի յաջող եղաւ: Ի՞նչ ոյժ, ի՞նչ զօրութիւն:

Պարտէզի մէջ երեւացին մի խումբ շփոթուած ոստիկաններ:

-Այստե՞ղ, նորին Պայծառափայլութեան պալատի բո՞վ, - գոչեց նրանցից մէկը, որ գլխաւորն էր, - ձերբակալեցէք այդ մարդուն:

Ոստիկանները յարձակւեցին երիտասարդի վրայ:

Այդ վայրկեանին պատշգամի վրայ երեւաց ժեներալը, հանգիստ, անվրդով:

-Թողէք նրան ազատ, - ասաց նա հանդարտ ձայնով, - նա իմ որդին է:

Գլխաւոր ուստիկանը, աջ ձեռը մօտեցնելով իր գլխարկին իբրեւ պատւի նշան, արտասանեց.

-Լսում եմ, ձերդ գերագանցութիւն:

Ապա, դառնալով իր ընկերներին, հրամայեց.

-Գնանք, այս տան մէջ չարագործ չի կարող լինել:

Կոնստանդին Խատիսեանն էր երիտասարդը:

Նա որոշել էր Հ. Յ. Դաշնակցութեան պէտքերի համար Գարսկաստանում հաստատել ուումքերի գործարան եւ կանխաւ փորձում էր, թէ որքան զօրեղ պիտի լինի իր պատրաստելիք ուումքերի ոյժը:

Փորձը յաջողեցաւ, եւ նա երջանիկ էր:

Լօրնէտ-ակնոց

Սպրդնած-տճգոյն, գոյնը նետած

ԳԻՔՈՐԸ

զրեց Յովհաննէս Թումանեան

Գիւղացի Համբօի տունը կոիւ էր ընկել: Համբօն ուզում էր իր տասներկու տարեկան Գիքորին քաղաք տանել եւ գործի տալ, որ մարդ դառնայ, աշխատանք անի: Կինը չէր համաձայնում: "Չեմ ուզում, իմ մատաղ երեխին էն կրակ աշխարհքը մի գցի, չեմ ուզում", լալիս էր կինը: Բայց Համբօն չլսեց:

Մի խաղաղ, գեղեցիկ առաւօտ էր. մի տխուր առաւօտ: Տանեցիք ու հարեւանները եկան մինչեւ գիւղի ծայրը, Գիքորի Թշերը պաչեցին ու ծամբայ դրին:

Առաջին իրիկունը հիւր եղան մի գիւղում: Տանտէրը Համբօի հին ծանօթն էր: Միւս օրը քաղաք մտան, իջան քաղաք:

"Էտ երեխին ծառայ ես տալո՞ւ", խանութի ներսից հարցրեց մի վաճառական: "Հրամանք ես", ասաւ Համբօն ու Գիքորին մի կողմը հըրեց:

-Բեր, ինձ տուր, ես կը բռնեմ, առաջարկեց վաճառականը:

Նրան ասում էին քաղաք Արտեմ: "Հինգ տարի դեռ փող չեմ տայ", ասաւ քաղաքը պայմանը կապելիս: "Թէ ծիշտը կ'ուզես, դեռ դու պէտք է տաս, որ քո որդին բան է սովորելու: Ախր իսկի բան չգիտի..."

-Ո՞րտեղից գիտենայ, աղայ ջան, պատասխանեց Համբօն, որ գիտենար, էլ ո՞ւր կը բերէի: Ես էլ բերել եմ, որ բան սովորի...

-Կը սովորի, ամեն բան կը սովորի:

-Իմ հոգն էն է, աղա ջան, որ մարդ դառնայ, լեզու սովորի, գրել-կարդալ սովորի, նստել-վեր կենալ սովորի, մարդ ծանաչի, որ աշխարհքումն ինձ նման խեղժ ու զուրկ չմնայ ...:

Բազազը Համբօին միամտացրեց ու դուրս գնաց, քարձր-քարձր հրամայելով. "Թէյ բերէք, հաց բերէք սրանց համար..."

Եւ հայր ու որդի նստած էին քաղաք Արտեմի խոհանոցում: "Պէ՛, հիմի դու գիտես, Գիքոր ջան, տեսնեմ՝ ինչ տեսակ աղայ ես դուրս գալի... Հէնց պէտք է անես, որ... ես ինչ գիտեմ... ո՞վ Տէր Աստուած...", մոնչաց Համբօն ու շիբուխը լցրեց:

Խանութում Գիքորին ապրանք կը տային՝ յամախորդների հետ տանելու, յետոյ շիթ կը ծալէր, խանութը կը սրբէր, իսկ պարապ ժամանակը յամախորդ կը կանչէր: Եւ ահա մի օր էլ Գիքորը հաց է տանում խանութը: Կերակրամանը ձեռքին, մաշկած ու տժգոյն մեծ-մեծ ոտնամանները քաշ տալով անց է կենում կամուրջով: Նայեց ներքեւ: Քար-

վանսարանների բարձր պատերին զարկելով ծառս էր լինում քուռը, ուր-
ւում, պտուղում ու ծնշւելով խեղդում, խուլ թշուղում կամուրջի տա-
կին:

Ափին մօտիկ պտուղում էր մի կանաչ նաւակ: Երկու հոգի կային նը-
րա մէջ. մինը ուռկան էր ձգում, միւսը նաւն էր կտրւում: "Այ,
հիմի կը հանի", ասաւ Գիբորն ու կանգնած նայում էր ձկնհրին: Ուռկա-
նը դատարկ դուրս եկաւ:

-էս մինն էլ...

Բայց այդ ժամանակ մօտիկ բարվանսարայի դռանը աղմուկ բարձրա-
ցաւ: Մի պարսիկ կապիկ էր պար ածում երգելով: Ժողովուրդը հաւաքւել
էր գլխին ու շորս կողմից վազում էին մարդիկ: Գիբորն էլ վազեց: Աշ-
խատեց կանգնած ժողովրդի արանքը մտնել, առաջ անցնել, շկարողացաւ:
Վիզը ձգեց, պծեղների վրայ կանգնեց ու ծգնում էր անպատճառ տեսնել,
թէ ինչ է կատարւում մէջտեղը:

-Ի՞նչ ես ներս խցկւում, գնա՛ բու բանին, ասաւ մի կինտօ ու
զարկեց Գիբորի գլխին: Գիբորը յանկարծ սթափւեց ու վազեց դէպի խ-
նութ ...

Իրիկունը Գիբորը կուչ էր եկել խոհանոցում: Դեռ արտասուքը
չէր ցամաքել նրա երեսին, դեռ այրւում էին գործատիրոջ ապակների
տեղերը:

Իսկ առաւօտը նա կրկին կանգնած էր խանութի դռանը ու կանչում
է շարունակ. "էստի համեցէք, էստի համեցէ՛ք" ... Չմեռ է: Բուքը,
վզալով մտնում է անկիւնները, աղբատի ու տկլորի է ման գալիս, պան-
դուխտ ու անտէր երեխայ է որոնում: Ահա գտաւ Գիբորին: Մի բարակ
բլուզ հագին, խանութի դռանը կանգնած՝ ձայն էր տալիս նա. "էստի
համեցէք, էստի համեցէք":

Հրէ՛սս-չարախինդ սուլւելով ցուրտը, աներեւոյթ թրի նման զար-
կեց անցաւ ոսկորները. ու Գիբորը դողաց: Առանց այն էլ նա շատ էր
մաշւած, այդքանն էլ հերիք էր նրան: Ու անկողին ընկաւ: Հիւանդ
պառկած էր Գիբորը խոհանոցում: Բազազ Արտեմի մայրը օրը մի քանի
անգամ ներս էր մտնում, իրեն-իրեն խօսելով. "Ի՞նչ կ'ուզես, որդի
Գիբոր": "Ձո՛ւր ..."

Ժեր կինը շուտ-շուտ ջուր էր տալիս: Հիւանդը դողողուն ձեռ-
ներով բռնում, ազահ խմում էր ու կրկին ուզում: "էս սիրտս հոկա-
ցընում չի, մայրիկ... ես ի՜նքն աղբիւրի սառը ջրիցն եմ ուզում...
ես մեր տունն եմ գնում... ես իմ նանին եմ ուզում..."

Բազազ Արտեմը ցաւի մէջ էր ընկել: Նա դէս-դէն ընկաւ, նրանց կողմերից մարդ գտաւ, ապսպրեց որ Համբօն գայ, իսկ Գիբորին տարաւ քաղաքային հիւանդանոց: Էստեղ շատ հիւանդներ կային, շարքերով պառկած: Տխուր տնքում էին ու իրար նայում անզօր հայեացքներով: Գիբորին էլ պառկեցրին նրանց շարքում:

Էստեղ գտաւ նրան հայրը: "Էս ի՞նչ ես եղել, Գիբոր ջան", մղկտալով վրայ ընկաւ Համբօն: Գիբորը տարութեան մէջ չիմացաւ հօր գալը:

"Գիբոր ջան, տես, եկել եմ, Գիբոր ջան... ես քո ապին եմ է..." Հիւանդը ոչինչ չհասկացաւ: Նա զառանցում էր ու զառանցանքների մէջ կանչում էր. "Ապի՛, նանի՛..."

-Էստեղ եմ, Գիբոր ջան. նանը դրկել է, որ քեզ տանեմ մեր տունը... գալիս չե՞ս... Միկիչն ու Ջանին հրէն կտերը կանգնած քեզ ծամբայ են պահում: Ի՞նչ ես ասում, դէ խօսի է՛, Գիբոր ջան:

-Էստի համեցէք, էստի համեցէք, բացազանչեց հիւանդը եւ զանազան անկապ, կցկտուր խօսքեր ասաւ: Ու ծիծաղում էր տարութեան մէջ ...

Մի երկու օր յետոյ Համբօն գնում էր իրենց գիւղը: Նա թաղել էր Գիբորին ու գնում էր: Կոան տակին տանում էր նրա հազուստները, որ մայրը լաց լինի վրան: Գրպաններում մի քունն փայլուն կոծակներ, նախշուն թղթեր, չթի կտորներ ու մի քանի քորոց գտան: Այն էլ, երեւի, քրոջ համար էր հաւաքել ու պահել:

Գնում էր Համբօն ու մտածում: Շատ ժամանակ չէր անցել, որ այդ միեւնոյն ծամբով քաղաք եկաւ իր Գիբորի հետ: Ահա այստեղ էր, որ նա ասաւ. "Ապի, ոտներս ցաւում են..." Եւ ահա այն ծառը, որի տակ նստեցին հանգստանալու...

Ահա այնտեղ էր, որ ասաւ. "Ապի, ծարաւ եմ..." Ահա այն աղբիւրն էր, ուր ջուր խմեցին... Ամե՛նը, ամե՛նը կան, մենակ նա չկայ...

Միւս օրը, երբ Համբօն անցնում էր լեռները, հեռուն երեւաց իրենց գիւղը: Գիւղից դուրս կանգնած սպասում էին նանը, քոյրը՝ Ջանին, եղբայրները՝ Միկիչը, Մօսին, իսկ փոքրիկ Գալօն էլ մօր գրկից կանչում էր.

-Արի՛, արի՛, հէ Գիբուլ ...

- Բազադ - շուկայ
 Բազազ - կնդպասավանառ
 Ադա - պարոն
 Չիբուխ - ծխամործ
 Չիթ - կերպաս
 Հիմի - հիմա, այժմ
 Քարվանսարայ-ճամբորդների օթեւան
 Գճեղ - ոտքի մատների ծայրը
 Էստի - այստեղ, այս կողմ
 Բլուզ - վերնաշապիկ
 Չարախինդ-չար ծիծաղ
 Դես-դէն-այս ու այն կողմ
 Ապսպրել-յանձնարարել
 Կտեր - կտուր

ԳԻՇԵՐԻԱՅ ՍԱՐՍԱՓԸ

Գրեց Ա. Շիրվանզադէ

1905 թւականի ամառն էր: Հայ-թրքական ընդհարումները տակաւին չէին դադարել եւ ընդհակառակը սպառնում էին աւելի ու աւելի տարածւել նովկասում: Քիֆլիսում գործում էր մի միջազգային "Հաշտարար Յանձնաժողով", որի անդամներից մէկն էլ ես էի:

Մի օր իրիկնադէմին ինձ մօտ եկաւ Մելիք-Ասլանով անունով մի թուրք ինժինեօր, որ յանձնաժողովի անդամներից մէկն էր: Նա յուզւած էր ու զունատ: Դա մի շատ խելացի եւ հայ-թրքական հաշտութեան ու փոխադարձ բարեկամութեան ամենասակեղծ կողմնակիցն էր բոլոր թուրքերի մէջ:

-Ի՞նչ է պատահել, - հարցրի ես, նկատելով նրա անսովոր դրու -
թիւնը:

-Շտապեցէք հագնւել ու դուրս գալ, ծամբին կ'ասեմ:

-Բայց ո՞ւր պիտի գնանք:

-Շտապեցէք, ժամանակ չկայ: Կառքը դրսում սպասում է:

Դուրս եկանք միասին, կառք նստեցինք:

-Դէպի թրքական արուարձանը, - պատւիրեց Մելիք-Ասլանովը կառապա -
նին:

Ապա, դառնալով ինձ, պատմեց, որ թուրքերի մէջ լուր է տարածւել, թէ Դաշնակցականները որոշել են մի տեսակ Բարդողիմէոսական գիշերի ենթարկել տեղական թուրքերին, այսինքն՝ բոլորին կոտորել:

-Ես համոզւած եմ, որ այս լուրը հնարովի է, աւելացրեց Մելիք-Ասլանովը, - սակայն թուրք ազգաբնակչութիւնը խորապէս յուզւած է եւ պէտք է նրան հանգստացնել:

-Ես ի՞նչ կարող եմ անել, - հարցրի ես:

-Շատ բան: Թուրքերը մեծ հաւատ ունին դէպի ձեզ եւ ձեր խօսքը կարող է ազդել նրանց վրայ: Այս բոպէիս մենք գնում ենք Շէյխ-ուլ-Իսլամի տունը: Ինքը՝ Շէյխն այստեղ չէ, գնացել է այս երեկոյ Սալեան: Եթէ նրանք գնան, ամբողջ թուրք ազգաբնակչութիւնը հետեւելու է նրանց: Իսկ դուք գիտէք, թէ ի՞նչ կը նշանակէ խուճապը 20-25 հազար մարդկանց: Գէտք է համոզէք Շէյխի ընտանիքին, որ տեղից չշարժւէ:

Կառքը կանգ առաւ քաղաքի արեւելեան ծայրում եւ մենք իջանք գրեթէ վերջին տան առջեւ: Այստեղ էր կենում Շէյխի ընտանիքը: Մելիք-Ասլանովն ինձ առաջնորդեց մի ընդարձակ սրահ, որ մի վարագոյրով բաժանւած էր երկու մասերի:

-Դուք պէտք է ներողամիտ լինէք դէպի մեր ականդութիւնները: Թըրքուհին չունի շրաւունք օտար տղամարդի ցոյց տալու իր դէմքը: Խօսեցէք այստեղից, տիկինը վարագոյրի ետեւումն է:

Ես սկսեցի գիտցածիս չափ թուրքերէն լեզուով համոզել տիկնոջը, որ երկիւղի ոչ մի տեղի չկայ, որ հայերը բնաւ չունին որեւէ տրամադրութիւն կուեւլու իրանց դարաւոր հարեւանների հետ, մանաւանդ զիշերը տմարդաբար կոտորելու անմեղ մարդկանց:

-Բայց ասում են հայերը չեն, այլ ֆեդայիները, Դաշնակցականները:

-Տիկին, Դաշնակցականներն էլ ինձ պէս հայեր են: Երդուում եմ, որ նրանք այդպիսի չար մտադրութիւն չունին եւ չեն կարող ունենալ:

Վերջ ի վերջոյ, ես կարողացայ համոզել տիկնոջը, որ չհեռանայ քաղաքից:

-Օրհնելիս դու, -ասաց թրքուհին, -հաւատում ենք քեզ. զնա, կը մնամ տեղս:

Մենք հեռացանք:

-Այժմ զնանք պտտելու տներն ու խանութները: Պէտք է գոնէ ազդեցիկներին տեսնել ու նոյնպէս համոզել, որ չփախչեն:

Արդէն մութն էր: Բոլոր թրքական խանութները փակ էին: Մեր կառքը կանգ էր առնում իւրաքանչիւրի առջեւ, Մելիք-Ասլանովը զարկում էր դռներին եւ իր անունն ասում: Դռները կամացուկ բացւում էին եւ ես իւրաքանչիւր խանութի ներսում տեսնում էի խումբ խումբ մարդիկ, գունատ, սարսափահար: Մեծ ջանք էր հարկաւոր այդ մարդկանց հանգստացնելու համար: Յետոյ ես իմացայ, որ լուրը տարածել էր արուարձանի ոստիկանապետ, նշանաւոր պրովակատոր Գլեբովը:

Խղճալի էր տեսնել թուրքերին այդ ողբալի վիճակում. եւ ես խղճացի, մոռնալով հայ լինելս:

-Մի վախնաք, "տին այրի" հաւատով զատ եղբայրներ, ոչինչ չպիտի պատահի այս զիշեր, -ասում էի ես ամէն տեղ, թէեւ միւսնոյն ժամանակ ինքս էլ արդէն սկսել էի կասկածել, որ զուցէ մի բան սպառնում է այդ մարդկանց:

Մենք այցելեցինք այդպիսով 40-50 խանութներ ու տներ, ամենուրեք կրկնելով միւսնոյնը:

-Այժմ զնանք գլխաւորի մօտ, ասաց Մելիք-Ասլանովը եւ մեր կառքը կանգ առաւ մի առանձնակի տան առջեւ: Այստեղ էր կենում Հաշտարար Յանձնաժողովի թուրք անդամներից ամենաազդեցիկը, Լոռուայ յայտնի կալու-

ծառէր Եղիզարովը: Մի աւագակարարոյ արարած, ոուս սպայի համագգեստով: Յետոյ իմացւեց, որ նա է մէկը թուրքերի հայասպան շարժման գրկաւոր պարագլուխներից Լոռուայ շրջանում: Առանց այս գիտնալու, ես բնագոյմամբ առում էի այդ մարդուն եւ հագիւ կարողանում էի թագցնել նրանից իմ ասելու թիւնն ու արիամարհանքը: Ինձ տեսնելով, նա մի փոքր շփոթւեց:

-Բէգ, - դարձաւ նրան Մելիք-Ասլանովը, - ահա պարոն Եիրվանգադէն կարող է ձեզ համոզել, որ այս գիշերւայ մասին տարածւած լուրերը սուտ են:

Բէգը նստած էր թախի վրայ եւ նարգիլէ էր ծխում: Նրա առջեւ ոտքի կանգնած էին երկու յաղթանդամ երիտասարդ թուրքեր, ձեռները ըստ պարսկական սովորութեան իրանց կրծքի վրայ դրած:

Բէգը արիամարհանքով ժպտալով, արտասանեց, -

-Ես ուրախ եմ, որ այդ լուրերը ճիշտ չեն, ապա թէ ոչ մեծ գլխացաւ պիտի պատճառէին ինձ: Այսօր Լոռուից մարդիկ էին եկել ինձ հարցնելու, արդեօք, ժամանակ է, որ գինւած խմբերը քաղաք մտնեն: Ես նրանց յետ ուղարկեցի, ասելով, որ ժամանակին ես ինքս կը յայտնեմ:

Ապա, դառնալով իր ծառաներից մէկին, ասաց

-Աղա, Մուլթալիմ, բեր այստեղ նոր գնած ատրճանակս:

Ծառան չբացաւ եւ իսկոյն յետ եկաւ գէնքը ձեռքին: Բէգը ատրճանակը վերցնելով, դարձաւ Մելիք-Ասլանովին:

-Գիտե՞ս, սրա գնդակը անցնում է բազկիս հաստութեամբ հինգ տախտակի միջով:

Այս ասելիս, նա ատրճանակի խողովակն ուղղեց դէպի ինձ:

Յետոյ նա, ատրճանակը մի կողմ դնելով, վերցրեց բովը պատի դէմ դրած հրացանը եւ նրա խողովակն էլ դէպի ինձ ուղղելով, ասաց.

-Իսկ սրա գնդակը հազար քայլից դէն է անցնում:

Այս կոմեդիան ինձ թւաց թէ ծիծաղելի եւ թէ զգւելի: Ես վճռեցի պարծենկոտ բէգին մի բիչ իրատել:

-Պարոն, - ասացի ես ամենայն սառնասրտութեամբ, - եթէ ձեր այդ ցոյցերով ուզում էք ինձ վախեցնել, կարիք չկայ: Ես կէս գիշերին մէն մեծակ մի հայ եմ այստեղ, այն էլ անգէն, իսկ դուք չորս թուրքեր էք իմ դէմ ամենքդ գինւած: Ես ոչ մի երկիւղ չունիմ ձեզնից: Դուք այստեղ կարող էք ինձ սպանել, բայց լաւ գիտցէք, որ վաղն եւ եթ ամենքդ կը կոտորուէք շատ ու շատ ձեր հայրենակիցների հետ: Ես չեմ, որ պիտի վախենամ ձեզնից, այլ դուք: Ես անցայ մի քանի տասնեակ թուրք տներ ու խանութներ եւ ամենուրեք տեսայ սարսափահար դէմքեր: Դաշնակցութեան ա-

նունը միայն ան ու սարսափ է ներշնչում թուրքերին եւ նրանք պատրաստուում են փախչել քաղաքից: Ի՞նչ կը լինէր, եթէ փախչէին, դուք գիտէ՞ք... Բարեկամս պարոն Մելիք-Ասլանովը թող ասէ, թէ ես ի՞նչ նպատակով եմ եկել այստեղ: Չէ՞ որ դուք եւս, պարոն, ինձ նման Հաշտարար Յանձնաժողովի անդամ էք: Արդ, դրէք մի կողմ ձեր զէնքերը եւ խօսենք մեր անելիքի մասին: Ասացէք, կարճ ու կտրական, կամենո՞ւմ էք խաղաղութիւն ձգել ձեր յուզած ամբոխի մէջ, թէ ոչ:

Բէզը կակղեց եւ շփոթեց:

-Ի հարկէ, յարգելի պարոն, ի հարկէ: Գէտք է հաշտենք, կուե՛լը տխմարութիւն է: Ես բնաւ մտադիր չէի ձեզ վախեցնելու, կատակ էի անում, հաւատացէք:

Եւ, դառնալով ծառաներին, աւելացրեց.-

-Աղա, թէյ բերէք:

Հարկաւ, հրածարեցի այդ մարդու հիւրասիրութիւնից եւ շտապեցի դուրս Մելիք-Ասլանովի հետ, որ իր հայրենակցի արարքից շփոթեւ էր:

-Յիմար է եւ տգէտ, - ասաց նա, - այդպիսիներն են, որ դրդում են մեր գոհիկ ամբոխը:

Արդէն ուշ գիշերը էր, երբ տուն վերադարձայ: Հափազանց անհանգիստ էի, բնել չէի կարող: Ես Դաշնակցութեան հետ ոչ մի կապ եւ ոչ մի յարաբերութիւն չունէի եւ ոչ էլ տեղեակ էի նրա գործերին ու տրամադրութիւններին: Սկսեցի մտածել, թէ մի գուցէ նա իրաւ վճռել է գիշերը դարձրնել թուրքերի համար Բարդողիմէոսական, այն ինչ ես վստահութեամբ համոզեցի մարդկանց, թէ այդպիսի բան չի կարող լինել եւ չկայ:

Հանւած էի, նորէն հագնեցի ու դուրս եկայ: Այդ օրերը թիֆլիսի Դաշնակցականները գիշեր ցերեկ փողոցներումն էին, պտտում էին, հսկում կարգադրութիւններ անում, մի տեղ հայերին հանգստացնելով, միւս տեղ խրախուսելով: Գրեթէ ամենքը գինւած էին:

Ես համոզւած էի, որ փողոցում որեւէ մէկին կը հանդիպեմ եւ կը գիտնամ իրողութիւնը: Արդարեւ ես պատահեցի մէկին, գուցէ այդ օրերի համար ամենակարեւորին եւ ամենաազդեցիկին, Գարօ Բաստրմաճեանին:

Ես պատմեցի նրան եղելութիւնը:

-Թուրքերի երկիւղը, - ասաց իր սովորական մեղմ ժպիտով, - այնքան էլ անտեղի չէ: Մեր տղերքը բռնած ունին թուրք արուարձանի բոլոր կարեւոր դիրքերը, որոշ տեղերում դրւած են նաւթով լեցուն տակառներ: Եթէ մի հատիկ հայի արիւն թափւի, վճռւած է ամբողջ արուարձանը կրակի ենթարկել եւ մեծ ու պզտիկ բոլոր թուրքերին կոտորել:

Ասաց Գարօն եւ շտապով հեռացաւ:

Բարեբախտաբար, այդ գիշեր թուրքերը անգոր էին որեւէ հայի արիւն թափելու: Եւ գիշերն անցաւ առանց արկածների...

Ինժինեօր - ծարտարագէտ.

Արուարձան - քաղաքի դրսի բնակավայր

Երկիւղ - վախ

ՏէՐ ԹՈՂԻԿԻ ԴՊՐՈՑԸ

զրեց Բաֆֆի

Մայրս իմ փոքր հասակից հոգս էր տանում, որ զիր-կարդալ սովորեմ եւ "մարդ" դառնամ: Տաս տարեկան էի, երբ ինձ մեր թաղի քահանայի մօտ տարաւ: Այն օր Հոգեգալստեան տօնն էր. "Հոգեգալուստը լաւ օր է, - ասում էր մայրս, - եթէ երեխան այդ օրը վարժարան տանես, շատ բան կը սովորի, նրա համար որ Հոգին Սուրբ այսօր առաքեալներին լեզու տւաւ":

Մայրս ինձ վարժապետին յանձնելու ժամանակ ասաց. "Տէր հայր, ծանայ լինեմ սուրբ աջիդ, որդիս քեզ համար ծանայ եմ բերել, միսը քեզ, ոսկորն ինձ, ինչ ուզում ես՝ արա, միայն թէ երեխաս մի բան սովորի":

Տէր Թողիկ էր վարժապետիս անունը. նա մեծ համարում ունէր ոչ միայն մեր քաղաքի մէջ, այլ մեր ամբողջ գաւառում: Ով մի երագ էր տեսնում, նրա մօտն էր վազում եւ մեկնութիւն խնդրում: Ում երեխան հիւանդանում էր, նրան նարեկ կամ Աւետարան էր կարդացնել տալիս որ առողջանայ: Ով մի գործ էր կամենում սկսել, նրա "Տէր ողորմեա"-ի վրայ էր փորձում իր բախտը: Մի խօսքով նա մեր գաւառի մարգարէն էր. ամէն մարդ նրա խորհրդին էր դիմում, ամէն մարդ նրանից խրատ էր ընդունում:

Ասուած իմ, ինչեր էին պատմում նրա մասին: Ասում էին՝ տէր հայրն իր եղունգի վրայ մի բան է գրում կամ մի աղօթք է կարդում եւ գարու հատիկները մրջիւնի նման բարձրանում են տան սիւնի վրայով, եւ ընդհակառակը, նրա խօսքով արագաշարժ կարիճը քարացած կանգնում է եւ բնաւ չի շարժւում: Ասում էին ծտերի բերանը աղօթքով կապում է եւ նրանք չեն կարողանում արտերի ցորենն ուտել: Ասում էին՝ դեւերին, սատանաներին բռնում է, լցնում ապակէ սրւակների մէջ եւ այնպէս պահում է, որ մարդկանց վնաս չտան:

Մեր դպրոցը տէր Թողիկի աւելորդ սենեակներից մէկն էր, անասունների ախոռին շատ մօտ, համարեա կպած: Այն նեղ եւ խեղդաւած խուցի մէջ լցւած էր թւով մինչեւ քառասուն աշակերտ: Բացի աշակերտներից այնտեղ կպած էին լինում տէր հօր նորածին հորթերը: Չմեռը շատ լաւ էր, թէեւ վառելիք չունէինք, բայց ախոռը դասարանի հետ միացնող պատուհանները բաց էինք անում եւ անասունների գոլորշին մառախուղի պէս ներս էր թափւում եւ մեր դասարանը տաքանում էր բաղնիսի պէս:

Ամբողջ դպրոցը բաղկացած էր մէկ դասարանից, նրա մէջ էին աւանդւում թէ բարձր եւ թէ տարրական գիտութիւնները, սկսած այբերանարանից

մինչեւ այն ահագին գիրքը, որ ես հագիւ էի կարողանում բարձրացնել եւ որը "Յայսմաւուրք" էր կոչւում:

Մեր դասարանը բոլորովին մերկ էր, նստարան, աթոռ, սեղան կոչւած բաներ այնտեղ չկային: Աշակերտները ծալապատիկ նստում էին խոնաւ յատակի վրայ, առանց տախտակամածի, որը ծածկւած էր խսիրներով: Վարժապետն իր տակին փռած ունէր այծի մորթի. մի քանի հարուստների որդիները նոյնպէս ունէին փոքրիկ օթոցներ, որ բերում էին իրենց տներից:

Միակ առարկաները, որոնք յիշեցնում էին թէ այդ մթին ու խոնաւ սենեակը դպրոց է, դա ֆալախկան էր եւ մի խուրձ դալար միպոտներ:

Աշակերտների մերկ ոտները դնում էին այդ պատճական մեքենայի մէջ, պտտացնելով վեր բարձրացնում, յետոյ դալար միպոտներով այնքան հարւածում, մինչեւ ողորմելի զոհը բոլորովին թուլանում եւ ուշաթափ էր լինում: Պատժւող աշակերտին ծեծել էին տալիս նրա բարեկամի կամ ամենասիրելի ընկերի ձեռքով: Եթէ սա հարւածները թուլացնում էր կամ հրաժարւում ծեծելուց, սրան եւս ենթարկում էին միեւնոյն գանահարութեան:

Առաւօտեան վաղ սկսում էր դասատուութիւնը: Վարժապետն իր անկիւնում նստած էր լինում, նրա առջեւ դրւած էր փոքրիկ գրակալ: Աշակերտները հերթով մօտենում էին, վարժապետի աջը համբուրում, շոքում էին նրա առջեւ եւ դասագրքերը դնելով գրակալի վրայ՝ սկսում էին "համար տալ": Սովորաբար ամէն մի սխալի համար աշակերտն ընդունում էր "խրատ"ի մի-մի սաստիկ գարկ իր ափին: Իսկ եթէ դասը բոլորովին սերտած չէր լինում, նրա համար պատրաստ էր անիծւած ֆալախկան...:

Այդ "խրատ" կոչւածը Աստծու մի առանձին պատիժ էր. շինւած էր ամենաամուր փայտից եւ փոքրիկ թիակի ձեւ ունէր: Հին գրքերի մէջ գրտնւած բոլոր ասացւածքները, որոնք վերաբերում էին ծեծելու, գանահարութեան, փորագրուած էին նրա վրայ:

Պատիժների մէջ մինչեւ այսօր չեմ մոռացել մէկը, որը որքան ծիծաղելի, նոյնքան էլ սարսափելի էր: Աշակերտին կանգնեցնում էին ոտքի վրայ եւ երկու ձեռքով բռնել էին տալիս մի աղիւս կամ ահագին Յայսմաւուրքը: Տղան ժամերով այդ ծանր գիրքը պէտք է պահէր գլխից բարձր, երկու ձեռքով: Թեւերը յոգնում էին, ջղերը թուլանում, բայց ոչինչ:

Գլխաւոր տանջանքը նրանումն էր, որ յանցաւորը պէտք է կանգնէր մէկ ոտի վրայ. սովորաբար ընտրում էին ձախ ոտը: Մի աշակերտ էլ մտրակը ձեռքին, կանգնած նրա մօտ՝ հսկում էր այդ անտանելի մարմնամարզութեան: Երբ յանցաւորը ոտը գետին էր դնում, ընկերն իսկոյն մտրակով զարկում էր ոտին: Այդ սատանայական պատժին ես այն աստիճան սովորած էի, որ կարողանում էի սազի նման մէկ ոտի վրայ երկար կանգնած մնալ:

Մեր դպրոցն ունէր նաեւ իր ուրիշ խստութիւնները: Առաւօտները պէտք է դպրոց գնայինք բոլորվին անօթի: Թէյի կամ սուրճի գործածութիւնը այն ժամանակ դեռ մեր երկրում մտած չէր: Իսկ եթէ թանից կամ մածունից նախամաշիկ անէինք, սաստիկ պատժւում էինք: Վարժապետն ասում էր. "Կուշտ փորով չի կարելի դաս սովորել. երբ մարդ մի բան ուտում է, խելքը պակասում է": Եւ նա օրինակ էր բերում ծգնաւորներին, վարդապետներին, որոնք ոչինչ չէին ուտում, բայց իրանցից զրբեր էին շարադրում:

Յիշեալ պատւէրների դէմ գեղծումներ անել անկարելի էր. վարժապետն իսկոյն իմանում էր, երբ աշակերտը մի բան կերած էր լինում: Նախ բան ուսման սկսելը, որ աշակերտի վրայ կասկածում էր, սկսում էր նրա լեզուն քննել, որ տեսնի արդեօք ծոմը լուծել է, թէ ոչ: Յայտնի բան է, անսւաղ մարդու լեզուն աւելի սպիտակ է լինում, նրա մակերեւոյթի վրայ ճերմակ փառ է նստած լինում. իսկ երբ մի բան ուտում եւ խմում է, լեզուն մաքրւում է եւ աւելի կարմիր գոյն է ստանում: Այդ պատճառով մենք ամէն առաւօտ ոչ միայն ոչինչ չէինք ուտում, այլ մինչեւ անգամ վախենում էինք երեսներս լւանալու ժամանակ բերաններս մաքրել, որ չլինի թէ մեր լեզուի ճերմակութիւնը սրբւի եւ վարժապետն ասի թէ ծոմը լուծել ենք: Եւ այդպէս մինչեւ կէսօր մենք պարապում էինք բոլորովին սոված փորով, գլուխներս պտտում էր, աչքներիս առջեւը սեւանում էր սովածութիւնից, դարձեալ ոչինչ չէինք կարողանում սովորել:

Մեր ժամացոյցը պատի սոււերն էր. երբ գետնի վրայ նշանակւած խաչին էր հասնում, գիտէինք որ կէսօր է: Այն ժամանակ միայն թոյլտուութիւն էինք ստանում ծաշելու: Բայց ի՞նչ անհամբերութեամբ սպասում էինք, որ սոււերը հասնի խաչին: Կարծես արեւն էլ մեր վարժապետի նման սիրտ չունէր:

Ծաշն ուտում էինք դասարանի մէջ: Աշակերտներն իրենց հետ էին բերում բոլոր պաշարը եւ անուշ պատառներից բաժին էին հանում տէր

հօրը, այնպէս որ, նրա մասն աւելի ծոխ էր լինում եւ բազմատեսակ, մինչեւ անգամ երէցկիներն ու նրա որդիներն էլ կերակրւում էին տէր հօր սեղանից:

Ժաշից յետոյ թէեւ մենք մի քանի ժամ հանգիստ ունէինք, բայց խաղերը սաստիկ արգելւած էին: Խաղը համարւում էր մի տեսակ չարութիւն որ ընդդէմ էր համեստութեան կանոններին: Աշակերտը պէտք է լինէր լուռ, անշարժ, ամօթիւած եւ խոնարհ: Այդ պատճառով սաստիկ պատժւում էր աշակերտը, երբ նրան նկատում էին խաղալիս. աւելի վատ, երբ նրա մօտ գտնւում էին հաղալիքներ: Երբեմն մեր դպրոցում անակնկալ խուզարկութիւններ էին լինում, աշակերտների գրպաններն որոնում էին:

Ես աղքատ էի, մայրս դժւարութեամբ էր կարողանում վճարել իմ ասկանը. դրա փոխարէն կատարում էի վարժապետիս տնային գործերը: Առաւօտից մինչեւ երեկոյ հանգստութիւն շունէի, աղբիւրից խմելու ջուր էի բերում, կոպերի համար խոտ էի բաղում դաշտից, հորթերը բռնում էի, մինչեւ երէցկիներ կոպերը կթում էր, եւ եթէ ուրիշ գործ չէր լինում, ծաշից յետոյ նստում էի վարժապետիս կողքին, ծանծերն էի քշում, որ նա անուշ քնի...

Երբ մեր թաղում մկրտութիւն էր լինում կամ թաղում, այն օրը վարժապետիս համար հարսանիք էր, իսկ մեզ համար մահ: Աշակերտներից մի քանիսը, որոնք հասակով մեծ էին եւ տիրացութիւն անել գիտէին, վերցնում էին տէր հօր փիլոնը, Մաշտոցը, բուրվառը ու բահանայական այլ սպասներ եւ գնում էին խորհրդի տեղը: Իսկ մեզ նստեցնում էր միմեանցից հեռու, մեր հագուստի փէշերը տարածում գետնին, նրանց վրայ ածում էր մանր աւազ, յետոյ աւազը դրոշմում էր փայտէ կնիքով, որ յատկապէս դրա համար պատրաստւած էր: Երեւակայեցէք մեր դրութիւնը. ամբողջ ժամերով պէտք է մեխւած մնաս գետնին, մի շարժում անել կարող չես, որովհետեւ իսկոյն աւազը կը խառնւի, կնիքը կը լուծւի եւ վարժապետը հոգիդ կառնի:

Այսպիսի պատիժների խիստ յաճախ ենթարկւում էի ես: Հօ մեռել չէի, որ անշարժ մնայի: Վարժապետը դառնում էր տուն մի փոքր տաքացած գլխով, գտնում էր կնիքը լուծւած, այն ժամանակ պատրաստ էր կամ անիծւած ֆալսկան կամ մերկ ծնկներով չոքելը՝ աղիւսի մանրած կտորների կամ թէ աւազի խոշոր հատիկների վրայ: Դարձեալ պէտք է անշարժ մնայի:

Լինում էին օրեր, որ պատիժն ընդհանուր էր դառնում. աշակերտները բոլորը միասին պատժւում էին: Տարւայ մէջ մի քանի անգամ մենք ար-

ձակուրդ էինք ունենում: Մեծ արձակուրդները լինում էին Ջատկի եւ ծննդեան տօներին՝ մի-մի շաբաթ: Երբ տօներից յետոյ աշակերտները նորից հաւաքւում էին դպրոց, մեր վարժապետն առանց խորութեան աշակերտների ոտները դնում էր ֆալախկայի մէջ եւ բոլորին հաւասարապէս ծեծում: Ինչո՞ւ համար: Այդ նրա համար էր, որ գուցէ աշակերտներն արձակուրդներին իրենց տներում կամ դրսում որեւէ անկարգութիւն արած լինէին: Այդ կարծեցեալ անկարգութիւնն ստուգել անհնարին էր, ուրեմն պէտք էր թէ մեղաւորին եւ թէ անմեղին հաւասարապէս պատժել: Այս բարբարոսութեան մէջ մի ուրիշ միտք էլ կար: Ինչպէս լաւ ձիաւորը, ձին նստածին պէս, տալիս է մի քանի մտրակի զարկ, որ թմրած անասունը զգաստանայ, զրգուի, այնպէս էլ մեր վարժապետը հանգիստ օրերից յետոյ լարում էր մեր մտաւոր ուժերը միպոտներով, որ սթափէինք, որ վայրենացած կեանքից կրկին ընտելանայինք դպրոցական կեանքին:

Մեր վարժապետը չարասիրտ մարդ չէր, ընդհակառակը, նա շատ բարի էր: Այս բոլոր խստութիւնները, այս բոլոր անհանգստութիւններն առաջ էին գալիս նրա հասկացողութիւնից: Նա համոզւած էր որ առանց ծեծի, առանց տանջանքի աշակերտը ոչինչ չի սովորի: Նա այնքան հաւատում էր իր ֆալախկային, որքան հաւատում էր թալիսմաններին եւ կախարդական արարողութիւններին, որոնցով հրաշքներ էր գործում:

Առաջին անգամ վարժապետը ձեռս տւաւ այբբենարանը: Կարծես այս րոպէին էլ աչքիս առջեւն է այն խոշոր տառերով տպւած փոքրիկ տետրակը: Ժակատին նկարած էր մի մեծ խաչ, խաչի տակ գրւած. "Խաչ օգնեա ինձ": Մի քանի ամիս երեսս խաչակնքելով, կրկնում էի այդ երեք բառը: Վարժապետս ասում էր. "Եթէ ամէն դասի սկզբում խաչի օգնութիւնը չի նդրես, ոչինչ չես կարող սովորել": Բայց երեւում էր, որ խաչն էլ խոովել էր իմ գլխին:

Ես մինչեւ այսօր չեմ կարող ազատել այն ծանր եւ անախորժ տպաւորութիւնից, որ թողել էր ինձ վրայ այբբենարանը: Նրա ամէն մի տառը կարծես թէ ուզում էր վիշապի նման ինձ կուլ տայ: Գիշերներն անգամ հանգիստ քուն չունէի. երազիս մէջ նոյնքան տանջւում էի, որքան դպրոցում: Ինձ թւում էր թէ՛ նուն կապիկի նման առջեւս պագած՝ իր ունիը ծոելով ուզում էր ինձ վախեցնել. Ռան մի մեծ մողէս դարձած՝ վագում էր, որ ծոցս մտնի: Ամէնից աւելի ես ատում էի Մէն, նա միշտ երեւում էր ինձ վիզը ծոած ուղտի պէս, իսկ ես շատ էի վախենում ուղտից:

Այս դպրոցի մէջ ես անցկացրի ամբողջ եօթը տարի: Այս եօթը տար-
 ւայ ընթացքում ես անցայ զիտութեան բոլոր աստիճանները, այսինքն սո-
 վորեցի այնքան, որքան կարող էր սովորել այն ժամանակ մի բարձր ու-
 սում ստացող աշակերտ: Կարդացել էի բոլոր գրքերը, որ յայտնի էին մեր
 երկրում: Սաղմոս, ծամագիրք, Աւետարան, Հին Կտակարան, Նարեկ եւ մին-
 չեւ անգամ այն ահագին գիրքը, որ ես փոքր հասակումս դժւարութեամբ
 կարողանում էի վերցնել: Ես կարողանում էի գրել եւ գրածս կարդալ:
 Ես զիտէի նաեւ մի բանի կանոններ գրաբառ լեզւի քերականութիւնից: Բայց
 մի բան, որ ես չկարողացայ ձեռք բերել, դա վարժապետիս ունեցած խորին
 զիտութիւնն էր ոգիների կախարդութիւնների մասին: Այդ զիտութիւնը վար-
 ժապետը պահում էր որպէս մի գաղտնիք, որին մասնակից լինելու համար
 պէտք էր տասը-քսան տարի ծառայել նրան:

Հոգեգալուստ Pentecost

Հոգին Սուրբ Holy Ghost

ծառայ լինեմ սուրբ աջիդ - ծա-

ռայ լինեմ քեզ

սուրբ Աջ Holy Right Hand
(of St. Gregory, in A-n Church)

վարժապետ - սարրական դպրոցի
ուսուցիչ

Նարեկ, Աւետարան կարդալ հիւանդի
վրայ, որ առողջանայ (A-n folk
usage)

Նարեկ - հրիզոր Նարեկացու
աղօթագիրք (10th century)

Տէր ողորմեա AA Lord have pity!

կարիճ scorpion

Խեղճած խուց, որի օղջ անբաւարար է:

տախտակամած - տախտակով ծածկւած յառակ

գրակալ, գրքակալ - գիրք դնելու սեղան

տէր հայր - ամուսնացած քահանայ

երէցկին - տէր հօր կինը

օգնեա (գրաբար) - օգնիր

ռեխ - անասունների բերան

քուրվառ - censer

փիլոն - քահանայի վերնոց

ապաս - sacred service
(in church)

համարում ունենալ - յարգել

**"ՍԱՄԵԼ" ՎԷՊԸ ԵՒ ՆՐԱ ԳԵՂԱՐԼԵՍՏԱԿԱՆ
ԱՐԺԱՆԻՔՆԵՐԸ**

Սովետական վերլուծութիւն

Բաֆֆին իր ծրագրային-քաղաքական վէպերից յետոյ պատմավէպին անցնելով՝ գեղարւեստական զարգացման տեսակէտից նոր խոշոր քայլ է անում դէպի առաջ: Յատկապէս "Սամէլի" մասին կարելի է ասել, որ այն, առհասարակ, հայ վիպասանութեան լաւագոյն նմուշներից մէկն է, որն իր արժանիքներով մտնում է համաշխարհային կուլտուրայի շրջանակները:

Վէպի թեման Բաֆֆին վերցրել է 4-րդ դարի հայոց պատմութեան անցքերից: Նա իր վէպի սիւժետային զարգացման հիմքում գրել է պատմական այն մոմենտը, երբ պարսից Շապուհ արքան հայոց Արշակունի թագաւոր Արշակ երկրորդին իր մօտ բանակգութիւնների կանչելով՝ դաւադրաբար բանտարկել էր Անյուշ բերդում: Պարսկական բանակները ներխուժել էին Հայաստան՝ դաւաճան իշխաններ վահան Մամիկոնեանի եւ Մեհրուժան Արծրունու գլխաւորութեամբ: Երկրում բոլորքըլում է ազատագրական պայքարը՝ պետականութիւնն ու անկախութիւնը պահպանելու համար: Այդ պայքարը պսակւում է յաղթանակով եւ Արշակի որդու՝ Պապի թագաւորելով: Այս վերջին իրադարձութիւնը, որը "Սամէլում" չկայ, հեղինակը, հաւանաբար, պէտք է պատկերէր վէպի վերջին 4-րդ մասում, որը սակայն, նա չհասցրեց գրել: Այսուհանդերձ, "Սամէլը" գեղարւեստական տեսակէտից Բաֆֆու ամենամբողջական երկն է, շնայած սիւժետային մի քանի անցքերի լուծումը մնում է առկախ, օրինակ՝ ծանր վիրաւոր Մեհրուժանի հետագայ վիճակը, Դրաստամատի՝ Արշակի մօտ գնալուց յետոյ Արշակի վիճակը, քայց քանի որ գլխաւոր հերոսը՝ Սամէլը սիւժետային զարգացման մէջ կարելի է ասել սպառիչ կերպով ցուցադրւում է եւ վէպի վերջին մասում նա արդէն հանդէս է գալիս այնպիսի կարեւորագոյն դէպքերի մէջ, որպիսիք են հօր եւ մօր սպանելու դէպքերը, ապա վէպը բոլորովին կիսատ մնացած գործի տպաւորութիւնն չի թողնում:

Եւ իրօք, վէպի վերջում, երբ Սամէլը մօրն սպանելու ժամանակ ասում է իր նշանաւոր խօսքերը եւ բազմութեան միջից լսւում է "Արժանի" էր" լացազանչութիւնը, դրանից յետոյ, ընթերցողը լիովին բաւարարւած՝ բնաւ չի գգում էլի որեւէ քանի շարունակելու անհրաժեշտութիւն:

Բաֆֆին վէպի առաջաբանում իրաւամբ զանաատուում է, որ հայ անցեալի պատմութեան թեմաներով վէպ գրելու համար հեղինակի առաջ շատ դժուարութիւններ են ծառանում: Նա ծիշտ կերպով նշում է, որ մեր հին պատմագիրները չեն նկատել, որ բացի թագաւորներից, իշխաններից, հոգեւորականներից Հայաստանում կար եւ ժողովուրդ, որն իր հոգեկան եւ բարոյական հակումներն ունէր, նրանք մոռացել են ժողովուրդի մի նշանաւոր տարրը՝ կիներ: Նրանք մեզ տեղեկութիւններ չեն թողել մեր հասարակութեան զանազան խւերի կենցաղի, ընտանեկան կեանքի, ապրած տների մասին, այն մասին, թէ նրանք ինչպէս էին ապրում "իբրեւ մարդ": "Բայց վէպի համար հարկաւոր է ընթացիկ, շարժուն կեանքը իւր բոլոր երեւոյթներով եւ ոչ թագաւորների կամ իշխանների աշխարհակալութեան կամ պարտութեան չոր ու ցամաք տարեգրութիւնը", - գրում է հեղինակը: Չնայած ստեղծագործութեան համար այսպիսի անհրաժեշտ տւեալների պակասութեանը, Բաֆֆին, այնուամենայնիւ, հայ եւ օտար աղբիւրների մանրակրկիտ ու նըրբանկատ ուսումնասիրութիւններ կատարելով, ինչպէս եւ իր ստեղծագործական երեւակայութեան ուժով կարողացել է անհրաժեշտ չափով պակասը լրացնել եւ ստեղծել իր պատմական հերոսների համար կոնկրետ, կենդանի սոցիալական եւ կենցաղային միջավայր ու սքանչելի կերպով պահպանել պատմական կոլորիտը:

Բաֆֆին վէպի մէջ ծաւալւող պատմական դէպքերի համար իբր աղբիւր օգտագործել է գլխաւորապէս Փաւստոս Բիւզանդի եւ Մովսէս Խորենացու "Հայոց պատմութիւն"-ները, որոնց մէջ նոյն ժամանակաշրջանի բազմաթիւ տարբերութիւններ կան: Պէտք է ասել, որ իր վէպի գաղափարական մտայնացման համապատասխան սիւժետային զարգացում ստեղծելու եւ իր ընտրած գլխաւոր հերոսին ցուցադրելու ու բնութագրելու համար Բաֆֆին բաւական ազատ է վարել պատմական որոշ դէպքերի բուն յաջորդականութեան եւ իսկութեան վերաբերմամբ ու ժամանակաշրջանի ոգուն համապատասխան ստեղծել է նաեւ նոր անցքեր: Այսպէս, օրինակ, Մուշեղ Մամիկոնեանը Շապուհի վրայ յարձակւում է Թաւրիզի մօտ, Պապի Հայաստանում թագաւորելուց յետոյ, մինչդեռ վէպում այդ պատմական եղելութիւնը նկարագրւած է Մուշեղի՝ Պապին Հայաստան բերելու նպատակով Բիւզանդիա գնալուց առաջ:

Սակայն այս եւ ուրիշ դէպքերում հեղինակի թոյլ տւած ազատութիւնը բնաւ չի անդրադարձել վէպի պատմականութեան, հետեւաբար եւ

գեղարևեստական արժէքի վրայ: Կարելորն այն է, որ Բաֆֆին հայ ժողովրդի պատմութեան այդ ժամանակաշրջանի անցքերի պատմական էութիւնը, ներքին պատճառականութիւնը հիմնականում ճիշտ է ըմբռնել: Պէտք է ասել, որ այդ տեսակէտից՝ իրադարձութիւնների էութեան ճիշտ գնահատման տեսակէտից, վիպասանը շատ բարձր է կանգնած իրեն ժամանակակից բուրժուական պատմագիրներից: Այսպէս՝ նա գլխաւոր հերոսներից շատերի գործողութեան շարժառիթներին չի տալիս նեղ անձնական բնոյթ, այլ այդ հերոսներին ներկայացնում է որպէս ժամանակի հայ ֆէոդալական հասարակութեան ներսում եղած քաղաքական որոշ տենդենցների, ուղղութիւնների կրողներ ու ներկայացուցիչներ: Ճիշտ է, օրինակ, Մեհրուժան Արծրունու ապստամբութեան շարժառիթների հիմքում Բաֆֆին անձնական պատճառներ է տեսնում՝ սէրը Ումիզդուխտի նկատմամբ, բայց վահան Մամիկոնեանին մի կողմից, Մուշեղ եւ Սամէլ Մամիկոնեաններին միւս կողմից, ներկայացնում է որպէս տարբեր ու հակառակ քաղաքական ուղղութիւնների պարագլուխներ եւ ներկայացուցիչներ: Այլ խօսքով ասած, Բաֆֆին ընդհանրապէս իր կերպարների միջոցով հիանալի բացայայտում է այն կոնկրետ քաղաքական եւ սոցիալական հանգամանքները, որոնց հետեւանքով երկրում ստեղծել է այդպիսի ծանր դրութիւն: Վէպի պատմականութեան խորութիւնը նախ եւ առաջ պայմանաւորում է նրա գեղարևեստական մեծ արժէքը:

Բաֆֆին մեծ վարպետութիւն է հանդէս բերել դէպքերով հարուստ մեր անցեալի այդ բարդ ժամանակաշրջանը՝ սիւժետային կոնկրետ զարգացման մէջ ներկայացնելու իմաստով: Հասկանալի է, որ հեղինակը չէր կարող իր վերջրած ժամանակաշրջանի բոլոր անցքերն ընդգրկել վէպում, այդ դէպքում գործը կը դառնար սխեմատիկ եւ, թերեւս, կը վերածւէր պատմական դէպքերի ժամանակագրութեան: Նա իբրեւ սկիզբ ընտրում է այն մոմենտը, երբ երկրի եւ գլխաւոր հերոսի՝ Սամէլի համար սկսում է մի տազնապալից շրջան: Սամէլը Պարսկաստանից ուղարկւած հայ սուրհանդակի միջոցով իմանում է Արշակ երկրորդի եւ վասակ Մամիկոնեանի վերաբերմամբ պարսից արքունիքի ուխտադրուժ ու բարբարոսական վարմունքը, Պարսկաստանում իր հօր՝ վահան Մամիկոնեանի եւ մօրեղբօր՝ Մեհրուժան Արծրունու կրօնափոխութեան եւ դաւաճանութեան լուրը: Արդէն դրանից մինչեւ վերջին դրւագը, երբ Սամէլը սպանում է իր մօրը, ընկած ժամանակամիջոցի անցքերը ընդգրկւած են վէպում իրենց ողջ հարստութեամբ եւ խոր դրամատիկ բնոյթով:

Վէպի սիւժետային վերին աստիճանի կուռ կառուցւածքի արտայայտութիւնը պէտք է համարել այն, որ դէպքերի լայն ընդգրկումը մի կողմից լիակատար կերպով ներկայացնում է պատմական իրադրութիւնը, միւս կողմից՝ դառնում է մանաւանդ գլխաւոր հերոսի՝ Սամէլի հոգեկան ապրումների եւ նրա գործողութիւնների պատճառաբանւածութեան ամուր հիմքը:

Սամէլի կերպարը մեր անցեալի կլասիկ գրականութեան ստեղծած ամենայաջող գրական կերպարներից մէկն է: Այդ կերպարը վէպի գեղարւեստական մեծ արժանիքները պայմանաւորող էական հանգամանքներից է: Բաֆֆին յաջողութեամբ խուսափել է գլխաւոր հերոսին արդիականացնելու եւ իր խօսափողը դարձնելու ռոմանտիկական մեթոդին յատուկ թերութիւնից: Սամէլն օժտւած է հերոսական քնաւորութեան կոնկրետ-անհատական գծերով, որոնք հարուստ են սոցիալական պատմական երանգներով: Սակայն Սամէլի կերպարի գեղարւեստական յաջողւածութեան էական կողմը եւ լաւագոյն ապացոյցն այն է, որ Բաֆֆին հոգեբանօրէն լրիւ պատճառաբանել է Սամէլի՝ իր հարազատ հօրը եւ մօրը սպանելու դէպքերը: Սամէլը մինչեւ այդ քայլերին դիմելը ապրում է հոգեկան ուժեղ դրամա: Նրա ներքնաշխարհում սկիզբ է առնում պայքար ծնողասէր որդու եւ հայրենասէր հերոսի միջեւ, անձնական ապրումների եւ հասարակական-քաղաքական հայեացքների միջեւ: Այդ դրաման Բաֆֆին լուծում է միանգամայն համոզիչ կերպով՝ կապելով այն պատմական դէպքերի զարգացման ընթացքի հետ:

Երբ սուրհանդակ Սուրէնը Սամէլին զուժում է հայոց թագաւորի ու սպարապետի հետ Պարսկաստանում պատահած ողբերգական դէպքերը եւ նրա հօր ուրացութիւնն ու դաւաճանութիւնը, նա բուռն յուզումներ ու զայրոյթ է ապրում: Կատարւած դէպքերը, ասում է հեղինակը, սարսափեցնում էին երիտասարդին. քայց միեւնոյն ժամանակ նրա սիրտը լցնում էին մի անբացատրելի կատաղութեամբ. "Մոգերով ու մոգպետներով է զալիս պարսկացրնելու մեզ", քայց ահա "մի աղօտ միտք ծագում է նրա մէջ": Սամէլը սիրում է իր հօրը, քայց եւ սիրում է իր հայրենիքը. նրա կրթութիւնն այնպիսի մարդկանց կողմից էր տրւել, որով պատրաստւել է մի անձնւէր որդի նախ՝ հայրենիքի, ապա՝ ծնողների համար: Սամէլը խորհրդածուով պատմական անցքերի շուրջը՝ ինքն իրեն ասում է. "Մամիկոնեանը ծնում է դաւաճաններ... Մամիկոնեանը ծնում է եւ հերոսներ": Եւ նրա մէջ ծագում է իր դաւաճան հօրը պատժելու հերոսական միտքը:

Սամէլի մէջ ծագած հայրենասիրութեան միտքը, այնուհետեւ, կապակ-

ցլած իրադարձութիւնների ծաւալման հետ՝ հետզհետէ խորանում եւ ամրապնդւում է, վերջապէս վերածելով վճռական գործողութեան: Հեղինակը վէպի սիւժէն այնպէս է կառուցել, որ Սամէլը Ռդական ամրոցից իր հօրը դիմաւորելու նպատակով դուրս գալուց յետոյ անմիջապէս չի հանդիպում նրան: Նա ծանր հիւանդանում է եւ բաւական ժամանակ է անցնում, մինչեւ նա նորից կը մտնէր գործողութեան մէջ: Այդ միջոցում տեղի են ունենում երկրի եւ ժողովրդի համար աղէտալի իրադարձութիւններ: Վահան Մամիկոնեանը եւ Մեհրուժան Արծրունին պարսկական զօրքի գլուխն անցած հրի ու սրի են մատնում քազմաթիւ քաղաքներ եւ գիւղեր: Սամէլը հօրը հանդիպելու համար իր անցած ողջ մանապարհին տեսնում է հայրենիքին դաւաճանած իշխանների արարքների՝ ժողովրդի համար ունեցած ծանր հետեւանքները: Հայաստանի բերքառատ եւ խիստ բնակութեամբ գեղեցիկ վայրերը սոսկալի պատկեր են ներկայացնում աւերած ու ծխացող գիւղերով եւ ամայութեամբ: Հասկանալի է, որ այդ բոլորը պէտք է հայրենասէր հերոսի մէջ ամրապնդէին հօրը պատժելու վաղուց կայացած որոշումը եւ դրա իրականացման համար վճռական քայլերի մղէին:

Սամէլի կերպարը, անշուշտ, միակողմանի կը լինէր, եթէ հեղինակը նրա մէջ չպատկերէր "բարոյական պատերազմը", պայքարը իր խղճի եւ իր սրտի հետ, որը եւ նրա ծանր հիւանդութեան պատճառն է դառնում, բայց եւ այդ "պատերազմը" պիտի վերջանար կողմերից մէկի յաղթանակով: Դա տեղի է ունենում իշխանաց կղզում՝ որսորդութեան ժամանակ: Այն դրւագը, երբ Սամէլը սպանում է իր հօրը, գեղարւեստական ամբողջականութիւն ունի: Դէպքը կատարւում է քաղաքական-գաղափարական բուռն վէճից յետոյ եւ այդ վէճի հետեւանքով: Կողմերից ոչ մէկը չի զիջում իր դիրքերը, հօր եւ որդու միջեւ բորբոքւում է այնպիսի փոխադարձ ատելութիւն, որը պիտի վերջանար մէկն ու մէկի կործանումով:

"Ուրեմն, դու իմ որդին չես, - ասում է վահան Մամիկոնեանը Սամէլին, - ով մեզ հակառակ է, մեզանից չէ: Մենք անխնայ պատժել գիտենք այնպիսիին:

-Եւ ոչ դու իմ հայրն ես:

-Սամէլ...

-Ի՞նչ է, դաւաճա՞ն...":

Որդին աւելի արագ է մերկացնում իր սուրը... եւ զալարափողը գուժում է վահան Մամիկոնեանի մահը. հէնց այդ ժամանակ խելագարի նման մորնչալով բարձրանում է կարմիր քամին: Վէպում նոյնպիսի գեղարւեստական

տպաւորիչ միջոցներով պատկերւած է եւ Սամէլի՝ մօրը սպանելու դրւագը:

Սամէլի կերպարը, նրա գործողութիւնները համոզիչ դարձնելու համար Բաֆֆին վիպասանի իր մեծ կարողութեամբ ստեղծագործական է, որովհետեւ վէպի գաղափարական բովանդակութիւնը՝ դրական գլխաւոր հերոսի կերպարի գեղարւեստական թուլութեան դէպքում, չէր կարող ընթերցողին ուժգնօրէն համակել:

Այսպէս, հեղինակն իր հերոսի ներքին աշխարհը ու գործողութիւնը բովանդակաւորել է սերտօրէն կապւած նաեւ նրա անձնական կեանքի հանգամանքների հետ: Նա իր հերոսի նկարագիրը սխեմատիզմից զերծ պահելու համար մեծ ուշադրութիւն է դարձրել պատկերելու նրան այնպիսի կենցաղային սովորոյթներով, որոնք միաժամանակ թողնէին նաեւ պատմականութեան տպաւորութիւն: Վէպում հիւթեղ կերպով նկարագրւած են Սամէլի հագուստների, զէնքերի, նիստուկացի եւ այլն մանրամասները: Բացի դրանից, առհասարակ եւ Ողական ամրոցի ներքին կեանքի, եւ ոշտունցիների կեանքի, միւս իշխանների պալատների արարողութիւնների զունագեղ նկարագրութիւնները ստեղծում են բոլոր հերոսների համար կենդանի կենցաղային միջավայր:

Մակայն, իհարկէ, երբ խօսքը վերաբերում է Սամէլի անձնական կեանքի հանգամանքներին, այստեղ էականը նրա սիրոյ պատմութիւնն է: Սամէլը բոլոն կերպով սիրում է Ռշտունեաց լեոնաշխարհի իշխանուհի Աշխէնին: Բաֆֆին իր ստեղծագործութիւնների մէջ ինչպէս, օրինակ, "Խենթ" վէպում յաճախ է դրական հերոսին կանգնեցնում այսպիսի հարցի առաջ՝ ուժերը նւիրել նախ սիրած աղջկայ կեանքի, թէ հայրենիքի փրկութեան գործին: Երբ ճանապարհի մեծ դժւարութիւնները յաղթահարելով Սամէլը հասնում է Աշխէնի գտնւած վայրը եւ նրա հետ տեսակցում Արտասուքի աղբիւրի մօտ, այդ ժամանակ նա ասում է. "Երկու սիրելիներ դրած են իմ առջեւ. մէկը՝ վրտանգի մէջ գտնւող հայրենիքը, միւսը՝ վտանգի մէջ գտնւող կինը՝ դու: Երկուսն էլ ինձ համար հաւասար չափով պաշտելի են..." նա դիմում է Աշխէնին եւ ասում. "Յոյց տուր ինձ ճանապարհ. դէպի ո՞րը գնամ": - Դէպի հայրենիքի փրկութեան գործը, - պատասխանում է օրիորդը ոգեւորւած ձայնով եւ ապա շարունակում. "Դու ինձ արժանի չես լինի, եթէ քո արիւնը չխառնես թափւող հեղեղների հետ": Եւ Սամէլը գնում է դէպի վտանգի մէջ գտնւող հայրենիքը: Ուրեմն եւ Սամէլի, եւ Աշխէնի մէջ անձնականը, անձնակցական երջանկութեան ձգտումն ու գաղափարը ստորադասւում է հայրենիքի պաշտպանութեան գաղափարին, անձնականը զոհաբերւում է ընդհանուրին:

Բաֆֆին ոչ միայն "Սամէլ" վէպում, այլև առհասարակ իր ստեղծագործութիւններում մարդու մէջ մարդկայնօրէն դրականը ու գեղեցիկը նախ եւ առաջ համարում է իր անձը հայրենիքի եւ ժողովրդի ազատագրման գործին նւիրելու եւ հոսաբար զոհաբերելու պատրաստակամութիւնը: Այսպիսով, հեղինակի դրական հերոսների կերպարների էութեան ինքնատիպութիւնը սերտօրէն կապուած է նրա վէպի գաղափարական նպատակադրման հետ:

"Սամէլ" վէպի գեղարւեստական մեծ արժանիքները պայմանաւորող հանգամանքներից է գլխաւոր հերոսի կերպարի յաջողաձուլութեան հետ միաժամանակ նաեւ միւս դրական թէ բացասական հերոսների կերպարների յաջողաձուլութիւնը: Հերոսների բնաւորութիւնների շօշափելի պատկերման գործում Բաֆֆին հասել է հիացմունքի արժանի վարպետութեան: Վէպի հերոսներից շատերին, ինչպէս, օրինակ, Հայր Մարդպետին, Արշակ Երկրորդին, Համազասպուհուն, Որմիզդուխտին նոյնիսկ մէկ դրւագում հանդէս բերելով՝ նրանց կերպարները կերտում է հմուտ քանդակագործի չափի զգացումով: Պէտք է ասել, որ Բաֆֆու մօտ թէ հերոսների գործողութեան եւ թէ նրանց հոգեբանութիւնը նկարագրելու արւեստը շատ մօտ է ժողովրդական էպիկական ստեղծագործութիւններին բնորոշ արւեստին ու կուլտուրային: Հեղինակը, սովորաբար, ինչ նկարագրում է, ստացւում է ամբողջական հոյակապ պատկեր, ամբողջական, որովհետեւ վէպում միշտ, արտաքին հանգամանքների հետ զուգակցւած՝ խոր դատողութիւններ են արւում հերոսների հոգեկան աշխարհի, նրանց ապրումների եւ խոհերի մասին: Այսպէս, անջնջելի տպաւորութիւն են թողնում Անյուշ բերդի եւ նրա քարեղէն խցերից մէկում շղթայւած Արշակ Երկրորդի պատկերը. հայր Մարդպետի՝ գիշերով ամայացած Արտագերսը մտնելու եւ թագուհի Փառանձեմին թունոտ հեզնանքի ենթարկելու պատկերը եւ այլն:

Նայեցէք Արշակին, կարծես թէ շղթայւած առասպելական Արտաւազը կամ Պրոմեթէոսը լինի: "Այդ դրութեան մէջ նա նման էր մի առիւծի, որ փակւած էր երկաթեայ գառազեղի մէջ", ասում է հեղինակը: Բայց պատկերի ողբերգականութիւնը միայն արտաքին ծանր իրադրութեան նկարագրից չէ, որ բխում է: Արշակի աչքի առաջ քարեղէն պատանդանի վրայ դրւած է մորթազերծ արւած նրա սպարապետի՝ Վասակ Մամիկոնեանի պաճուճապատանքը, իսկ պարսիկ բանտապետը անվերջ խոցում է թագաւորի հոգին իր լկտի ծաղրական արտայայտութիւններով: Թագաւորը տանջալից ապրումների մէջ երբեմն մեկնում է ձեռքերը՝ գրկելու իր այնքան սիրելի սպարապետի անշարժ պաճուճապատանքը, բայց կարճ շղթաները թոյլ չեն տալիս:

Վէպում հերոսների կերպարների կերտման արւեստի ամենաբնորոշ եւ

արժէքաւոր գծերից մէկն այն է, որ հեղինակը մեծ ուշադրութիւն է դարձրել իրական հանգամանքներով պայմանաւորուած միանգամայն համոզիչ ներքին դրամատիկ վիճակներով նրանց ներկայացնելուն: Այդպէս, հոգեկան խոր դրամա է ապրում ոչ միայն Սամէլը, այլև հերոսներից շատերը: Իրենց իւրաքանչիւր խոսքով իրենց դրութիւնների մէջ են ընկնում, օրինակ՝ Սամէլի խորթ մայրը՝ Որմիզդուխտը, Մեհրուժան Արծրունու մայրը, ինքը՝ Մեհրուժան Արծրունին եւ ուրիշ հերոսներ: Այնուհետեւ, վէպի կերպարների գեղարւեստական յաջողւածութեան էական հանգամանքներից է այն, որ պահանջուած են նրանց քնաւորութեան պատմական երանգաւորումները: Այդ առումով շատ հետաքրքրական է Վահան Մամիկոնեանի կերպարը: Վահան Մամիկոնեանը հանդէս է բերւած որպէս Հայաստանում ֆէոդալական մասնատւածութեան կողմնակիցների պարագլուխ: Այս կերպարի բովանդակաւորմամբ Բաֆֆին դարաշրջանի անցքերի պատճառականութեան խոր ըմբռնման լաւագոյն ապացոյց է տւել: Վահան Մամիկոնեանը համոզուած է, որ ինքը իրաւացի է օտար զօրութեամբ Արշակունիների թագաւորութեան տապալելու նպատակով սկսած պայքարով: Նա ամէն կերպ աշխատում է արդարացնել հայրենիքի համար աղէտաբեր իր դաւաճանական գործողութիւնները: Վէպը պատմականութեան, հետեւաբար եւ գեղարւեստական տեսակէտից շատ է շահում այն բանից, որ հեղինակը երկրի ֆէոդալական մասնատւածութեան դէմ Արշակունիների մղած պայքարը ծիշտ կերպով դիտում է իբրեւ առաջադիմական երեւոյթ, դատապարտում է վահանների եւ մեհրուժանների քաղաքական վարքագիծը եւ քացայայտում նրանց մտադրութիւնների ու գործողութիւնների հակաժողովրդական էութիւնը:

«Սամէլ» վէպում առանձին հետաքրքրութիւն են ներկայացնում ժողովրդի մարդկանց կերպարները: Յուսիկը, Մալխասը եւ ուրիշ հերոսները, որոնք չեն պատկանում ազնւական դասակարգին, մարմնաւորում են աշխատաւորական միջավայրի մարդկանց յատուկ քնաւորութեան գծերը՝ անկաշառ նւիրւածութիւնը իրենց հայրենիքին, հերոսականութիւնը, սրամտութիւնը եւ այլն: Այս բոլորով հանդերձ, այնուամենայնիւ, չի կարելի իբրեւ թերութիւն շնչել, որ աշխարհայեացքային որոշ սահմանափակութիւնների հետեւանքով հեղինակը թէպէտ խօսում է ֆէոդալական Հայաստանում ազնւականութեան եւ գիւղացիութեան միջեւ եղած հակամարտութեան մասին, քայց որեւէ դրւագում չի պատկերում այն:

Վէպի գեղարւեստական խոշոր արժանիքներից առանձնապէս պէտք է յիշատակել նաեւ մասսայական, յատկապէս ռազմի տեսարանների եւ քնութեան վարպետ նկարագրութիւնները:

Ռազմի տեսարանների յաջողածուծեան զաղտնիքը կապւած է մի կողմից այն հանգամանքի հետ, որ հեղինակը, յատկապէս ուսումնասիրած լինելով՝ հրաշալի կերպով պահպանում է ժամանակաշրջանի ռազմական արւեստի ինքնատիպ երանգները. միւս կողմից այն բանի հետ, որ այդ տեսարաններում, որոնք անչափ հեռու են դեկորատիւ լինելուց, շատ բան է բացայայտում մասնակից հերոսների ներքնաշխարհից, այսինքն, այլ խօսքով ասած՝ ռազմի գործողութիւններում մասսայական հոգեբանութեան դրսեւորման հետ միաժամանակ լայնօրէն ցուցադրւում են եւ գլխաւոր հերոսները՝ իրենց բնորոշ բնաւորութեան ու զաղափարական գծերով:

Ինչ վերաբերում է բնութեան սքանչելի նկարագրութիւններին, որոնցով այնքան հարուստ է վէպը, պէտք է ասել հետեւեալը: Ամէնից առաջ Բաֆֆին այստեղ ինչպէս իր միւս գործերում երբեք բնութիւնը չի պատկերել ինքնանպատակ կերպով, որպէս զբաղեցնող զարդարանք: "Սամւէլ" վէպում այդ նկարագրութիւնները խորիմաստ են եւ կատարել են հիմնականում երկու առումով: Նախ՝ բնութեան եւ աշխարհագրական միջավայրի նկարագրութիւնները նրա վէպի կոմպոզիցիայի առանձնայատուկ կողմերից մէկն են: Սովորաբար վէպի առանձին գլուխները սկսւում են բնութեան որեւէ պատկերով: Օրինակ՝ հէնց առաջին գլուխը. "Լուսնի եղջիւրը ծածկւեցաւ Քարքէ լեռան ետեւում, եւ Տարօնը ընկղմեցաւ գիշերային խաւարի մէջ: Ոչ մի աստղ այդ գիշեր չէր երեւում: Երկինքը պատած էր մոխրագոյն ամպերով, որոնք մեղմ հոսանքով լողում էին դէպի Կրկուռ ու նեմրութ լեռների կողմերը եւ, այնտեղ կուտակւելով, թանձրանալով, միգային-սեւ կերպարանք էին ստանում: Այդ կողմից երբեմն փայլատակում էր կայծակը, եւ լսելի էր լինում որոտման խուլ դղրդիւն, որ գուշակում էր յորդ անձրեւ":

Այս, ինչպէս եւ բազմաթիւ այլ դէպքերում բնութեան նկարագրութեամբ հեղինակը ոչ միայն նպատակ է հետապնդում ծանօթացնել հայրենի աշխարհին, ոչ միայն որոշ տրամադրութեամբ համակում է ընթերցողին եւ նախապատրաստում է նրան յաջորդող դէպքերի գեղարւեստական ընկալմանը տրեւալ դէպքում՝ երկու սուրհանդակների Ողական ամրոց գալուց յետոյ ստեղծւած ծանր եւ լարւած իրադրութիւնը այլեւ մեծապէս հարստացնում է պատմական երանգաւորումը: Նա շատ նուրբ ծաշակով եւ հմտութեամբ այդ նկարագրութիւնների ժամանակ անւանում է լիոները, գետերը եւ այլն իրենց պատմական անուններով, յիշատակում է տեղի հետ կապւած հին ականդրութիւններ եւ լեգենդներ ու այդպիսով վէպը յագեցնում գործողութեան ժամանակա-

շրջանի զգացողութեամբ: Օրինակ՝ «Տարօնի՝ առաւօտը» գլխում Տարօնի առաւօտը նկարագրելու կապակցութեամբ յիշատակում է հեթանոսական ժամանակների մարդկանց դիցաբանական պատկերացումներից մէկը: «Այդ գեղեցիկ առաւօտը յիշեցնում էր այն վաղեմի հանդիսաւոր առաւօտներից մէկը, երբ Աստղիկը, Տարօնի Դիցուհին, դուրս էր գալիս Աշտիշատի տաճարներից եւ, շրջապատւած իւր անթառամ նաժիշտներով, իջնում էր քարքէ լեռան բարձրութիւններից, Արածանիի արծաթափայլ ալիքների մէջ լողանալու»:

Բնութեան նկարագրութիւնները «Սամէլ»-ում, այնուհետեւ, յաճախ ունեն փոխաբերական իմաստ եւ արտայայտում են պատմական անցեալի վերաբերմամբ հեղինակի որոշ պատկերացումները, օրինակ՝ Արաքսի նկարագրութիւնը «Արաքսի որոգայթները» գլխի սկզբում:

Ընդհանրապէս մեծ է Բաֆֆու դերը մեր աշխարհաբար գրական լեզւի զարգացման գործում: Արովեանից ու 50-60-ական թւականների գրողներից յետոյ Բաֆֆու ստեղծագործութիւնների լեզուն զարգացման մի նոր բարձր փուլ հանդիսացաւ աշխարհաբարի պատմութեան մէջ:

Բաֆֆու երկերից իր լեզուով առանձնապէս աչքի է ընկնում «Սամէլ» վէպը: Վէպի լեզուն ամէնից առաջ աչքի է ընկնում իր մաքրութեամբ եւ փայլով: Գործի գեղարւեստական բարձր արժանաւորութեան իմաստով կարելու է յիշատակել, որ հեղինակը լեզուով եւս պատմական երանգաւորումը ուժեղացնելու նպատակով չի գնացել հեշտ եւ սովորաբար կիրաւուող ծանապարհով՝ առատօրէն արխայիկ զրաբար բառեր եւ արտայայտութիւններ օգտագործելու ծանապարհով: Նա լեզուով եւս պատմականութիւն ստեղծելու համար դիմել է մանաւանդ հերոսների խօսքի յատուկ ոճաւորման: Վէպի բոլոր հերոսներն էլ խօսում են նոյն մաքուր գրական լեզուով, բայց տարբեր ոճերով, ըստ որում ոճաւորման արւեստի մէջ խոշոր տեղ է յատկացւում հերոսների ներքին աշխարհի էական գծերի հետ կապւած արտայայտութիւններին: Օրինակ, երբ խօսում են Յուսիկն ու Սամէլը, նրանց լեզւական ոճը շօշափելի կերպով դրսեւորում է նրանց վիճակի եւ փոխյարաբերութեան տարբերութեան հետ կապւած հոգեբանութիւնը: Վէպի լեզուն, ըստ բովանդակութեան, համապատասխան տեղերում աչքի է ընկնում նաեւ էմոցիոնալ յագեցւածութեամբ ու հոետորական փայլով:

Ոչ միայն «Սամէլ» վէպը, այլեւ առհասարակ Բաֆֆու ստեղծագործութիւնը եւ նրա արւեստն ու կուլտուրան անցեալի հայ գրականութեան խոշորագոյն նւաճումներից մէկն է: Բաֆֆու լաւագոյն երկերը թարգմանւած են ուսերէն եւ ուրիշ շատ լեզուներով:

- պատմավէպ - պատմական վէպ
 նմուշ - օրինակ
 համաշխարհային - ամբողջ աշխարհի
 անցք - դէպք
 սիւժետ (օտար) - նիւթ
 մոմենտ (օտ.) - վայրկեան. ժամանակ
 ներխուժել - յարձակել (մի երկիր)
 հանդէս գալ - երեւել
 կիսատ - ոչ ամբողջական
 բաւարարւած - զոհ
 թեմա (օտար) - բնաբան
 ծառանալ - բարձրանալ, ցցւել
 մանրակրկիտ - մանրամասն քննած
 կոնկրէտ (օտ.) - թանձրացեալ
 սոցիալական (օտ.) - ընկերական
 տենդենց (օտ.) - ձգտում
 ուխտադրուժ - ուխտին դրժող,
 անհաւատարիմ
 դրւագ - դէպք, միջադէպք
 բուռն - սաստիկ
 հոյակապ - վսեմ
 խուց - փոքր սենեակ
 հեզնանք - ծաղրանք
 պաճուճապատանք, - scare-crow
 խրտւիլակ
 մորթագերծ - մորթը հանած
 լկտի - լիրբ, կեղտոտ
 խոզվայոյզ - խոզվիչ, յուզիչ
 մասնատւածութիւն - հատւած, fraction
 հակաժողովրդական - ժողովրդի
 հակառակ
 պատկանել - վերաբերել
 անկաշտ - կաշառք չընդունող,
 առանց կաշառքի
 մասսայական (օտ.) - զանգւածային
 կոմպոզիցիա (օտ.) - կազմութիւն
 անթառամ - միշտ կանաչ, միշտ
 երիտասարդ
- փուլ - շրջան
 արխայիկ (օտ.) - հին
 փոխարարութիւն - փոխադարձ
 յարարութիւն, կապ
 էմոցիոնալ (օտ.) - զգացմային
 յագեցնել - կշտացնել, to saturate

ԵՐԿՈՒ ՍՈՒՐՀԱՆԴԱԿՆԵՐ

Հատած "Սամուէլ"ից

Գրեց Բաֆֆի

Լուսնի եղջիւրը ծածկեցաւ Քարբէ լեռան ետեւում եւ Տարօնն ընկղմեցաւ գիշերային խաւարի մէջ: Ոչ մի աստղ գիշերը չէր երեւում: Երկինքը պատած էր մոխրագոյն ամպերով, որոնք մեղմ հոսանքով լողում էին դէպի կրկուռ եւ նեմրութ լեռների կողմերը եւ այնտեղ կուտակւելով, թանձրանալով միգային-սեւ կերպարանք էին ստանում: Այդ կողմից երբեմն փայլատակում էր կայծակը եւ լսելի էր լինում որոտման խուլ դղրդիւն, որ գուշակում էր յորդ անձրեւ:

Գիշերային այդ տազնապալի պահուն երկու ձիաւորներ անցնում էին Մուշի դաշտով: Նրանք գալիս էին հեռւից, շատ հեռւից: Մի ամիս առաջ դուրս եկան Տիգրոնի երկաթեայ քաղաքադոնից, անցան Խուժիստանի անապատները, անցան արեւակէզ Ասորեստանը, անցան հայկական Միջագետքը եւ մի օր առաջ ոտք դրեցին Մուշի դաշտի վրայ: Դրանք երկու սուրհանդակներ էին:

Երկու սուրհանդակներից մէկի ձին սեւագոյն էր, միւսինը կապուտակ: Կապուտակ ձիաւորն առաջինի ուղեւորութեան մասին տեղեկութիւն ունէր, ամենայն զգուշութեամբ հետեւում էր նրան եւ երբէք իւր նկատողութիւնից բաց չէր թողնում: Իսկ առաջինը չգիտէր, որ իրեն հետեւում են: Այդ էր պատճառը, որ նրանք, երկու մուկորակների նման թէեւ գնում էին միեւնոյն ուղղութեամբ, բայց այնպիսի զուգահեռական գծերով, որ բնաւ միմեանց չէին հանդիպում: Երկուսն էլ ծանաչում էին միմեանց:

Նրանք արդէն հասել էին Արածանիի ափերին:

Կապուտակ ձիաւորն այստեղ կանգ առաւ: Նա նայեց դէպի երկինքը, նայեց դէպի իւր շուրջը: Կամենում էր գիտենալ, թէ որքան ժամանակ էր մնացել մինչեւ լոյսի բացւելը: Ոչ մի աստղ ցոյց չտւեց նրան գիշերային ժամը: Ամէն ինչ խորասուզած էր անվերծանելի մթութեան մէջ:

Բայց պէտք էր շտապել ...

Երկու մտածութիւններ մի քանի րոպէ պահեցին նրան անվճռականութեան մէջ. գետո՞վ անցնել, թէ կամուրջով գնալ: Կամուրջով-դա շատ հեռու կը տանէր եւ գուցէ կը հանդիպէր նրան... եւ գուցէ կը բռնէր կամուրջի գիշերային պահակներից... Վճռեց անցնել գետով:

Հեզ եւ արծաթափայլ Արածանին գարնանային հեղեղներից կատաղել էր եւ պղտոր յորձանքներով ծածկել էր իւր ափերը: Բայց մեր ուղեւորը ծանօթ էր նրա ծանծաղուտների հետ: Նա ցած իջաւ ձիուց, ձեռքով փայփայեց իւր կապուտակի գեղեցիկ բաշը, փոքրիկ գլուխը, ասելով. «Դու քաջութեամբ կտրեցիր Տիգրիսի ահուկի ալիքները, այժմ հայրենի երկրի Արածանին ինչո՞ւ պէտք է վախեցնէ բեզ»: Նա ձիու սանձը հանեց բերանից որ լողալու միջոցին ազատ շունչ առնէ. նստեց եւ, երեսը խաշակընքելով, բշեց դէպի գետը:

Գետը, մի ահարկու վիշապի նման, գոռում էր, գոչում էր: Գիշերային մթութեան մէջ՝ նրա պղտոր հոսանքը աւելի մոայլ կերպարանք էր ստացել: Ձին, ամբողջ մարմնով խորասուզած ջրի մէջ, միայն գլուխը վեր քարձրացած, մոնչելով եւ փոնդալով, պատերազմում էր ալիքների հետ: Նրա ոտները յատակին չէին դիպչում, անցնում էին լողալով: Ձիաւորը, սանձի փոխարէն բռնած ունէր նրա բաշից եւ ձեռքերով ուղղութիւն էր տալիս ընթացքին: Մի քանի պտոյտների մէջ՝ թէ ձին եւ թէ ձիաւորը սկսեցին ջրի տակ, կրկին դուրս յայտնւեցան: Երբեմն անցնում էին նրանց մօտով ծառի կոմիւր, որ ծփալով տարւում էին կոհակների հետ: Ձիաւորը շտապում էր խոյս տալ դրանցից: Բայց ահա հեռւից մի ինչ-որ որոտում էր: Տագնապը մօտենում էր: Ձիաւորը չկորցրեց իւր սանասրտութիւնը եւ խորին ուշագրութեամբ նայեց դէպի այն կողմը: Մի մթին, անորոշ կոյտ լողում էր ջրի երեսին: Որքան մերձենում էր, այնքան աճում էր նա. այնքան սոսկալի ձեւ էր ստանում: Կարծես մի ամբողջ բլուր դանդաղ ընթացքով շրջում էր գետի վրայ, մերթ անյայտանում էր նա, մերթ երեւան էր գալիս աւելի ահարկու կերպարանքով: Ձիաւորը հասկացաւ նրա ինչ լինելը: Նա մի ակնթարթում ձիու թամբից սողաց դէպի գաւակը, որ նրա բերդ թեթեւացնէ: Բռնեց ագիից, սկսեց շտապեցնել նրան: Օրհասական ժամը մօտենում էր, քանի որ թանձր, այլանդակ հրէշի նման մօտենում էր մթին կոյտը: Նրա որոտը խլացնում էր ամէն ձայն: Գէտք էր փախչել նրանից, եթէ ոչ մի թեթեւ տաշեղի նման իւր հետ կը յանէր թէ ձիուն, թէ ձիաւորին: Ձին անգամ զգաց մօտալուտ վտանգը եւ կրկնապատկեց իւր ուժերը: Անհնարին արագութեամբ կտրում էր նա կոհակները: Հրէշն անցաւ: Դա ուրիշ ոչինչ չէր, եթէ ոչ մերձակայ անտառների մի մասը, որ հեղեղը արմատախիլ անելով, իւր պտոյտների մէջ կծկել էր, գալարել էր, եւ մի այնպիսի գունդի այլանդակ ձեւ էր տւել:

Ձիաւորը կրկին անգամ գոհութեամբ երեսը խաչակնքեց, երբ ոտք դրեց ցամաքի վրայ:

Նա իւր հագուստը քամեց, ցամաքացրեց, յետոյ սանձը դրեց ձիու բերանը եւ շարունակեց ծանապարհը, ինքը գնալով ոտով, իսկ ձիուն իւր ետեւից քարշ տալով, որ փոքր ինչ հանգստանայ: Բայց ձին դժւարու - թեամբ էր հետեւում նրան: Որքան նա ջրի մէջ արագընթաց էր, այնքան ցամաքի վրայ դանդաղկոտ դարձաւ: Տէրը վերագրում էր այդ նրա յոգնածութեանը:

Գետեզերքից բաւական հեռանալով, այժմ մօտեցաւ նա քարքէ լեռան բարձրաւանդակներին: Ծանապարհը գառիվեր էր, ուլորւում էր սարերի լանջաց վրայով, իջնում էր խորին ձորերի, փապարների մէջ եւ դարձեալ բարձրանում էր բլուրների վրայ: Նա ծանօթ էր այդ անտառապատ լեռների հետ, գիտէր նրանց դժւարին անցքերն ու շաւիղները, երեխայութիւնից սնւել ու մեծացել էր այդ խոնաւ ծմակների մթութեան մէջ, ուր ցերեկի լոյսը երբեք չէր թափանցում: Նա ապառաժների ու անտառների որդի էր:

Կայծակը շանթեց մօտակայ ծառերի կատարներին եւ մերձակայքը լուսաւորւեցաւ բաց-վարդագոյն փայլով: Որոտի ձայնը անեղ դղրդիւնով տարածւեցաւ մթին ձորերի մէջ: Ուղեւորը նայեց դէպի ամպամած երկինքը եւ շտապեցրեց իւր քայլերը: Նա չվախեցաւ գետից, քայց վախենում էր փոթորիկից: Փոթորիկը մեծ արհաւիրք է գործում այդ կուսական անտառների մէջ, մանաւանդ զիշերային պահուն: Ժայռերի բարձրութիւնից խրլում է նա ողողած, մերկարմատ ծառերը եւ նետում է ծանապարհի վրայ: Ծառերի հետ փուլ են գալիս եւ քարերի անագին բեկորները: Ամէն մի ծանապարհորդ կ'անհետանար այդ փլատակների տակ, եթէ դժբախտութիւն ունենար հանդիպելու:

Կրկին լսելի եղաւ որոտման անեղ դղրդիւնը եւ նրա հետ անձրեւի խոշոր կաթիլներն սկսեցին մաղւել երկնքից: Քամին մոնչում էր եւ անձրեւային տարափը, կարկուտի գնդակների նման, զարկում էր նրա բորբոքած երեսին: Բայց նա ոչինչ չէր զգում: Նրա միտքը, նրա զգացմունքները լարւած էին դէպի մի նպատակ, որ կլանել էր նրա ամբողջ գոյութիւնը, որ ամենայն եռանդով առաջ էր մղում նրան, որպէս մի մարմնացած փութաջանութիւն: Նա շտապում էր մի քանի ժամ առաջ տեղ հասնել, քան կը հասնէր սեւ ձիաւորը:

Բայց ձին դժարութեամբ էր հետեւում նրան: Այժմ միայն նկատեց, որ ետեւի ոտքից կաղում էր նա: Անշուշտ գետի հոսանքի հետ տարւող կոճղերից մէկը դիպչելով, վնասել էր նրան: Այդ դէպքը սաստիկ վրդովեցրեց անվեհեր ուղեւորին: Նա շտապում էր, իսկ այժմ զրկւեցաւ իւր սրընթաց երիվարից: Ի՞նչ պէտք էր անել: Թողնել նրան եւ այնպէս ոտքով շարունակել ճանապարհը: Բայց ինչպէ՞ս թողնել այն սիրելի նժոյգին, որն այնքան տարիներ թէ պատերազմի դաշտում, թէ իւր ճանապարհորդութիւնների ժամանակ, լաւ ընկեր էր եղել նրա հետ: Մի քանի րոպէ մընաց նա մտածութեան մէջ: Յետոյ թողեց մեծ ճանապարհը, բռնեց մի շաւիղ, որ տանում էր դէպի Աշտիշատի վանքը:

Վանքը շատ հեռու չէր այնտեղից. մէկ ժամից յետոյ հասաւ նա: Դարեւոր, նւիրական ծառաստանի խորքում, վաղեմի սրբազան բարձրութիւնների վրայ, հանգչում էր Տարօնի այդ հին սրբավայրը իւր վսեմ, մեծափառ վեհութեան մէջ: Պատսպարւած բարձր շրջապարիսպներով եւ բրգածեւ աշտարակներով, զիշերային մթութեան մէջ ներկայանում էր նա մի անմատչելի ամրոց: Կատաղի մրրիկը, քամու մոնչիւնը, անձրեւի տարափը չէր վրդովեցնում նրա խաղաղ բարեպաշտական նիրհը:

Շրջապարիսպներից դուրս, մի առանձին շինւածքի նեղ լուսամուտներից լոյս էր երեւում: Ուղեւորը դիմեց դէպի այն կողմը, մօտեցաւ փակ դռներին: Այստեղ դռան մի կողմում փայտեայ սիւնից քարշ էր ընկած մի տախտակ, իսկ սիւնի պատւանդանի մօտ դրած էր նոյնպէս փայտեայ փոքրիկ օթակ: Ուղեւորը վեր առաւ օթակը, երեք անգամ զարկեց տախտակի վրայ: Կոչնակի ձայնից լուսամուտը բացւեցաւ, մէկը ներսից քնաթափ զլուխը դուրս մեկնեց եւ վերելից հարցրեց.

-Ո՞վ ես:

-Ճանապարհորդ եմ, - եղաւ պատասխանը:

Վանքի պարիսպներից դուրս, այդ շինւածքը տարածամ ճանապարհորդների, օտարականների եւ պանդուխտների օթեւան էր: Դռնապանը բաւականացաւ ուղեւորի պատասխանով, բաց արեց դռները եւ ծրագը ձեռին յայտնըւեցաւ սեամի վրայ:

-Դու բոլորովին թրջւած ես, - ասաց նա մի առանձին հոգատարու թեամբ, - ներս համեցիր, ես իսկոյն կրակ կը վառեմ, քո հագուստը չորացրու:

-Շատ շնորհակալ եմ քո բարեսրտութեան համար, - պատասխանեց ու-

ղեւորը, - բայց ես կը հնդրէի բեզանից ընդունել ձեզ մօտ, որպէս հիւր, իմ ձիուն միայն:

-Ինչո՞ւ քո ձիուն միայն, - հարցրեց դոնապանը զարմանալով:

-Նա կաղում է, վնասել է ոտքը, իսկ ես պէտք է շարունակեմ իմ մանապարհը:

-Գոնէ ներս մտիր, մի փոքր տաքացիր. ես իսկոյն կրակ կը վառեմ:

-Զեմ կարող...ես շտապում եմ...պատասխանեց ուղեւորը եւ մօտեցաւ մրազին:

Նա ծոցից հանեց իւր սանրը, որ կիսալուսնի ձեւ ունէր, շինւած էր զոմէշի եղջիւրից, եւ ցոյց տալով դոնապանին ասաց.

-Ճանաչիր այդ սանրը, մի կողմի երկու առամները կոտրած են. եթէ ես չվերադարձայ, ով որ քեզ ցոյց տալու լինի, ձին նրան կը յանձնես:

-Իսկ դու ո՞վ ես, - հարցրեց դոնապանը, փոքր ինչ կասկածելով:

-Ես զինւոր եմ...պատասխանեց ուղեւորը:

Դոնապանը բաւականացաւ ուղեւորի անորոշ պատասխանով, որովհետեւ այդ տազնապալի ժամանակներում զինւորի հետ շատ հեռուն գնալ՝ փոքր ինչ դժւար էր:

Ուղեւորը բաց արեց ձիու թամբին կապած մանապարհորդական թեթեւ խուրջինը, ձգեց իւր ուսին, եւ "բարի գիշեր" ասելով, հեռացաւ:

Դոնապանը, մրազը ձեռին, դեռ կանգնած սեամի վրայ, ապշուեցաւ նայում էր նրա ետեւից՝ մինչեւ անյայտացաւ գիշերային խաւարի մէջ: Բամու մոնչիւնը խլացրեց նրա վերջին քայլերի ձայնը:

Հեռանալով վանքից, ուղեւորը բռնեց այն մանապարհը, որ տանում էր դէպի Ռդական ամրոցը

Կոճղ - ծառի հաստ արմատ

Նիրհ-թեթեւ քուն, նինջ

Ազի - պոչ

Կոչնակ-փայտէ գանգ

Կոհակ - փոքր ալիք

Սեամ-շէմք

Փապար - մեղք

Ժմակ - խոնաւ անտառ

Բեկոր - կտոր

Երիվար, նժոյգ-շի

Սրընթաց-արագընթաց

Վսեմ, վեհ-բարձր

Անմատչելի-անհասանելի

ՎԱՐՊԱՆԱՆՔ

զրեց Դերենիկ Դամիրճեան

Բուռն կոչնահարութիւնը իր շարագուշակ եւ հանդիսաւոր ձայնով իրարանցման մէջ զցեց ոչ միայն նախարարներին եւ վասակին, այլեւ բոլոր մայրաքաղաքին բնակիչներին: Փողոցները լցւեց ժողովրդի խուռն բազմութեամբ: Արդէն վերջին օրերի լուրերը, նախարարների եւ հոգեւորականների ժողովւելը, պարսից մեծամեծների հաւաքը մայրաքաղաքում, զիշերային խորհրդակցութիւնները՝ ժողովրդին անհանգստացնում էին:

Ժողովուրդը հասկանում էր, որ հաւատուրացութեան գործ կար եւ ծընշում էր արւում պարսից արքունիքից: Առանձնապէս ժողովրդին լարում էր կաթուղիկոսի եւ բոլոր հոգեւորականների անընդմէջ հսկումն ու ընթերցումները տաճարում: Եւ ահա այս կոչնահարումը: Ինչ էր նշանակում սա:

- Ծանապարհ, ծանապարհ, - զոչեց սուրհանդակը՝ ջլուտ եւ արագաշարժ մի երիտասարդ, գաւազանն օղղւմ շարժելով եւ սրընթաց կտրելով բազմութիւնը, - Ծանապարհ բաց արէք. նախարարները գալիս են:

Ժողովուրդը մեղքւեց եւ անկանոն միաշարք պատերի պէս մօժւելով՝ իր հագարարւոր աչքերը դարձրեց դէպի արքունական տունը, որ տեղից պիտի երեւային նախարարները:

- Աստւած բարի միտք տայ մեր մեծերին՝ չմոլորւեն:

- Ասա՛ պինդ մնան, չվախենան:

- Շապուհի օրերն են, անիծւեն...

Այսպիսի խօսքեր էին լսւում երկշարք կանգնած բազմութեան մէջ, որ նախարարները երեւացին: Նրանք գալիս էին հետեւակ, առանց թիկնապահների: Նրանք բոլորը հանդիսաւոր եւ մտահոգ արտայայտութիւն ունէին: Առջեւից գնում էին ներշապուհ Արծրունին, վարդան Մամիկոնեանը, Գաղիշոյ Խոռխոռունին եւ ապա միւս իշխանները: Նրանց յետեւից միատեղ գալիս էին թիկնապահները: Ոչ մի հանդիսաւոր տեսք չունէր երթը, այլ բոլորը շտապ քայլում էին, որ շուտ հասնեն տաճար, ուր վճուելու էր երկրին մակատագիրը:

- Նախնեաց օրէնքով, - զոչեց բազմութեան միջից Աբրահամ պապիկը, երբ նախարարները հաւասարւեցին նրան:

- Յիշեցէք Շապուհի նահատակներին, - ձայն տւեց մէկ ուրիշը:

Բազմութիւնը մրմոաց, օրօրւեց եւ յանկարծ տեղահան եղաւ, գնաց նախարարներու հետ: Տաճարի պարիսպների մօտ զօրականները փորձ արին յարձակւել ժողովրդի վրայ՝ արգելելու, սակայն նախարարները ձեռքով նշան արին չղպչել ժողովրդին, որով եւ սա մի փոքր հանդարտւեց: Բայց երբ նախարար-

ները մտան տաճարը՝ ժողովուրդը գրոհեց եւ լցւեց տաճարին մեծ բակը: Նախարարները մտնելով տաճար խոացրին առանց այդ էլ թանձրացած մթնոլորտը:

Տիրեց այն ծանր լուռութիւնը, որ կարկամեցնում է սիրտը եւ լեզուն, երբ խօսքը դառնում է անզօր ասելու այն մեծ տագնապն ու յուզումը, որ տիրում է մարդկանց մի ճակատագրական գործ սկսելուց առաջ:

- Ուր է մարզպանը. պէտք է որ հրաւիրենք նրան, - հարցրեց Յովսէփ կաթողիկոսը նախարարներին:

- Մարզպանին ոչ է անկ մասնակցել այսպիսի ժողովի, - ասաց Գաղիշոն մոայլ նայելով տաճարի յատակին:

Նախարարները լուռ մտածեցին այս պատասխանի մասին:

- Ինչու, - հարցրեց մի փոքր շարմանքով Վահան Ամատունին:

- Մարզպանը երկրի իշխանութիւնն է:

- Իսկ նախարարներս ինչ ենք:

- Մենք իշխանութիւն ենք մեր երկրի առաջ, իսկ մարզպանը՝ արեաց արքայի, - դարձեալ յատակին նայելով, նոյն անբարեացակամ, տրամաբանող եւ ներհակ եղանակով պատասխանեց Գաղիշոն:

Դարձեալ լռեցին:

- Հրաւէր ուղարկենք, թող ինքն յայտնի իր կամքը, - ասաց մեղմածայն Վարդանը:

Սուրհանդակ ուղարկեցին մարզպանի յետեւից:

Ու մինչ կը գար պատասխանը՝ իշխանները նստեցին յատուկ աթոռակների վրայ եւ շրջապատեցին կաթողիկոսին: Վերջինս մաշւել էր եւ դեղնել անբուն գիշերների հսկումներից եւ մտահոգութիւնից: Պակաս չէին եւ միւսները: Միայն Ղեւոնդ Երէցն էր, որի վերասլաց եւ ներշնչւած դէմքին խաղում էր անսպառ եռանդն ու կամքի ուժը: Նա ջլուտ էր եւ երկաթի պէս ամուր: Կոճղի նման պինդ չոքել էր քարերին Եզնիկ Կողբացին՝ պատրաստ ընդունելու մարտը:

Եղիշէ վարդապետը ստեղծագործական մաքրի մէջ կորած՝ այրւում էր անհատնում մոմի պէս եւ անհանգիստ նայում իշխաններին, մէկ մէկ գննելով նրանց, ջանալով գուշակել նրանց մտադրութիւնները: Անբուն գիշերների հսկումները դրել էին իրենց դրոշմը նաեւ ժողովին հաւաքւած եպիսկոպոսների դէմքերին: Նրանք եկել էին Այրարատի, Տուրուբերանի, Վասպուրականի, Մոկաց, Սիւնեաց, Տայոց եւ Բարձր Հայոց գաւառներից՝ վճռելու ճակատագրական խնդիրը, որը նրանց քաշել հանել էր կեանքի ծովի խաղաղ ափերից եւ տանում էր դէպի ալեկոծւող յորձանքներ եւ նաւաբեկութիւն:

Եկաւ սուրհանդակը եւ քերեց Վասակ Սիւնու հրաժարականը ժողովին

մասնակցելուց:

- Տէր մարգպանը խնդրեց պատասխանը գրելուց յետոյ՝ նախարարները ներկայացնեն իրան,- ասաց սուրհանդակը:

- Այն ժամանակ մնացինք մենք ու մեր խիղճը,- ասաց վարդանը սրտմտութեամբ,- սկսեցէք, սրբազան հայրեր:

Կաթուղիկոսը վեր կացաւ եւ դառնալով Եզնիկ Կողբացուն ասաց հանդիսաւոր ծայնով.

- Վերցրու արքայի հրովարտակը:

Բոլորը ոտքի ելան:

Եզնիկը վերցրեց ձեռքէ ձեռք անցնելուց ոլործուն դարձած հրովարտակը եւ սպասեց Կաթուղիկոսին:

- Դարձէք արեւմուտք,- հրամայեց կաթուղիկոսը:

Բոլորը երեսները դարձրին դէպի արեւմուտք: Կաթուղիկոսը դարձաւ ժողովականներին.

- Սրբազան հայրեր, նախարարներ Հայոց աշխարհին: Վերջին ժամն է խորհելու եւ պատասխանը գրելու: Մի անգամ եւս կարդան հրովարտակը: Կարդա, սրբազան հայր:

Եզնիկ Կողբացին հնչեղ ծայնով կարդաց.

"Մի հրներսեհ, վզուրկ հրամանատար Երան ու Աներան, հայոց մեծաց ողջոյն շատ:

"Գիտցէք, ամէն մարդ որ քնակուում է երկնքի տակ եւ շունի օրէնքը դէնիմազդէզի, նա խուլ է եւ կոյր եւ Հարամանի դեւերից խաբւած:"

Հրովարտակը պատմում էր այն մասին թէ ինչպէս Ջրւանը (ժամանակը) ստեղծեց Որմիզդին եւ Արհմսին:

Քանի դեռ չկային երկինքն ու երկիրը՝ Ջրւանը զոհ էր անում հազար տարի եւ ասում էր. "Թերեւս ես մի որդի ունենամ Որմիզդ անունով, որ ստեղծի երկինքն ու երկիրը: Եւ յղացաւ երկու զաւակ իր որովայնին մէջ, մէկը զոհ անելու, միւսը կասկած տանելու պատճառով (այստեղ Եզնիկը հեզնաբար ժպտաց): Երբ իմացաւ որ երկուսն են որովայնի մէջ՝ ասաց, որք որ վաղ ծնի՝ նրան կը տամ թագաւորութիւնը: Եվ նա, որ թերահաւատութիւնից էր յղացած՝ պատռեց որովայնը եւ դուրս (ուրաւ: Ասում է նրան Ջրւանը.

"Ով ես դու": Ասում է, "Քո որդին՝ Որմիզդը": Ջրւանը ասում է նրան. "Իմ որդին լուսաւոր է եւ անուշահոտ, իսկ դու խաւարային ես եւ չարասէր":

Եւ երբ սա խիստ դառնապէս լացեց՝ սրան տւեց թագաւորութիւնը հազար տարի:

Այնուհետեւ գալիս էր բուն մասը՝ քրիստոնէութեան ծաղրը. մոլորու-

թիւն էր համարում այն, որ քրիստոնեաները հաւատում են, որ Աստուծ է ստեղծել քարին ու չարը, ինչպէս եւ մահը:

"Եթէ Հոռոմոց աշխարհը (Յունաստանը) իր շատ յիմարութեան պատճառով մոլորել է եւ զրկել մեր կատարեալ հաւատից՝ անձամբ կը զգայ իր վնասը, ապա դուք ինչու նրա մոլորութեան յետեւից գնում էք: Ինչ հաւատ որ ունի ձեր տէրը՝ դուք էլ նոյնը ընդունեցէք":

Եզնիկը հասաւ հրովարտակի վերջաւորութեան. "Արդ երկու քան կայ ձեր առաջ. կամ քառ առ քառ պատասխան տւէք, կամ եկէք Դուռը եւ կանգնեցէք մեծ ստեանի առաջ":

- Դարձէք աղօթարան, - ասաց կաթողիկոսը:

Բոլորը երեսները դարձրին արեւելք: Ոչ ոք չխօսեց: Այն ժամանակ կաթողիկոսը դարձաւ նախարարներին.

- Տեարք, մենք հոգեւորներս պատրաստ ենք մահւան: Պատրաստ էք նոյնը եւ դուք:

- Պատրաստ ենք, - ասաց վարդանը:

Կաթողիկոսը նայեց միւս նախարարներին.

- Պատրաստ ենք, - լսեց նաեւ միւսների մեծամասնութեան ձայնը:

- Ես մի քան պիտի դիտողութիւն անեմ, տեարք, - ասաց Գաղիշոն իր սովորութեան համաձայն աչքերը զցելով յատակին եւ մոայլ դէմքին տալով անթափանց արտայայտութիւն, - նամակն ուղղւած է "հայոց մեծաց". ինչպէս է նա ընկել հոգեւորների ձեռը եւ ինչու էք հոգեւորներդ մասնակցում պատասխանին:

Վրդովմունքի մի ալիք անցաւ բոլոր ժողովականների միջով: Հարցը թւաց սրամիտ եւ ուժեղ:

- Ինչու ես այդպէս մտածում, տէր Խոռխոռունեաց, - հարցրեց Վահան Ամատունի:

- Որովհետեւ հրովարտակում ասուում է. "Մի հաւատաք ձեր առաջնորդներին, որովհետեւ շատ են խաբեքայ. ինչ որ խօսքով ուսուցանում են՝ գործով չեն կարող յանձն առնել": Պարզ է, որ դիմումը նախարարներին է արւում, ընդդէմ հոգեւորներիդ:

Կաթողիկոսը յանկարծ ցնցեց եւ դադաւ Գաղիշոյին.

- Տէր Խոռխոռունեաց. հայոց մեծերը բոլոր նրանք են, որոնք այսպիսի մեծ աղէտների ժամանակ արիւն են թափել հաւատի համար եւ հիմա էլ պիտի թափեն: Մենք պիտի թափենք:

- Թողէք վէճը, տէր հոգեւոր, եւ դու, տէր Խոռխոռունեաց, - ասաց հանդարտ քայց ներշունչ շեշտով Վարդան Մամիկոնեանը, - եւ այն ժամանակ

երբ ազգովին կանգնած ենք կենաց-մահու առաջ՝ այլ եւս չկայ ոչ հայոց մեծ, ոչ հայոց փոքր: Ազգովին պիտի պատասխանենք:

Գաղիշոն լոց մի պահ եւ ապա խօսեց.

- Ես մտում եմ իմ կարծիքին, տէր Մամիկոնէից, եւ թող ով կամենում է ազգի եւ հոգեւորականների կողմից՝ կանգնի արքայի առաջ: Ես կը պատասխանեմ իմ կողմից:

- Ճշմարիտ է, ամէն մէկս պատասխան ենք տալիս նաեւ մեր անձի կողմից:

- Իրաւունք է խօսելու, - հարցրեց Ղեւոնդ Երէց կաթողիկոսին:

- Խօսիր, - ասաց կաթողիկոսը արդէն համբերութիւնից ելած:

- Մահու սարսուռն է կարկամեցրեց ձեզ, տեարք. անզգայութեան մշուշը պատել է ձեր հոգուն: Երջում էք իբրեւ լուսնոտներ եւ չէք տեսնում, խօսում էք եւ չէք խորհում: Ինչ է պահանջում մեզանից դժոխքի ոգին, շարութեան վահանը, սատանայի գործիքը...

- Զգոյշ, տէր հայր, - ասաց Գաղիշոն:

- Սանդարամետը դժոխոց, միթէ երկիւղ ունիմ նրանից, - չլսելով նրան՝ բարձրացրես ձայնը Ղեւոնդ Երէց, - եւ նա պահանջում է թողնել մեր նախնեաց լոյս հաւատը եւ ընդունել Մազդեզանց սուտ եւ զազիր կրօնը: Ահա ժողովուրդն հայոց տամարի շուրջը եւ ողջ մեր աշխարհում: Ձենք հնազանդի բռնակալին:

Բազմութիւնը, որ տամարի բակումն էր եւ մերձակայ փողոցներում, հետզհետէ մնշելով թիկնապահներին՝ սկսեց մտնել տամար:...

Վարդանը մի ընդհանուր շարժում արեց եւ ձեռքը բարձրացնելով սպասեց որ լոռութիւն տիրի: Բազմութիւնը շունչը իրան պահեց:

- Շատ խորհեցինք, շատ վիճեցինք: Զանք արինք գտնել արքայի համար խաղաղութեան խօսք: Խաղաղութեան խօսքը ուրացումն է: Ով կ'ուրանայ:

Ոչ ով: Ձենք ուրանայ մեր լոյս հաւատը. չենք հնազանդի բռնաւորին: Հարկ կը լինի մեռնել՝ կը մեռնենք: Եւ Աստուծ մեզ օգնական:

- Աստուծ օգնական, - թնդաց բազմութիւնը:

Վարդանը յափշտակեց.

- Մեր նախնիները մեզ կտակեցին հաւատ, պատիւ եւ ազգ: Արեամբ պահանեցին նրանք մեր ազատութիւնը, լեզուն եւ մեզ հրաման թողին անբասիր պահել այդ սրբութիւնները: Պաշտպանենք մեզ կտակած զանձերը: Մեռնենք՝ չտանք թշնամու ոչինչ:

- Կը մեռնենք, չենք տայ, - թնդաց բազմութեան թանձր, զանգւածային ձայնը: ... Բազմութիւնը տանում էր իրենտ, շարժում դէպի սիրազորութիւն, ապստամբութիւն: Յնդեցին խօսքն ու հակամտութիւնը, մերենայութիւնն ու

քանսարկու ձեւերը: Երկիրը շարժւեց: Եւ շարժւեց այնպէս անդիմադրելի ու անդառնալի, որ զուր էր մտածել նրան կանգնեցնել: Վարդանը զգաց, որ ժամը հնչեց: Այլեւս յապաղելը վտանգաւոր էր:

- Եղբայրներ,- բարձրացրեց նա ձայնը,- հրովարտակը պատասխան է պահանջում մեզանից. տանք մեզ արժանի պատասխանը:

- Ճշմարիտը խօսեցիր... այլեւս բաւ... տանք պատասխանը... գրեցէք,- գոչեցին Արտակը, Ատոմը, Արշաւիր Արշարունին, Վահան Ամատունին:...

- Տէր հոգեւոր,- դիմեց Վարդանը կաթուղիկոսին,- այլեւս ժամ է. գրել տուր պատասխանը:

- Ժամ է ասեղ եւ օրհասական: Թող սրբութիւնն ու խիղճը իմաստութիւն տան մեզ,- գոչեց կաթուղիկոսը,- գրենք...

Ամբողջ տաճարի բազմութիւնը՝ հոգեւորականները, ժողովուրդը եւ զօրքը ալեկոծեցին՝ ինչպէս լցւած գետ: Հազարաւոր գլուխներ բարձրացան:

Երբ վերջապէս ալեկոծումն ու մոլտոցը դադարեց՝ կաթուղիկոսը դարձաւ դէպի Եզնիկ Կողբացին, Ղեւոնդ Երէցն ու Եղիշէն:

- Հրաման քեզ, դու տէր Եզնիկ, եւ քեզ, տէր Ղեւոնդ, նաեւ քեզ, տէր Եղիշէ: Գրեցէք ներշնչմամբ սուրբ Հոգուն՝ պատասխանը փորձիչին: Աստուած եւ ժողովուրդն հայոց զօրաւիզ ձեզ:

- Ամէն, ամէն, ամէն,- լսեց բազմութեան քաջալերիչ խօսքի զանգւածային ձայնը:

Ապա յանկարծ լռութիւնը սրի պէս կտրեց մոլտոցն ու շարժումների խուլ հոսանքը:

- Գրեցէք պատասխանը, մերժեցէք մազդեզանց կրօնը: Գրեցէք, որ ընդունում ենք մահը:

Յետոյ դարձաւ իշխաններին.

- Իրաւունք էք տալիս, տեարք:

- Իրաւունք է,- ասաց Վարդանը եւ նայեց բոլոր նախարարներին: Նախարարները շարժեցին գլուխները հաւանութեան նշաններով:

- Դէ, ի զործ,- հրամայեց կաթուղիկոսը:

Տիրեց այն հանգստութիւնը, որ յատուկ է մարդկանց, երբ նրանք անցնում են մահւան գիծը՝ հեղեղի կատաղի յորձանքի միջով, զազանի երախի առջեւից, թշնամու սրերի արանքով: Ամենալարւած վայրկեանը, որ միաժամ եւ ամենահանգիստն է:.....

Յանկարծ Եղիշէն բարձրացրեց ձեռը, եւ բոլորը նայեցին նրան: Նա յափշտակութեան մէջ էր. աչքերը ցոլում էին եւ նայում տարածութեան մէջ:

նա ոգեց.

- Եթէ անմահ իսկ լինէինք եւ պէտք էր մեզ մեռնել քրիստոսի սիրուն՝ արժանի էր մեռնել, քանի որ նա էլ անմահ էր եւ այնչափ սիրեց մեզ, որ մինչեւ անգամ մահը յանձն առաւ, որպէսզի մենք եւս նրա մահով յաւիտենական մահից ազատենք:

- Ճշմարիտ, ճշմարիտ, - ձայն տւին զանազան կողմերից ժողովականները: Եղիշէն շարունակեց զրել:....

- Կարդա, - հրամայեց կաթողիկոսը Ղեւոնդ Երէցին:

Ղեւոնդ Երէցը սթափլած էր այլեւս: Նրան տիրում էր այժմ գիտակցական մի ոգեւորութիւն: Նա այժմ հասկանալի էր թէ ինքն իրեն եւ թէ բազմութեան: Վերցնելով պատասխանը նա խրոխտ ձայնով ոգեց.

"Յովսէփ կաթողիկոսը՝ մեծամեծներից մինչեւ փոքրերը, միաբաններովս հանդերձ, մեծ Հազարապետիդ Արեաց եւ Անարեաց, Միհրնբրսէհիդ, շատ խաղաղասէր մտքով ողջոյն է յղում ամենամեծ սպարապետիդ Արեաց:...

"Եթէ դու տգիտութեանդ մէջ մոլորել ես, - կարդաց Ղեւոնդ Երէցը, - ես որ հաստատ գիտեմ այդ՝ չեմ կարող քո մոլորութեան յետեւից գալ:...

"Այս հաւատից չի կարող խախտել մեզ ոչ հրեշտակ, ոչ մարդիկ, ոչ սուր, ոչ հուր, ոչ ջուր, ոչ ամէն տեսակ դառն հարւածներ: Մեր բոլոր ինչքն ու ստացւածքը քո ձեռը, եւ մեր մարմինը քո առջեւ: Թո կամքը՝ արա ինչ կամենում ես: Բեզանից տանջանք, մեզանից յանձնառութիւն. քո սուրը, մեր պարանոցը:...

- Յօժար ենք, յօժար, - թնդացին ձայներ բազմութեան խորքից:

"Այլեւս դու այս ամէն քանի մասին մեզ մի հարցնիր, որովհետեւ ոչ թէ մարդու հետ է մեր հաւատի ուխտը, որ խաբւենք իբրեւ երեխաներ, այլ անխղիւ է Աստուծոյ հետ, որ չի կարելի քանդել եւ հեռու նետել ոչ այժմ եւ ոչ ապա եւ ոչ յաւիտեանս եւ ոչ յաւիտենից յաւիտեան":

Ղեւոնդ Երէցը աւարտեց ընթերցումը տենդային շարժումներով, արագ մօտեցաւ կաթողիկոսին եւ դողդոջուն ձեռքով նրան մեկնեց մազաղաթը:

Յանկարծ թնդաց հոգեւոր երգը: Բոլորի աչքերը բոցավառւեցին: Թեթեւցաւ թանձրացած մթնոլորտը: Ինչոր չէր կարելի ասել մի օր առաջ՝ այսօր ահա ասեց: Ուրեմն կարելի էր ասել:....: Եւ ինչ լաւ եղաւ որ ասեց:

(Հատւած)

չարագուշակ - չարիք գուշակող, ominous
 հանդիսաւոր, հանդիսական, ոչ սովորական, solemn
 իրարանցում՝ իրար անցնել, շփոթութիւն, խառնաշփոթութիւն, confusion, tur-
 նախարար՝ հայ հին իշխանական տների պետերը.moil
 վասակ՝ Աիւնեաց նախարարութեան գլուխը, որը Հայաստանի մարզպանն էր
 450 թ.: Վարդանանց խմբից բաժանւեց եւ մատնեց Հայոց ապստամբու-
 թեան գործը պարսից արքունիքին. դրա համար վասակ անունը գործ
 է ածուում իբր "դաւաճան":
 խուռն՝ մեծ բազմութիւն կուտակւած, crowded
 հոգեւորական՝ եկեղեցու պաշտօնեայ. եկեղեցական դասու անդամ. clergyman
 պարսիկ, սեռական՝ պարսից, Պարսկաստանի քնակիչները. Persian
 հաւաք՝ ժողով. council, gathering
 խորհրդակցութիւն՝ խորհուրդ հարցնել, խորհուրդ անել. consultation
 անհանգստացնել՝ անհանգիստ անել, հանգիստ չթողնել, խոռվել, to disturb
 հաւատուրացութիւն՝ հաւատ(ք) religion + ուրանալ to deny
 մնշում անել՝ մնշել, ստիպել, քննութիւն անել, to make pressure
 արքունիք՝ թագաւորի պալատը, թագաւորական տունը, court, royal ~
 լարել՝ աղեղը լարել to bend the bow թակարդ լարել to set a trap
 ժամացոյցը լարել wind up watch ուշադրութիւն - to attract atten-
 ժողովուրդը լարւած է people are under tension, taut
 հսկում՝ հսկել, գիշերն անքուն անցկացնել, դիտմամբ չքնել, vigil
 մանապարհ՝ մամբայ (մամփայ), ուղի, way, route
 սուրհանդակ՝ որի ձեռքով ուղարկում են նամակ, գրութիւն. courier
 ջլուտ՝ ջղուտ՝ որի ջիղերը ուժեղ են, muscular ջիղ muscle; nerve
 մեղքել՝ երկու մասի բաժանել, իրարից բաժանել, to split
 միաշարք՝ մի շարքի վրայ, in one row
 երկշարք՝ երկու շարքի վրայ. in two rows
 հետեւակ՝ ոտով գնացող, (որի հակառակ՝ ձիաւոր, ձիով գնացող), on foot; in fan-
 թիկնապահ՝ անձնապահ զինւոր (թագաւորի, իշխանի), bodyguard; lifeguards
 մտահոգ՝ անհանգիստ, հոգսերով զբաղւած, sorrowful, worried
 նախնիք, սեռական՝ նախնեաց, ազգի, ժողովրդի հին սերունդները, ancestors
 մարզպան՝ Հայաստանի կառավարիչը պարսից տիրապետութեան ժամանակ, 428 թ. ից
 մինչեւ արաբների իշխանութիւնը Հայաստանի մէջ.
 Տէր՝ իշխանների, եպիսկոպոսների տիրոջ.
 Միհրնբրսեհի հրովարտակը՝ M's edict, an important document showing what
 the Christian subjects of Persian Empire knew about the State
 religion of the Sassanians. The text is kept in Ծղիշէ, վասն

Վարդանայ ԵԼ Հայոց Գառերագմին, Երեւան 1957, էջ 24-27:

ՅԱԿՈՐ ՊԱՐՈՆԵԱՆ

1842-1891

Սովետական Վերլուծութիւն

Յակոբ Պարոնեանը հայ երգիծական գրականութեան խոշորագոյն ներկայացուցիչն է, ոչալիստական արձակի սկընաւորողը արեւմտահայերի մօտ: Նա հայ կլասիկ գրականութիւնը հարստացրել է արժէքաւոր այնպիսի երկերով, որոնցից մի քանիսը, շնորհիւ իրենց զաղափարական-գեղարւեստական խոշոր արժէքների, իրաւամբ կարող են մտնել համամարդկային կուլտուրայի հարուստ գանձարանը:

Յակոբ Պարոնեանը ծնւել է 1842 թ. Թուրքիայի Ադրիանապոլիս քաղաքում: Նախնական կրթութիւնն ստացել է ծննդավայրի հայկական Արշակունեան դպրոցում, որը հիմնաւոր որեւէ դաստիարակութիւն չի տւել ուսումնատենչ, սրամիտ եւ մեծ ընդունակութիւնների տէր պատանուն: Արշակունեան վարժարանն աւարտելուց յետոյ, 1857 թ. ընդունւում է յունական դպրոց, որտեղ, ինչպէս ինքն է ասում, մի տարի "յոյն լեզւին դժւարութիւնները" սովորելով՝ թողնում հեռանում է: Այլեւս հնարաւորութիւն չի ունենում շարունակելու ուսումը: Մօտ մէկ տարի աշխատում է Անդրիանապոլիսի դեղատնում, որպէս աշակերտ, ապա զբաղւում հաշւապահութեամբ: Պարոնեանը իր կրթութիւնը ձեռք է բերել ինքնազարգացմամբ, յամառ ընթերցանութեամբ: Նա սովորել եւ տիրապետել է մի քանի լեզւի ֆրանսերէն, յունարէն, թուրքերէն եւ այլն: Բնագրերով կարդացել է ինչպէս հին յունական գրականութեան ու փիլիսոփայութեան ականաւոր ներկայացուցիչների երկերը, այնպէս էլ ֆրանսիական կլասիկ եւ ժամանակակից գրականութեան լաւագոյն նմուշները:

1864 թ. Պարոնեանը տեղափոխւում է Կ. Պոլիս, որը հանդիսանում էր արեւմտահայ մտաւորական կեանքի կենտրոնը: Մայրաքաղաքի հասարակական-քաղաքական կեանքը, դասակարգային ուժեղ հակամարտութիւններով, հարուստ նիւթ է տալիս գրական որոշակի հակումներով հասարակական ասպարէզ մտած Պարոնեանին: Կ. Պոլիս գալու յաջորդ տարին, 1865 թւին նա գրում է երգիծական իր անդրանիկ գործը՝ "Շրկու տէրով ծառայ մը" կատակերգութիւնը: Նիւթական դժւարութիւնների պատճառով հեղինակը հնարաւորութիւն չի ունենում հրատարակել այն, իսկ նորաստեղծ հայ բեմը զգուշանում է բեմադրելուց: Պարոնեանը առաջին անյաջողութիւնից չի յուսահատւում: 1868 թ. նա լոյս է ընծայում "Ատամնաբոյժն արեւելեան"

կատակերգութիւնը, որի մէջ արդէն որոշակիօրէն երեւում է հեղինակի երգիծական տաղանդը:

Ճէնց այդ թւականներից Պարոնեանը սկսում է իր խմբագրական, հրատարակչական եռուն գործունէութիւնը, լոյս է ընծայում մի շարք երգիծաթերթեր կամ աշխատակցում միւսներին "Փող առաւտեան", "Մեղու", "Թատրոն", "Խիկար", "Լոյս" եւ այլն, որոնց էջերում լոյս են տեսնում նրա լաւագոյն ստեղծագործութիւններից շատերը:

Վերոյիշեալ պարբերականներից՝ առաջին շրջանում, համեմատաբար երկար կեանք են ունենում "Մեղուն" 1872-74 եւ "Թատրոնը" 1874-77: Այս երգիծաթերթերում Պարոնեանը սուր յօդաձեւերով եւ ուշագրաւ ծաղրանկարներով մերկացնում է պոլսահայ հասարակական կեանքի թերութիւնները, ժողովրդի հաշիւն ապրող մակարոյծ հոգեւորականներին, լիբերալ գործիչներին եւ սուլթանական կառավարութեանը, որը անտանելի պայմաններ էր ստեղծել հայերի համար՝ Թուրքիայում: Ռէակցիոն խաւերի մատնութիւնների պատճառով 1877 թ. սուլթանական կառավարութիւնը փակում է Պարոնեանի "Թատրոնը": Մի քանի տարի Պարոնեանը հնարաւորութիւն չի ունենում հրատարակելու որեւէ թերթ: "Մասիս" պարբերականում փորձում է շարունակել քաղաքական մերկացումները սուլթանական կառավարութեան դէմ "Կամիթներ" ընդհանուր վերնագրով, որտեղ տալիս է նաեւ հայ ժողովրդի ծակատագիրը իրենց շահերին ծառայեցնող եւրոպական դիւանագիտութեան ոչնչացնող քննադատութիւնը: "Մասիսի" լիբերալ խմագիրը փակում է իր էջերը նրա առաջ: Նա միաժամանակ աշխատակցում է Թիֆլիսում հրատարակող "Փորձ" հանդէսին, շարունակելով իր "Կամիթները"՝ "Հոսոսի ձեռատետրը" վերնագրի տակ: Կարճ ժամանակից "Փորձի" դռներն էլ փակւում են Պարոնեանի առաջ:

Հնարաւորութիւն չունենալով ոչ սեփական թերթ հրատարակելու եւ ոչ էլ աշխատակցելու որեւէ պարբերականի, նա 1879-80 թթ. զբաղւում է մամուլում լոյս տեսած "Ազգային ջոջերը" առանձին գրքով հրատարակելու գործով:

1886 թ. լոյս է ընծայում հայ երգիծական գրականութեան գլուխգործոցներից մէկը հանդիսացող "Մեծապատիւ մուրացկաններ" ստեղծագործութիւնը:

1884-88 թթ. Պարոնեանը հրատարակում է "Խիկար" երգիծական հանդէսը, որի էջերում լոյս են տեսնում նրա մի շարք կարեւոր երկերը, ինչպէս "Պաղտասար աղբար" կատակերգութիւնը, "Պտոյտ մը Պոլսոյ թաղերուն մէջ", Բաղաբավարութեան վնասները" եւ այլն:

Սուլթանական կառավարութիւնը 1888 թւին վերջնականապէս փակում է նաեւ "Խիկարը": Այնուհետեւ Պարոնեանը օրէցօր խստացող համիդեան բռնապետական ուժիմի պայմաններում այլեւս չի կարողանում զբաղել զրական աշխատանքով, հարկադրւած է լինում իր ապրուստը ճարել հաշ-
ւապահութեամբ: Նա ընկնում է թշուառ ու անմխիթար վիճակի մէջ, այն աստիճան, որ բժշկի նշանակած դեղերն անգամ զնելու հնարաւորութիւն չի ունենում: Մի քանի տարի թոքախտով տառապելուց յետոյ մեծ երգիծա-
բանը մեռնում է 1891 թ. ամենաչքաւոր վիճակում:

Յ. Պարոնեանը զրական ասպարէզ էր մտնում այնպիսի մի ժամանա-
կաշրջանում, երբ Պոլսում սկսել էր թատերական նշանակալից շարժում, գործում էր "Արեւելեան թատրոնի" խումբը, որի խաղացանկում մեծ տեղ էին բռնում արեւմտաեւրոպական հեղինակներից կատարւած թարգմանական պիեսները եւ ինքնուրոյն պատմական ողբերգութիւնները:

Անհրաժեշտ էր ստեղծել իրական կեանքը իր դասակարգային հակամար-
տութիւններով ցուցադրող դրամատուրգիա:

Պարոնեանի դրամատուրգիան հետապնդում էր այդպիսի նպատակ: Նրա պիեսները թւով շատ չեն՝ "Երկու տէրով ծառայ մը", "Ատամնաբոյժն արեւելեան", "Շողոքորթը", "Պռոյզ" եւ "Պաղտասար աղբար": Սրանցից աւարտուն վիճակի հասցւած են միայն "Ատամնաբոյժն արեւելեանը" եւ "Պաղտասար աղբարը": Մնացածներն անաւարտ են: Թէ զաղափարական տեսակէ-
տից եւ թէ զեղարեւստական արժանիքներով նոր որակի գործեր են "Ատամ-
նաբոյժն արեւելեանը" եւ "Շողոքորթը": Դրանք հանդիսանում են քննադա-
տական ուժալիզմի առաջին փորձերը արեւմտահայ իրականութեան մէջ: Այդ երկու կատակերգութիւններում առաջին անգամ զրականութեան նիւթ էին դառնում Պոլսի քաղքենիական ընտանիքի առօրեայի մի շարք բնորոշ կող-
մերը, որոնք հետագայում աւելի լայն կտաւի վրայ գծազրեցին հեղինա-
կի այլ երկերում:

"Ատամնաբոյժն արեւելեան" կատակերգութիւնում ցուցադրւած են փողի համար կատարւած անհամապատասխան ամուսնութեան հետեւանքները, փոխադարձ անհաւատարմութիւնն ու անվստահութիւնը ընտանեկան կեանքում, արտաքին շքեղութիւնների, շոայլութիւնների տակ թաքնւած երիտասարդնե-
րի մտաւոր ու հոգեկան աղքատութիւնը եւ այլն: Կատակերգութեան հե-
րոսների վարքագիծը ցոյց է տալիս, որ այդ հասարակարգում գիտութիւ-
նը, ուսումը, ազնւութիւնը եւ արդար աշխատանքը չէ, որ ծանապարհ են հարթում կեանքում, այլ կեղծիքը, խաբեքայութիւնը:

Բուրժուական ընտանիքներում տիրող այլանդակ բարքերը շատ ակն-
լի լայն կտակի վրայ ցուցադրված են Պարոնեանի «Պաղտասար աղբար» կա-
տակերգութիւնում, որը գեղարւեստական տեսակէտից մի ակարտուն ու կլա-
սիկ գործ է: Այնտեղ երգիծանքի ամբողջ ուժով մերկացւում են եւրոպա-
կան քաղաքակրթութեան քողի տակ կատարւող այլանդակութիւնները:

Կատակերգութիւնում գուզահեռ ընդգծված է երկու զաղափար՝ մի կող-
մից բուրժուական բարքերի ցուցադրումը, միւս կողմից լիբերալ ինտելի-
գենցիայի խօսքի ու գործի հակասութեան բացայայտումը: Վառ պատկերնե-
րով գծված է ժամանակի երիտասարդութեան վիճակը, երիտասարդութիւն, որի
համար տիպական է իր եսասիրական հաշիւները թաքցնել ժողովրդի լուսա-
ւորութեան, դաստիարակութեան եւ այլ հարցերի մասին արտասանւող դա-
տարկ ֆրագների տակ:

«Պաղտասար աղբարում» շօշափւող հարցերից մէկն է կնոջ ազատագրու-
թեան հարցի պտրաբերեալ բուրժուական ըմբռնման բացայայտումը: Այնտեղ
անբարոյականութիւնը, կենցաղային այլանդակութիւններն ու այլասերւած
բարքերը փաստաբան Օզսէնի ու Կիպարի կողմից ներկայացւում են որպէս
կանանց ազատագրութեան յատկանիշներ:

Պարոնեանը այդ կատակերգութեան մէջ սուր քննադատութեան է ենթար-
կում նաեւ բուրժուական արդարադատութիւնը: Այդ քննադատում աշխատող
մարդիկ արդարութիւնը տեսնում են այնտեղ, որտեղ կաշառք կայ. նրանց
մազաչափ անգամ չի հետաքրքրում կողմերի իրական վիճակը, այն հարցը, թէ
ով է իսկապէս մեղաւորը:

«Պաղտասար աղբար» կատակերգութիւնը որպէս դրամատիկական ստեղծա-
գործութիւն համարեա գերծ է այն թերութիւններից, որոնք առկայ են նրա
նախորդ շրջանի պիեսներում: Այն կուռ է, միաձոյլ, գործող անձերը տի-
պականացւած են իրենց արարքներով եւ բնաւորութեան գծերով: Դրամատի-
կական իր այդ խոշոր արժանիքների շնորհիւ այդ կատակերգութիւնը մեր
օրերում էլ յաջողութեամբ բեմադրւում է:

Յ. Պարոնեանի քաղաքական սատիրայի համար բնորոշ է եւրոպական դի-
ւանագիտութեան ու սուլթանական կարգերի, հայ լիբերալիզմի ու հոգեւո-
րականութեան քննադատութիւնը:

Հայ լիբերալիզմի եւ հոգեւորականութեան ոչնչացնող քննադատու-
թիւնը նա տւել է իր «Ազգային ջոջեր» նշանաւոր երկում, որտեղ եր-
գիծական բազմազան միջոցներով ծաղրել է ժամանակի ղեկավար բոլոր հայ
գործիչների: Ոմանց, յատկապէս արւեստի քննադատի աշխատողների նկատ-

մամբ երգիծաբանը կիրառում է հումորը, ինչպէս դերասան-ոեծիսեորներ Յակոբ Վարդուկեանի, Թովմաս ֆուսուլաճեանի, դերասանուհի Երանուհի Գարագաշեանի եւ ուրիշների, սակայն լիբերալ բուրժուազիայի ականաւոր բուլոր դէմքերը Գրիգոր Արծրունի, Նահապետ Ռուսինեան, Կարապետ Ութուճեան եւ այլն, ինչպէս եւ հայ հոգեւորակէն դեկավարները Խորէս Նար պէյ, Անտոն Հասունեան ծաղրած են խստագոյն սատիրայով:

Քննադատելով հայ լիբերալիզմը, Պարոնեանը ցոյց է տալիս լիբերալ գործիչների խօսքի եւ գործի հակասութիւնը, այն որ նրանք հայ ժողովուրդի շահերի մասին շողակրատելով՝ իրականում հեռու էին կանգնած բուն աշխատաւոր ժողովրդից: Այդ փաստը Պարոնեանը մեծ տաղանդով արձանագրում է ականաւոր լիբերալ գործիչ Ռուսինեանի մասին գրած երգիծական պորտրէտում, որտեղ նա ցոյց է տալիս, թէ ինչպէս Փարիզում յովորած եւ դաստիարակած, ֆրանսիական քաղաքական վարչաձեւին ծանօթ այդ անձնաւորութիւնը, առանց հաշի առնելու տնտեսական եւ քաղաքական այն պայմանները, որոնց մէջ զտնւում էր Թուրքիայում ապրող հայ ժողովուրդը, ցանկանում էր Պոլսում հաստատել սահմանադրական նոյնպիսի կարգեր հայերի համար, կատարել լեզուական եւ ուղղագրական ոեֆորմներ: Ծաղրելով Ռուսինեանի այդ փորձերը, Պարոնեանը գրում է. «Նահապետ գրիչը ձեռքէն չէր ձգեր, կը նմանէր այն դերձակին, որ փոխանակ կերպասը մարմնոյն համար ձեւելու, մարմինը իր շինած զգեստին յարմարեցնել կ'աշխատի»:

Առաջադիմութեան, շուսաւորութեան անունից խօսող հայ լիբերալների հաշտուողական քաղաքականութիւնն է ծաղրում Պարոնեանը բազմաթիւ առիթներով. «Առաջադիմութիւն կը պողանք, ետ ետ կ'երթանք, - գրում է նա, - լոյս կը պողանք, դէպի խաւար կ'երթանք, ապագայ կ'ըսենք եւ դէպի անցեալը կը վազենք»:

Նա դիպուկ տողերով բնութագրել է պահպանողականների եւ լիբերալ որոշ գործիչների անսկզբունքայնութիւնը, խստօրէն ծաղրել է այն խմբագիրներին, որոնք եթէ փող ստանան, հաճոյքով «երկու անգամ երկուքը հինգ կը ներկայացնեն, վսեմափայլ, բարձրապատիւ ածականներով կը կոչեն, երբ մէկը հաճի կէս մետր կտոր նւիրել իրենց»:

Լիբերալ խմբագիրներից մէկի անսկզբունքայնութիւնը Պարոնեանը ծաղրել է հետեւեալ բնորոշ տողերով. «Այսօրւան պաշտպանած սկզբունքը հետեւեալ օրը կը հարւածէր եւ վաղւան պաշտպանելիք սկզբունքը օր մը առաջ կը հարւածէր... Այնքան շուտ սկսաւ փոխել իւր կարծիքները, որ ընթերցողն ալ ետեւէն չկրցաւ հասնիլ: Անօթի ըլլար նէ՝ ժողովրդական

էր, պատահ մը հաց ուտելուն պէս՝ միայետական կը դառնար?":

Պարոնեանը միանգամայն ժխտողական վերաբերմունք է հանդէս բերել հայ բարձրաստիճան հոգեւորականութեան նկատմամբ, որը "միայն որովայնի կը ծառայէ եւ ազգասիրութիւնը միշտ իւր կոկորդին մէջ կը փնտրէ": Նա այն կարծիքն է յայտնել, որ հոգեւորականութիւնը որեւէ հանրօգուտ գործ չի կատարում, ապրում է ժողովրդի հաշւին: Բոլոր վարդապետներն ու եպիսկոպոսները՝ օգտագործելով ժողովրդի նախապաշարումներն ու տգիտութիւնը, իրենց ներկայացնելով որպէս հոգու փրկիչներ, "կ'ելլեն իրենց ժողովրդեան վրայ կը նստին եւ անոնց անտանելի բեռ մը կ'ըլլան":

Այս տեսակէտից ուշագրաւ է Պարոնեանի մի դիպուկ արտայայտութիւնը Հայաստանում ծայր առած սովը վերացնելու, սովեալներին օգնելու մասին: "Սովեալներուն օգնելու համար ժամփայ մ'ալ ես կ'առաջարկեմ, - գրում է նա, - այն է՝ սովեալ զաւառներէն հեռացնել այն մարդերը, որ շատ կ'ուտեն, հետեւաբար կ'առաջարկեմ, որ վանահայրերը Պոլիս կանչուին, մանաւանդ Մամբրէ եպիսկոպոսը, որ Մշոյ վանքը ամբողջ կերաւ":

"Ազգային ջոջերի" այն հատւածները, որոնց մէջ առաւել մեծ տաղանդով քննադատուած են հայ յետադիմականները, նւիրուած են խորէն նար Պէյին եւ Տէրոյենցին, որոնք երկուսն էլ ժամանակին ժխտական քննադատութեան են ենթարկուել նաեւ ռեւոլյուցիոն-դեմոկրատ Միրայէլ Նալբանդեանի կողմից:

1877-78 թթ. ուս-թուրքական պատերազմի տարիներին եւրոպական պետութիւնները ուժեղացրին իրենց ճնշումը Թուրքիայի նկատմամբ, նպատակ ունենալով զաղութացնել Թուրքիան: Նրանք իրենց այդ նպատակը կենսագործելու համար օգտագործում էին սուլթանական կառավարութեան ճիւղաններում տառապող քրիստոնեայ ժողովուրդների ազատագրական ձգտումները, հանդէս գալով որպէս այդ ժողովուրդների "պաշտպան" պետութիւններ: Յատկապէս Անգլիան եւ Գերմանիան, ինչպէս եւ ցարական Ռուսաստանը մրցում էին միմեանց հետ՝ իրենց ներկայացնելով որպէս հայ ժողովրդի պաշտպաններ:

Հայ լիբերալ բուրժուազիան՝ խաբուելով եւրոպական դիւանագէտների "հայրենասիրական" ծառերից, պարբերական մամուլում եւ առանձին գրքերով հայասէր էր հռչակում այդ դիւանագէտներին, մեծ յոյսեր կապելով նրանց հետ, մի հանգամանք, որ վնասում էր Թուրքիայի գերիշխանութեան տակ զտնուող ճնշած ժողովուրդների ազատագրական պայքարի միասնական կազմակերպմանը:

Արեւմտահայ գրականութեան մէջ Յ. Պարոնեանը միակն էր, որ արտա-
յայտելով քաղաքացար աշխատաւորութեան ձգտումները, վճռական պայքար
մղեց եւրոպական դիւանագիտութեան դէմ, ցոյց տալով, որ հայ ժողովրդի
անունից մտող այդ բոլոր պետական գործիչների նպատակը իրենց գաղութարարական ծրագրերի կենսագործումն է: Այն օրերին, երբ Կ. Պոլսի եւ-
րոպական դեսպանները գումարում էին ժողովները, որպէս զի իբր թէ զբաղ-
ւեն հայկական հարցով, Պարոնեանը գրում է. " Կ'ըսէի, ըսի, կ'ըսեմ եւ
պիտի ըսեմ, - ամէն մարդ իր շահը կը նայի", " Անցեալ օր մայրաքաղաքիս
դեսպանները դարձեալ ժողով ըրին: Ինչ խօսեցան դեսպանները յայտնի է,
իւրաքանչիւրը իւր շահուն վրայ խօսեցաւ":

Հայ բուրժուազիան մեծ յոյսեր էր կապում յատկապէս Անգլիայի հետ,
թմբկահարելով այն սխալ տեսակէտը, թէ Անգլիան, չցանկանալով կուլտու-
րական մի ժողովրդի ստրկական վիճակը թուրքիայում, ազատագրելու է նրան:

Պարոնեանը անգլիական դիւանագէտներից մէկի ձայնի եւ նրա արձա-
գանքի դիպուկ մի դիւրագով ցոյց է տւել անգլիական կառավարութեան բուն
նպատակը հայկական հարցում:

" Մինչեւ վերջը իմ դատս պիտի պաշտպանեմ, - ասում է անգլիացի դի-
ւանագէտի ձայնը: - Պաշտպանեմ, - լսւում է արձագանքը": " Եթէ հարկ ըլլայ
պիտի պատերազմիմ... - Պիտի պատերազմիմ, - պատասխանում է արձագանքը": " Ար-
դարութեան համար, - ասում է դիւանագէտը: - Շահուդ համար, - պատասխանում է
արձագանքը":

Մերկացնելով հայ ոչակցիոն մամուլի աղմուկ աղաղակը, թէ Անգլիա-
յում հասարակական կարծիք է ստեղծւել ի նպաստ հայերի, Պարոնեանը գրտ-
նում էր, որ այդ հասարակական կարծիքը առաջին հերթին արտայայտում է
անգլիական կառավարութեան շահերը, որովհետեւ հայերի հարցով հանդէս
էին գալիս հիմնականում պաշտօնական շրջաններին մօտ կանգնած մարդիկ,
որոնք հեշտութեամբ կարող էին փոխել վերաբերմունքը, եթէ Անգլիայի գա-
ղութարարական շահերը այլ բան պահանջէին: Այդ բանը երգիծաբանը պատ-
կերաւոր ձեւով արտայայտել է հետեւեալ տողերի մէջ. " Անգլիայի հասա-
րակական կարծիքը իմ հովանոցիս կը նմանի, հովը քիչ մը սաստիկ փչելուն
պէս, միւս կողմը կը դառնայ", "որ դիէն որ շահ տեսնայ՝ ան կողմը կը
դառնայ":

Պարոնեանը ոչնչացնող քննադատութեան է ենթարկել նաեւ սուլթանա-
կան կառավարութեան ներքին ու արտաքին քաղաքականութիւնը: Նա մերկա-
ցրել է այն մարդկանց, որոնք պաշտպանում էին թուրքական կառավարու-

թեանը, գտնելով որ հայ ժողովուրդը պէտք է հլու հնազանդ լինի սուլթանական կարգերին եւ նրանից սպասի տնտեսական ու քաղաքական որոշ արտօնութիւններ, այլ խօսքով՝ կողմ էին հայ ժողովրդի ստրկական վիճակի պահպանմանը թուրքիայում:

Պարոնեանի գրական-հրապարակախօսական քսանամեայ գործունէութիւնը մի պայքար է ընդդէմ սուլթանական բռնապետութեան, պայքար, որի ընթացքում յաճախ է կառավարութիւնը խափանել, փակել նրա թերթերը, բայց միշտ երզիծաբանը գտել է պայքարի որեւէ ձեւ ու շարունակել իր մերկացումները, գրել է համարձակ, կրքոտ ու սկզբունքային դիրքերից:

Սուլթանական թուրքիայի ներքին քաղաքականութեան բննադատութիւնը յստակ կերպով երեւում է Պարոնեանի այն երկերում, որոնք մերկացնում են այսպէս կոչւած օսմանեան առաջին սահմանադրութիւնը: Այդ սահմանադրութիւնը հռչակեց 1876 թ. եւ նպատակ ունէր խաբել առաջին հերթին թուրք բուրժուազիային, որպէս զի չդիմէ ուելիլիցիայի ֆէոդալական կարգերի տապալման համար, միաժամանակ նպատակ ունէր խաբելու թուրքիայի հպատակ ժողովուրդներին, այդ թւում հայերին, որպէսզի նրանք չդիմեն զինւած ապստամբութեան՝ իրենց ազատութիւնը ձեռք բերելու համար:

Սահմանադրութիւնը պարունակում էր յօդւածներ ազատութեան, կեանքի եւ ինչքի անձեռնմխելիութեան եւ այլ իրաւունքների մասին, որոնցից եւ ոչ մէկը չէր կենսագործւում: Պարոնեանը ցոյց էր տալիս այդ սահմանադրութեան խաբեքայական էութիւնը: Նա, օրինակ, խօսելով խղճի ազատութեան մասին, բերում էր մի օրինակ, թէ ինչպէս Սեբաստիայում թուրքերը «թմբուկով եկեղեցի կը մտնեն ու պատարազիչ քահանային մօրուքը ածիլելով եկեղեցւոյն մէջտեղը կը խաղցնեն: Ահա դէպք մը, որուն հարստահարութիւն անունը չենք կրնար տալ, որովհետեւ գործին մէջ ոչ զանակոծութիւն կայ, ոչ ալ սպանութիւն, այլ խնդութիւն եւ ցնծութիւն»:

Զնայած Օսմանեան այդ սահմանադրութեամբ թուրքիայում ապրող ժողովուրդները հռչակւում էին հաւասար, նրանց սեփականութիւնը համարւում էր անձեռնմխելի, իրականում մոլեզնութեամբ շարունակւում էր հալածանքը հայերի դէմ, իսկ զաւառներում հայ անդէն աշխատաւորութեան նկատմամբ կիրաււում էին բարբարոսական մեթոդները՝ թալան, խոշտանգում, սպանութիւններ: Սահմանադրութեան հռչակումից ընդամէնը մէկ ամիս անց վանում թուրքերը յարձակւում են հայերի վրայ, թալանում բոլոր խանութները, սպանում մարդկանց: Թուրքական թերթերը՝ թաքցնելով իրական փաստը, գրում են, թէ հրդեհն է ոչնչացրել այդ հարստութիւնը: Պարոնեանը,

ծաղրելով թուրք թերթերին, գրում է. "Խմացաք սա քարքարոս կրակին վանայ մէջ գործած անիրաւութիւնները, ամբողջ շուկան մոխիր դարձնելէն ետքը՝ շատ մը ապրանքներ առեր փախեր է... Բայց ինչ որ ըլլայ, վստահ ենք, որ վանայ քարեխնամ կառավարութիւնը ասանկ չարաքարոյ կրակները պիտի ձերբակալէ... ձեռքով ալ չի բռնւիր, որ ձերբակալէ... ասանկ չարաքարոյ կրակները պիտի...պիտի բանտարկէ":

Թուրքիայում տիրում էր կատարեալ անիշխանութիւն: Գողերն ու աւազակները համարձակ գործում էին, պետութեան պաշտօնեաները փոխանակ նրանց դէմ պայքարելու, գործակցում էին գողերին: Հայ աշխատաւոր ժողովուրդը մատնւել էր ծայր աստիճան աղքատութեան:

Ցոյց տալու համար, թէ թուրքական կառավարութիւնը որքան անտարբեր է բնակչութեան վիճակի նկատմամբ, Պարոնեանը, Հայաստանում սկսւած սոցի մասին խօսելիս գրում է.

"Փառք տալու ենք, որ թուրքական քարեխնամ կառավարութիւնը շատ տարիներէ յետէ նախատեսած լինելով այս սոցը, ազդու միջոցներ ձեռք առած է իւր հաւատարիմ հպատակները անօթութեան վարժեցնելու":

Տնտեսական ու քաղաքական նոյնպիսի դրութիւն էր տիրում մայրաքաղաքում, որտեղ այդ ժամանակաշրջանում ապրում էին երկու հարիւր հազարից աւելի հայեր: Այստեղ էլ տիրապետում էր նոյն կամայականութիւնը, աշխատաւորական հոծ մասսաների ծայրաստիճան աղքատութիւնը: Օսմանեան կառավարութիւնը տնտեսապէս եւ քաղաքականապէս ամբողջովին ենթարկւած էր եւրոպական պետութիւններին, նրանցից ստրկական կախման մէջ էր գրտնւում: Քննադատելով թուրքական կառավարութեան ստորաքարշ եւ լաքէյական քաղաքականութիւնը եւրոպական պետութիւնների նկատմամբ, այդ կառավարութեան անժարակութիւնը, նրա պաշտօնեաների տգիտութիւնը, որի հետեւանքով ամեն ինչի համար դիմում էին Գերմանիայի կամ Անգլիայի օգնութեանը, Պարոնեանը գրում է. "Փոխանական այսպէս պաշտօնեաներ բերելու Գերմանիայէն, աւելի լաւ չի՞ լինիր, որ մեր գործերը Բիսմարկ իշխանին յանձնենք":

Ակնարկելով թուրքական բռնապետութեան ուժիմի ահաւորութիւնը, մի ուժիմ, որտեղ մարդ արարածը ապրում էր վանդակի մէջ բանտարկւած, Պարոնեանը այդ երկիրը բնութագրում է որպէս մի մեծ բանտ:

Ինչ ելք էր տեսնում մեծ երգիծաբանը, այդ վիճակից: Միակ ելքը նա

համարում էր սուլթանական կարգերի վերացումը: Խօսելով սնանկացող վաճառականների թւի օրէցօր մեծանալու, մայրաքաղաքում ամենուրեք խանութների վրայ լիկվիդացիա բառի երեւալու մասին, Պարոնեանը գրում է. «Կարող եմ ըսել, թէ միայն Բ. Դոան վրայ լիկվիդասիոն չէ գրւած: Լաւագոյն չէ՞ր լինի, եթէ քաղաքապետութիւնը այդ լաթերը ժողովել տար եւ մի մեծ լաթ կարել տալով վրան ոսկեզօծ տառերով լիկվիդասիոն դնէր եւ այդ լաթը իբրեւ դրօշակ մայրաքաղաքիս դռներուն վրայ պարզէր»:

Պարոնեանի վճիռը որոշակի է. բռնապետական կարգերի լիկվիդացիա: Բայց ի՞նչ ճանապարհով: Այստեղ է, որ նա կանգ է առնում: Նրա ապրած էպոխայի հասարակական-քաղաքական կեանքի բարդ պայմանները, սուլթանական բռնապետական ուժիմի ահաւոր խստութիւնները նրան հնարաւորութիւն չեն տւել որոշակի պատասխան տալ դրան:

Շահագործող դասակարգի ներկայացուցիչներին Պարոնեանը ծաղրել է բազմաթիւ առիթներով, նրանց նկատմամբ կիրառելով իր սատիրայի ամբողջ ուժը: Այդ բանը առաւել ցայտունութեամբ երեւում է սուլթանական կառավարութեան հետ սերտօրէն համագործակցող հայ հարուստների՝ ամիրանների նկատմամբ նրա ունեցած վերաբերմունքում: Բնութագրական է «Ազգային ջոջերի» այն հատւածը, որը վերաբերում է Կարապետ Երամեան ամիրային: Հեղինակն իր ժխտողական վերաբերմունքը դէպի այդ հարուստը արտայայտել է ոչ միայն պորտրէի գաղափարական բովանդակութեամբ, այլ ձեւի մէջ: Նա Երամեանի մասին խօսում է ընդամէնը երեք տողով, որից մէկը նւիրւած է նրա հասարակական գործունէութեանը՝ հետեւեալն է.

«Մզկիթ մը շինել տւած է»:

Այս մի տողի մէջ երեւում է այլասերւած, օտարացած ամիրայի սերտ կապը թուրքական ոչակցիայի հետ:

Պարոնեանը ցոյց է տւել, որ Պոլսի հայ հարուստները աւելի շատ մտածում են « իրենց ձիերուն համար բարեկարգ փոռներ» կառուցելու, քան « իրենց երեխաներուն համար դպրոցներ» շինելու մասին: Նրանց միակ ձգտումը եղել է բարձրանալ դէպի պետական պաշտօնները եւ բարձրանալ՝ հայ ժողովրդին դաւաճանելով, շահագործելով: «Եթէ աստիճան մը բարձրանան, - հայերէն խօսողը ականջէն պատի մը վրայ գամելու չափ առաջ կ'երթան եւ եթէ քիչ մ'ալ բարձրանան, ազգային իրաւունքները աճուրդի կը հանեն, կարծելով թէ այս ընթացքով աւելի բարձր աստիճաններու կը հասնին»:

Պարոնեանը ցոյց է տալիս, թէ ինչպէս են հարստացել Պոլսի հայ

էֆենդիններն ու ամիրանները, ինչպիսի ստոր ծանապարհով մասսաներին կեղեքելով, շահագործելով: Խօսելով մի ամիրայի մասին, որն իր ամբողջ կեանքում որեւէ օգտակար աշխատանք չի կատարել, բայց Պոլսում կառուցել է հոյակապ սեփական շէնքեր, երգիծաբանը հարցնում է. " Ինչպէ՞ս կառուցած է անոնք, մի հարցներ՝ յափշտակութեամբ կառուցւած է": Ապա շարունակում է. "Այս գողերը մեծ յարգ ու պատիւ կը վայելեն հասարակութեան մէջ, որ կ'ըսէ անոնց համար, շատ խելացի, շատ ծարպիկ մարդեր են, կանխաւ պատրաստած են իրենց ապագան":

Պարոնեանը " Մեղու" պարբերականում տպագրել է մի երգիծական ակնարկ " Հարուստ ըլլալու միջոցները" վերնագրով: Այնտեղ նա ցոյց է տւել այն ծանապարհը, որով հարստանում են մարդիկ: Օգտակար որեւէ աշխատանք չեն կատարում նրանք՝ ոչ ֆիզիկական եւ ոչ մտաւոր:

" Հարուստ ըլլալու համար, - գրում է Պարոնեանը, - արհեստաւորներուն բերնէն հացը յափշտակելու ես, գործաւորները անօթութենէ մեղցնելու ես... խեղճ գործաւորաց շաքաթականներն կտրելով՝ ստակ հաւաքելու ես եւ այդ հաւաքած ստակովդ շէնք մը շինել տալու ես, վրան ալ շինեցաւ արդեամբ յափշտակութեան գրելու տեղ՝ քու անունդ գրել տալու ես... հարուստ ըլլալու միջոցներէն մէկն ալ խարդախութիւնն է, եթէ պզտիկ խարդախ ըլլաս, պզտիկ հարուստ կ'ըլլաս, եթէ մեծ խարդախ ըլլաս, մեծ հարուստ կ'ըլլաս... Երանի անոնց, որ մեծ խարդախ են, զի նոցա է արքայութիւն երկրիս...":

Պարոնեանի սոցիալական սատիրայի համար յատկանշական է "Պտոյտ մը Պոլսոյ թաղերուն մէջ" ստեղծագործութիւնը: Հեղինակի ոչալիզմը այնտեղ հանդէս է եկել իր ամբողջ ուժով: Առանձին թաղամասերի տեղագրական, աշխարհագրական նկարագրութիւնը, բնակիչների կենցաղային մանրամասնութիւնները, սովորութիւնները, այդ թաղամասերի բնակչութեան կրթական վիճակը, հասարակական հիմնարկների իրական պատկերը տրւած է հարազատութեամբ, հիւսիսով ոճով ու համոզիչ փաստերով: Նա հանդէս չի գալիս որպէս սովորական մի նկարագրող: Մեծ կրքով միջամտում է ամէն քայլափոխում եւ կայացնում իր դատավճիռը: Նա շօշափում է հասարակական յուզող հարցեր, հրապարակի վրայ դնում ազգային հիմնարկութիւնների, գանազան ընկերութիւնների իրական պատկերը բոլոր մանրամասնութիւններով:

Ինչպէս միւս երկերում, այստեղ էլ երգիծականը մերթ օգտագործում է հումորը, մերթ սատիրան, նայած թէ հասարակական որ խաւերի կեանքն

ու կենցաղն է նկարագրում:

Տարբեր դասակարգերի նկատմամբ երգիծաբանի վերաբերմունքը յստակ երեւում է Պոլսի հարուստ դասի կենտրոն հանդիսացող Պերա թաղամասի եւ աշխատաւորական Սամաթիա թաղամասի նկարագրութեան մէջ: Ահա թէ ինչպէս է նկարագրում նա Պերան: Պերայի "սահմանն է արեւելքէն՝ խաղամուկութիւն, արեւմուտքէն՝ պճնասիրութիւն, հարաւէն՝ շոայլութիւն եւ հիւսիսէն՝ խարդախութիւն":

Այդ թաղամասում անհաւատարմութիւնը, փոխադարձ անվստահութիւնը, բամբասանքը, վրէժխնդրութիւնը բնորոշ յատկանիշներ են: Պերայի բնակիչները, հետեւելով ֆրանսիական կենցաղին, կորցրել են իրենց ազգային յատկանիշները, չեն խօսում մայրենի լեզուով: Նրանք ոչինչ չունեն հայ ժողովրդի հետ. "Ընդհանրապէս կամչնան ազգային զգացում կրելու, ինչպէս որ դու կ'ամչնաս տունդ ջուր կրելու":

Պարոնեանը Պերային հակադրում է Սամաթիա թաղամասը՝ որտեղ ապրում էին գերազանցապէս արհեստաւորական խաւերը, կօշկակարները, ատաղձագործները, ձկնորսները, երկաթագործները եւ այլն: Այս թաղի նկարագրութեան մէջ երեւում է երգիծաբանի խոր համակրանքը դէպի սեփական աշխատանքով ապրող մարդիկ: Սամաթիայի բնակիչների կեանքը համեստ է ու պարզ: Նրանք աշխատասէր են, օժտւած են ազնիւ գծերով, ունեն արժանապատւութեան գիտակցութիւն, փողի համար չեն օժնում, շողոքորթում:

Պարոնեանը Պերա թաղամասին հակառակ տողերով է սկսում Սամաթիայի նկարագրութիւնը. "Բաժանւին մեզմէ նաեւ անոնք, որք սորված են ծառայեմ-ի. հոս ամէն մարդ տէր է, վասնզի ամէնքն ալ իրենց աշխատութեամբ եւ արհեստովը կ'ապրին, եւ հետեւաբար՝ պէյերու, էֆէնդիներու ոտները լզելու պարտաւոր չեն":

Պարոնեանի ուշագրաւ ստեղծագործութիւններից է "Քաղաքավարութեան վնասները" շարքը, որ բաղկացած է երգիծական փոքրիկ նովելներից ու պատկերներից: Այդ շարքը երգիծաբանը գրել է իր ստեղծագործական կեանքի վերջին տարիներին, համիդեան բռնապետութեան ամենախստագոյն շրջանում, երբ նա հնարաւորութիւն չունէր ոչ քաղաքական եւ ոչ էլ սոցիալական հարցերի մասին ազատ գրելու: Նա հարկադրւած էր "Խիկարի" հրատարակման այդ տարիներին դուրս չգալ ընտանեկան կենցաղային հարցերի ոլորտից: Վերոյիշեալ նովելները արտաքուստ ունեն կենցաղագրական բընոյթ, շօշափում են առտնին յարաբերութիւններ, սակայն, նրանց մէջ ի յայտ է եկել Պարոնեանի համակրութիւնն ու հակակրութիւնը այս կամ այն

դասի նկատմամբ, եւ, որ առաւել կարեւոր է, ի յայտ է եկել երգիծական խոշոր տաղանդը:

Պարոնեանը իր երգիծական դիպուկ բնութագրումներով ժխտել է շահագործող դասակարգերին: Բայց ո՞րն է նրա իդէալ հասարակարգը: Ինչպէս 18-19-րդ դարի շատ առաջադիմական մտածողներ, նա իր իդէալ հասարակարգը ներկայացրել է ուտոպիական ճանապարհով, իր երկերում այն պատկերելով հազար տարի յետոյ կամ լուսնի վրայ: Նրա երեւակայական մոլորակը տարբեր է մեր երկրագնդից, այնտեղի մարդկանց կեանքը ամենեւին չի յիշեցնում այն վիճակը, որի մէջ ապրել է մեծ երգիծաբանը: Նրա երագած հասարակարգում բացակայում է բռնութիւնը, շահագործումը, չարքաշ ու հարկադիր աշխատանքը, այնտեղ մէկի քմահաճոյքը չի որոշում միլիոնաւոր մարդկանց բախտը: Մարդիկ ապրում են հանրապետական կարգերում: Պարոնեանի բառերով ասած՝ "Ամբողջ մարդիկ հասարակապետութեան" մէջ են, չկայ հարուստ դասակարգի տիրապետութիւն աղքատների վրայ: Այնտեղ չկան մարդկանց բնաջնջող պատերազմներ: Մտաւոր աշխատողները գիտութիւնը չեն ծառայեցնում կեանքը ոչնչացնելու համար, այլ ի սպաս են դնում մարդու բարօրութեան: Նրանք "ամբողջ միտքերնին, բոլոր հոգերնին ալ աւելի առաջ երթալու համար" են ի սպաս դնում: Պարոնեանի պատկերացրած ապագայ հասարակարգում "ստակ ըսւած բանը պիտի վերնայ", "փողոցներուն մէջ մուրացկան չպիտի լինի": Նկարագրելով այս բոլորը, Պարոնեանը բացազանչում է. "Այդ ի՞նչ աղւոր բան է":

Պարոնեանը լաւատես է հայ ժողովրդի ապագայի նկատմամբ եւ կոչ է անում տոկունութեան, համբերութեան ու պայքարի: Նրան յատուկ չէ յոռետեսութիւնն ու լալկանութիւնը. "Թերութիւններու վրայ լալը՝ թերութիւններու մեծագոյնն է, խեղճութեան վրայ արտասուք թափելը՝ ապացուցանել է, թէ արիւն շունինք թափելու", - գրում է նա.

"ՄԵԾԱՊԱՏԻՒ ՄՈՒՐԱՑԿԱՆՆԵՐ"

Հասարակական տարբեր խաւերի նկատմամբ Պարոնեանի վերաբերմունքը, նրա խոր դեմոկրատիզմը եւ ուշալիստական խոշոր տաղանդը առաւել յստակութեամբ հանդէս է եկել "Մեծապատիւ մուրացկաններ" նշանաւոր ստեղծագործութեան մէջ:

Վիպակի սիւժէն հետեւեալն է: Տրապիզոնի մի հարուստ վաճառական՝ Արիսողոմ աղան, ամուսնանալու նպատակով գալիս է մայրաքաղաք: Նրան

ներկայանում են հասարակական տարբեր խւերի ներկայացուցիչներ՝ խմբագիր, քանաստեղծ, լուսանկարիչ, սափրիչ, քահանայ, տպարանատէր, դերասան եւ այլն: Դրանց բոլորի նպատակն է օգտագործել Արիստոտմ աղայի փառասիրութիւնը, խաբել ու փող կորզել նրանից: Արիստոտմ աղան, կարծելով, որ իր տւած ոսկիները նպաստելու են ամուսնական նպատակի կենսագործմանը, առատօրէն շոայլում է փողերը, քաւարարում գրեթէ բոլորին. միայն վերջում, երբ տեսնում է, որ իրեն դիմողների թիւը զնալով շատանում է, թողնում փախչում է:

Այս պարզ սիւժէն զարգացնելիս Պարոնեանը երգիծական բազմաթիւ հնարներով, զուգահեռ էպիգոդներով կարողացել է մեծ տաղանդով պատկերել 19-րդ դարի երկրորդ կէսի պոլսահայ հասարակական կեանքն ու կենցաղը իր բնորոշ գծերով:

”Մեծապատիւ մուրացկաններ” վիպակում հանդէս են բերւած հասարակական կեանքում իշխող դեր կատարող խւերն իրենց ներկայացուցիչներով: Այնտեղ առկայ է առեւտրա-վաշխառուական: կապիտալի ներկայացուցիչ, խոշոր վաճառական Արիստոտմ աղան: Ցուցադրւած են մանր բուրժուական մտաւորականութեան տարբեր ներկայացուցիչները: Այնտեղ պատկերւած են իրենց ֆիզիքական աշխատանքով ապրող մարդիկ՝ յանձինս բեռնակիրների:

Պարոնեանի մօտեցումը միանգամայն տարբեր է հասարակական այս խւերի ներկայացուցիչների նկատմամբ:

Խոշոր բուրժուազիայի, վաճառականութեան նկատմամբ նա զրաւում է ժխտողական դիրք, կիրառում է ոչնչացնող սատիրա:

Յ. Պարոնեանի ստեղծած բազմաթիւ կերպարների մէջ բացառիկ տեղ է զրաւում Արիստոտմ աղան: Նա հասարակական մի ամբողջ խւի՝ բուրժուականացող կալւածատիրութեան ներկայացուցիչն է. նա շահագործելով աշխատաւորներին, կուտակել է նիւթական հարստութիւն, տէր է դարձել կալւածքների, ազարակների:

Արիստոտմ աղայի մօտ տգիտութիւնը միացւած է զարմանալի մեծամտութեան, ինքնավստահութեան, փառասիրութեան ու ցուցամոլութեան հետ: Նա համոզւած է, որ փողը ամենագօր ուժ է, ով փող ունի՝ իմաստուն է, եւ քանի որ ինքը հարուստ է, հետեւաբար իր հասցէին շոայլւած գովեստները բնական են եւ օրինական.” Ես ալ պատւական ազգային մ’եմ, - ասում է նա եւ դրա համար փաստ բերում հետեւեալը, - մեր քաղաքին մէջ արտերու, եզներու, կովերու եւ ազարակներու տէր եմ”: նիւթական հարստութիւնը նրան

իրաւունք է տւել արհամարհանքով խօսելու մտաւոր աշխատողների հետ:

Չնայած այն բանին, որ ուսում չունի, Արիստոտմ աղան «մուտ է վաճառականական հաշիւների մէջ, գիտէ լաւ սակարկել: Նրա «նւիրատուութիւն» վարձատրութիւնները հետապնդում են որոշակի նպատակ: «հարուստ աղջիկ մը» ձեռք գցելով՝ այդ բոլորի փոխարէն հարիւրապատիկ աւելի ստանալու եւ վաճառականական հրապարակի վրայ հռչակ ձեռք բերելու նպատակը:

Իր բարոյական նկարագրով էլ Արիստոտմ աղան հարազատ է իր հասարակական համոզմունքներին: Նա իւրօրինակ կարծիք ունի ամուսնութեան մասին: Նրա ընթրնումով՝ աղջիկը պէտք է ունենայ երկու յատկանիշ՝ պէտք է լինի գեղեցիկ, փոքրիկ եւ ստրկական կախման մէջ լինի ամուսնուց, միաժամանակ պէտք է ունենայ փող: Աղջիկը, ըստ Արիստոտմ աղայի, առուծախի ենթակայ սովորական մի ապրանք է, նա միջնորդ կնոջ պատւէր տալու ժամանակ ասում է. «Ես շատ աժան չեմ ուզեր»:

Արիստոտմ աղայի դասակարգային պատկանելութեան համար աւելի բնորոշ է նրա թունոտ ատելութիւնը աշխատաւորների նկատմամբ: Եթէ աղքատների անուններն էլ թերթերում տպելու սովորութիւն լինի, ապա ինքը չի ցանկանայ, որ իր անունը տպւի: Եթէ լուսանկարելու սովորութիւնը յատուկ է նաեւ աղքատներին, չի լուսանկարւի: Նա իրեն համարում է բարձր կանգնած ծառաներից ու մշակներից, իր կալւածում աշխատող գիւղացիներից: Նրա համար գերագոյն համոյք է ծառաներին ծեծելը, նրանց գլխիկոր իր առաջ կանգնած տեսնելը:

Նա ուսման, կրթութեան մասին գաղափար չունի, նրա համար կեանքի գերագոյն նպատակը լաւ ուտելն ու լաւ քնելն է. սիրում է դատողութիւններ անել ճաշերի տեսակների, նրանց մէջ օգտագործւող մթերքի մասին: Նրա միտքը անընդհատ զբաղւած է ուտելով: Խմբագրի այն հարցին, թէ նաևի մէջ Արիստոտմ աղան ինչպէս է անցկացրել, վերջինս պատասխանում է. «Շատ հանգիստ էի, պատւականապէս կերայ, խմեցի եւ պառկեցի»: Մանուկ աղայի տանն էլ նա ճաշելուց յետոյ իսկոյն ասում է. «Փառք բեզ ասուած, այս գիշեր ալ կշտացանք»:

Մանուկ աղան շատ կողմերով տարբեր է Արիստոտմ աղայից: Նա բուրժուական այն խաւի ներկայացուցիչն է, որի բնորոշ յատկանիշը ուրիշների հաշիւն ապրելն է: Մանուկ աղան լաւ իւրացրել է մայրաքաղաքի երուս կեանքի մեխանիզմը, ապրում է այն մարդկանց հաշիւն, որոնք կարիք ու-

նեն իր նման ճարպիկ ու գործիմաց միջնորդի օգնութեանը: Նա ճանաչում է տարբեր պրոֆեսիայի շատ մարդկանց, սերտ կերպով կապած է ազգային հիմնարկութիւններում ծառայող պաշտօնեաների հետ:

Մանուկ աղային յատուկ է արտակարգ շտապօսութիւնը, շաղկրատանքը, դատարկաբանութիւնը, միաժամանակ մոլութեան հասնող արագաշարժութիւնն ու արագաօսութիւնը:

Նրա բնատրութեան բնորոշ գծերից մէկն էլ հետաքրքրութիւնն է դէպի թաղականների, այսինքն՝ թաղային լիազօրների ընտրութեան շորձը: Դա նրա տարերքն է: Ով պէտք է լինի թաղական, ում պէտք է բւէ տալ, սրանք հարցեր են, որոնց մասին սիրում է պատմել մեծ եռանդով: Ինչպէս կալւածատէրը ծանօթ է իր կալւածի ամէն մի մանրամասին, այնպէս էլ Մանուկ աղան գիտի, ճանաչում է իր շրջապատի բոլոր մարդկանց, նրանց բարեկամներին, վերջիններիս ազգականներին, գիտէ նրանց բնաւորութեան գծերը, նախասիրութիւնները:

"Անմուսայ բանաստեղծ"-ը մտել է գրականութեան պատմութեան մէջ որպէս թեթեւուիկ, անտաղանդ, շաղկրատ մի մարդ, որի բնորոշ գծերն են իրական կեանքի հետ ոչ մի առնչութիւն չունեցող վերացական հարցերի մասին սնամէջ ծառեր արտասանելը, հայ լիբերալիզմի թմբկահարած գաղափարների կրկնումը: Պէտք է ասել, որ Պարոնեանը այս տիպը կերտելիս՝ ընգծելով հանդերձ այն միտքը, որ կապիտալիստական կարգերում բանաստեղծի վիճակը այսքան ողբալի է, միաժամանակ պայքարում է այն մարդկանց դէմ, որոնք չունենալով բանաստեղծական շնորհք, նւիրւում են այդ ասպարէզին: Պարոնեանի ապրած ժամանակաշրջանում դա մի տեսակ հասարակական չարիք էր: Ամէն մի գրագէտ մարդ փորձում էր բանաստեղծութիւններ գրել եւ անպայման տպագրել, գրում էին խրթին գրաբարով, անհասկանալի եւ անըմբռնելի պատկերներով, գրում էին այնպիսի բանաստեղծութիւններ, որոնք ընթերցողի ոչ սրտի հետ էին խօսում, ոչ մտքի: Եւ այդ բոլորը նրանք տպագրում էին մեկենասներ գտնելով, սրանից նրանից փող խնդրելով: Պարոնեանը, ահա, յանձին անմուսայ բանաստեղծի՝ սուր կերպով ծաղրում է ինտելիգենցիայի այդ խաւին: Եթէ խմբագիրը ձգտում է Աբխտղոմ աղայի վրայ ազդել հարկադրանքով, ապա բանաստեղծը դրա համար օգտագործում է զգացմունքային գրոհը: Նա մերթ խեղճանում է, ձայնը յանրացնում, աղաչում, մերթ լաց լինում եւ կիսահիստերիկ հոգեվիճակով փորձում ազդել Աբխտղոմ աղայի վրայ. "Մի կոտրեր սիրտս, որ ազգին համար կը բարբախէ, սիրտս լեցւած է, հիմա կը սկսիմ լալ", -ասում է նա:

Հասարակական միակ խաւը, որ "Մեծապատիւ մուրացկանների" մէջ բոլորովին չի քննադատուած ու ծաղրուած, այդ աշխատաւոր խաւն է, յանձինս բեռնակիրների: Բեռնակիրները ներկայացւած են նահապետական հայ գիւղացուն յատուկ մի շարք ազնիւ գծերով: Նրանք վեհանձն են, ազնիւ, աշխատասէր: Ընթերցողը համոզուում է, թէ ծայրաստիճան չքաւոր վիճակում գտնւող այդ մարդիկ որքան բարձր են կանգնած հարուստ խաւերից: Բեռնակիրները նոյնիսկ իրենց ֆիզիկական ծանր աշխատանքի փոխարէն ստանալիք գումարը պահանջում են վեհանձն օրէն, առանց արժանապատուութեան որեւէ վիրաւորանք թոյլ տալու իրենց նկատմամբ: Նրանք Արիստոտմ աղայի իրերը տանում են ծաղկի փողոց՝ առանց տիրոջ ուղեկցութեան, առանց որեւէ մէկի հսկողութեան:

Պարոնեանը իր բազմաժանր ստեղծագործութեամբ տւել է ոչալիզմի ամենափայլուն օրինակը: Ռեալիզմը նրա երկերի հիմնական յատկանիշն է: Նա ամենափոքր՝ անգամ երկտողանի մի արտայայտութեան կամ դիալոգի մէջ դրսեւորում է հասարակական կեանքի ու յարաբերութիւնների ճանաչման արտասովոր մեծ կարողութիւն: Նրա ոճին անհարազատ է աւելորդ շողակրտանքը, գրական պճնանքը: Միաժամանակ նրա բնութագրումները ունեն մեծ ընդհանրացումներ բուրժուական հասարակարգի վերաբերեալ:

Այս տեսակէտից բնորոշ են երգիծաբանի աֆորիզմները, որոնք սեղմ տողերում ընդհանրացումներ կատարելու փայլուն նմուշներ են: Օրինակ՝ "Տաճկաստանի մէջ բանտ, բանտի մէջ բա՛նտ":

Պարոնեանի ստեղծագործութեան հիմնական արժանիքներից մէկը անմիջական ծիծաղն է, որով պարուրուած է նրա գրեթէ իւրաքանչիւր արտայայտութիւնը: Այդ ծիծաղը առաջանում է երգիծական այն բազմապիսի ու իւրօրինակ հնարներից, որոնց դիմում է հեղինակը ամէն անգամ, միշտ գտնելով նորանոր սրամիտ ձեւեր:

Պարոնեանի ծիծաղը մեծ մասամբ առաջանում է կոմիկական այն հոգեվիճակներից ու դրութիւնից, որոնց մէջ դիմում է նա իր հերոսներին եւ կամ խօսքի այն կոմիզմից, որին դիմում է նա յաճախ:

Դրութեան կոմիզմի հիանալի օրինակ է "Մեծապատիւ մուրացկանների" այն հատւածը, որտեղ անմուսայ բանաստեղծը՝ ցատկելով սեղանի վրայ, բարձր ձայնով աղաչում է Արիստոտմ աղային խղճալ իրեն եւ փող տալ, մինչդեռ վերջինիս թւում է, թէ սպառնում է իրեն. "Միտքդ ի՞նչ է, եղբայր, ես ի՞նչ ըրի բեզի":

Խօսքի կոմիզմի լաւ օրինակ է "Մեծապատիւ մուրացկանների" այն

տեսարանը, որտեղ բանաստեղծը խօսում է իր մուսայի գալու մասին, իսկ Աբիսողոմ աղան, կարծելով, թէ մուսան մարդ է, առաջարկում է փող՝ խոստանալով արագ հրաւիրել նրան, կամ այն հատածը, որտեղ բանաստեղծը ասում է Աբիսողոմին.

«Վսեմափայլ տէր, ձեր գալուստն լսելով փութացի հոս գալ իմ խորին մեծարանացս հաւաստին ձեր ոտքերուն տակը դնել»:

Աբիսողոմ աղան շհասկանալով այդ ծոռոմ լեզուն եւ կարծելով, որ նա մի գոյգ կօշիկ է բերել, որպէսզի իր ոտքերի տակը դնի, հանգիստ պատասխանում է. «Ռոքերուս տա՛կը, շատ աղեկ, դիր»:

Նոյնքան բնորոշ է դերասանի եւ Աբիսողոմի գրոյցի այն մասը, որտեղ դերասանը ասում է. «Տասը տարի է, որ թատերական բեմի վրայ կը քալեմ»: Աբիսողոմը քալել բառը ըմբռնելով ուղիղ իմաստով, ասում է. «Թող նստէիր»:

Պարոնեանը սիրում է կատարել գուգահեռ գաղափար արտայայտող համեմատութիւններ: Օրինակ՝ նկարագրելով Պոլսի գիւղերից մէկի անպլան կառուցւածքը, գրում է. «Այս գիւղը մտնելու համար քանի մը դժւարութիւններ կան... իսկ անկէ ելլելու համար դժւարութիւնները աւելի մեծ են... Արեւելեան խնդրոյն ձեւով շինւած գիւղ մը»: Այստեղ նա բննադատում է եւ տւեալ գիւղի փողոցները, եւ խճճւած հայկական հարցը, որից դուրս գալու դժւարութիւնը Պարոնեանը համեմատում է վերոյիշեալ գիւղի փողոցներից դուրս գալու հետ:

Պարոնեանի ստեղծագործութիւնները անմահ են: Նրանք ամենալայն ժողովրդականութիւն են ձեռք բերել հայ ժողովրդի թէ արեւելահայ եւ թէ արեւմտահայ հատւածներում:

- Ինտելիգենցիա - մտաւորականութիւն
 Բնագաւառ - շրջանակ, միջավայր
 Առկայ - գոյութիւն ունեցող, ներկայ եղող
 Երկ - աշխատութիւն, գրական ստեղծագործութիւն
 Բոնապետութիւն - բոնի իշխանութիւն
 Հրապարակախօս - բեմերի վրայ խօսող
 Հրապարակագիր - մամուլում գրող
 Ցափշտակել - հրապուրել, տարել
 Կապիտալ - դրամազուտի
 Երգիծանք - ծաղր
 Յոռետես - վատատես. հակառակը՝ լաւատես.
 Ստակ - դրամ
 Գործիմաց - գործ իմացող, հմուտ
 Կալլածատէր - հողատէր
 Հոգեվիճակ - հոգեկան վիճակ, դրութիւն
 Դրսելորել - արտայայտել, հրապարակ հանել
 Կոմիկ - խեղկատակ
 Անպլան - առանց պլանի, առանց ծրագրի, յատակագծի

Նահապետը զրիչը ձեռքէ չէր ձգեր. կը նմանէր այն դերձակին, որ փոխանակ կերպասը մարմնոյն համար ձեւելու՝ մարմինը իւր շինած զգեստի յարմարցնել կ'աշխատի:

Առաջադիմութիւն կը պոռանք՝ ետ ետ կ'երթանք. լոյս կը պոռանք՝ դէպի խաւար կ'երթանք. ապագայ կ'ըսենք եւ դէպի անցեալը կը վազենք:

Երկու անգամ երկու հինգ կը ներկայացնեն: Վախճապառ, քարձրապատիւ ածականներով կը կոչեն, երբ մէկը համի կէս մետր կտոր նւիրել իրենց:

Այսօրւան պաշտպանած սկզբունքը՝ հետեւեալ օրը կը հարւածէր. եւ վաղւան պաշտպանելիք սկզբունքը՝ օր մը առաջ կը հարւածէր: Այնքան շուտ սկսաւ փոխել իւր կարծիքները, որ ընթերցողն ալ ետեւէն չկրցաւ հասնիլ: Անօթի ըլլար նէ՝ ժողովրդական էր. պատահ մը հաց ուտելուն պէս՝ միապետական կը դառնար:

Սովեալներուն օգնելու ճամփայ մ'ալ ես կ'առաջարկեմ, այն է՝ սովեալ գաւառներէն հեռացնել այն մարդերը, որ շատ կ'ուտեն. հետեւաբար կ'առաջարկեմ որ վանահայրերը Պոլիս կանչուին, մանաւանդ Մամբրէ եպիսկոպոսը, որ Մշոյ վանքը ամբողջապէս կերաւ:

Կ'ըսէի, ըսի, կ'ըսեմ եւ պիտի ըսեմ՝ ամեն մարդ իր շահը կը նայի: Անցեալ օր մայրաքաղաքիս դեսպանները դարձեալ ժողով ըրին: Ինչ խօսեցան դեսպանները՝ յայտնի է. իւրաքանչիւրը իւր շահուն վրայ խօսեցաւ:

"Մինչեւ վերջը իմ դատս պիտի պաշտպանեմ," ասում է անգլիացի դիւանագէտը:
 "Պաշտպանեմ", - լսում է արձագանքը: "Եթէ հարկ ըլլայ՝ պիտի պատերազմիմ",
 - "Պիտի պատերազմիմ", - պատասխանում է արձագանքը: - "Արդարութեան համար", -
 ասում է դիւանագէտը: "Շահուղ համար," պատասխանում է արձագանքը:

Անգլիայի հասարակական կարծիքը իմ հովանոցիս կը նմանի, հովը քիչ մը սաստիկ փչելուն պէս՝ միւս կողմը կը դառնայ, - որ դիէն որ շահ տեսնայ՝ ան կողմը կը դառնայ:

(Սեքաստիայում թուրքերը) թմբուկով եկեղեցի կը մտնեն ու պատարագիչ քահանային մօրուքը ածիլելով եկեղեցւոյն մէջտեղը կը խաղցնեն: Ահա դէպք մը, որուն հարստահարութիւն անունը չենք կրնար տալ, որովհետեւ գործին

Translation of WA quotations.

Nahapet did not drop the pen from his hand; he was like the tailor who instead of shaping the material to the body, tries to fit the body to the suit he has manufactured.

We shout "progress" and we go backward; we shout "light" and we go to darkness; we say "future" and we run to the past.

They make twice two equal five; they call with "eminence; very honorable", the man who gives them one meter of stuff.

The principle (policy) he defended today, he attacked the next day, and the principle he was going to defend tomorrow, he attacked a day before. He started to change his mind so quickly that his readers could not follow. When he was hungry he was a 'populist'; when he ate a piece of bread he turned into a monarchist.

I suggest another way of helping starving people, that is, to take away from the famished regions those men who eat too much; consequently, I suggest to call the abbots back to Constantinople, especially Bishop Mambre who ate up the entire monastery of Mush.

I was saying, I said, I am saying and I will say that everyone is looking out for his own interest. Recently the ambassadors in our capital had another meeting. What the ambassadors have talked about is evident: each one of them spoke of his interest.

"I will defend my judgment to the end," says the English diplomat. "I will defend", repeats the echo. "If necessary I will wage a war."-"Wage a war." answers the echo."For justice", says the diplomat;"For your interest," answers the echo.

The public opinion of England is like my umbrella; when the wind is a little stronger, it turns inside down.- Where it sees its interests, in that direction it turns.

(The Turks in Sebastia) enter the church with a drum, shave the

մէջ ոչ գանակոծութիւն կայ, ոչ ալ սպանութիւն, այլ խնդութիւն եւ ցնծութիւն:

Իմացա՞ր սա բարբարոս կրակին վանայ մէջ գործած անխրաւութիւնները. ամբողջ շուկան մոխիր դարձնելէ ետք՝ շատ մ'ապրանքներ առեր փախեր է: Բայց ինչ որ ըլլայ, վստահ ենք, որ վանայ բարեխնամ կառավարութիւնը ասանկ չարաբարոյ կրակներ պիտի ձերբակալէ... ձեռքով ալ չի բռնէիր, որ ձերբակալէ... ասանկ չարաբարոյ կրակներ պիտի ... պիտի բանտարկէ:

Փառք տալու ենք որ թուրքական բարեխնամ կառավարութիւնը շատ տարիներէ յետէ նսխատեսած լինելով այս սովը՝ ազդու միջոցներ ձեռք առած է իւր հպատակները անօթութեան վարժեցնելու:

Փոխանակ այսպէս պաշտօնեաներ բերելու Գերմանիայէն, աւելի լաւ չի լինիր, որ մեր գործերը Բիսմարկ իշխանին յանձնենք:

Կարող եմ ըսել թէ միայն Բարձր Դոան վրայ լիկվիդասիոն չէ գրւած: Լաւագոյն չէր լինի, եթէ քաղաքապետութիւնը այդ լաթերը ժողովել տար եւ մի մեծ լաթ կարել տալով՝ վրան ոսկեզօծ տառերով լիկվիդասիոն դնէր եւ այդ լաթը իբրեւ դրօշակ մայրաքաղաքիս դռներուն վրայ պարզէր:

Մզկիթ մը շինել տւած է:

(Դուլսի հայ հարուստները աւելի շատ մտածում են) իրենց ձիերուն համար բարեկարգ ախոռներ (կառուցելու, քան) իրենց երեխաներուն համար դպրոցներ (շինելու մասին):

Եթէ աստիճան մը բարձրանան, հայերէն խօսողը ականջէն պատի մը զամելու չափ առաջ կ'երթան եւ եթէ քիչ մ'ալ բարձրանան, ազգային իրաւունքները ամուրդի կը հանեն, կարծելով թէ այս ընթացքով աւելի բարձր աստիճաններու կը հասնին:

Հարուստ ըլլալու միջոցները. հարուստ ըլլալու համար՝ արհեստաւորներուն բերնէն հաց յափշտակելու ես, գործաւորները անօթութենէ մեռցնելու ես... խեղճ գործաւորաց շաքաթականներն կտրելով՝ ստակ հաւաքելու ես եւ այդ հաւաքած ստակովդ շէնք մը շինել տալու ես, վրան ալ "շինեցաւ արդեամբ յափշտակութեան" գրելու տեղ՝ քու անունդ գրել տալու ես... Հարուստ

the priest's beard and make him dance in the church.- There is an event that we can't qualify as oppression, because in that act there was no scourge, no murder, but just amusement and jubilation.

Did you hear of the injustices done by the barbarous fire in Van?(satire, see text) After having burned down the market it took many goods and went away. We are confident, however, that the government of Van, caring for the welfare of its people, will arrest such mischievous fires...(unfortunately) they can't be caught and arrested...(finally) these mischievous fires will be jailed.

We have to thank that the Turkish Government, caring for its people, had foreseen the famine many years ago, and had taken effective measures to get its faithful subjects accustomed to hunger.

Instead of bringing employees from Germany, as we do, will it not be better to trust our affairs to Prince Bismark?

I can say that only on the Sublime Porte there is no bankruptcy written. Wouldn't it be better if the municipality (of Istanbul) gathered all cloths (with bankruptcy advertisement), stitched them together into a larger cloth, and writing upon it "bankruptcy" in golden letters, hoisted it up on the gates of our capital as a (national) flag?

He has built a mosque.

(The rich Armenians of Constantinople are thinking more of building) reformed stables for their horses, (than) schools for their children.

If they advanced a grade, they dare to nail anyone speaking Armenian by his ears on the wall; if they advance a little more, they offer the rights of the nation for sale in an auction, thinking that they will reach higher grades that way.

How to become rich. In order to become rich you have to rob the artisans of their bread; let the workers starve...Cutting down the

ըլլալու միջոցներէն մէկն ալ խարդախութիւնն է, եթէ պզտիկ խարդախ ըլլա՜ս՝ պզտիկ հարուստ կ'ըլլաս, եթէ մեծ խարդախ ըլլա՜ս՝ մեծ հարուստ կ'ըլլաս: Երանի անոնց որ մեծ խարդախ են, զի նոցա է արքա ութիւն երկրիս:

Պերայի՝ սահմանն է արեւելքէն՝ խաղաղամուտութիւն, արեւմուտքէն՝ պճնասիրութիւն, հարաւէն՝ շոայլութիւն եւ հիւսիսէն՝ խարդախութիւն: "

Ընդհանրապէս կ'ամչնան ազգային զգացում կրելու, ինչպէս որ դուն կ'ամչնաս տունդ ջուր կրելու:

Նրանք "ամբողջ միտքերնին, բոլոր հոգերնին ալ աւելի առաջ երթալու համար" են ի սպաս դնում: Պարոնեանի պատկերացրած ապագայ հասարակարգում "ստակ ըսւած քանը պիտի վերնայ", "փողոցներուն մէջ մուրացկան չպիտի լինի":... "Այդ ինչ աղւոր քան է":

Թերութիւններու վրայ լալը՝ թերութիւններու մեծագոյնն է. խեղճութեան վրայ արտասուք թափելը՝ ապացուցանել է, թէ արիւն չունինք թափելու:

Միտք ինչ է, եղբայր. ես ինչ ըրի քեզի:

Վսեմափայլ տէր, ձեր գալուստն լսելով՝ փութացի հոս գալ իմ խոնարհ մեծարանացս հաւաստին ձեր ոտքերուն տակը դնել:
Ոտքերուս տակը. շատ ալէկ, դիր:

Տասը տարի է, որ թատերական բեմի վրայ կը քալե՛մ:
Թող նստէիր:

Այս գիւղը մտնելու համար քանի մը դժւարութիւններ կան... իսկ անկէ ելլելու համար դժւարութիւնները աւելի մեծ են... Արեւելեան խնդրոյն ձեւով շինւած գիւղ մը:

weekly salaries of the poor workers, you have to gather money, and with that money you have to build a house, and on that house you write your name, instead of "built by benefits of robbery"(AA). Another means of becoming rich is fraud; if you are a small cheater, you will become a small rich man; if you are a big cheater, you will become a big rich man. Happy are those who are big cheaters, because the kingdom of Earth is theirs.

The frontiers (of Pera) are: gambling in the east, coquetry in the west, lavishness in the south, and fraud in the north.

In general they are ashamed of carrying national feelings, as you would be ashamed of carrying water to your home.

They have put "all their mind, their attention in the service of progress". In future social order that Baronian imagines "the thing called money will disappear", "there will be no beggars on the streets"... "How nice is that!"

To lament own's own faults is the biggest of faults. To shed tears on our misery is a proof that we have no blood to shed.

What is in you mind, brother? What (wrong) did I do to you?

"Your eminence, having heard of your arrival I hurried to come here to put the assurance of my humble respects under you feet."

"Under my feet? All right, put them there!"

"For ten years I have been walking on the stage."

"You could sit down."

There are some difficulties to enter this village...but there are much more difficulties to come out of it...It is a village built in the shape of the 'Oriental Question' (political).

PRECEDING PAGE BLANK-NOT FILMED

Բ Ա Ռ Ա Ր Ա Ն

ՀԱՅԵՐԷՆ - ԱՆԳԼԻՆԵՐԷՆ

G L O S S A R Y

ARMENIAN - ENGLISH

Abbreviations:

AA	Ancient Armenian
A-n	Armenian
EA	East Armenian
SA	Soviet Armenian
WA	West Armenian
BW	Borrowed words used in EA, specially in SA
LW	Loan words common in EA and WA.
acc.	accusative
adv.	adverb
d.	dative
gen.)	genitive
intrans(itive)	
lit.	literary
pl.	plural
p.p.	past participle
sing(ular)	
trans(itive)	
vr.	vernacular or dialect form
< / >	derived from

NOTE. This Glossary covers a large number of words not occurring in the actual reader. In exchange some forms and idioms indicated in the vocabulary accompanying the readings are not included here. The A-n words are given in their basic meanings. The semantic development and usage of English and Armenian are not always parallel. The students are supposed to look for the exact English equivalence of an A-n word in accordance with the context.

This GLOSSARY is in Mesropian (= traditional) spelling.

Soviet Reform I (March 3, 1922) created the following divergences from the Mesropian spelling:

Mesropian	Soviet Ref. I
՛	Է (՛ is abandoned)
օ	ո (օ is abandoned)
Է when initial:	յԷ
ո when initial:	յո
Էւ	յւ
Էօ	յո
ԷԼ + consonant	յոԼ
ոյ + consonant	ոյԵ
ոԼ between consonant and vowel:	յ
Լ	յ (Լ is abandoned except in ոԼ)
(ոԼ vowel:	ոԼ vowel kept)
յ when initial:	Է
-յ soundless at the end:	(-յ abandoned if soundless.)

Soviet Reform II (May 10, 1940):

Mesropian	Soviet
՛	Է when initial,
օ	ո when initial,
in all other positions ՛ and օ	are written with Է and ո.

Alternation.

In derivations and compositions note the changes of $t > h$, $nj > ni$, $tw > t$, h and $ni >$ unwritten e .

Examples: $տէր >$ սիրել, $բոյր >$ բուրել, $սիրտ >$ սրտի, (մատեան + ա + դարան >) մատենադարան:

Final h in compositions with w element changes to $-b-$ ($գինի - ա - տուն >$) գինետուն "wine+house = cabaret."

Common prefixes, all privative:

- ան-: անգործ "jobless", անշարժ "firm" (< գործ "job", շարժել "to move")
- ապ-: ապերախտ "ingrate" ապերջանիկ "unhappy" (երախտիք, երջանիկ)
- դժ-: դժգոհ "discontent" դժգոյն "pale" (< գոհ "content", գոյն "color")
- տ-: տծել "misshaped", տգեղ "ugly" (< ձել "shape", գեղ "beauty")
- չ-: չբեր "unfertile", չհաս "unripe" (< բերել "bring", հասնել "to ripen".)

Some suffixes:

- աբար: քաջաբար < քաջ, ընկերաբար < ընկեր
- ական: հայկական < հայ, անզլիական < Անզլիա
- ային: մարդկային < մարդ, անձրեւային < անձրեւ
- ապէս: մեծապէս < մեծ, անմիջապէս (< ան-մէջ-)"im-mediate-ly"
- աւէտ: ծաղկաւէտ < ծաղիկ, հոտաւէտ < հոտ
- աւոր: քախտաւոր < քախտ, գրաւոր < գիր
- ացի: քաղաքացի < քաղաք, կանացի < կին, ամերիկացի < Ամերիկա
- եան: ամերիկեան < Ամերիկա, երեւանեան < Երեւան
- եայ: քրդեայ < քուրդ, գործունեայ < գործ
- ենի: մայրենի < մայր, հայրենի < հայր
- ի: աղի < աղ, ծիրանի < ծիրան
- ովի: ընտրովի < ընտրել, հնարովի < հնարել
- ուն: գիտուն < գիտնալ, գգայուն < գգալ

Ա	առաջին	1st	ազնիւ	noble, fine, gentle
աբեղայ	monk		- խօսք	word of honor
ագահ	avaricious		ազնուական	noble, noble man
ագի	tail		աթար	cow dung (to burn)
ագռաւ	crow		աթենացի	Athenian
ադ vr.f. այդ	that		աթոռ	chair
ադաթ BW	custom, usage		աթոռակ	small chair, baby chair
ադվակառ BW	փաստարան lawyer		ածան	cheap, inexpensive
ագաս	free		ածդահայ	dragon, giant
- արձակել	to set free		ալ WA	ել EA also
ագասազրական	of, for liberation		ալ	red
ագասազրել	to liberate, free		ալկոհոլ	alcohol
ագասազրում	emancipation		ալեգարդ	grey haired; ancient
ագատամիտ	free-thinker, liberal		ալեծածան	wavering
ագատել	to free		ալեկոծ	stormy / in wave
ագատութիւն	freedom		ալեկոծել	to beat the sea; to rise
ագգ	nation		ալեկոծութիւն	sea storm
ագգաբնակ(չ)ութիւն	population		ալեհեր	grey haired; old man
ագգական	relatives, kinsfolk		ալեւոր	grey haired
ագգակից	conational		ալիւր	flour
ագգային	national		ալիք	wave
ագգանուն	family name, last	/name	ալպեան	Alpine
ագգասէր	patriot(ic)		ալվան BW	colorful; bright colored
ագդ	warning, notice		ա՛խ	ah, alas
ագդել	to influence, impress		ախոյեան	champion; rival
ագդեցիկ	influential, impressive		ախոռ	stable
ագդեցութիւն	influence, impression		ախորժակ	appetite
ագդու	efficacious		ախորժամ	tasty, agreeable
ագդր	thigh			

ախորժել	to like	ա՛հ	ah, oh
ախպերանալ	vr. եղբայրանալ to fraternize	ահ	fear, fearing
ախտ	vice, disease	ահա	here it is! behold!
ախր	after all (+statement/reproach)	ահագին	tremendous; big
ածել	to bring; to play (mus.)	ահարկու	terrifying
ջուր -	to pour water	ահաւասիկ	here it is! behold!
ձու -	to lay eggs	ահաւոր	horrible
ածելի	razor	ահեղ	frightful; huge
ածիլել	to shave	ահեղի	horrible
ածուխ	coal	աղ	salt
ածխազործ	charcoal-burner	- ու հաց	salt and bread = poor food; Lent
ակ , ակն	eye; precious stone; (water) source	աղալ	to grind
ակամայ	involuntary, -ly	աղախին	maid, servant
ականաւոր	distinguished, famous	աղահանք	salt mine
ականջ	ear	աղաղակ	cry, scream
ակն	eye; precious stone	աղա ԼԿ	lord; sir
ակնածանք	respect, consideration	աղանդ	sect; denomination
ակնածուիւն	respect, regard	աղանդաւոր	sectarian
ակնատ	breach, gap	աղաչել	to beg, to beseech
ակնարկել	to wink , to hint	աղաւնի	dove, pigeon
ակներեւ	evident, obvious	աղբ	manure, rubbish
ակնթարթ	moment	աղբար vr. եղբայր	brother
ակնկալել	to expect	աղբիւր	fountain, source
ակնկալուիւն	expectation	աղեղ	arch, bow
ակնոց	eye glasses	աղերս	petition, request
ակումբ	club	աղերսել	to implore
ակունք	springs (of water)	աղէկ	WA good; well
ալօս	furrow; wrinkle	աղէտ	misfortune; distress

աղի	salty	ամբասիր անբասիր	irreproachable
աղիտալի	disastrous	ամբաստանել	to accuse
աղիւս	rick	ամբաստանեալ	accused; defendant
աղիք	intestines, bowels	ամբար	granary, store
աղուէս	fox	ամբարիշտ	impious, ungodly person
աղոււոր	WA nice, handsome	ամբարտաւան	arrogant
աղջիկ	(աղջի vr.) girl	-ութիւն	arrogance
աղջկերանց	(gen, coll.) of girls	ամբաւ անբաւ	immense
աղջնակ	little girl	ամբիծ անբիծ	pure, immaculate
աղտ	dirt	ամբոխ	crowd, mob
աղտոսել	to make dirty	ամբողջ	whole, entire
աղքատ	poor	-ութիւն	totality
աղքատահոտ	miserable	ամեհի	wild, impetuous; huge
աղքատութիւն	poverty	ամեն, ամէն	all; each, every
աղօթարան	east	ամենա-	superlative prefix
աղօթել	to pray	ամենաբոլոն	most vigorous
աղօթք	prayer	ամենազօր	most powerful, almighty
աղօտ	dim, obscure	ամենախելօք	wisest, smartest
աղօրիք	mill	ամենակարող	almighty
ամապարել	to hurry	ամենամօտ	closest
ամել	to grow	ամենայն	all; every
ամուսմ	growth	ամենեւին	totally, entirely
ամուսրդ	auktion, public sale	- ոչ	never at all
ամ	year	ամենիմաստ	all wise, most learned
ամայանալ	to become deserted	ամենուր, ամենուրեք	allover, every -
ամայի	deserted, empty	ամէն, ամեն	all /where
աման	vase, pot	ամիս	month
- չաման	all kitchen vessels	ամիրա	BW emir; rich A-ng in Istan-
ամաչել	to be ashamed	ամուսին	husband /bul (hist.)
ամառ(ն)	summer	ամուսնանալ	to marry
ամառային	summery, summer-like	ամուր	firm, tight
ամառանոց	countryhouse, villa		

ամուրի	single, bachelor	այդտեղ	there
ամոքել	to mitigate, to calm	այժմ	now
ամչնալ WA	ամաչել EA to be ashamed	այժմեան	present
ամպ	cloud	այժմէական	actual
ամպրոպ	storm; black clouds	այժմէն	from this moment on
ամսագիր	monthly paper, magazine	այլ	other, another; but
ամսավերջ	end of month	այլազան	of different kind
ամրակազմ	sound, solid, firm	այլանդակ	grotesque, odd
ամրան	gen. of ամառ summer	այլապէս	otherwise
ամրանալ	to be fortified; to retire in fortified place	այլասերում	degeneration
ամրապնդել	to tighten; fortify	այլափոխել	to transform; disfigure
ամրացնել	to fortify, to	այլեւ	moreover
ամրոց	fortress, fort	այլեւայլ	different, various
ամփոփ	concentrated; short	այլեւս	once more, still
ամօթ	shame	- ոչ (չ...) no more, no longer	
- է	it is a shame	այլուր	elsewhere
ամօթխած	bashful	այծ	goat
այ	oh! hey!	այծեամ	roe, buck
այբուբէն	alphabet	այն	that; he, him; she, her (acc.)
այգ	dawn	այնուամենայնիւ	in spite of; nevertheless
այգեշատ	full of vineyards	այնուհետեւ	since then, hereafter
այգեստան	(coll.) vineyard	այնչափ	so much, that much
այգի	orchard; garden	այնպէս	so, in that way
խաղողի այգի	vineyard	այնտեղ	there (farther)
այդ	that	այնքան	so much
այդչափ	that much	այո	yes
այդպիսի	such	այս	this

այսինքն	that is to say, i.e.	անառակ	prodigal; frivolous
այսուհետեւ	hence forth	անառիկ	impregnable, fortified
այսչափ	so much, this much	անասուն	animal
այսպէս	so, thus	անասնապահութիւն	cattle-breeding
այստեղ	here	անարգ	vile, abject, degrading
այսքան = այսչափ	so much	անարգանք	dishonor, contempt
այսօր	today	անարգել	to scorn
այտ	cheek	անարգել	unrestrained, free
այր	man; cave	անարգութիւն	infamy, disgrace
Այրարատ	Armenian province	անբաժան	inseparable
այրել	to burn	անբախտ	unfortunate
այրի	widow, widower	անբան	brute; irrational
այրիչ	caustic, burning	անբասիր (ամբասիր)	innocent, inculpable
այց	visit	անբարոյականութիւն	immorality
այցելել	to visit	անբաւ (ամբաւ)	immense
ան	he, she, it	անբերրի	sterile
անալի	saltless	անբիծ (ամբիծ)	spotless, immaculate
անակնկալ	surprise	անգամ	time (repetition), մի - once
անահ	fearless	անգէտ	ignorant
Անահիտ	Armenian goddess	անգիտակ	unaware
անայլալ	unchanged, unalterable	անգիտակցութիւն	unconsciousness
անանաս	ananas, pine-apple	անզղ	vulture
անանուն	anonymous, nameless	անդադար	unceasingly
անաչառ	impartial	անդամ	member, limb
անապակ, անապական	pure; incorruptible	անդառնալի	irrevocable
անապատ	desert; desolate; waste	անդիմադրելի	irrestistible
անապատական	anchorite, recluse	անդունդ	abyss, precipice

անդրադառնալ	to reflect; to realize	անխզելի	inseparable, infrangible
անդրանիկ	first-born	անխիղժ	unscrupulous
անդրավարտիկ, անդրավարտիք	under- garment, trousers, pants	անխնայ	ruthless
անդրերկրային	beyond Earth; trans- cendent	անխորհուրդ	thoughtless
անել	inextricable	անխուսափելի	inevitable
- փողոց	blind street	անխուփ	open, with no cover
անել	to do	անխօս	speechless, mute
անելիք	(what is) to be done, business	անծանօթ	unknown
աներ	father-in-law, wife's father	անկախ	independent
աներեւոյթ	invisible	անկանոն	irregular
անզգամ	insane; felonious	անկատար	incomplete, imperfect
անզգայ	insensible	անկարելի	impossible
անզէն	unarmed	անկասկած	doubtless
անզուսպ	unrestrained; indom- itable	անկեղծ	sincere
անզօր	powerless, weak	անկենդան	dead, lifeless
անէծք	curse, malediction	անկիւն	corner, angle
անընդհատ	uninterrupted	անկողին	bed
անընդմէջ	continuous	անկոչ	not invited; self-invited
անթառամ	unfading	անկում	fall
անթարթ	with fixed eyes /steadily	անհաղորդ	incommunicative; unap- proachable
անթափանց	opaque	անհամոյ	disagreeable
անիշխանութիւն	anarchy	անհամար	countless
անիծել	to curse	անհամբեր	impatient
անիւ	wheel	անհամբոյր	harsh, unkind
անլուր	unheard of	անհանգիստ	restless
անխար	undeceived	անհանգստացնել	to disturb, to worry
անխառն	unmixed, pure	անհանգստութիւն	restlessness, trouble
անիելիք	senseless	անհաս	unreached, unattainable

անհաստատ	unstable, inconstant	անձրել	rain
անհատ	individual	անձնւիրարար	with devotion
անհատականութիւն	individuality	անժար, անժարակ	unable; awkward
անհաւատ	infidel, faithless	անժողով	monstrous, misshaped
անհաւատալի	incredible	անմահ	immortal
անհատնում	inexhaustible	անմատչելի	inaccessible
անհետ	trackless, with no trace	անմար	unextinguished, ever- lighted
անհետանալ	to disappear	անմարդ	deserted; without a husband
անհերքելի	irrefutable	անմեղ	innocent
անհնարին	impossible	անմիջապէս	immediately
անհոգ	careless	անմիտ	fool, stupid
անհուն	immense	անմիթար	inconsolable
անհրաժեշտ	indispensable	անմուսայ	with no inspiration (=Muse)
անձ	person	անյաղթ	invincible
անձամբ	himself, by himself	անյայտ	unknown; uncertain
անձայն	voiceless	անյարմար	inconvenient, unfit
անձեռնմխելի	inviolable	աննկարագիր	characterless
անձեռնոց	napkin; towel	աննկարագրելի	indescribable
անձել	shapeless	աննկուն	invincible, indomitable
անձկալ	to desire, to long for	աննման	unlike, matchless
անձկութիւն	anxiety, affliction	աննշան	insignificant, obscure
անձնազոհութիւն	self-sacrifice	անշահախնդրութիւն	unselfishness; lack of interest
անձնական	personal	անշարժ	motionless, immobile
անձնատուր	surrendered	անշնորհ(ք)	disgraceful
անձնասիրութիւն	egotism, selfishness	անշուշտ	certainly
անձնաւորութիւն	personality	անողոր	inexorable, implacable
անձնուրաց	devoted, self- denying	անոյշ, անուշ	sweet
անձուկ	narrow	անորոշ	uncertain
		անուանել	to name

անուանի	distinguished	անտառապատ	covered with forest
անութ	arm-pit	անտարակոյս	indubitable, doubtless
անուն	name	անտարբեր	indifferent
յանուն	in the name of(AA)	անտեղի	out of place, vain
անուշ	անոյշ lit., sweet	անտէր, անտիրական	having no owner, abandoned
անուշեղէն	sweets, candies	անտիկ BW	antique
անպայման	unconditional; (R:) of course, certainly	անտուն	homeless
անպատճառ	absolutely	անտրտունջ	without complaint, patiently
անպատուել	to dishonor, disgrace	անց կացնել	to pass
անպարիսպ	with no walls, unfortified	անցաւոր, անցւոր	transitory; vain
անպարտելի	invincible	անցեալ	past
անպիտան	useless; naughty	անցնել	to pass
անջատ	separate, detached	շատ չանցած	soon
անջատել	to separate	անցորդ	passenger
անջնջելի	indelible	անցուկ	temporary; past; vain
անջրդի	dry, arid	անցք	passage; event
անսալ	to obey	անփոյթ	careless
անսահման	unlimited	անքնուրթիւն	insomnia, sleepless- lessness
անսասան	firm, unshakable	անօթ	vase, vessel, pot
անսկզբունք	frivolous, with no principles	անօթի	hungry
անսպասելի	unexpected	աշակերտ (-ուհի)	student, pupil
անսւաղ	hungry	աշխատակից	co-worker; collaborator
անվայել, -ուչ	unbecoming, indecent	աշխատանք	work, labor
անվեհեր	intrepid	աշխատասէր	industrious, diligent
անվերջ	endless	աշխատասիրել	to write out, compose
անտակ	bottomless	աշխատաւոր	worker
անտանելի	intolerable	-ուրթիւն	labor force, class
անտառ	wood, forest		

աշխատել	to work	ապաշխարել	to make penance
աշխատութիւն	work	ապաշխարութիւն	penance
աշխարհ	world	ապառաժ	rock, cliff
աշխարհաբար	modern Armenian	ապառնի	future (tense)
աշխարհագրութիւն	geography	ապաստան	refuge
աշխարհախումբ	crowd(ed)	ապաստանել	to take refuge
աշխարհակալ	conqueror	ապաստարան	shelter
աշխարհական	layman, secular	ապարանջան	bracelet
աշխարհայեցողութիւն	Weltanschau- ung, vision of life	ապարանք	palace
աշխէտ	alezan, chestnut color	ապարդիւն	without result
աշխոյժ	lively, brisk	ապարօշ	head-gear of crown
աշնանային	autumnal	ապացոյց	proof
աշուղ	troubadour	ապացուց(ան)ել	to prove
աշուն	autumn, fall	ապաւէն	refuge
աշունենալ	to become autumn(- like)	ապաքինում	recovery
աշտարան	tower	ապերախտ	ungrateful
աշտոռ	partial	ապուխտ	sundried meat
աչ(ք)	eye	ապուշ	idiot, stupid
աչքի ընկնել	to be prominent, to strike the eye	ապուշք	soup
ապա	then, later	ապսպրանք	order
- թէ ոչ	or else	ապստամբ	rebel, rebellious
- ուրեմն	then	ապտակ	slap
ապարախտ	unfortunate	ապրանք	merchandise, ware
ապագայ	future	ապրել	to live
ապաղարժ (ապաթարց)	apostrophe	Ապրիլ	April
ապաժամ	untimely; inopportune	*ապրի՞ս, ապրե՞ս	hurra! long live!
ապակի	glass	ապրուշամ	silk
ապահով	sure, safe	ապրուստ	livelihood, livings
ապահովել	to insure; to make safe	-ը ծարել	to make one's livings

ապօրէն, ապօրինի	illegal	առասպել	legend; fable
աջ	right, right hand	առաստաղ	ceiling
(յ)աջողութիւն	success	առատ	abundant
առ AA	to, near, by (pref.)	առատաձեռն	generous
առագաստ	sail	առարկայ	object
առած	proverb	առարկել	to object
առակ	parable	առաւել	more, plus
առանձին	alone, single	առաւօտ	morning
առանձնակի	particularly	առաւօտեան	in the morning
առանձնանալ	to seek privacy	առաւօտեան	morning-
առանձնաշէնք	special building	առաւօտուց	in, from morning
առանձնապէս	specially	առաքեալ	apostle, missionary
առանց	without	առաքելութիւն	mission
առապար	rocky, stony plain	առաքինի	virtuous
առաջ	forward, ahead	առդիր (R:)	enclosed
- բերել	to create, produce	առեղծած	enigma, riddle
- գալ	to come forward; to originate	առերես	external(y), hypocrite
- խաղալ	to go ahead, to move	առեւտուր	trade, commerce
առաջադէմ	progressive; industrious	առեւտրական	trader; commercial
առաջադիմութիւն	progress	առժամ, մի	- for a while
առաջադրանք	proposition, purpose, goal	առժամանակ	for a certain time
առաջապահ	vanguard	առիթ	occasion, opportunity
առաջարկ	proposition, motion	առիւծ	lion
առաջացնել	to push ahead	առիւծադէմ	with the face of a lion
առաջաւոր	ahead, foremost; advanced	առկախ	pending, undecided
առաջին	first	առկայ	present, at hand
առաջխաղաց	advancing, moving ahead	առկայծեալ	vacillating, wavering
առաջնորդ	leader	առհասարակ	generally
առաջուց		առհաւատչէ, -չեայ	pledge, token
		առնել	to take
		առնուազն	at least

առնչութիւն	relation, connection	ատամ	tooth; gear
առոգանութիւն	pronunciation	ատամսարոյժ	dentist
առողջ	healthy	ատեան	tribunal
առոյգ	vigorous, youthful	ատել	to hate
առու, -ակ	brook, rivulet	ատելի	hated
առում	acceptance	ատլաս BW	atlas; map
առջեւ	in front, before	ատոմ BW	atom
առտնին	domestic	ատրճանակ	revolver
առօրեայ	daily, everyday life	արաբ	Arab, Arabic
առօք-փառօք	solemnly; ostentatiously	արաբերէն	Arabic language
ասանկ WA	such, thus	արագ	quick, rapid
ասացող	tale-teller	արագընթաց	quick running
ասել	to say, to tell	արագահոս	swift running (water)
ասեղ	needle	արագիլ	stork
ասեղով ժանեակ	lace work	արածել	to pasture, graze
ասեղնագործ	needle work	արական	masculine
ասորի	Syrian, Syriac	արանք	in, between
ասուլիս	chat	արասցէ, Աստուած մի -	God forbid
ասպարէզ	career	արատ	spot, stain
ասպետ	knight	արարած	creature, beings
աստիճան	grade; degree; stair	Արարատ	Armenian mountain
աստիճանաբար	gradually	արարիչ	creator
աստղ	star	արարողութիւն	ceremony
աստղաբաշխ	astrologer	արարք	action, act
աստղագէտ	astronomer	արբանեակ	satellite
Աստուած, Աստուած	God	արբենալ	to get drunk
Աստուածածին	Mother of God	արգասաւոր	fruitful
աստուածային	divine	արգաւանդ	fertile
աստուածուհի	goddess		
ասֆալթ BW	asphalt		
ասաղձագործ	carpenter		

արգելք	obstacle	արժանանալ	to deserve
արդ	now	արժանապատուութիւն	dignity
արդար	righteous, just	արժանաւորութիւն	worthiness, merit
արդարադատ	correct, impartial	արժանի	worthy
արդարասէր	loving justice	- է	he deserves
արդարեւ	indeed, certainly	արժանիք	merit
արդեամբ	indeed; with the products of	արժէք	value, price
արդեօք	"I wonder" (or so)	արի	brave, valiant
արդէն	already	արի	come! get up!
արդի	modern	արիւն (vր.արիւն)	blood
արդիւնաբեր	productive	արիւնարբու	blood thirsty
արդիւնաբերութիւն	production; productiveness	արիւն(ալ)լայ	covered with blood
արդիւնք	product, result, effect	արիւնահեղ	bloody, blood shedding
արդուզարդ	decorations, ornaments	արիւնաքամ	bled to death, drained to death
արեգ	sun	արիւնալուղ BW	coat, over coat
արեգական	sun-(in comp.); solar	Արիք (Արեաց gen.pl.AA)	Ancient Persians
արեւ	sun	արծաթ	silver
արեւարոյր	animating = smelling like sun	արծաթեղէն	silver work, -service
արեւածաղիկ	sun flower	արծարծել	to stir up, to revive
արեւահամ	delicious=tasting like sun	արծիւ	eagle
արեւառ	sunny	արծաթիթ	aquiline nose
արեւելահայ	Eastern Armenian	արկած	accident
արեւելեան	eastern	արկղ	chest, box
արեւելք	East	արհամարհական	scornful
արեւմուտք	West	արհամարհանք	contempt, disdain
արեւմտահայ	Western Armenian	արհամարհել	to despise, scorn
արեւմտեան	western	արհաւիրք	terror, dismay
արթնանալ	to awake (intr.)	արհեստ	trade, handicraft
արժան	inexpensive	արհեստաւոր	artisan; workman
		արձագանկ (-նգ, -նք)	echo

արձակ	free; loose; prose	արտակարգ	extraordinary
արձակագիր	prose-writer	արտայայտել	to express
արձակել	to free; to throw	արտաշնչել	to exhale
արձակուրդ	holiday, vacation	արտասահման	abroad
արձան	statue	արտասանել	to pronounce
արձանագրություն	inscription; registration	արտասունք	tears
արմատ	root, stem	արտատէր	field-owner
արմատախիլ անել	to eradicate	արտացոլել	to reflect
արմատաւորել	to take root	արտաքին	exterior
արմաւ	date (fruit)	արտաքուստ	outward; apparent-ly
արմաւենի	palm tree	արտոյտ (Վր. արտուտ)	lark
արմուկ (Վր. արմունկ)	elbow	արտօնութիւն	permission; privilege
արնախումբ	blood thirsty	արփի	morning sun-light
արնանման	red, like blood	արքայ	king
արշալոյս	dawn, day break	արքայական	royal
արշաւ, արշաւանք	campaign	արքունական, արքունի	royal, court- (in compos.)
արշաւել	to invade, to attack	արքունիք	court
արոս, արօս	bustard (zool.); ashberry (bot.)	արօտ	pasture
արու	male	արօտավայր	pasture
արուարձան	suburb	արօր	plough
արուեստ, արւեստ	art	աւազ	senior; eldest son
արջ	bear	աւազանի	magnates (historical)
արջառ	cattle	աւազ	sand
արջենի	bear skin	աւազակ	robber
արտ	field	աւազակաբարոյ	brigand-like
արտագրել	to copy	աւազան	basin, pool, pond
արտադրել	to produce	աւազոտ, աւազուտ	sandy
արտադրութիւն	production		
արտածել	to export		

աւաղ	alas!	ափ	palm (of hand); shore
աւան	village	ափիոն, աֆիոն	opium
աւանդաբար	traditionally	ափսէ	tray; bowl
աւանդել	to transmit (through generations)	ափսո՞ս	what a pity! alas!
դաս -	to teach	ափսոսալ	to regret
հոգին -	to breathe one's last, to die	աքաղաղ, աքլոր	cock, roaster
աւանդութիւն	tradition	աքսոր(ք)	exile
աւար	booty; pillage	աքսորական	exiled, homeless
աւարտել	to finish, terminate	աքսորել	to exile
աւարտում	completion, end	աֆորիզմ	BW aphorism, proverb
աւարտուն	finished, perfect		
աւել	broom		
աւելանալ	to increase (intr.)		
աւելացնել	to increase (tr.)		
աւելել	to sweep		
աւելի	more		
աւելորդ	superfluous		
աւետաբեր	messenger of good news		
աւետարան	Gospel		
աւետիք, աւետիս	good news, message		
աւետում	Annunciation		
աւեր	ruin, ruined		
աւերակ	ruin		
աւերել	to ruin		
աւերում	destruction		
աւտորուս	BW (= հանրակառք) autobus, bus		

Բ երկրորդ 2nd	քածակ drinking glass, cup
Բ in Բարձր Դուռ Sublime Porte	քածան քածան divided and scattered
բա sure; then; interj. f. surprise	քածանել to divide
բարախել to palpitate	քածանորդ subscriber
բաբելոնեան Babylonian	քածին share, part
բազին pagan temple	բալա, բալիկ child
բադ duck	բալիստիկ BW ballistic
բազա BW base, basis	բալլադ BW ballad
բազազ BW merchant of textile	բալկոն BW balcony
բազալտ BW basalt	բալղամ BW ointment
բազար BW bazaar, oriental market	բալշեւիկ, բոլշեւիկ bolshevik
բազէ falcon	բախել to knock, strike
բազկաթոռ arm chair	բախում collision
բազմազան various	բախտ, բաղտ fortune, chance, fate
բազմազանութիւն variety	բախտաւոր lucky
բազմազգ compound of, involving many races, nations	բախտորոշ decisive
բազմաթիւ numerous	բակ courtyard
բազմական guests; those who are sitting	բահ spade
բազմակողմանի many-sided; versatile	բաղ BW = ալգի vineyard
բազմանդամ having many members (family), numerous	բաղադրել to combine
բազմաշարժար very tormented	բաղաձայն consonant
բազմել to sit down, to sit	բաղանիք bath
բազմիցս often, repeatedly	բաղդատել to compare
բազմոց couch, sofa	բաղդատմամբ compared with
բազմութիւն crowd, multitude	բաղկանալ to consist
բազուկ arm; affluent (of a river)	բաղձանք wish
բազում many	բաճկոն waistcoat
բաժ toll, tax	բամբակ cotton

բամբին	string-instrument	բառագիրք	dictionary
բայ	verb	բառապաշար	vocabulary
բայց	but	բանալ	to bear; to lift
բայց եւ այնպէս	in spite of	բարակ	thin; hound
բան	thing; (speech, word AA)	բարբառ	dialect
բանը ինչու՞ն է	what is the	բարդ	complicated
բանալ	to open /matter?	բարդել	to complicate
բանալի	key	բարդի, բարդնի	poplar
բանակ	army	բարդուղի	labyrinth
բանականութիւն	reason, rationality	բարեացակամ	kind; favorable; willing
բանակոհի	discussion, polemic	բարեխառն	temperate
բանակցութիւն	negotiation	բարեխնամ	careful, mindful
բանահաւար	folklorist	բարեկամ	friend
բանահիւսութիւն	poetry	բարեկարգել	to put in order, re- form, reorganize
բանասէր	philologist	բարեկարգութիւն	reform; order
բանաստեղծ	poet	բարեկենդան	carnival
բանաւոր	rational; reasonable; oral	բարենպաստ	benevolent; opportune
բանկ	bank	բարեյաջող	successful
բանմտ	բան մի something	բարեսրտութիւն	kindness; generosity
բանջար	beet	բարեւ	salute; greeting
բանջարեղէն	vegetable	բարի	good
բանսարկու	disturber, informer, devil	բարիտոն	BW baritone
բանտ	prison, jail	բարիք	good (n.), favor
բանտարկել	to jail	բարկ	sour
բանուոր	worker	բարկանալ	to get angry
բաշ	mane	բարկութիւն	anger
բաշխել (vr. բաշխել)	to distribute, to give	բարձ	pillow, cushion
բառ	word	բարձունք	hill, height
բառ առ բառ	word for word		

բարձր	high	բացասական	negative
Բարձր Պուր	Sublime Porte	բաց է ի բաց	openly, frankly
բարձրակիրժ	(man)with high education	բացի	except
բարձրաստիճան	of high rank	բացւել	to be opened; to clear up (sky)
բարձրահասակ	tall	լոյսը բացւում է	it is daybreak
բարձրանալ	to rise, to ascend	ծաղիկը բացւում է	flower is opening
բարձրացնել	to lift, elevate	բաւ	enough
բարձրաւանդակ	height; high plateau	բաւական,	sufficient
բարձրորակ	of high quality	բաւարար	
բարձրութիւն	height	բաւիղ	labyrinth; maze
բարոյալքում	demoralization	բեզ, բեկ	BW Turkish beg
բարոյական	moral	բեկել, բեկանել	to break
բարոյք	morality	բեկոր	fragments
բարոնէս	BW baroness	բեղմնաւորել	to fecundate to impregnate
բարութիւն	goodness, kindness	բեմ	stage
բարօրութիւն	well being, welfare	բեմադրել	to put on the stage, to show, perform
բարք	customs, habits, manners	բեռ	burden, load, cargo
բաց	open	բեռնակիր	porter
- անել	to open	բեռնաւոր	loaded, charged
- թողնել	to free	բեռնաւորել	to load
- կապոյտ	light blue	բերան	mouth
բացազանչել	to exclaim	բերանացի	orally
բացակայ	absent	բերդ	fortress
բացայայտ	obvious, evident	բերդապահ	fortress garrison
բացայայտել	to show, express	բերդաքաղաք	fortified city
բացառիկ	exceptional, unique	բերել	to bring
բացառութիւն	exception	վրայ -	to add (in conversation)
		բերկրանք	joy, delight

բերող	bearer, holder	բնագանցական	metaphysical
բեմուրաց	BW unfortunate	բնազդ	instinct
բերրի	fruitful, fertile	բնազդաբար	instinctively
բերք	fruit, product	բնական	natural
բուեռ	nail; pole	բնակարան, բնակավայր	home, residence
բզզոց	buzz, humming	բնակիչ	inhabitant, tenant
բթամատ	thumb	բնակել	to dwell, to live in
բթամիտ	dull	բնաջնջել	to exterminate, to eradicate
բժիշկ	physician	բնասէր	nature-lover
բժշկել	to heal, cure	բնաւ	not at all
բժշկութիւն	medicine	բնաւորութիւն	nature, character
բժշկուհի	woman physician	բնիկ	native
բիբ	pupil, apple of eye	բնոյթ	nature, character
բիծ	stain, spot	բնորոշ	specific
բիրտ	rustic, harsh, rough	բնորոշ	to specify
բիւզանդացի	Byzantine	բնութագրել	to characterize
բիւր	ten thousand	բնութիւն	nature
բուրաւոր	thousands of	բոլոր	all, entire
բիւրեղ	crystal	բոլորել	to encircle, to turn
բլուզ	BW blouse	բոլորովին	entirely
բլուր	hill	բոլորք	environment; periphery
բղաւել	to scream; to shout	բոկոսն, բոքիկ	barefoot
բիւլ	to spring up, to emanate	բողբոջ	bud sprout
բկլատ	sl. voracious	բողոք	protest, appeal
բնագաւտ	field, domain	բոյն	nest
բնագիր	text	բոյս	plant

բոյր	scent, perfume	բոնադատել	to force, to oblige by force
բոշայ	gipsy	բոնակալ	tyrant
բովանդակ	entire	բոնապետ	tyrant
բորակ	saltpeter	բոնել	to hold; to seize, to catch; to hire
բորբորել	to kindle	բոնկել	to kindle
բորենի	hyena	բոնւել	to be held, arrested; be attacked (by sickness);
բոց	flame	բրդէ	woolen /be surprised
բոցավառել	to blaze	բրդոտ	covered with wool; hairy
բուժ	blunt	բրինձ	rice
բուժել	to heal	բրոնզ	BW bronze
բուժիչ	curative	բօթ	sad news (of one's decease)
բուխարի	chimney		
բուն	stem; original		
բունն, բուն	hand; fist		
բունն	violent		
բուսականութիւն	flora		
բուսնել	to grow, to shoot		
բուրաստան	garden of flowers		
բուրակէտ	good smelling		
բուրգ	pyramid		
բրգածել	pyramidal		
բուրդ	wool		
բուրժուազիա	BW bourgeoisie		
բուրում, բուրմունք	perfume		
բուք	snow-storm		
- - բորան	snow-storm		
բոքոն	loaf		
բշիշ	cell		

Գ	երրորդ	3rd	զայթակղևել	to be scandalized, seduced
զազաթ		top, summit	զայլ	wolf
զազան		beast	զայլարար	like a wolf
զազանանոց		zoological garden	զայմազամ	BW District chief
զազոլին	BW	gasoline	զանակոծել	to scourge
զաթա		A-n cake	զանահարել	skull
զալ		to come	զանգատ	complaint
- տարի		next year	զանգատել	to complain
զալարափող		cornet	զանգուր	curl; curled
զալարել		to roll, to twist	զանգրահեր	(with)curled hair
զալուստ		arrival	զանձ	treasure
զահ		throne	զանձարան	treasury
զահավիժել		to hurl, to precipitate	զահ(ն)	lamb
զահաւորակ		sofa	զահագեղ	cage in Zoo
զաղափար		idea	զահնարած	shepherd of sheep
զաղափարական		ideal	զաստրոնոմի	BW gastronomy
զաղել		to hide	զարեհաց	barley bread
զաղթ		migration	զարի	barley
զաղթական		emigrant	զարնան (gen. զարուն)	in, of spring
զաղթել		to emigrate	զարնանամուտ	commencement of spring
զաղութ		colony	զարնանային	spring-like, spring-
զաղութարար, զաղթարար		colonizator	զնալ	to go
զաղութացնել		to colonize	զաւազան	stick, rod
զաղտագողի		secretly, stealthily	զաւաթ	cup, glass
զաղտնապահ		discreet	զաւակ	croup
զաղտնի		secret; hidden	զաւառ	region, province
զաղտնիք		secret	զաւառական	regional
զամ		nail	զգւանք	caress
զամփո		shepherd's dog	զղակ	cap, bonnet
			զղակ v. զղակ	spoon

գեղ <i>vr.</i> գիւղ	village	գէշ	bad
գեղ	beauty	գէր	fat
գեղարւեստ	fine arts	գէրանալ <i>vr.</i> գիրանալ	to get fat
գեղարքունի	kind of fish in Sevan	գթալ	to have pity
գեղացի <i>vr.</i> գիւղացի	peasant	գթոս	pitiful
գեղեցիկ	beautiful	գիժութիւն	madness
գեղեցկութիւն	beauty	գիծ	line; feature
գեղեցկուհի	beautiful woman	գին	price
գեղջուկ	peasant; rustic	գինետուն	wine-shop, tavern
գետ, (գետակ)	river, (creek)	գինի	wine
գետին	soil, earth	գինձ	coriander (plant)
գետնափոր	dug in the earth; underground	գինով	drunk
գերագոյն	supreme	գիշատիչ	rapacious
գերադաս	superior; preferred	գիշեր	night
գերազանց	excellent	գիշերապահ	night watch
գերազանցել	to surpass	գիտական	scientific
գերան	beam	գիտենալ	to know
(գերանդի գեր-	scythe prefix of super- lative)	գիտնական	scientist, scholar
գերեզման	grave	գիտակցական	conscious
գերեզմանատուն	graveyard, cemetery	գիտակցել	to realize, to be conscious of
գերի	captive, slave	գիտութիւն	science; knowledge
գերիշխանութիւն	supremacy	գիր	letter; writing
գերիրական	superreal, surreal	գրի առնել	to write down
գերմանացի	German	գիրանալ	to get fat
գերմարդ	superman	գիրկ	bosom
գերմարդկային	superhuman	գիրք	book
զգել	to card (wool)	գիւղ	village
զէթ	at least	գիւղապետ	chief of village
զէլ <i>vr.</i> գայլ	wolf	գիւղացի	peasant

գիւտ	invention	զոհացնել	to satisfy
զլիարաց	bare head(ed)	զոհունակութիւն	satisfaction
զլիակոր, զլիիկոր	(with) hanging head: sad	զող	thief
զլիաշոր	headcloth	-է զող	stealthily
զլիարկ	hat	զողանալ	to steal
զլիատել	to behead	զոմ	stable
զլիացաւ	headache	զոմէշ	buffalo
զլիաւոր	principal	զոյական	substantive
զլիաւորութիւն	chiefdom; leadership	զոյն	color
զլիաւորապէս	principally	զոյնզոյն	colorful, variegated
զլորել	to roll; to tumble	զոյութիւն	existence
զլուի	head	զոնեայ, զոնէ	at least
- զործոց	master-piece	զոչել	to shout; to exclaim
- տալ	to bow the head	զոչիւն	shouting; roar
-ի լինել	to realize, to understand	զոռ	loud
զծագրել	to draw	զոռալ	to shout, to roar
զմբոթ	dome, cupola	զոռզոռալ	to shout (redupl.)
զնալ	to go	զոռոգ	arrogant
զնահանել	to appreciate	զովարանել	to praise
զնդակ	ball; bullet	զովել	to laud
զնացք	train	զովեստ, զովք	praise, laud
զնել	to buy	զորգ	rug
զոգ	bosom	զործ	work
զոգաւոր	concave	- ունենալ մէկի հետ	to have to do with some one
զոգնոց	apron	զործազուրկ	jobless
զոլորշի (զոլոշի vr.)	steam	զործակատար	manager
զոհ, զոհունակ	satisfied, glad	զործավար	overseer, foreman
զոհանալ	to thank; to be satisfied	զործարան	factory

գործատէր	employer; owner	գուցէ, մի -	perhaps
գործաւոր	workman, labor	գոնհիկ	vulgar
գործել գործիմաց գործիչ	to work expert agent	գտնել	to find
գործիք	tool; instrument	գտնւել	to be found; to be situated
գործնական	practical	գրաբար	Ancient Armenian language
գործողութիւն	operation	գրագէտ	literate, writer
գործունեայ	active, industrious	գրադարան	library
գործունէութիւն (գործնէութիւն)	activity	գրական	literary
գործօն	active	գրականութիւն	literature
գորշ	gray	գրաշար	typist
գորտ	frog	գրավաճառ	bookseller
գոց	closed	գրավաճառանոց	bookseller's
գոցել	to close	գրաւիչ	attractive; ravishing
գուղրոն BW	tar	գրաւել	to occupy; to seize; to interest
գուլթ	pity, compassion	գրաւոր	written
գուլթան	Armenian plough	գրբաց	sorcerer, fortune- teller
գուլլպայ	socks, stockings	գրգին	irritation, excitement
գուլմար գուլմարել գուլնատ	sum; amount to add; gather; call colorless, pale	գրգոնել to	excite, irritate
գուլնաւոր	colored, color- ful	գրղնակել	to knead
գուլնդ	globe; ball; troop	գրեթէ	almost
գուլշակ	guesser; fore- teller	գրել	to write
գուլսան	(love) singer; songster	գրիչ	pen; writer
գուլրգուլրալ, -ել	to fondle	գրիպ BW	flu, influenza
գուլրգուլրանք	loving care	գրկել	to embrace
		գրոհել	to attack; to invade
		գրող	Armenian death-angel

գրուածք, գրածք	writ; inscription; writing style
գրութիւն	writ; letter
գրչակից	co-writer; writer friend
գրպան	pocket
գրվանքա BW	Russian measure
զցել	to throw
զօսեմարտութիւն	wrestling
զօսի	belt, girdle; zone (geogr.)

հ	չորրորդ 4th	դառնանալ	to become bitter, angry
դա	that	դառնուձիւն	bitterness
դագաղ	coffin	դաս	class, lesson
դադար	rest, pause	դասակարգ	(social)class; caste; rank; order
դադարել	to stop; to rest	դասակարգային	pertaining to social classes
դաժան	rough, harsh, cruel, blunt	դասաւորել	to classify; to group
դալար	green	դասել	to classify
դահեկան	ancient currency, piaster	դասընթացք	course
դահիժ	executioner; hangman	դասընկեր	class mate
դահլիժ	hall; cabinet	դաստիարակ	educator
դաղւել	to be buried; to be hurt	դաստիարակել	to educate
դայեակ	nurse; midwife	դաստիարակութիւն	instruction; teaching
դանակ	knife	դատ	lawsuit
դանդաղ	slow	- բանալ	to sue
-աշարժ	moving slowly	դատապարտել	to condemn
դաշինք, դաշն	treaty; contract	դատաստան	judgment
դաշնակ	piano(forte)	դատաւարութիւն	trial
դաշնակից	ally	դատարան	court of justice
դաշնակցական	pertaining to Dashnak party	դատարկ	empty
դաշնակցել	to confederate, ally	դատարկարանութիւն	gabble
դաշնակցութիւն	confederation; name of Armen. political party	դատաւոր	judge
դաշնամուր	piano	դատել	to judge
դաշոյն	sabre, dagger	դար	century; hill; slope
դաշտ	field	դարագլուխ	epoch
դաշտավայր	plain	դարակ	drawer; shelf
դառն	bitter	դարաւոր	century-long
դառնազին	bitterly	դարբին	smith
դառնալ	to turn	դարբնոց	smith's shop
		դարդ BW	pain

դարձ	turn; return; conversion	դեր	rôle
դարձեալ	again	- կատարել	to play a rôle
դարձնել	to turn	դերասան	actor
դարձաձք	expression; phrase	դերասանուհի	actress
դարման	remedy; cure	դերձակ	tailor
դարպաս	gate	դել	devil
դարսել	to heap on	դէ, դէհ	(interj.)
դաւ	plot, conspiracy	դէգ	heap, pile
դաւադիր	plotter	դէմ	against
դաւաճան	plotter, traitor	- առնել	to strike against
դաւաճանութիւն	plot, treason	- կենալ	to resist
դգալ	spoon	դէմք	face
դդում	squash, pumpkin	դէպի	toward
դերյուտ, BW դերիւտ	début	դէպք	event
դեզերել	to stroll	դէս-դէն	here and there
դելեգացիա BW	delegation	դժ-	negative prefix
Դեկտեմբեր	December	դժբախտ	unhappy, unfortunate
դեղ	medicine, drugs	դժբախտանալ	to become unhappy
դեղատուն, դեղարան	pharmacy	դժբախտութիւն	misfortune
դեղորայք	drugs (coll.)	դժգոհ	unsatisfied
դեղին	yellow	դժգոյն	colorless, pale
դեղձ	peach	դժկամ	dissatisfied, unwilling
դեղձենի	peach tree	դժնդակ	painful; odious
դեռ	yet, still	դժոխային	infernal
դեռեւս	still	դժոխք	hell
դեսերտ BW	dessert	դժւար	uneasy, difficult
դեսպան	ambassador	դժւարութիւն	difficulty
դեսպանատուն	embassy	դի	corpse

դիակ	corpse	դիւր, դիւրին	easy
դիալոգ BW	dialogue	դիւցազն	hero
դիապազոն BW	tuning fork; concert pitch	դիւցազնական	heroic
դիզանել	to amass, to pile up	դիւցազնեղօութիւն	epics
դիմագիծ	lineament, features	դիք AA դից	gen. god, gods
դիմադիր	opponent	դղեակ	castle
դիմադրել	to oppose, to resist	դղրդալ	to shake
դիմակ	mask	դղրդիւն	shock, concussion
դիմանալ	to endure, to withstand	դմակ	tail of sheep
դիմաց	opposite; in exchange	դնել	to put, to lay down
դիմացի	opposite	դոգմատիկ BW	dogmatic
դիմաւորել	to welcome, to go to meet	դող	shivering, trembling
դիմել	to apply; to address himself	դողալ	to shiver
դիմում	address; application	դողդողալ, դողդողալ	to shiver
դիպչել	to touch	դողդոջ, դողդոջուն	trembling
դիպուկ	proper, suitable	դու	you (sing.)
դիպւած	event; lucky chance	դունչ	muzzle, snout; chin
դիտել	to observe; to consider	դուշման BW	enemy
դիտամբ	intentionally; willfully	դուռ	door
դիրեկտոր BW	director	դուստր	daughter
դիրք	position; site	դուր գալ	to be pleasant
դիցանւէր	dedicated to gods	դուրան, չօլ ու դուրան	desert
դիցուհի	goddess	դուրեկան	pleasant
դիւական, դիւային	diabolic	դուրս	out, outside; beside
դիւան	archives, record-office	դուք	you (pl.)
դիւանագէտ	diplomat	դոփիւն	stamping
դիւթել	to charm; to enchant	դպիր	scribe, clerk

դպրոց	school
դռնակ	small door
դռնապան, դռնապահ	door-keeper, porter, janitor
դրախտ	paradise
դրական	positive
դրամ	money
- կտրել	to coin
դրամատիրական	capitalist
դրամատուրգիա	BW drama(turgy)
դրացի	neighbor
դրդել	to incite, to instigate; to push
դրոյթ	investment; opinion
դրոշմ	seal; confirmation (rel.)
դրուժին	system; theory; situation
դրսեւորել	to express; to reveal
դրւազ	section; chapter; plate
դրօշ, դրօշակ	flag
- պարզել	to run up the flag

Ծ	հինգերորդ 5th	եղանակ	season; melody; manner
Ճապոն (իա)	Japan	եղբայր	brother
Եասաման BW	jasmine	եղբայրանալ	to become brothers, intimate
Եար LW	friend; lower; darling	եղեամ	frost
Եարար BW	"O Lord", interj. for wishes	եղելութիւն	event; fact
Եափունչի BW	shepherd's over- coat	եղելնի	pine tree
Ճգիպտոս	Egypt	եղէգ	reed, cane
Եղը ՎԻ.յետոյ	later	եղէգնուա	reed-bank; jungle
Եգ ու. եգներ եգան լեգու եգակի	ox plantain singular	եղծ	corrupted; deformed
Եգական	unique	եղնիկ	hind, roe
Եգերել	to border, to encircle	եղունգ, եղունկ	nail
Եգերք, եգր	shore; border; brim	եղջերու	deer
Եգրարնակ, եգերարնակ	living on shore, frontier	եղջիւր	horn
Եգրակացնել	to conclude	եմ	I am
Եգրակացութիւն	conclusion	ենթադրել	to suppose, to assume
Եթեր LW	ether	ենթակայ	subject
Ելեւէջ	up and down; modulation	ենթակայական	subjective
Ելեւմուտք	finance	ենթարկել	to subject, to expose; to submit
Ելնել	to get up	- պատժ	to punish
Ելք	exit, issue; result	եռագոյն	tricolor
Եկ	come!	եռ գալ	to boil
Եկայ	I came	եռալ	to boil
Եկամուտ	income	եռանդ	zeal; ardor
Եկեղեցական	ecclesiastical	եռապատիկ	triple
Եկեղեցի	church	եռուզեռ	animation
Եղածաղիկ	buttercup	եռուն	boiling; lively
		Ես	I

ես, դու -	you are	երգ	song
եսամոլ	egotist, selfish	երգել	to sing
եսասիրութիւն	selfishness	երգիծարան	satirist
ետ	back	երգիծական	satiric
ետեւ	back, behind	երգիծանք	satire
երագ	dream	երգիչ	singer
երագել	to dream	երդիկ, երդիք	roof; garret window
երագկոտ	dreamy (person)	երդում	oath
երաժիշտ	musician	երդւեալ	sworn
երաժշտութիւն	music	երդւել	to swear
երախ	mouth, jaws	երեխայ	child
երախակալ	scabbard; muzzle	երեխավարի	childish
երախտագէտ	grateful	երեկ	yesterday
երախտիք	favor	երեկոյ	evening
երակ	vein	երեկոյթ	evening party, performance
երամ, երամակ	flock, troop	երես	face
երանգ	color	-ի փարդէն պատուի է	vr. he has lost sense of shame
երանի	blessed! (int.)	երեսապաշտ	hypocrite
երաշխաւոր	guarantor	երեսուն	thirty
երաշխիք	guarantee	երեսփոխան	deputy
Երասխ, Արաքս	Armenian river	երեր գալ	to tremble
երբ	when	երերալ	to tremble
երբեմն	sometimes	երեւալ	to appear
երբեք	never	երեւակայել	to imagine
երբեւէ	any time	երեւակայութիւն	imagination; phantasy
երբեւիցէ	whenever	Երեւան	Erivan
երբեւնից	since when	երեւելի	famous

երեւոյթ	appearance	երկնասլաց	sky high
ըստ երեւոյթին	apparently	երկունք	labor-pains, travail
երեք	three	երկրամաս	continent
երեքշաբթի	Tuesday	երկու, -ս	two
երեքօրեայ, եռօրեայ	of, in three days	երկուշաբթի	Monday
երէց	elder(son); priest	երկչոտ	fearful, timid
երթ	departure	երկպառակութիւն	dissension
երթալ	to go	երկսեռ	mixed (school)
երթեւեկութիւն	traffic; coming and going	երկվայրկեան	second(of time)
երիտասարդ	young	երկրագործութիւն	agriculture
երիտասարդութիւն	youth	երկրագունդ	globe, Earth
երիցուկ	camellia	երկշարք	in two rows
երիցս	three times	երնէկ	blessed!
երկ	literary work	երջանիկ	happy
երկաթ	iron	երրորդ	third
երկաթագործ	blacksmith	եւ	and
երկաթեայ, երկաթէ	made of iron	Եւրոպա	Europe
երկաթուղի	railway, rail- road; train	Եւրոպական	European
երկայն, երկար	long	եօթանասուն	seventy
երկարատեւ	long-lasting	եօթ, -ն, -ը	seven
երկարել	to prolong	եօթնամեայ	seven years of age
երկարութիւն	length	եօթներորդ	seventh
երկինք	sky; heaven		
երկիր	Earth		
երկիւղ	fear		
երկյարկանի	two story (building)		
երկնագոյն	sky color, blue		
երկնակամար	celestial vault		
երկնային	heavenly, celestial, sky-		

զ	վեցերորդ	6th	զարմանք	amazement, admiration
զազիր	sordid; ugly		զուակ	child (son, daughter)
զազրելի	disgusting		զուլթել	to occupy, to oppress
զամբիկ	mare		զբաղեցնել	to get busy; to entertain
զամբիւղ	basket; waste basket		զբաղում	occupation; job
զայրոյթ	anger		զբաղել	to be busy
զայրանալ	to get angry		զբօսանք	amusement
զանազան	different		զբօսավայր	place for public entertainment
զանազանել	to distinguish, to tell apart		զբօսնել	to amuse oneself
զանգ, զանգակ	bell		զգալ	to feel
զանգահարել	to ring the bell		զգալի	sensible; tangible
զանգւած	mass, bulk; dough		զգաստ	judicious; prudent
զառանցանք	delirium		զգացում, զգացմունք	feeling
զառանցել	to rave, to dote		զգեստ	dress, cloth
զառիվայր	down hill; slope		զգոյշ	heedful, cautious
զատ	apart		զգուշանալ	to be cautious
Ջատիկ	Easter		զեղծում	embezzlement; transgression
զարգանալ	to progress to develop		զեղչ	discount
զարդ	ornament, decoration		զերթ (իբրեւ)	like, alike
զարդարել	to adorn		զերծ	exempt, free from
զարթնել	to awake (intr.)		զգւանք	nausea, distaste, disgust
զարթօնք	awakening		զգւելի	nauseous, disgusting
զարկ	stroke; impulse		զէնք	weapon
զարկել	to strike, to beat		զի AA	because
զարհուրել	to be frightened		զիւ	sharp, high tone (voice)
զարհուրելի	frightening		զինախաղ	fencing
զարմանալ	to wonder, to be astonished		զինակից	ally
զարմանահրաշ	wonderful, ravishing		զինել	to arm
			զինւոր	soldier

զինւորական	military	զրահ	cuirass, armament
զկոտալ	to hiccup	զրկանք	deprivation; misery
զղշալ	to repent	զրկել	to deprive
զմայլել	to admire, to be charmed	զրօ, զէրօ	zero
զմրուխտ	emerald	զրոյց	tale, chat; legend
զնգալ	to clink, to sound	զրուցել	to talk, to tell
զնդան	jail	զլարթ	joyful, gay
զննել	to observe; to examine	զլարձանալ	to enjoy, to have a good time
զոհ	victim; sacrifice	զօր	force
- զնալ	to be sacrificed	զօրական	military man
զոհաբերութիւն	sacrifice	զօրանալ	to grow strong
զոհել	to sacrifice	զօրապետ, զօրապար	General (mil.)
զոհողութիւն	sacrifice; self-denial	զօրակից	aid, support
զոյգ	pair, couple	զօրաւոր	strong, powerful
զոնա BW	zone	զօրեղ	robust, powerful
զոնտիկ BW	umbrella	զօրութիւն	force, might
զով	cool	զօրք	army, troops
զուգակցել	to match; to couple		
զուգահեռ	parallel		
զուգել	to pair, to couple; to unite		
զուգընթաց	parallel; simultaneous		
զուլում	disaster		
զուր	vain		
զուրկ	deprived		
զոքանչ	mother-in-law (wife's mother)		
զսպել	to tame, to master; to restrain		
զրադաշտական	Zoroastrian (Persian religion)		

Ե	եօթերորդ	7th	էջ	page
Էակ		being	էջնոց	of (so many) pages
Էական		essential	էս ՎՐ. այս	this
Էապէս		essentially	էսթետիկ	BW aesthetic
Էգ		female	էսպէս ՎՐ. այսպէս	this way
Էգուց		tomorrow	էս ՎՐ. այդ	that
Էդ ՎՐ. այդ		that	էր էտապ	BW stage, leg he, she, it was
Էդպէս ՎՐ.		that way	երիկ	husband
Էդտեղ ՎՐ. այդտեղ		there	էքսպէդիտոր	BW expeditor
Էժան ՎՐ. աժան, արժան		inexpensive	էֆէնաի, էֆէնդի	Turkish title
Էլ		also, too		
Էլէկտրակայան		electric power station		
Էլլէկտրական ութիւն		electricity		
Էլէկտրիկ		electric		
Էլէկտրիֆիկացւել		to be supplied with electric power		
Էժ ՎՐ. ֆ. այժ		goat		
Էկոնոմիկ		BW economic		
Էհ		ah		
Էն ՎՐ. այն		that there		
Էներգի		BW energy		
Էնպէս ՎՐ. այնպէս		that way		
Էնտեղ ՎՐ. այնտեղ		there		
Էնքան ՎՐ. այնքան		that much		
Էշ		donkey		
Էութիւն		essence		
ըստ էութեան		in essence		
Էպիզոդ		BW episode		
Էպոխ		BW epoch		
Էպոս		BW epics		

Ը	ութերորդ	8th	ընդունարան	receptacle
ըլլալ	լինել	EA	ընդունել	to receive; to accept; to agree
ըղձալ		to be; to become to desire, to wish	ընդունելու թիւն	reception
ըմբիշ		athlete, wrestler	ընել	WA անել EA to do
ըմբոսս		rebellious; refractory	ընթանալ	to run
ըմբոստանալ		to rebel; to revolt	ընթացիկ	current
ըմբռնել		to understand, to realize	ընթացք	course; conduct
ըմպել		to drink	ընթերցանութիւն	reading; lecture
ընդ	AA	with; under	ընթերցասէր	who loves reading, books
- ամէնը		total	ընթերցարան	reading hall
- առաջ գնալ		to go to meet	ընթերցող	reader
ընդարձակ		wide, vast	ընթերցում	reading, lecture
ընդգծել		to underline	ընթրել	to dine
ընդգրկել		to involve	ընթրիք	dinner
ընդդէմ		against	ընկեր	friend, companion
ընդդիմանալ		to resist, to oppose	ընկերական	social
ընդդէն		legume	ընկերային	social (of society)
ընդերք		intestines; underground	ընկերութիւն	company, society
ընդհակառակն, ընդհակառակը		on the contrary	ընկծել	to subdue, to subjugate
ընդհանուր		general	ընկնել	to fall
ընդհանրացում		generalization, abstraction	ընկոյզ	walnut
ընդհատել		to interrupt, to discontinue	ընծի	vr. f. ինձ me, to me
ընդհարում		collision, shock	ընչաքաղցութիւն	covetousness, avarice
ընդհարւել		to collide, to clash	ընտանեկան	domestic
ընդմէջ		between; through	ընտանի	tame
ընդմիջել		to interrupt	ընտանիք	family
ընդունակ		receptive; capable	ընտելանալ	to become tamed; to become used to
ընդունակութիւն		capability, capacity	ընտիր	chosen, noble; exquisite

ընտրել to choose, to elect
 ընտրութիւն election; selection
 ըսել WA ստել EA to say
 ըսելիք WA ստելիք EA something to say
 ըստ according
 - իս (AA) according to me

Թ	իններորդ	9th	Թառամել	to fade, to wither
Թագ	crown		Թաս	BW cup
Թագաւոր	king		Թատերազիտութիւն	dramaturgy
Թագաւորել	to rule, to reign		Թատերախումբ	cast of a theatre; ensemble
Թագաւորութիւն	kingdom		Թատրոն	theatre
Թագուհի	queen		Թատրոնասէր	theatre lover, fan
Թազա	BW	new; fresh	Թարած-Թափած	messy, untidy
Թաթ	hand, paw		Թարգման	interpreter, translator
Թաթախել	to dip, to duck		Թարթիչ	eye lashes
Թալանել	to loot, plunder		Թարմ	fresh
Թախանձանք	supplication		Թաց	wet
Թախիծ	affliction, grief		Թացան	snack, bit
Թախ	BW	chair; throne	Թաւալել	to tumble; to rotate
Թակարդ	trap		Թաւիշ	velvet
Թակել	to beat (with mallet)		Թափ	impetus, force
Թաղ	(town) quarter, district		-ով	violently
Թաղել	to bury; to plunge		Թափահարել	to shake; to flap the wings
Թաղիք	felt; blanket		Թափանցել	to penetrate
Թամաշա անել	BW	to look, to watch	Թափանցիկ	transparent, penetrating
Թամբ	saddle		Թափառել	to wander, to rove
Թան	buttermilk		Թափառում	stroll; aberration
Թանապուր	soup made of buttermilk		Թափել	to pour, to spill
Թանաք	ink		Թափթափել	to beat (wings, heart)
Թանգ, Թանկ	expensive; dear		Թափուր	empty
Թանգարան	museum		Թափւել (ատամները)	to fall (teeth)
Թանձր	dense		Թաքնաթաքուր	hidden, very secret
Թաշկինակ	handkerchief		Թաքնւել	to hide himself
Թառել	to perch		Թաքուն	hidden
			Թաքցնել	to hide

թեթեւ	light(weight)	թիկնոց	sleeveless overcoat
թեթեւանալ	to be relieved	թիկունք	back; shoulder
թեժ	fresh; warm	թիւ	number
թել	string; wire	թիւրիմացութիւն	misunderstanding
թելադրել	to suggest	թլսուժ BW	talisman, black magic
թելադրութիւն	suggestion	թիւն	to bake
թեմատիկա BW	topic; ideology	թղթապանակ	wallet; port-folio
թերահաւատ	incredulous	թղթավաճառ	stationer
թերեւս	perhaps	թմբիր	stupor; torpor
թերթ	leaf, petal; sheet of paper; newspaper	թմբրել	to drowse; become numb
թերթիկ	leaflet; lamina	թմբկահարել	to beat the drum
թերութիւն	fault	թմբուկ	drum
թել	arm; wing	թնդանօթ	cannon
թեւակոտոր	with broken wings	թնդիւն	detonation
թեւանցուկ	arm in arm	թշնամի	enemy
թեփշի BW	dish	թշնամութիւն	hostility, enmity
թերեւել	to decline, to deviate	թշւար	miserable, poor
թէ	if; that; whether	թոթոյել	to stammer
թէեւ	though, although	թոկ	rope
թէ ոչ	if not; simultaneously (verbal sentence)	թոյ ու թոյ LW	chaos
թէ որ	if; in case; in the event of	թողնել	to leave; to permit
թէկուզ	even though; or	թոյլ	weak; loose
թէյ	tea	- սալ	to allow
թէպէտ	although	թոյն	poison
թթու	acid, sour	թոնիր	hearth (in Armenian houses)
թիակ	rudder, oar	թոնթորալ	to mumble discontently
թիավար	boatman	թոշակ	salary; tuition
թիթեռ	butterfly	թոշնել	to fade
թիկնապահ	body guard; adjutant		

Թողարկել	to supply the market	թթել	to spit
Թոռ	grandchild	- ու մրել	to insult
Թուզ	fig	Թօթափել	to shake; to toss
Թուլահոգութիւն	weakness, laxness of spirit	Թօշնել	to fade
Թուլանալ	to weaken, grow slack		
Թուլութիւն	weakness; laxness; laziness		
Թուխ	brown, dark		
Թուղթ	paper		
Թուման	Persian money		
Թումք	dam		
Թունաւոր Թունոս	poisonous venomous		
Թուշ	cheek		
Թուր	sabre		
Թուրք	Turk		
Թուփ	bush		
Թուք	spit, spittle		
- ու մուր	insult		
Թոք	lung		
-ախտ	tuberculosis of lungs		
Թոխչք	flight		
Թռչկոսել	to jump up and down		
Թռչանոց	aviary; hen-house		
Թռչնապահ	bird-keeper		
Թռչուն	bird		
Թոփոսալ	to flutter		
Թրջել	to wet		
Թւական	numeral; date		
Թւալ	to seem		

ծ	ասաներորդ 10th	ժողովել	to collect; to gather
ժամ	hour; church	ժողովուրդ	crowd, people
ժամադրութիւն	appointment (with)	ժողովրդական	popular; republican/ democrat vs. monarchist
ժամանակ	time	ժպիտ	smile
ժամանակագրական	chronological	ժպտալ	to smile
ժամանակագրութիւն	chronology	ժպտուն	smiling, gay
ժամանակակից	contemporaneous,		
ժամանել	to arrive		
ժամապահ	church guard; sentry on duty		
ժամասացութիւն	psalmody; service in the church		
ժամացոյց	watch, clock		
ժամկոչ	sacristan		
ժայռ	rock		
ժանգ	rust		
ժանեակ	lace-work		
ժանիք	fang, tooth; angry face		
ժանտ	wicked		
ժապաւէն	ribbon; film		
ժառանգ	heir, heiress		
ժեներալ BW	General (army)		
ժիլէտ BW	vest; blade		
ժիւր	active; diligent		
ժլատ	stingy, avaricious		
ժխոր	noise		
ժխտել	to deny		
ժխտողական	negative		
ժողով	meeting, assembly		
ժողովական	council-member		

h	քաներորդ 20th	ինչի	what for?
ի հարկէ	of course	ինչք	property
ի նպաստ	in favor of	ինչու	why?
իբր, իբրեւ	as; as if	ինչպէս	how
իզական	feminine	ինչպէս	how?
իզիթ	young man	ինչպիսի	what kind; as
իդիլլիա BW	idyll	ինտելիգենտ BW	intelligent
իզուր	in vain	-գենցիա	intelligentsia
իծ	viper	ինտերնացիոնալ BW	international
իղձ	desire, wish	ինք	self
իմ	my	ինքս	myself
իմանալ	to understand; to learn, to know	ինքդ	yourself
իմաստ	meaning	ինքը, ինքն	himself, herself
իմաստալից	meaningful	ինքնազարգացում	self-education
իմաստասէր	philosopher	ինքնամոռաց	unselfish, dedicated
իմաստունթիւն	wisdom	ինքնաշարժ	automobile, car
իմաստուն	wise	ինքնամփոփ	attentive
իմաց տալ	to inform	ինքնատիպ	original (character)
իմերեւ	BW from Imeretia, in Caucasia	ինքնուրոյն	independent, original
ինժինեօր, ինժիներ	BW engineer	ինքնավստահ	self trusting, self reliant
ինն, ինը	nine	իշխան	prince; trout
ինստիտուտ	BW institute	իշխանութիւն	power; domination; state
ինչ	what	իշխանուհի	princess
այս ինչ... , այն ինչ... this... that...		իշխել	to reign, to rule
ինչ	what?	իջնել	to descend, to go down
ինձ ինչ	I don't care	իսկ	but
ինչ բանի էք	what are you busy about?	իսկական	real
		իսկապէս	really
		իսկոյն	at once, immediately
		իր	his, her

իրագործել	to realize
իրադարձութիւն	event
իրադրութիւն	fact, event
իրական	real
իրան	trunk
իրան իրան	by himself
իրար	each other
իրարանցում	confusion; turmoil
իրաւաբան	jurist
իրաւասու	competent
իրաւացի	right
իրաւունք	right, privilege
- ունենալ	to be right
իրեն	him, to him; his
իրիկնադէմին	her, to her; her in the evening hours
իրիկնապահ	evening hours
իրիկուն	evening
իրողութիւն	fact, real fact
իրոնիա BW	irony
իրօք	in fact
իւղ	oil
իւր	his, her
իւրայատուկ	his own; original characteristical
իւրացնել	to appropriate; to assimilate
իւրաքանչիւր իւրօրինակ իք	each, every original, unique thing

Լ	30th		լափ	dogfood; (sl.) thoroughly
լաբիրինթոս	BW	labyrinth	լափել	to devour; to lap up
լազուր		light blue	լեզու	tongue; language
լաթ		cloth	լեզուարան	linguist
լալ		to cry, weep	լեզուագետ	polyglott
լալկան		plaintive	լեղի	gall, bile;
լամպ		lamp	լենթ	bitter ribbon
լայն		broad, wide	լեռ pl. Լեռներ	mountain
լայնանիստ		vast	լեռնագոգ	depression in a mountain, saddle
լայնատարած		vast	լեռնագօտի	mountain-chain, range
լաչակ		scarf	լեռնադաշտ	plateau
լանջ		breast; slope of a mountain	լեռնադղորդ	(force) moving mountains
լատին		Latin	լեռնալանջ	slope
լար		string; wire	լեռնաշխարհ	country on moun- tains, highlands
լարախաղաց		rope dancer, tight- rope walker	լեռնակատար	top of a mountain
լաս (լաս-լաս)		sheaf (in -s)	լեռնապար	range of mountains
լարել		to wind up; to strain; to excite	լերդ	densified; thickened, coagulated
լաց		weeping; tear	լերկ	naked; bare
- կարել		to stop crying	լեցնել, Լցնել	to fill
- ու կոծ		lamentation	լեփ-լեցուն	full, overflowing
լացակումած		lamenting; tearful	լի, Լիքը	full
լացել vr.		to cry	Լիազօր	plenipotentiary
լաւ		good	Լիբերալ	BW liberal
լաւագոյն		better; best	լիառատ	abundant
լաւանալ		to improve, to cure	լիզել	to lick
լաւաշ		Armenian thin bread	լիկվիդացիոն,	BW liquidation
լաւատես		optimist	լիկվիտացիա	lake
լաքեական	BW	lackeyish, servile	լիծ	
			լինել	to be, to become

լիովին	entirely	լուսին	moon
լիբբ	shameless	լուսնոտ, լսնոտ	epileptic
լծել	to yoke; to harness	լուր	news; message
լճակ	small lake	լուրջ	serious
լոգարան	bathroom	լուցկի	match
լոգնալ	to take a bath	լոք սալ	to stride, to walk
լոկ	only	լոնել	to keep silence; to forget to mention silence
լողալ, լողանալ	to swim	լոռլթիւն	silence
լողարան	swimming pool	լսել	to hear; to listen
լոյս	light	լսնոտ	epileptic
- հանել, ընծայել	to publish	լսողութիւն	hearing (sense)
- տեսնել	to be born; to be published	լրագիր	newspaper
լոր	partridge	լրագավաճառ	newspaper man
լորենի	time tree	լրանալ	to be completed, to end
լորձուկ	spittle, saliva	լրիւ	entirely, completely
լու	flea	լրտես	spy
-ի ծաղիկ	flea-bane	լցնել, լեցնել	to fill
լուծ	yoke	լք(ան)ել	to abandon
լուծել	to untie; to dissolve	լլանալ, լլալ	to wash
լուռ	silent	լլացարան	washroom
լուսարանել	to enlighten, to clear up, explain	լլացք	laundry
լուսամուտ	window, dormer ~	լոռնէտ BW	opera-glass
լուսանալ լուսանկար(ել)	to dawn; to get picture (to take ~)		
լուսարձակ	projector; search- light		
լուսաւոր	bright; luminous		
լուսաւորել	to illuminate, to make light		
լուսաւորիչ	Illuminator ~		
լուսաւորութիւն	St. Gregory light; illumination; brightness; enlightment		

ի	40th		իայծ	bait
իարար	BW	news	իայտարդէտ	checkered
իարերայ		swindler, fraudulent	իայտամոռւկ	variegated
իարել		to cheat, to deceive	իայտառակ	infamous; disgraceful
իարէոլթիւն		deception	իայտառակոլթիւն	shame, disgrace
իարւել		to be deceived	իան	LW inn; table of foods; prince
իաթուն	BW	madame	իանգարել	to disturb; to hinder
իալ		mole	իանդ	enthusiasm; inspiration
իալաթ	BW	pajamas	իանդադատանք	tenderness
իալիֆայ	BW	caliph	իանդոտ	jealous
իալի	BW	people	իանդալառուլթիւն	enthusiasm; impetus
իախուտ		frail; shaky, unstable	իանձւած	burnt
իախտել		to shake; to unset	իանութ	shop, store
իակ		unripe	իաշ	stew of sheep's trotters
իաղ		game, play; dance	իաշել	to boil
- ասել		to sing	իաշնարած	shepherd
իաղալ		to play	իաչ	cross
իաղաղ		calm	- հանել	to crucify; to cross oneself
Խաղաղական		Pacific	իաչելոլթիւն	crucifix
իաղաղուլթիւն		peace	իաչվառ (իաչվառ vr.)	vexillum, church banner
իաղամուլ		gambler	իառն	mixed
իաղացանկ		repertory of songs, games	իառնակ	confused
իաղընկեր		playmate	իառնարան	mixing pot; crater
իաղող		grape	իառնել	to mix
իաղք		derision	իառնւածք	temperament, complexion
իամրել		to wither	իարագան	whip
իայթ		sting; remorse	իարդախ	deceitful; swindler
իայթել		to sting	իարիսի	anchor; base
իայթոց		sting (of bee)		

խարխուլ	shaky	խիտ	dense
խարոյկ	fire	խլել	to twitch; to root out
խարջ BW	expenses; con- struction material	խլել-տանել	to drag along
խաւ	layer, couch	խլրտալ	to budge, to move
խաւար	darkness; dark	խիռունջ, խղունջ	snail
խաւարային	dark, obscure; ignorant	խղճալ	to pity
խաւարամոլ	obscurant	խղճալի	pitiable, piteous
խափանել	to obstruct, to hinder	խղճահար	conscience-stricken; scrupulous
խաֆիր BW	renegade	խղճահարութիւն	remorse; scruple
խելագար	insane	խղճուկ	pitiable; miserable
խելահաս	intelligent; grown up	խժժել	to entangle; to embroil
խելառ	insane, foolish	խժուղի	gravel road
խելացի	smart, intelligent	խմբագիր	editor
խելացնոր	crazy; frenetic	խմբագրութիւն	editorship; newspaper staff
խելք	brain; intelligence	խմբովին	in group, all together
խելօք	clever; quiet	խմել	to drink
խեղդել	to strangle; to drown	խմիչք	drinks, beverage
խեղդուկ	suffocated	խմոր	dough
խեղճ	poor, wretched	խմորեղէն	pastry
խենթ, խենդ	fool, foolish	խնամակալ	guardian; trustee curator
խեցի	shell; earthen ware	խնամել	to take care of
խել	fool	խնամի	relative by marriage
խէժ	gum	խնամք	care
խիզախ	bold, daring	խնայել	to save, to spare
խիզախել	to dare; to risk	խնայողութիւն	saving, economy
խիղճ	conscience	խնդալ	to laugh
խիժ	gravel	խնդիր	problem
խինդ	laughter	խնդիրք	request
խիստ	hard; strict; severe; very	խնդութիւն	joy, cheerfulness
		խնդրանք	request

խնդրել	to ask for; to beg	խոշտանգել	to torture
խնկաբոյր	incense-smelling	խոչընդոտ	obstacle
խնձոր	apple	խոպան	uncultivated, fallow
խնոցու, խնոցի	churn	խոստանալ	to promise
խշխշալ	to rattle	խոստովանել	to confess
խշշոց	rattling	խոստում	promise, given word
խոզ	pig, swine	խոտ	grass
խոզանակ	brush	խոտակեր	herbivorous
խոզանակել	to brush	խոր	deep
խոժոռ	harsh; frowning	խորագիր	title of a book
խոխոջուէն	gurgling	խորաթափանց	penetrating
խոկալ	to think; to meditate	խորամանկ, -գ	cunning, sly
խոհ	thought; idea	խորամուխ լինել	to plunge into; to become absorbed
խոհանոց	kitchen	խորանալ	to go deep into
խոհարար	cook	խորապէս	deep, deeply
խոհեմ, խոհուն	prudent; wise	խորասուզել	to plunge into
խողովակ	pipe, tube	խորթ	step (father etc.)
խոմ	interj.	խորհել	to think
խոյ	ram	խորհուրդ	thought; advice; council; meeting
խոյանալ	to dart; to assault	խորհրդական	counsellor; adviser
խոյակ	capital of a column	խորհրդակցել	to consult; to confer
խոյս տալ	to avoid	խորհրդային	Soviet
խոնարհ	humble	խորհրդանշան	symbol; emblem
խոնարհել	to lower; to humiliate (refl.)	խորհրդաւոր	mysterious
զլուխը -	to bow, to bent the head	խորշ	niche, recess; corner; partition
խոնաւ	humid	խորշակ	excessive heat; parching wind
խոնաւուլթիւն	humidity	խորշել	to avoid
խոշոր	huge; bulky	խորշոմ	wrinkle

խորոված	roasted (meat)	խորով	troubled; agitated
խորովել	to roast	խորովել	to agitate; to disturb
խորուձիւն	depth	խոր BW	mat
խորտակել	to shatter, to break	խտաքարոյ	austere
խորք	depth; bottom	խտասիրտ	hard-hearted;
խոց	wound; cut	խտացնել	to harden; to intensify
խոցել	to wound	խտիւ	severely; angrily
խուզարկել	to search, to investigate	խտուձիւն	rigor ; strictness
խուզել	to cut hair	խտացնել	to densify
խուժան	populace, mob	խտուձիւն	density
խուժել	to rush	խտուձիւն	discrimination; difference
ներս -	to invade	խրախմանք	banquet
խուլ	deaf; dull	խրախուսել	to encourage
խուժապ	panic, scare	խրամ	trench
խուժապահար	panic-stricken	խրատ	advice
խուժք	group; band	խրատել	to advise
խուռն	crowded	խրել	to put, thrust in; to run aground
խուռնկ	incense	խրթին	intricate; obscure
խուսափել	to avoid; to escape	խրիինջ	neigh
փուսափողական	evasive	խրճիթ	hut
խուրձ	bundle	խրոխտ	haughty, proud
խուրձիւն BW	saddle bag	խրտշել	to become shy, startled
խուց	room, cell	խցան	cork
խուփ	cover, lid	խցկել	to stuff (intr.) to cram
խոփ	coulter, plough- share	խփել	to beat
խոխոալ	to snore	խօլ	fool
խոնւել	to huddle	խօսակից	interlocutor
խոնփալ	to snore	խօսակցուձիւն	conversation
		խօսել	to speak, to talk
		խօսակ	speaker; mediator
		խօսք	word, speech

ծ	50th		ծամ	Hair
ծազ	end, extremity		ծամել ծամօն	to chew, to masticate chewing gum
ծազել	to dawn, to rise; to originate		ծայր	end, extremity
ծազում	(sun)rising; origin		-է ծայր հացնել	to make both ends meet
ծալապատիկ	on crossed legs		- աստիճան - առնել	extreme(ly), utmost to begin, to start
ծալել	to fold		ծայրամաս	extreme end
ծալք	fold		ծանակ	shameful, contemptible
ծախել	to sell		ծանծաղ ծանուցանել	shallow to announce; to notify
ծախս	expenditure; expenses		ծանր	heavy
ծածանել	to float		ծանրաբեռնել	to load heavily
ծածկել	to hide; to conceal, to cover		ծանրաբեռնած	loaded, charged
ծածուկ	hidden; secret		ծանրուձիւն	weight
ծածկոց	cover		ծանօթ	known; friend
ծակ	hole		ծանօթանալ	to get acquainted
ծակել	to perforate		ծանօթուձիւն	knowledge; note; acquaintance
ծակծակել	to make many holes		ծառ	tree
ծաղիկ	flower		ծառայ, ծառայող	servant
ծաղկաթերթիկ	petal		ծառայել	to serve
ծաղկախանութ	flower-shop		ծառայուձիւն ծառանալ	service to rise; to rebel
ծաղկաման	vase of flower		ծառաշատ	full of trees
ծաղկանոց	flower-garden		ծառաստան	orchard
ծաղկել	to flourish, bloom; to prosper		ծառուղի	alley
ծաղկէփունջ	bouquet of flowers		ծարաւ	thirst, thirsty
ծաղր	laughter; mocking		ծարաւի	thirsty
- ու ծանակ	mockery		ծաւալ	volume, size
ծաղրական	ironical		ծաւալել	to extend
ծաղրանկար	cartoon		ծափ	applause
ծաղրել	to laugh upon		ծափահարել	to applaud

ծծ	blow, beating	ծնունդ	birth; origin
ծծել	to beat; to slap	ծնօս	chin, jaw
ծեր	old	ծոմ	fast, abstinence
ծերանալ	to grow old	ծոյլ	lazy; idle
ծերութիւն	old age; senility	ծով	sea
ծերուկ, ծերունի	old man	ծովեզերք, ծովեզր	sea shore
ծեփ	coating; stucco	ծովհնար	nymph (Armenian folklore)
ծէս	rite; ceremony	ծորալ, ծորել	to flow, to trickle
ծիածան	rainbow	ծորակ	faucet, cock
ծիլ	sprout	ծոց	bosom; gulf
ծիծ	breast, teat	ծուլանալ	to become lazy
- սալ	to nurse a baby	ծուկ	smoke
ծիծաղ	laughter	ծուծ	marrow; essence
ծիծեռնակ	swallow	ծուղակ	snare, trap
ծիրան	apricot	ծունգ, ծունկ	knee
ծիրանի	apricot tree	ծուռ	inclined, crooked; fool
ծլվլալ	to chirp, to twitter	ծպտել	to disguise
ծխել	to smoke	ծոնել, ծոմոնել	to bend, to bow
ծխախոտ	tobacco	ծրագիր	plan; program
ծխամործ	(smoking) pipe	ծրար	package, parcel
ծծել	to suck;	ծլատել	to ravel, to fray
ծծկեր	to absorb infant, nursling	ծփալ	to wave,
ծծող, ծծողական	blotting, absorbent	ծօ (sl.)	hey!
ծղրաւ	to twitter		
ծմակ	dim valley; forest		
ծնել	to give birth		
ծնկաչոք (BW)	on knees		
ծննդավայր	birth place		
ծնող, ծնողք	parents		

ն. 60th		կահ-կարասի	furniture
կազդուրել	to restore, to refresh	կառ	limping
կազմ	structure; staff; binding of books	կաղանդ	New Year's day
- ու պատրաստ	ready	կաղին	hazel nut
կազմակերպել	to organize	կաղկանձել	to howl
կազմել	to form; to consti-	կաղնի	hazel tree
կազմութիւն	tute; to bind composition	կամ	or
կաթ	milk	- թէ	or else
կաթել	to drop	կամք	will, will-power
կաթիլ	drop	կամակոր	obstinate
կաթնաղբիւր	spring of milk (Armen. folkore)	կամայականութիւն	whim, velleity
կաթնասուն	fed with milk	կամար	arch
կաթնատու	milky; mammal	կամաց	slow(ly)
կաթողիկոս	Catholicos	կամաւ	voluntarily
կաթլած	apoplexy, stroke	կամաւոր	voluntary; volunteer
կաթլածահար	apoplectic	կամենալ	to want to
կաթսայ	kettle, boiler	կամովին	willingly
կալ	threshing-field	կամուրջ	bridge
կալանաւոր	prisoner	կամֆորա BW	camphor
կալանաւորել	to arrest	կայ . (կան)	there is (are)
կալւած, կալւածք	property, estate	կայազօր	garrison
կախ	hanging	կայան	station, post
կախաղան	gibbet, gallows	կայարան	railway-station
կախարդ	wizard, sorcerer	կայծ	spark
կախել	to hang	կայծակ	lightning
կախում	dependence	կայուն	stable
- ունի	it depends	կայսր	emperor
կածան	path	կայտառ	agile, lively
կակաչ	tulip	կանայք AA	ladies
կակուղ	soft		

կանաչ, կանանչ	green	կանչել	to cling, to be attached
կանացի	feminine, ladies'	կարոք	carriage, coach, car
կանգ առնել	to stop, to pause	կասկաղ BW	cascade, waterfall
կանգնել	to stand up	կասկած	suspicion
կանխաւ	beforehand	կատակ	joke, fun
կանխել	to anticipate, to come early	կատակերգութիւն	comedy
կանոնաւոր	regular	կատաղել	to be enraged, furious
կանուխ	early	կատաղի	furious
կանչ	call; cry	կատաստրոֆիկ BW	catastrophic
կանչել	to call	կատար	top, summit
կանֆէտ BW	candies	կատարեալ	perfect
կաշառ, կաշառք	bribe	կատարել	to accomplish, to finish
կաշի	leather	կատարելագործել	to perfect, to improve
կաշկանդել	to tie, to bind	կատու	cat
կաշէ	made of leather	կար	sewing
կապ	tie	կարագ	butter
կապայ	tunic	կարապ	swan
կապանք	bands, chains	կարաս	jar for wine
կապիկ	monkey	կարաւան	caravan
կապոյտ	blue	կարգ	order; rule; class
կապուտակ	bluish	կարգադրել	to arrange
կապտել	to get blue; to robe	կարգադրութիւն	arrangement; instruction
կառապան	coachman	կարգել	to destine; to give in marriage
կառավարել	to govern, to lead	կարդալ	to read
կառավարիչ	governor	կարել	to sew
կառավարութիւն	government	կարելի	possible
կառուցանել	to construct, to build	կարեւոր կարիճ	important scorpion

կարիք	need; indigence	կեղծաւոր	hypocrite
կարեկցարար	sympathetically, compassionately	կեղտ	dirt
կարծել	to think, to presume	կեղտոտ	dirty
կարծես, կարծէք	as if; it seems that	կենալ	to stay
կարծիք	opinion	կենակցել	to live together
կարծր	hard	կենաց ու մահու ...	to be or not to
կարկամել	to be paralyzed; to stop (heart)	կենդանի	animal; alive /be
կարկառան, կարկառն	patch	կենսագործել	to realize; to effect
կարկուտ	hail	կենսական	vital
կարճ	short, brief	կենսասէր	loving, enjoying life
կարճանալ	to get short	կենսատու	life-giving, vivifying
կարճառօտ	short	կենսագրութիւն	biography
կարմիր	red	կենտրոն	centre
կարմրախայտ	trout, redfish	կենցաղ	way of living; conduct
կարմրել	to get red; to be ashamed	կեռ	crooked; hook
կարող	able, capable	կեռաս	cherry
կարողանալ	to be able	կեսուր	wife's mother-in- law
կարպետ	carpet	կերակուր	meal
կարօտ	needy; longing	կերակրել	to feed
կաց	stay!	կերպ	shape; manner
կացին	axe	կերպաս	stuff; textile
կաւ	clay	կերպար	character (play, novels)
կափկափել	to cackle	կերպարանք	face, figure; form
կարաւ	partridge; dance	կերպարանափոխել	to transform
կեանք	life	կերտել	to build
կեղել	peel, skin	կեցցէ AA	long live! hurrah!
կեղեքել	to vex; to rob; to unravel	կզակ	chin, jaw
կեղծ	false; fake	կէս	half
կեղծիք	forgery, fraud	կէսօր	midday, noon
		կէտ	point
		կը	verbal prefix for future tense

կթել	to milk	կմախք	skeleton
կիթ	milking;	կնժիթ	muzzle
կին , (կնիկ)	egg wife (dim.)	կնժին	wrinkle; enigma
կինո BW	movies	կնութեան տալ	to give in marriage
կինոս	peddler (Tiflis)	կնքաճ յր	godfather (baptism, marriage)
կիսախարխուլ	half ruined	կնքել	to seal; to baptize
կիսածայն	in half tones, halfway in tune	կշեռք, կշինք	scale, balance
կիսամեռ	half dead	կշին	weight
կիսամերկ	half naked	կշեռել	to weigh; to consider
կիսատ	half finished	կշտամքել	to reproach
կիսել	to divide into halves	կշտանալ	to be satiated
կիտրոն	lemon	կոթ	shaft
կիրակի	Sunday	կոթող	monument; obelisk
կիրարկել, կիրառնել	to use, to practise	կոլեկտիվ BW	collective
կիրթ	well educated	կոլիտոյ	BW State farm system
կիրճ	pass, defile	կոլոլելել	to wrap oneself up
կիրք	passion	կոլոն	BW column
կից	adjacent, close	կոլոս	short in stature
կլանել	to swallow	կոլորիտ BW	coloring
կլոր	round, circular	կոլ-տնտեսական (BW)	worker etc. in collective economy
կխար	roedeer	կոխել, կոխտել	to tread, to stamp
կծել	to bite	կոկորդ	throat
կծիկ	clew of yarn; puzzle	կոհակ	billow, wave
կծիկ-կծիկ	in group	կող, կողք	(body) side; binding
կծկւել	to shrink	կողք կողքի	side by side
կղեր, կղերական	clergy, clergyman	կողակ	kind of fish, in Sevan
կղերամիտ	adherent of clergy, clergy-minded	կողմ	direction, side
կղզի	island	կողմնակից	adherent
կմղակ	hoof	կողոպուտ	robbery; plunder

կողով	basket	կուլ տալ	to swallow
կողպէք	lock	կուշտ	flank; satiated, full
կոճակ	button	կուշ գալ	to cringe; to crouch
կոճղ	trunk of tree	կուռ	solid
կոմիսիա BW	commission	կուռք	idol
կոմունիստ BW	communist	կուսակցութիւն (polit.)	party
կոյս	virgin	կուտել, կուտակել	to pile up
կոյտ	heap, pile	կուրանալ	to get blind
կոյր	blind	կուրծք	breast, chest
կոնսիստորիա BW	consistory	կուրորտ BW	sanatorium
կոշտ	rude, coarse; rough	կոփել	to carve, to hew
կոչ	call; appeal	կպշել	to stick; to hit
կոչել	to call, to name	կոսն	hammer
կոչնակ	gong, rattle (in Church service); clapper	կոսնալ	to bow, to bend
կոչնակահար	sexton	կոսնել	to hammer
կոչում	vocation; appellation	կոիւ	battle, combat, strife
կով	cow	կոնակ	back, dorsum
կոտոշ	horn	կոռնկ	crane
կոտորած	massacre	կուել	to fight; to quarrel
կոտորել	to break; to slaughter	կսկիծ	sharp pain
կոր	curved	կսմիթ	pinch
կորած	lost	կտակ	last will; bequest
կորգել	to pull out; to snatch	կտակել	to bequeath
կորիւր	go away!	կտալ	linen
կորիւն	cub	կտոր	piece; slice, part; stuff
կործանել	to destroy	կտուր	roof
կորով	ardor; vigor	կտուց	beak
կորուստ	loss; waste	կտրական	resolute(ly)
կորչել	to get lost; to disappear	կտրել	to cut; to become
կուժ	jug, water-pot	կտրել հազր կտրել	to stop catching
		կտրիծ	brave, fearless
		կտրուկ	short; decisive
		կրակմալ BW	starch

կրակ	fire
կրակել	to fire, to shoot
կրակոց	shooting, shot
կրաւորական	passive
կրաքար	limestone
կրել	to bear, to carry
կրթել	to educate
կրթութիւն	education
կրծել	to gnaw
կրծոտել	to nibble slightly
կրկէս	circus
կրկին	again
կրկնակի	double, twice
կրկնապատիկ	to double
կրկնապատել	
կրկնութիւն	repetition
կրճատ	short, mutilated
կրունկ	heel
կրտսեր	junior; minor (brother)
կրքոտ	passionate
կրօն, կրօնք	religion
կցել	to annex
կցկտուր	cut; incoherent
կօշիկ	shoe
կօշկակար	shoemaker
կօտոշ, կոտոշ	horn

Հ 70th. Look also under յ for initial h sound.

հա	yes	հակիրճ	short, brief
հագնել, հագնել	to put on (dress)	հակում	inclination
հագուստ	dress	հաղորդել	to communicate
հագուստեղէն	clothing	հաճել	to be pleased
հազ	bread	հաճելի	pleasant
հազար	thousand	հաճոյք	pleasure
- ու մի հազարամեայ	thousand and one thousand years	համ	taste
հազարապետ	old major (milit.), Persian minister	համ-	prefix, meaning "all, entire"
հազարաւոր	many thousands	համազգային	national
հազիւ	hardly	համազգեստ	uniform
հազւագիւտ	rare	համալսարան	university
հազւադէպ	seldom occurring, rare	համալրել	to complete the number of a unit
հալ, հալք	melting (of snow, etc.)	համախմբել	to gather
հալա	BW now	համակել	to affect; to imbue; to influence
հալածել	to persecute	համակերպ	equal, uniform; resigned, submissive
հալել, հալեցնել	to melt	համակերպել	to conform; to submit, to resign oneself
հալոցք	melting pot	համակրանք or համակրութիւն	sympathy
հալվա	LW halva	համակրել	to sympathize
հալւել մաշւել	to languish	համաձայն	in accordance
հակադրել	to contrast	համաձայնել	to agree
հակակրութիւն	antipathy	համաձայնութիւն	agreement; accord
հակաձոռել	to contradict; to speak against	համայն	whole, entire
հակամարդկային	inhuman	համայնք	community
հակամարտութիւն	opposition; rival- ry; antagonism	համաշխարհային	world-wide; universal
հակայարձակում	counterattack	- պատերազմ	World-War
հակառակ	against, contrary	համապատասխան	corresponding
հակառակել	to oppose, to be against	համառոտ	brief, short
հակասութիւն	contradiction	համաստեղ(ութիւն)	constellation
հակել	to incline	համար	for; account; number
		համարել	to suppose; to assume

համարեա	suppose! almost	հայու թիւն	Armenians (coll.); Armenian nation
համարձակ	bold; frank	հայու կի	Armenian lady
համարձակել	to dare; to take the liberty to	հայր Ե.ձ. Բոր	father
Համբարձում	Ascension	"Հայր մեր"	"Our Father"
համբաւ	reputation; fame	հայրենագիտութիւն	science of, about homeland
համբաւաւոր	famous	հայրենական	father's; of the homeland
համբերել	to be patient	հայրենի	ancestral; native
համբոյր	kiss	հայրենիք	homeland, fatherland
համբուրել	to kiss	հայրիկ	papa, dad
համեմ	spice, condiment	հայցել	to implore, to request
համեմատ	compared to; according	Հայր Ա.Յ. Զ.	Հայոց Armenia, -ns
համեմատաբար	relatively	Մեծ Հայր	Persarmenia (hist.)
համեստ	modest; decent	հանապազ	always
համերաշխ	in peace and agreement with	հանաք	BW joke
համերգ	symphony; concert	հանգամանք	conditions; state; case
համընկնել	to coincide	հանգիստ	rest; quiet, calm
համիտութիւն	Sultan Hamid's irregular troops	հանգոյց	tie, knot
համեցէք for	իրամեցէք please! come in! etc.	հանգուցակէտ	junction
համոզել	to convince	հանգուցեալ	deceased, late
համոզմունք, համոզում	conviction, persuasion	հանգչել	to rest; to rest on; to be extinguished
համր	dumb, mute	հանգստավայր	place for resting
հայ, հայկական	Armenian	հանգստացնել	to calm
հայազէտ	Armenologist	հանդ	field
հայադաւ	plotting ag. A-ns	հանդարտ	quiet; gently
հայակեր	killing A-ns	հանդերձ	together; clothes
հայախօս	speaking A-n	հանդերձապահ	employee in charge of clothes
հայաջինջ	exterminating A-ns	հանդէս	public feast; show;
հայասէր	loving A-ns	- զալ	to show up; /review
հայամուլ	maniac of A-n	հանդիպել	to appear
Հայաստան	Armenia	հանդիպել	to meet
հայդէ	BW come on!	հանդիսանալ	to be, to become (R)
հայեացք	look; view; opinion	տոհիթ -	to give the opportunity
հայելանման	clear as a mirror		
հայելի	mirror		
հայերէն	Armenian language		

հանդիսաւոր	solemn, pompous	հասկացողութիւն	understanding
հանել	to draw out; to get out	հասնել	to reach; to arrive; to ripen
հանելուկ	riddle	հասոյթ	income
հանճար	genius-	հասուն	ripe
հանճարեղ	ingenious; meaningful	հաստ	chick
հանրակառք	bus, autobus	հաստատ	firm, solid; certain
հանրապետութիւն	republic	հասցէ	address
հանրութիւն	public	հասցնել վնաս - հատ	to forward; to produce to harm piece
հանրօգուտ	of common utility	հատնել	to be exhausted, consumed
հանոյթ հանւել հանք	excavated mineral, to get off mineral	հատոր	volume (of books)
հաշիւ ժողովրդի հաշտ հաշտարար հաշտութիւն	account հաշիւ on nation's acc. reconciled in peace reconciliatory reconciliation	հատուցանել հատւած հարազատ	to repay; to refund section; fragment genuine; authentic
հաշակալ	accountant, book- keeper	հարայ-հրոց -- զցել հարաւ	alarm and confusion to alarm South
հաշակահոլութիւն	accounting	հարաւային	southern
հաշել	to count	հարբել	to get drunk
հաչել	to bark	հարբեցնել	to make drunk
հապա հառաչել հաս	now! come! to sigh tax, dues	հարեւան	neighbor
հասակ	stature; age	հարթ	flat, even
հասակակից	of the same age	հարթել ճանապարհ հարիւր	to flatten, to even - to beat a way hundred
հասարակ	ordinary, common	հարիւրաւոր	hundreds of
հասարակական	common, public	հարկ	necessity; tax
հասարակարգ	social order	հարկ է հարկադրել հարկահան	must; ի հարկէ of course to oblige, compel tax collector
հասարակութիւն	community, public	հարկահանութիւն	tax-collection
հասկ	ear of corn, spike	հարկատու	tributary, tribute paying
հասկանալ	to understand		

հարկաւ	to be sure! by all means	հաւաքել	to gather (intr.)
հարկաւոր	necessary	հաւկիթ	egg
հարս	bride	հեզնել	to ridicule
հարսանիք	wedding	հեզնական	derisive
հարստահարել	to oppress	հեզնութիւն	derision
հարստանալ	to get rich, wealthy	հեզօրէն	ironically
հարստութիւն	wealth	հեզ	mild, gentle
հարց	question; problem	հեթանոս	pagan, heathen
հայկական հարցը	The A-n Question	հեծանիւ	bicycle
հարցական	interrogative; questionable	հեծնել	to ride
հարցմունք, հարցում	interrogation; question	հեկեկաբ	to sob
հարցնել	to ask a question	հեղեղ	flood
հարւած	blow; plague	հեղինակ	author
հարւածել	to strike, to hit	հեղուկ	liquid
հարւածայիւ	storm(ing), milit.	հեշտ	easy
հաց	bread	հեշտան	samovar (R)
հացահատիկ	wheat	հեշտանք	delight; pleasure
հացառատ	abundant in wheat, food	հեշ BW	nothing; never mind
հացթուխ	baker	հեռագիր	telegram
հաւ	hen	հեռագրել	to cable, to wire
հաւանաբար, հաւանօրէն	probably	հեռագրատուն	telegraph office
հաւանել	to agree	հեռանալ	to go away, to leave
հաւասար	equal	հեռախօս	telegraph
հաւաստի (ք)	sure (assurance)	հեռաոտես	long-sighted; far-sighted
հաւատ, -ք	faith	հեռաւոր	remote, distant
հաւատալ	to believe	հեռաձայն	telephone
հաւատարիմ	faithful, loyal	հեռու	far
հաւատուրաց	renegade	հետ	with
հաւաքագրել	to draft (mil.)	հետագայ, յետագայ	successive, later
հաւաքածոյ	collection	հետազօտել	to research; to explore; to investigate
հաւաքել	to gather	հետամուտ	candidate
ուժերը հաւաքել	~ his forces	-լինել	to follow up
		հետապնդել	to persecute; to pursue
		հետաքրքրական	interesting
		հետաքրքիր	curious

հետաքրքրուծիւն	curiosity	հիմնաւոր	based; proved; basic
հետեւարար	consequently	հիմք	base, foundation
հետեւակ	infantry	հին	old; antique
հետեւանք	consequence	հնում	in old times
հետեւորդ	follower	հինայ BW	henna for dying hair
հետզ հետէ	little by little, gradually	հինաւորաց	old, of times gone
հետնորդ	companion	հինգ	five
հետք	trace, track	հինգշաբթի	Thursday
հեր	hair	հիւանդ	sick, ill
հերթ	turn	հիւթ	juice
հերթապահ	sentry	հիւթեղ	juicy
հերիք	enough, suf- ficient	հիւսել	to weave
հել ի հել	panting	հիւսիս	North
հելալ	to pant	հիւսիսային	northern
հեքիմ BW	wise man; doctor	հիւսն	carpenter
հեքեաթ	legend	հիւր	guest
հեքիաթ	powerful	հիւրանոց	hotel; guest-house
հզօր	powerful	հիւրասիրել	to wait on guests; to serve food, drink
հէյ շան	oh dear!	հիւրասիրուծուն	hospitality
հէնց, հենց	just, precisely	հլա BW	now
հէրն (for խէրն)	անիծեմ "let me curse the advantage it could give" meaning: hell with it!	հլու	obedient
հիանալ	to admire	հմայել	to charm, to bewitch
հիանալի	wonderful	հմուտ	erudite, well versed
հիասթափուծիւն	disillusion disenchantment	հնազանդ	obedient
հիացում, հիացմունք	admiration	հնազանդել	to obey
հիդրոէլեկտրական	hydro-electric power-station	հնամաշ	old and worn out
հիմա	now	հնամենի	old; of years gone
հիմնական	basic	հնար, հնարք	means; remedy
հիմնարկուծիւն	foundation	հնարաւոր	possible
		հնարաւորուծիւն	possibility, oppor- tunity
		հնարել	to invent
		հնարովի	invented
		հնդեւրոպական	Indo-European

հնդկահաւ	turkey	հովանալ զոզանալ հովանաւոր	to become fresh, to refresh guardian; protector
հնձել	to reap, to mow; to harvest	հովանոց	summer residence; umbrella
հնուց	since past times	հովիտ	valley
հնոց հնոցապան	furnace fireman, stoker	հովիւ	shepherd; pastor
հնչել հնչել, հնչուն	to sound sounding	հովհարել	to ventilate; to fan
հոգ հոգ չէ հոգաբարձու	care never mind trustee	հոտ հոտել հոտտել	odor to stink to smell, to sniff
հոգատար	guardian; careful	հոր	well; cistern
հոգեւոր հոգեւորական	spiritual; religious	հորթ	calf
հոգէտ	Death angel; troublesome	հուժմոր BW	humor
հոգի	soul; ghost	հունձ, հունձք	harvest
հոգս	sorrow	հուր հրի եւ սրի մատնել	fire; fervor/fire and sword to destroy with
հոծ	crowded; dense	հուրհրատ	bright shining
հոկտեմբեր	October	հպատակ հպատակութիւն	subject; citizen citizenship
հող հողը գլխին բերել հողագործ	ground; soil to bury farmer	հպարտ	proud
հողատէր	landowner	հպել	to touch, to draw near
հողեղէն	earthy	հետորական	rhetoric
հոմանիշ	synonym, -ous	Հռոմ հոմայեցի	Rome Roman
հոյակապ	magnificent	հռչակ հռչակաւոր	reputation famous
հոն	there	հսկայ	giant; gigantic
հոնորար LW	honorary	հսկել	to watch
հոս	here	հսկողութիւն	vigilance
հոսանք	flow, flood; current	հրաբուխ հրաբխային	volcano volcanic
հոսել	to flow	հրազէն	firearm
հոտոս	nickname of West- Armenians	հրաժարել հրաժարական	to resign resignation
հով	wind	հրաժեշտ - սալ	farewell to say .., to depart

հրահանգ	order, command; exercise	հօտ	flock
հրամայել	to order to command	հօտաղ	shepherd
հրաման	command	հօր g.d. հայր	father
հրամանատար	commander	հօրաքոյր	father's sister:aunt
հրամեցէք, (համեցէք)	please	հօրեղբայր	father's brother:uncle
հրանօթ	cannon		
- արձակել	to bombard		
հրաշալի	wonderful, ad- mirable		
հրաշող	incandescent, glowing		
հրաշք	miracle		
հրապարակ	public place; square		
հրապարակախօս	speaker		
հրապույր	attraction; charm		
հրապուրել	to attract		
հրավառ	ardent; fiery		
հրավառուէթիւն	fireworks		
հրատարակել	to publish		
հրատապ	glowing, ardent		
հրացան	rifle		
հրաւէր	invitation		
հրաւիրել	to invite		
հրդեհ	fire, conflagration		
հրեայ	Jew		
հրել	to push		
հրեղէն	fiery, igneous		
հրեշտակ	angel		
հրէշ	monstre		
հրթիռ	racket		
հրհոոց	loud laughter		
հրճանք	joy, rejoicing		
հրճել	to be delighted		
հրմշտել	to elbow, to push		
հրշէջ	fireman		
հրովարտակ	edict, decree		
հրովարտակաբեր	messenger carrying .		

2	80th		ծեռնափայտ	cane
ծագ	ձմ. ծագուկ	young of animals; baby	ծեռնոց	glove
ծախ		left	ծեռք	hand
ծախլիկ		left handed	- առնել	to start; to make fun
ծախող, ծախորդ		unsuccessful; ill-fated	-ի ժամացոյց	wristwatch
ծախողել		to fail	-ով առնել	to wave
ծախորդւել		to be unsuccessful	ծեր	your
ծայն		voice	ծերբակալել	to arrest
ծայնակցիլ		to agree	ծել	form, shape
ծայնաբանութիւն		phonetics, phonology	ծելաբանութիւն	morphology
ծայնարկութիւն		intonation; exclamation	ծելաւորել	to form, to shape
ծայնաւոր		vowel	ծելաւորում	formation
ծանձրանալ		to get bored, annoyed	ծէթ	olive oil
ծանձրանալի		tiresome, boring	ծի	horse
ծանձրոյթ		tediousness annoyance	ծիավարժ	horse trainer
ծգել		to throw down; to give up	ծիաւոր	rider; cavalry
ծգւել		to extend; to bend	ծիգ	stretched, tight
ծգտում		trend, tendency; aspiration	ծիթափուղ	olive
ծեգ		you, to you	ծիթենի	olive tree
ծեռ, ձեռն, ձեռք		hand	ծիրք	gift, talent
ծեռագիր		manuscript	ծիւն gen. ձեան	snow
ծեռագործ		handiwork	ծիւնակոյտ	snow hill, snow heap
ծեռատետր		carnet	ծիւնապատ	covered with snow
ծեռնադրել		to ordain	ծիւնափայլ	shining like snow
ծեռնամարտ		scuffle	ծկնորս	fisher
ծեռնամուկ լինել		to take in hand; helpful; handy	ծկնորսական	fish-, fishing
ծեռնատու		enterprise, undertaking	ձմեռ	winter
ծեռնարկութիւն			ձմեռային, ձմեռնային	hibernal, winter-,
			ձմերուկ	water-melon

δνη	rod, bar, perch
δνη	valley
δνηρω	small valley
δνη	egg
δνηλι	to melt; to cast, to found
δνη	fish
δρη	free of charge, gratis
δλωδη	omelet; tasty
δου	dedication
δουλι	to dedicate

Ղ

90th

ղարաչի	BW	shameless, senseless
Ղարաբաղ		Karabagh, Armenian region
ղարաբաղցի		people from Karabagh
ղարիք	BW	stranger, foreigner; emigrant
ղեկ		rudder
ղեկավար		steersman; leader; chief
ղրո	BW	arid
ղլվլալ		to swarm, to crawl
ղուշ	BW	bird
ղուրբան	LW	sacrifice; dearest
ղրկել, ուղարկել		to send
ղողանջ		clank, tinkle
ղողանջել		to tinkle

ժ	100th	ժարպ	fat
ժախարակ	bobbin; spindle	ժարպիկ	skilful; clever
ժախճախուտ	marshy, swampy	ժարտար	ingenious; clever
ժախր անել, ժախրել	to soar, to fly	ժարտարախօս, ժարտասան	orator,
ժակատ	forehead; front (mil.)	ժարտարապետ	architect
ժակատագիր	destiny; fate	ժարքել	to burst
ժակատազրական	decisive; fatal	ժգնաժամ	crisis
ժակատամարտ	battle, combat	ժգնարան	hermitage
ժահիճ	marsh	ժգնաւոր	hermit
ժամբայ, ժամփայ	way, road	ժգնել	to strain; to live like a hermit
- դնել	to see off	ժեղքել	to split, to cleave
ժամբար	camp	ժեմարան	academy; college
ժամբորդ	traveler	ժերմակ	white
ժամբորդել	to travel	ժզմել	to squeeze, to smash
ժայ	jay (bird)	ժոռլ, ժոժոռլ	to croak
ժանաչուլ	to know; to recognize	ժիգ	effort
ժանապարհ	way, road	ժիշտ	exact; precise
ժանապարհորդ	traveler	ժիչ	cry, scream
ժանճ	fly	ժիպոտ, ծպոտ	rod; bow (mus.)
ժաշ	meal	ժիւաղ	monster
ժաշակ	taste	ժիւաղային	monstrous
ժաշասենեակ	dining room	ժիտ	neck
ժաշել	to lunch, to dine	ժիրան	claw
ժառ	speech, discourse	ժիւղ	branch
ժառագայթ	ray	ժկոյթ	the litte finger
ժառախօս	speaker	ժմլել	to squeeze
ժար	remedy; means	ժնճուղ, ժնճողուկ	sparrow
- տեսնել	to look for a -	ժնշել	to press; to oppress
ժարակ	pasture; food	ժշգրիտ	precise, exact
ժարահաս	helpless; despondent		
ժարել	to find; to supply		

Ճմարիտ	true
Ճմարտութիւն	truth
Ճտութիւն	exactness
Ճտութեամբ	exactly
Ճոխ	rich; copious, abundant
Ճող	lock of hair, tuft of hair
Ճոն	spelt wheat; rye; leather dresser
Ճոռոմ	bombastic (style)
Ճորոխ	name of river
Ճորտ	vassal; slave
Ճութ	bunch
Ճուղ	flock(of sheep); branch (sl.)
Ճուտ	chicken
Ճշար	to scream
Ճրագ	lamp
Ճօծ	swing
Ճօծել	to sway
Ճօծանակ	pendulum

Մ	200th		մամուլ	press
մազաղաթ	parchment		մայթ	side walk, pavement
մագնէս	magnet		Մայիս	May
մագնիսական	magnetic		մայոր	BW Major (mil.)
մազ	hair		մայր	g.ճ.մօր mother
մազակալ	hair net		մայրամուտ	sunset
մազաչափ	by the skin of one's teeth, by a fluke		մայր մտնել	to set (sun)
մաթեմատիկա	BW mathematics		մայրաքաղաք	capital
մալ	BW property; wealth		մայրենի	maternal
մակարոյծ	parasite		մայրիկ	mamma
մակբայ	adverb		ման ածել	to tak out for a walk
մակերես	surface		- զալ	to take a walk
մակերեւոյթ	surface; level		մանաւանդ	especially
մակնիշ	trade-mark		մանզաղ	sickle
մակոյկ	boat		մանեակ	necklace
մահ	g.մահի, մահւան death		մանել	to spin
մահաղէմ	deadly pale		մանժէտ	BW cuff
մահապարտ	condemned to death		մանիշակ, մանուշակ	violet
մահացու	fatal		մանկական	childish
մահիճ	bed		մանկահասակ	young
մահճակալ	bedstead		մանկապարտէզ	kindergarten
մահլամ	BW healing ointment		մանկավարժ	instructor
մահուղ	BW broadcloth		մանկութիւն	childhood, infancy
մաղ	sieve		մանուկ	g.ճ.մանկան child, infant
մաղարա	BW cave		մանչ	boy
մաղել	to sift; to drizzle		մանր	trifle; tiny
մաղթանք	wish		մանր-մունր	
մամ, մամիկ	grandmother		մանրամաղ	fine ground; drizzling
			մանրամասն	detailed
			մանրամասնութիւն	details

մանրուք	trifle; small pieces; small change (money)	մատնութիւն	treason
մաշել, մաշեցնել	to wear out, to use up	մատնւել	to be betrayed;
մաշիչ	corrosive	մատուռ	to be at the mercy of chapel
մառախուղ	fog	մատուցանել	to offer; to present
մաս, մասն	part; share	մատչելի	accessible
մասամբ	partially	մար, Մարաստան	Median, Media
մասին	concerning, about	մարագ	hayloft
Մասիս	Mount Ararat	մարգագետին	meadow
մասնագէտ	specialist	մարգարէ	prophet
մասնակից	participant; member	մարգարիտ	pearl
մասնակցել	to share	մարդ ց.ձ. մարդու, շ. մարդիկ	man
մասնաւոր	particular	մարդահամ	flatterer
մասնիկ	particle	մարդասպան	assassin, murderer
մատուր	fruit of wildrose	մարդկային	human
մասսայական BW	massive	մարդկութիւն	mankind
մասսա BW	mass	մարել	to extinguish, to put out
մարի, մարենի	wild rose	մարզ	march, region
մատ, քլ. մատներ	finger	մարզպան	Persian governor of Armenia (hist.)
մատաղ	young, tender; ^{sacrifice}	մարկա BW	trade-mark; stamp
մատաղ լինեմ	my dearest!	մարմար, մարմարիոն	marble
մատանի	ring	մարմին	body
մատեան	book	մարմնացած	incarnate
մատենագիր	writer	մարմնաւոր	bodily, corporal
մատենագրութիւն	literature	մարտ	March
մատիտ	pencil	մարտ	war, battle
մատնել	to betray	մարտիկ	warrior
մատնիչ	traitor	մարտիրոս	martyr
մատնոց	thimble		

մարտնչել	to fight	մեկնել	to explain; to hand; to depart, to leave
մարտունակ	fit, aspiring to wear arms	մեկնութիւն	explanation;
մարքսիստական	Marxist	մեկնում	departure
մացառ	bush	մեհեան	pagan temple
մաքի	ewe	մեղ(ք)	sin; pity
մաքուր	clean, pure	մեղադրել	to accuse; to blame
մաքրել	to clean	մեղադր	sinner; guilty, responsible
մաքս	custom, duty	մեղեղի	melody
մաքսատուն	custom-house	մեղմ	soft, mild
մեզ	us, to us	մեղմաթեք	slightly inclined
մեթոտ	method	մեղմածայն	in, having soft voice
մելան, թանաք	ink	մեղու	bee
մելամաղձոտ	melancholy	մեղուարոյծ	bee keeper
մելասակ	molasses	մեղուապահութիւն	apiculture
մելիք	(Armenian) prince	մեղր	honey
մեխ, գամ, բեւեռ	nail	մեղրահամ	tasting (like) honey
մելիակ	clove	մեղրանալ	to pity, to commiserate
մեխանիզմ	mechanism	մենակ	alone
մեծ	great	մեն-մենակ	all alone
մեծագոյն	greater, greatest	մենակութիւն	loneliness
մեծամասնութիւն	majority	մենաւոր	living alone
մեծամեծ	greatest	մենաքար	monolith
մեծամեծներ	magnates (hist.)	մենք մ. մեզ	us, to us
մեծանալ	to grow	մեռել	dead; corpse
մեծապատիւ	very honorable	մեռելութիւն	deadly silence
մեծարգի, մեծարգոյ	honorable	մետաղ	metal
մեծարել	to respect, to honor	մետաղագործ	metallurgy
մեծարժէք	precious, of great value	մետաղամշակում	scientific metallurgy
մեծութիւն	size; greatness; Highness	մետաքս	silk
մեկնաբանել	to explain	մետր	meter

մերթ	sometimes; often	մթնուլորտ	atmosphere
մերթ ընդ մերժել	մերթ repeatedly to refuse	մթուլթիւն	darkness
մերժողական	refusal; negative	մութ	dark
մերժում	rejection	մի	don't (prohibitive)
մերկ	naked, bare	մի	one
մերկանալ	to undress; to be disclosed	մի անգամ	once
մերկացնել	to denude; to dis- close, to unmask	մի երկու, մի քանի	some
մերձ, մօտ	near	միաբան	monk, member of a monastery
մերձակայ	neighboring, adjacent	միաբերան	unanimously
մերձեցում	drawing together; comparison; accession	միայար միաժամանակ	continuous; monotonous simultaneous
մերենաբար, մերենայաբար	mechanically, automatically	միախառնել	to flow in; to get mixed in a crowd
մերենայ	machine	միակերպ	monotonous
մերենայել	to intrigue; to plot	միահամուռ	all together
մերենագէտ	mechanic	միածոյլ	cast in one piece; massive
մերենավար	driver, chauffeur	միամիտ	simple-minded
մզկիթ	mosque	միամտեցնել	to calm; to make believe
մէգ	fog	միայն	only
մէկ	one	միայն թէ (R:)	although, but
մէկ էլ	once more; at once	միանալ	to join
մէկ էլ յանկարծ	suddenly	միանգամայն	all together; at all
մէկ մէկ	one by one	միապետ	monarch
մէկ մէկու	(to) each other	միապետական	monarchist
մէկ...մէկ...	now...now...	միասին	together
մէջ	in	միասնական	entire, collective
մէջտեղ	in the middle; public	միատեսակ	homogenous, of the same kind; uniform
մէջք	loins, reins	միավանկ	monosyllabic
մը WA մի EA	ind.art., a, one	միացնել	to join, to unite
մթագնել	to grow dark	միաւոր	unit
մթամ, միթամ BW	as if	միգապատ	foggy
մթին	dark; obscure	միեւնոյն	the same
մթնել	to become dark	միթէ	(positive-interro- gative sentence in English, as: You know him, don't you? միթէ նրան չէք ծանաչում.)

միլիոնաւո	millions	միւս	other
միմեանց	(to)each other	մխել	to thrust in, to drive in; to fix
մինուճար (զաւակ) BW only (child)		մխիթարել	to console, to comfort
մինչ	while	մխրճել	to penetrate;
մինչեւ	until, to	մկան	to sink muscle, loin
միշտ	always	մկրատ	scissors
միուլթիւն	union; unity	մկրտել	to christen;
Միջագետք	Mesopotamia (Iraq)	մղել	to baptize
միջակ, միջնակ	middle, adj.	յետ - պատերազմ -	to push to push back to wage a war
միջամտել	to interfere; to intercede	մղկտալ	to sob
միջանցուկ - հոսանք	pierced; through going air draft	մղձաւանջ	nightmare
միջատ	insect	մղում	instinct; inclination
միջարկուլթիւն	exclamation	մղոն	mile
Միջերկրական ծով	Mediterranean sea	մնալ	to stay, to remain
միջեւ	between	մնացորդ	remainder
միջին	middle, inter-mediate	մշակ	farmer, cultivator, ploughman
միջին դար, միջնադար	Middle Ages	մշակել	to cultivate; to exploit, work on civilization
միջմայրցամաքային	intercontinental	մշակոյթ	
միջնադադար	pause	մշուշ	fog
միջնաշխարհ	middle-land	մոգ	magus, magician
միջնորդ	mediator	մոգութիւն	magic; profession of magus
միջոց	means; space	մոզի	young steer
միջոցով	by means of	մոլար	false, erroneous
միս	meat	մոլեգին	furious
միտ, միտք	mind; intellect; idea	մոլեգնութիւն	frenzy
միտում	inclination, tendency	մոլեռանդ	fanatic
միրգ	fruit	մոլի	frantic, maniac
միրուք	beard	մոլիբդէն	molybdenum
միւլք BW	land property, estate		

մոլոր ոլոր - մոլորակ	mislead; misleading, zigzag planet	մոլտալ մոմուռ	to purr(cat); to mumble murmur, purr
մոլորւել	to err, to go astray	մոնչել, մոնչալ	to roar
մոխիր - դարձնել մողես, մողէզ	ash to burn down lizard	մսագործ մսուր	butcher manger, crib
մոմ	candle	մտադիր	attentive, mindful
մոյզ, մուզ մոյզ, մոյկ մոռանալ	dark; gray boot to forget	մտադրութիւն մտախորհ	attention preoccupied, worried
Մովսէս	Moses	մտածել	to think
մոտիվ BW	motive	մտածմունք	thought
մորթ, մորթի	skin	մտահայեցութիւն	vision
մորթել	to kill, to slaughter	մտահոգ	worried
մորմոր, մորմորանք	grief	մտահոգութիւն մտայդացում մտայնութիւն	preoccupation, fear conception, idea mentality
մորմորւել	to grieve	մտամոլոր	absent-minded
մուգ, մոյգ	dark	մտաւոր	mental, intellectual
մուզիկ BW	music	մտաւորական	intellectual, scholar
մութ, մութնց. - ընկնել մուծել	մթան dark, -ness become dark to introduce	մտաւորականութիւն	intelligentsia
մուկ, ց. մկան	mouse	մտերիմ	intimate, confident
մունջ	dumb, mute	մտնել	to enter
մուտ, մուտք	entrance	մտրակ	whip
մուր	lamp-black, soot	մրգատու	fruit (tree)
մուրազ BW	desire, intention	մրժեղ	ash (on glowing coal, etc)
մուր(ան)ալ	to beg	մրմունջ	murmur, mumble
մուրացկան	beggar	մրմոալ	to mumble
մուրժ	hammer	մրոտել	to soil; to slander
մոայլ	obscure, dark; sad	մրջիւն	ant
մոայլւել	to darken; to become sad	մրսել	to feel cold

մրրիկ	storm
մրցանակ	premium, prize
մրցել	to compete; to rival
մոտ	near, close
մոտիկ	very near
մոտիկ գալ	to come near, closer
մոտակայ	neighboring, nearby
մոտակայք	neighborhood, vicinity
մոտենալ	to come near, to approach
մոտուտ	next; from close up, at close range
մոր ց.ձ. (մայք)	of, to mother
մորաքոյր	aunt, mother's sister
մորեղբայր	uncle, mother's brother
մորուս, մորուք	beard

8 300th . NOTE: initial յ is written ı in Soviet spelling.

յախճապակի	porcelain, China ware	յանձնաժողով	committee, commission
յակինթ	hyacinth	յանձնառո՞ւթիւն	acceptance; commitment
յաղթ	huge, gigantic	յանձնաբարութիւն	recommendation
	triumphant	յանձնել	to give; to trust
յաղթանակ	victory	յանձնւել	to surrender
յաղթանդամ	corpulent, stout	յանցազործ	guilty; transgressor, offender
յաղթել	to defeat, to overcome	յանցանք	guilt, offense; fault
յաղթուլթիւն	victory	յանցաւոր	guilty
յամախ	often, frequently	յաշտ	sacrifice
յամախել	to frequent	-ից տեղ AA	place of ~, temple
յամախորդ	customer	յաջող	prosperous, successful
յամառ	obstinate, stubborn	յաջողել	to succeed, to prosper
յամր	slow /Saints	յաջողուլթիւն	success
Յայտաւաւորք A-n	biography of	յաջորդ	successor;
յայտարարել	to declare; to advertise	յաջորդել	successive, following to follow
յայտարարուլթիւն	declaration; advertisement	յառել	to stare, to look with fixed eyes
յայանաբերել	to discover; to disclose	յասմիկ	jasmine
յայանել	to reveal; to express	յատակ	bottom, floor
յայանի	obvious; known; (R:) famous	յատկանիշ, յատկանշան	characteristic especially
յայանւել	to be revealed; to appear	յատկապէս	especially
յանդիման	in front of; face to face	յատկացնել	to appropriate; to assign
յանդիմանել	to reproach, to scold	յատկուլթիւն	quality
յանդուզն	bold	յատոց	pruning-knife
յանկարծ, յանկարծակի	suddenly	յատուկ	special
յանկարծական	sudden, unexpected	յարաբերուլթիւն	relation
յանձն առնել	to accept	յարգանք	respect
		յարգել	to respect
		յարդ	straw, chaff

յարդարել	to arrange; to dust	յոյզ	emotion; agitation
յարել	to adhere, to join; to add	յոյն	Greek
յարկ	floor; roof	յորդ	abundant
յարձակում	attack	յորձանք	stream, tide; movement (pol.)
յարձակել	to attack, to assault	յուզել	to affect, to touch
յարմար	proper; suitable	յուզում, յուզմունք	emotion, excitement
յաւիտեան	eternal	յուզքաշ BW	(Tukirsh) captain /Soviet spelling/ July
յափշտակել	to ravish, to snatch; to enrapture; to rob	յուլիս	July
յենարան	support	յուղարկաւորութիւն	funeral
յենուլ	to lean against	յունական	Greek
յետ	after	Յունաստան	Greece
յետագայ, հետագայ	/successive (coming) later,	յունարէն	Greek (language)
յետադիմական	reactionary	յունիս	June
յետաձգել	to postpone	յունւար	January
յետամնաց	backward (adj.)	յուշագիր	memorandum
յետել	rear; behind	յուշաղբիւր	memorial fountain
յետոյ	later; after	յուշարձան	(memorial) monument, inscription
յիմար	foolish, mad	յուսադրական	encouraging
յիմարութիւն	madness, insanity	յուսալ	to hope
յիշատակ	memory: souvenir	յուսահատ	hopeless, despondent
յիշել	to remember	յստակ	clear, limpid
յիշողութիւն	memory	յօղած	article; articulation
յիսուն	fifty	յօժար	willing, well disposed to
յղանալ	to conceive	յօն, յօնք	eyebrow
յղի	pregnant	յօշոտել	to kill brutally
յորելեան	jubilee	յօրանջել	to yawn
յոզնախումբ	crowded	յօրինել	to build; to form
յոզնել	to get tired		

Ն	400th	նախնի	ancient, primitive
նա	he, she	նախնիք	ancestors
նաեւ	also, too	նախշ BW	pattern (painting)
նազ, նազանք	affected manners; gracefulness	նախորդ	precedent; prior; predecessor
նազելի	graceful, lovely	նախրապան, նախրորդ	shepherd
նախ	first, at first	նահանգ	province; State
նախագահ	president	Միացեալ - ներ նահանջ	United States retreat
նախագիծ	outline	նահանջել	to retreat
նախադասել	to prefer	նահապետ	patriarch
նախադասութիւն	sentence, phrase	նահատակ	martyr; champion
նախադրեալ	premise; prefixed	նամակ	letter
նախադրութիւն	preposition	նամարդ BW	monster, brute
նախաձեռնութիւն	initiative	նամուս BW	honor, dignity
նախանձ	envy; jealousy	նայ	humid
նախապաշարում	superstition; prejudice	նայել	to look at
նախապատմութիւն	prehistory	նայած (R:) չնայած	as to, considering unconsidered
նախապատրաստել	to prepare; to predispose	նայլածք	look, glance
նախասենեակ	entrance hall; waiting room	նապաստակ	hare
նախասիրութիւն	preference; predilection	նարզիզ	narcissus
նախատել	to insult	նարզիլէ նարեկ նարինջ	oriental waterpipe A-n prayer-book orange
նախատեսել	to foresee	նարնջագոյն	orange (color)
նախատեսիլ	prevision; prophecy	նաւ	ship, boat vessel
նախարար	Armenian magnates, minister	նաւաքեկութիւն	shipwreck
նախիր	flock herd of cattle	նաւակ	boat, bark
նախկին	former, early	նաւամտոյց	wharf
նախնական	original; primitive		

նաւասարդ	First Armenian month	ներհակ	opposite, contrary
նաւաստի	sailor	ներշնչել	to inspire
նաւավար	captain of ship	ներշնչում	inspiration
նեգր	BW negro	ներշունչ, ներշնչած	inspired
նեխել	to rot, to fester; to stink	ներողամիտ	indulgent
նեղ	narrow; short of money	ներողութիւն	indulgence; pardon! Excuse me!
նեղանալ	to get angry	ներուժ	energy
նեղութիւն	trouble	ներում	pardon
նենգ, նենգաւոր	treacherous; perfidious	ներս	in, inside, within
նենգութիւն	intrigue	ներքեւ, ներքոյ	under, beneath
նետ	arrow	ներքին	interior
նետել	to throw	ներքուստ	from inside
ներգոյական	locative	ներքնաշխարհ	inner life, world within us
ներգործական	transitive	նզով(ք)	curse, anathema
ներգրաւել	to involve; to incorporate	նժոյգ	steed, horse
ներդաշնակ	harmonious	նիզակ	lance, spear
ներդնել	to invest; to put in	նիհար	meager, thin
ներնել	to excuse; to pardon	նիստ	seat; residence; /meeting
ներխուժել	to invade	նիստ ու կաց	way of living; behavior
ներկ	paint; color; dye	նիրհել	to doze
ներկայ	present	նիւթ	matter; topic, theme, subject
ներկայանալ	to present oneself	նիւթական	material
ներկայացնել	to present	նիւթապաշտ	materialist
ներկայացում	show, performance	նկատել	to observe, to consider
ներկայացուցիչ	representative	նկատմամբ	concerning, in regard of
ներկայութիւն	presence	նկատում	consideration, observation
		նկար	painting; picture
		նկարագրել	to describe

նկարահանել	to photograph	նրա	his, her
նկարիչ	painter	նրանք	they
նման	similar, like	նրբագեղ	slender, svelte
նմոյշ, նմուշ	sample	նրբերանգ	(in)fine colors, shades
ննջասենեակ, ննջարան	dormitory, bedroom	նւազ	less
ննջել	to sleep	նւազեցնել	to diminish
նշան	sign, mark; signal	նւաղել	to faint
նշանակ	sign; symptom	նւամել	to subjugate; to conquer
նշանակել	to signify; to appoint	նւաստացում	humiliation
նշանակութիւն	meaning	նւէր	gift, donation
նշանաւոր	famous; notable, remarkable	նւիրական	sacred
նշել	to indicate; to note, mention	նւիրել	to donate
նշենի	almond tree	նօթի, անօթի	hungry
նշմարել	to see, to perceive	նօսր	thin, rare
նոյեմբեր	November	նօսրանալ	to become rare, rarified
նոյն	same; identical		
նոյնպէս	so; the same way; alike		
նովէլ BW	novel		
նոր	new		
- միայն	now only		
նորա	his, her		
նորանոր	very new; surprising		
նորատունկ	young plant		
նորից	again, anew		
նուշ	almond; sweet		
նոքա	they		
նպաստել	to support, to help; to contribute		
նպատակ	aim, goal		
նստարան	bench		
նստել	to sit down; to sit		

Շ	500th	շարժուն	moving; active
շալ	shawl	շարունակ	continuously
շալլար, շալվար	BW trousers	շարունակել	to continue
շահ	shah, Persian king	շարունակութիւն	continuation
շահ	gain, benefit	շաւիղ	path, route
շահագործել	to exploit; to benefit	շաքար	sugar
շահագոգոել	to interest; to challenge	շեղ	oblique, in bias
շահագոհա	BW royal offspring	շնղջ	heap, pile
շաղ	dew	շեմք	threshold
- տալ	to sprinkle	շեշտ	accent, stress; emphasis
շաղախ	mortar; cement	շեշտակի	sharply; straight on
շաղակրատել	to babble, to gossip	շեշտել	to stress
շաղկապ	conjunction	շերեփ	ladle
շամփուր	spit	շերտ	strip; part; layer
շամփրել	to spit	շերտաւորում	stratification
շանթել	to fulminate; to bite (snake)	շեփոռ	trumpet
շաշիւն	click, rustling	շէկ	glowing red; fair (color)
շառաշել	to crack	շէն	inhabited; gay
շապիկ	shirt	շէնք	building
շատ	many; very	շիթ	drop
շատ շանցած	soon after	շիկակարմիր	red
շատախօս	loquacious	շիկանալ	to blush; to glow
շատակեր	voracious	շինանիւթ	building materials
շատանալ	to multiply; to be satisfied	շինարար	who likes to build; progressive
շատրւան	fountain	շինարարութիւն	construction
շար(ք)	row; series	շինել	to build
մի շարք	a lot of, many	շիտակ	right; straight
շարէշար, շարան	in long range	շիփ-շիտակ	straightforward
շարադրութիւն	composition (of a text)	շիւար	confused, mixed up
շարահիւսութիւն	syntax	շլարել	to confuse
շարել	to arrange, to put in ranks	շիւղ	splinter
շարժառիթ	motive		
շարժել	to move		

շւացուցիչ	dazzling; fasci-	շուկայիկ	common, vulgar
շւապ BW	nating hat	շուն Ե.ձ. շան	dog
շղթայ	chain	շունչ	breath
շնական	cynic	-ը կտրւել շուշան	to be out of breath lily
շնթոնել	to lie down	շուշուցնել	to whistle
շնորհք	grace; gift; beauty	շուռ գալ	to walk; to turn over
շնորհագեղ	gracious	շուռ տալ	to turn
շնորհալի	graceful	շուտ	quick
շնորհակալ	thankful,	շուտով	soon
- լինել	to thank	շուրթ, շրթունք	lip
շնորհակալութիւն	gratitude, thank	շուրջ	around, about
շնորհել	to grant	շուք	shadow, shade; pomp, glory
շնորհիւ	thanks to, owing to	շպար	rouge; paint (on the face)
շնչառութիւն	respiration, breathing	շպարել	to paint o.s.; to color (fig.)
շնչաւոր	living	շպրտել	to throw away
շնչել	to breathe	շոայլ	lavish, wasteful
շշմել	to be puzzled	շոայլօրէն	lavishly
շշնջել	to whisper	շտապել	to hurry on
շոգ	heat	շտկել	to arrange, to correct
շոգեմակոյկ	steamboat	շրէշ	glue
շոգենաւ	steamer	շրթունք	lip(s)
շոգի	steam	շրջադարձ	turning about, volte-face
շող	ray, beam, shine	շրջագգեստ	skirt, robe
շողալ	to shine, to glitter	շրջակայ	surrounding
շողշողուն	shiny, bright	շրջակայք	surroundings
շողորորթել	to flatter	շրջան	cycle; period; zone, region
շոյել	to caress, to pet	շրջանակ	circle; frame
շոր	cloth, dress	շրջապատ	environment; surrounding
շորվա BW	soup; stew	շրջապատել	to surround
շուկայ	market	շրջել	to overturn; to change; to wander
		շրջիկ	wandered; tourist
		շւայտ	corrupted; lewd

շւայտօրէն	dissolutely
շւացնել	to whistle
շւաք	shadow
շփել	to rub
շփոթ	confused
շփոթել	to confound
շփոթւել	to be confused
շփշփել	to rub (emphatic.)
շքանշան	decoration, medal
շքեղ	magnificent, splendid
շքեղութիւն	splendor; luxury
շօշափել	to touch, to feel
շօշափելի	tangible, palpable

Ո	600th	ոչ	no
ո եւ է	whoever	ոչինչ	nothing; (R:)
ոգել	to declaim	ոչխար	no bad sheep
ոգեշունչ	fiery; inspiring	ոչնչացնել	to annihilate, to destroy
ոգեարել	to encourage; to inspire	ոռնալ	to yell, to howl
ոգելորել	to encourage	ոռոգել	to water, to irrigate
ոգի	spirit; ghost	ոսկեայ, ոսկէ	golden, of gold
ոգնի	hedge-hog	ոսկեգոյն	golden color
ոլոր	pea; twist	ոսկեդար	Golden Age
ոլոր-մոլոր	zigzag; contorted	ոսկեգօծ	gold covered, gilded
ոլորապտոյտ	mazy; winding	ոսկեծին	"born of gold", epithet of goddess Anahit
ոլորել	to twist	ոսկեկազմ	gold-bound
ոլործուն, ոլորուն	twisted	ոսկեհեր	blond
ոլորս	orbit	ոսկեմայր	"golden mother", epithet of goddess Anahit
ոխ	grudge, rancor	ոսկեսէր	fond of money, gold; avaricious
ոհ	oh!	ոսկի	gold
ողբ	lamentation	ոսկր ոսկոր	bone
ողբալ	to lament, to deplore	ոստի	rival, adversary
ողբերգութիւն	tragedy	ոսպ	lentil
ողողել	to flood, to inundate	ոստայն	web; tissue
ողորմելի	to have pity	ոստանիկ	of the royal province Ayrarat (hist.)
ողորմելի	miserable, pitiabile	ոստիկան	police; Arab governor of Armenia (hist.)
ողորմութիւն	pity; alms	ոստիկանութիւն	police force
ողջ	alive, living; all, entire	ոստիկանապետ	chief of police
ոճ	style; method	ոստիկանատուն	police station
ոճիր	crime	ոստում (ոստիւն)	jump, bound, bounce
ոճրագործ	criminal	ոստոսել	to hop; to jump
ոմս pl. ոմանք	someone, -s	ոպ	who; oh (interj.)
ոյժ	force, strength		
ոնց որ	as, like		

ովազիս, օվասիս	oasis	որոշակի	clearly, expressly
ովկեան, օվկիան, օվկիանոս	ocean	որոշել	to decide, to determine
ովսաննա	hosannah	որոշում	decision
ոտ, ոտն	foot	որովայն	womb; belly
ոտաբոբիկ	bare-footed	որովհետև	because
ոտանաւոր	infantry	որոտ, որոտում	thunder
ոտնաման	footwear; shoes	որչափ	how much, how many
ոտնաձայն	(to hear some- one) walk	որպէս	how
ոտք	foot	որպէս զի	in order that
որ	that; which	որպիսի	what kind; such
որակ	quality	որս	game; hunting, chase
որակեալ	qualified	որսալ որսկան	to hunt hunter; hunting
որբ	orphan	որսորդ	hunter
որբանոց	orphanage	որտեղ	where
որբեւայրի	widow	որբան, օրբան	cradle; origin
որդ	worm	որբան, որչափ	how much, how many
որդան կարմիր	cochineal	ու	and
որդեզրել	to adopt	ուզել, ուզեալ	to want, will
որդի	son	ութ	eight
որեւէ	whosoever; whatsoever	ութամեայ	eight years of age
որթ, որթատունկ	vine	ութերորդ	eighth
որթ, ֆորթ	calf	ութսուն	eighty
որժ	male	ուժ, ոյժ	force, strength
որձկալ	to hiccup	ուժաթափ, ուժասպառ	exhausted
որմ, որմն	wall	ուժգին, ուժեղ, ուժով	strong
որմնասիւն	column in the wall	ուժեղացնել	to strengthen
որոնել	to seek; to investigate	ուլ	kid, fawn
որոշ	certain; precise	ուլունք	shell; bead; pearl; talisman
		ուլիս	vow; clergy; religious order

ուխաւոր	pilgrim; member of a religious order	ունչել (intr.)	to swell
ունդարկել	to send	ունցնել (trans.)	to swell
ունդեկից	fellow-traveler	ունս	shoulder
ունդեկցել	to accompany	ունսանել	to learn; to study
ունդեղ	brain	ունսանող (masc.)	student
ունդեւոր	traveler	ունսանողուհի (fem.)	student
ունդուորել	to travel, to depart	ունսում, ուսմունք	study
ունդի	route	ունսումնական	scientific
ունդիղ	right; straight	ունսունասանչ	studious; fervor to study
ունդղագրութիւն	spelling	ունսումնարան	school; college
ունդղական	nominative	ունսուցանել	to teach
ունդղայեաց	vertical	ունսուցիչ	teacher
ունդղել	to correct	ունսուցչուհի	lady teacher
ունդղութիւն	direction	ունսի	whence, where from; hence
ունդա	camel	ունսել ք. կերայ	to eat
ունմ	whom, to whom	ունսելիք	food
ունննալ	to have	ունր	where
ուննկ, ունկն	ear	ունրախ	gay, merry
ուննկնդիր	auditor; listener	ունրախանալ	to feel glad
ունշ	late	ունրանալ	to deny; to repudiate
ունշ, ուշք	mind, attention	ունրացող	renegade
ունշքի գալ	to become conscious	ունրացում, -ցութիւն	denial
ունշագնացութիւն	fainting fit	ունրբաթ	Friday
ունշագրաւ	capturing; interesting	ունրեմն	then, consequently,
ունշադիր	attentive	ունրիշ	other; else
ունշադրութիւն	attention	ունրուր	kite (orn.)
ունշանալ	to be late	որտեղ	where
ունշիմ	intelligent	որ	one (pronoun)
ունոնի	willow	ամեն որ	every one
ունոկան	fishing net	ոչ որ	nobody

2	700th	չինար	plane-tree
չանգոնել	to scratch	չոր	dry
չար	bad, wicked; evil	չորանալ	to dry out
չարաբարոյ	malicious; immoral	չորեքշաբթի	Wednesday
չարագործ	malefactor; criminal	չորս	four
չարագուշակ	ominous	չորսդասեայ	of four classes
չարաղէմ	hideous	չու	march
չարալլուկ	tortured, much tormented	չուխա BW	fabric, textile
չարակամ	malevolent, spiteful	չորել	to kneel down
չարամծի	mischievous	չբանալ	to disappear
չարիք	evil, disaster	չբաւոր	indigent, needy
չարութիւն	wickedness; malice; mischievousness	չբաւորութիւն	indigence
չարչարել	to torture, to torment	չբնաղ	charming; rare
չարչի BW	peddler; shopkeeper	չօլ ու դուրան BW	desert
չարքաշ	tough in work, in suffering		
չափ	measure; capacity; limits		
չափազանց	extreme; excessive		
չափահաս	adult		
չափանիշ	norm		
չափել	to measure		
չափչփել	to measure minutely		
չեզոք	neuter; neutral		
չեզոքացնել	to neutralize; to isolate		
չէ	no! it is not		
չիբան BW	boil, abscess		
չիբուխ BW	pipe		

9	800th	պապ	grandfather
պալատ	palace	պապանձլել	to be speechless
պախրայ	roe, buck	պապենական	ancestral
պակաս	deficient; less	պառաւ	old woman
պակասել	to lack; to run short	պառկել	to lie (down)
պահ	hour; moment; sentry	պատ	wall
պահակէտ	guard place	պատահարար	accidentally, casually
պահանջ	demand, claim; need	պատահական	casual
պահանջել	to claim	պատահել	to meet; to occur
պահարան	cupboard; envelope	պատահմամբ	by accident, by chance
պահել, պահ- պանել	to keep, to preserve; to save	պատահմունք	AA events
պահեստ	reserve; deposit	պատահում	meeting
պահպանողական	conservative	պատանի, պատանեակ	young (man)
պաղ	cold	պատար	bite, slice; piece
պաղպաղուն	shining, sparkling	պատարել	to tear
պայթել	to burst, to explode	պատարոտած	torn, ragged
պայծառ	clear, brilliant; bright	պատասխան	answer
պայման	condition; term	պատասխանատու	responsible
պայմանաւորել	to come to terms; to influence	պատասխանել	to answer
պայուսակ	bag	պատարագ	offering, mass
պայքար - մղել	struggle; debate to fight	պատգամ	message
պանդուխտ	pilgrim; traveler	պատգամաւոր	messenger
պանիր	cheese	պատերազմ	war
պաշար, պաշարեղէն	food; provision; supply	պատերազմել	to wage a war
պաշտել	to worship	պատժել	to punish; to chastize
պաշտպան	protector, defender	պատիժ	punishment; fine
պաշտպանական	defensive	պատիւ	honor
պաշտպանողական	defensive	պատկանել	to pertain, to belong
պաշտպանել	to defend		
պաշտօնեայ	employee		

պատկառանք	reverence; respect	պատւէր	order; instruction
պատկեր	picture, image	պատւիրել	to order; to instruct
պատկերացնել	to imagine, to think out; to present	պար	dance; range of mountains
պատկերել	reason; motive; cause	պարագայ	case; circumstance
պատճառ	causality	պարագլուխ	master-mind, coryphaeus
պատճառականութիւն	because of	պարահանդէս	ball, dance
պատճառաւ	historian	պարան	cable, rope
պատճառով	historical	պարանոց	neck; strait
պատմական	to tell, to relate, to narrate	պարապ	empty
պատմել	narrator; historian	պարապել	to be busy;
պատմիչ	history; story	ինչով ես պարապում	what is your job?
պատմութիւն	story	պարբերական	periodical
պատմւած (ք)	rampart; barricade	պարգել	gift, present
պատնէշ	suitable, fit	պարգեւարաշխութիւն	distribution of gifts
պատշաճ	balcony; terrace porch	պարերգ	song (for dancing)
պատշգամ (ք)	window	պարզ	simple; clear, serene
պատուհան	punishment; plague	պարզ է	it is simple, obvious
պատուհաս	variant of a tale; tale	պարզել	to simplify; to explain
պատուել	to tear, to rend	առագաստ	to set sail
պատառել	to tear in pieces	պարզունակ	simple, simple-minded
պատուել	to shelter, to protect	պարիսպ	wall; fortification
պատրաստ	ready	պարծանք	vaunt, boasting; pride
պատրաստել	to prepare	պարծենկոտ	boaster, bragger
պատրաստութիւն	preparation; readiness	պարկ	sack
պատրոնտաշ	cartridge-box, pouch	պարոն	baron; mister
պատրւակ	pretext	պարունակել	to contain
պատւական	precious	պարսիկ	Persian
պատւաւոր	honorable	պարսկերէն	Persian (language)
պատւել	to honor	Պարսկաստան	Persia, Iran
		պարսպել	to fortify with a wall
		պարտ (ք)	debt; duty
		պարտական լինել	to owe; to be obliged

պարտաւոր	obliged	պղտորել	to dim; to muddy
պարտիա BW	party	պոնդ	ankle-bone; clove of garlic
պէնսնէ BW	pince-nez, eye glass	պոնանք	coquetry; attractive prettiness, artificial
պարտէզ	garden	պոնել	to adorn
պարտիզպան	gardener	պոնասէր	dandy, foppish
պարտութիւն	defeat	պնակ	dish, plate
պարտք, պարտ	debt; duty	պնդել	to insist; to tighten
պեծ	spark	պոզրոմ	pogrom
պետ	chief, leader; principal	պոէա	poet
պետական	governmental	պոկ գալ	to fall off
պետութիւն	government; State	պոկել	to pluck, to pick; to wring
Պետրոս	Peter	պողպատ	steel
պերճ	superb, pompous	պոչ	tail; rear
պերճախօս	eloquent	պորտրէ BW	portrait
պզտիկ (vr. պզտի) WA	small, little	պորտմոնէ BW	porte-monnaie, purse
պէյ	Turkish beg, bey	պոռալ	to shout, to scream
պէս	as, like, alike	պուկէս BW	bouquet
պէտ, պէտք	need, want, necessity	պուճախ BW	hidden corner, recess
պէտք է	must (+ verb)	պուկառէ	vr. nice; variegated; hairy
պիէս BW	play (theater)	պպգել	to crouch, to squat
պինդ	firm, hard, stiff	պսակ	crown; (religious)
պինչ	nostrils	պսակել	wedding to crown; to marry
պիոններ BW	pioneer	պսպլալ, պսպղալ	to shine
պիտանի	useful	պսպղուն	shiny
պիտի	must; WA particle of future tense	պողատու	fruit(tree); productive; fertile
պիղզ	tight, tense	պտոյտ	walk: rounds; swirl
պլպլալ	to blink, to glimmer	- գալ	to turn
պլպլան	glimmering	պտուղ	fruit
պղինձ	copper	պրծնել	to finish; to escape
պղտոր	turbid; muddy	պրոթլեմ BW	problem
		պրոզրէս BW	progress

պրոգրեսիվ BW progressive
պրոլետարիատ BW proletariat
պրոզա BW prose
պրոպագանդիստ BW propagandist
պրոցես BW process
պրովոկատոր BW provocator
պրոֆեսիա BW profession
պրոֆիլ BW profile
պրոֆեսոր BW professor

2	900th		շուր	water
շախշախել	to crush		շրաքաշի	water distributor; watershed
շահ	torch		շրաղաց	watermill
շահանդամ, շհանդամ	BW hell		շրամբար	cistern, water-tank
շահել	BW young; unexperienced		շրարգել	dam
շահելանալ	BW to become younger to rejuvenate		շրանցք	aqueduct
շայլամ	ostrich		շրել	to water; to refute
շան	dear		շրհեղեղ	deluge, flood
շանք	effort		շրօրհնէք	benediction of water (Arm. religious ceremony)
շարդ	slaughter; massacre			
շարդարար	slaughterer			
շարդել	to slaughter; to shatter			
շարդուփշուր	shattered; crushed			
շգրել	to resent; to get angry			
շերմ	warm; fever			
շերմաշերմ	ardent(ly)			
շերմուքիւն	warmth, heat; temperature			
շերմուկ	thermal water			
շէյրան	BW deer; fig. young, handsome man, lady			
շիւ, շիղ	nerve; muscle			
շինջ	pure; clear			
շիւան	BW young man			
շլատել	to enervate; to weaken			
շլքլա շղղլա	muscular, strong			
շղաձգական	irritating			
շղային	nervous			
շնջել	to wipe; to erase; to annul			
շոջ	alderman; rich peasant			
շորի	mule			
շուքակ	violin			

Ռ	1000th	ռումբ	bomb
նադ ելնել	BW to go away	ռունգ	nostrils
նազմ	battle, war	ռուս	Russian
նազմական	bellicose, warlike	Ռուսաստան	Russia
նազմիկ	warrior		
նահ	way, road		
նահվիրայ	pioneer		
նամիկ	common people, mob		
նայա BW	Christian subjects of Sultan		
նասա BW	race		
նասա BW	right; direction		
նաստ գալ	to meet; to occur		
նեալ BW	real		
նեալիզմ BW	realism		
նեալիստորէն	realistically		
նեակցիա, BW	reaction		
նեակցիոն BW			
նեծիմ	BW regime		
նեծիսյոր	BW director; producer (theater)		
նեպրտուար	BW repertoire, repertory		
նեսպուբլիկա	BW republic		
նեկոլլուցիա	BW revolution		
նեսին	eraser; resin, gum		
նեցենզիա	BW recension, (book) review; critics (mus.)		
նեֆորմ	BW reform		
նէս	BW headman (of a village)		
նմբակոծել	to bombard		
նոճիկ	salary		
նուբլի	ruble		

Ս	2000th	Ամնդարամետ (բ) - դժոխոց սանդուղ	Hades (myth.) hell (lit.) stairs; ladder; staircase sandwich
սա	this	սանդվիչ	sandwich
սագ	goose	սանձ	bridle, reins
սագ	oriental stringed instrument (mus.)	սանր, սանար*	comb
սագել	to fit	սանրւել	to comb
սալ	anvil; flag stone	սապոն BW	soap
սալայտակ	ground (paved with flag stones)	սառ, սառն	icy, cold
սալոր	plum; prune	սառնամանիք սառնասիլոս ճառնորակ	frost cold-blooded icelike; crystalline ice
սակ	rate; tariff	սառոյց	ice
սակայն	but; however	սասանւել	to be shaken
սակարան	exchange, stock Exchange	սասունցի	inhabitants of Sassoon, Armenia
սակարկել	to bargain for, to haggle	սաստել	to scold, to reprimand
սակաւ	little, few, scanty	սաստիկ	excessively; violently
սակաւախօս	taciturn, reticent	սաստկանալ	to become intense, violent
սահել	to slide, to slip, to glide; to flow	սատանայ	Satan, devil
սահման	limit; frontier / tions	սատափ BW	nacre, mother of pearl
Տիրք Սահմանաց ԱԱ book of Defini- սահմանադրութիւն Constitution		սատիրա BW	satyr
սահմանաքար	boundary stone, landmark	սատկել	to perish
սահմանել	to define; to decide; to determine	սար	mountain; peak, summit
սահնակ	sled; sledge	սարալանջ	slope of a mountain plateau
սաղարթ	foliage, leaves	սարահարթ	plateau
սաղարթաւոր	leafy	սարդ	spider
սամիթ	anise; dill	սարդի ոստայն սարդար BW	web of spider Persian governor in Erivan (hist.)
սաղմ	embryo	սարկաւազ	deacon
սայթաքել	to stumble, to tip	սարւոր	visitor of summer resort
սայլ	chariot, cart	սարսաղ BW	stupid
սայր	edge (of knife; fig.)		
սան	kettle, boiler; pupil, godchild		

սարսափ	horror, fright	սերտօրէն	cordially, intimately
սարսափահար	horrified, frighten- /ed	սել, սելաթոյր	black
սարսափել	to be frightened	սել կապել	to mourn
սարսափելի սարսուռ սարսուալ	frightful, horrify- shiver /ing to shiver	սելանալ	to become dark
սարքաւորել	to fit, to mount; to set up	սելակն, սելաշեայ	black-eyed
սարքել	to arrange, to prepare; to fit	սելեռել	to fix; to gaze
սաւառնակ	airplane	սեփական	one's own
սաւառնել	to fly; to fly above	սեփականութիւն	property
սափրել	to shave	սէյրան BW սէյրան անել սէր	view, scenery to look at love
սափրիչ	barber	սըրթսըրթալ	to shiver
սարու BW սեամբ(ք) սեզոն BW	/warming room platform for rest; threshold season	սթափել	to wake up
սեթեւեթ	affected (manners etc.)	սիրական	beloved one, sweet-heart
սելձ BW	Seltzer-water	սիրային	erotic
սեղան	table;	սիրահար	fallen in love
սեղմել	banquet to press	սիրահարուել	to fall in love
սենեակ	room	սիստեմ BW	system
սեպագիր	cuneiform	սիրայօժար	willing(ly); glad(ly); ready to love; to like
սեպական, սեփական	one's own; proper	սիրել	dear; lovely
սեպտեմբեր	September	սիրելի	sweetheart
սեռ	sex; gender	սիրուհի	pretty; lovely heart
սեռական	genitive	սիրուհի	pretty; lovely heart
սերժանդ BW	sergeant	սիրուհի - անել սիւն	to have courage ,to ven- column /ture
սեր	cream	սլացիկ	tall, high
սերմ	seed	սլաք	dart, arrow; hand (of watch)
սերունդ	generation	սխալ	wrong; mistake, error
սերտ	solid; intimate (friends)	սխալել սխեմա BW	to make a mistake scheme; pattern

սխոլաստիկ BW	scholastic	սոսկալի	dreadful, terrible
սխտոր, խտտոր	garlic	սով	famine
սիրագործու թիւն	bravery, heroism	սոված, սովեալ	hungry, starving
սիրանք	admiration; heroic deed	սովեսական BW	Soviet
սկեսուր, կեսուր	mother-in-law (husband's m.)	սովոր	accustomed, used to
սկի, for իսկի	at all	սովորաբար	usually
սկիզբ, սկիզբն	beginning; source; origin	սովորական	customary, usual
սկզբնաւորել	to begin; to originate	սովորել	to study, to learn; to get used to
սկզբունք	principle	սովորոյթ, սովորութիւն	habit, custom, usage
սկսել	to begin, to start	սոցիալ BW	social
*սղմել, սեղմել	to press	սոցիալիզմ BW	socialism
սղնախ	military camp of Armenians (hist.)	սոցիալիստական BW	socialist
սմբակ	hoof	սուգ	mourning
սյուլծե BW	subject, (sujet, Fr. (Soviet spelling))	սուզել	to dive, to plunge
սնահաւատ	superstitious	սուլել	to whistle
սնամէջ	empty; void; worm-eaten	սուլթան	Sultan
սնանգանալ, *սնանկանալ	to become bankrupt, insolvent	սուս սլ.	silence!
սնար	bedside	սուս ու փոս	in silence
սնդուկ, *սնտուկ	box, case	սուտ	false, untrue, lie
սնունդ	food, nutriment	սուտակ	ruby
սոխ	onion	սուր	sword; sharp /to kill
սոխակ	nightingale	սրի քաշել	to put to the sword,
սողալ	to crawl, to creep	սուրալ	to run swiftly;
սողուն	reptile	սուրբ	to rush, to fly
Սողոմոն	Solomon	սուրբ	pure; holy, saint
սոյն	same; this	սուրհանդակ	messenger; courier
սոսկալ	to fear, to dread	սուրճ	coffee
		սպանել	to kill
		սպանդանոց	slaughter-house
		սպառազինել	to arm /sume
		սպառնել	to exhaust, to con-

սպառնալ	to threaten, to menace	ստւերոտ, ստւերախիտ	shadowy
սպառնալիք	threat, menace	սրածայր	pointed, peaked;
սպասել	to wait, to expect	սրահ	hall
սպասուհի	woman servant	սրամիտ	sagacious; subtle; penetrating
սպի	scar; stamen (bot.)	սրանք	these
սպիտակ	white	սրբազործել	to sanctify;
սպիտակախառն	mixed with white	սրբազրել	to consecrate
սպրդնել, սփրթնել	to turn pale	սրբազրիչ	to correct
սվսվալ	to cackle, to whistle softly		corrector
* ստակ	money	սրբազան	holy; Most Reverend (Bishop's title)
ստանալ	to receive, to get, to obtain	սրբապղծութիւն	sacrilege
ստանձնել	to take over, to assume	սրբել	to clean, to purify
ստացւածք	property, goods	սրբիչ	towel
ստեղծագործութիւն	creation	սրբութիւն	holiness, sanctity; Holy Communion
ստեղծել	to create	սրել	to sharpen; to whet; to grind
ստիպել	to force; to urge; to press	սրիկայ	rascal, wicked
ստոյգ	certain, sure; true	սրինգ	flute
ստոր	low; comma	սրսկել	to sprinkle; to inject
ստորագրութիւն	description	սրտազին	cordial
ստորադասել	to subordinate	սրտադող	with palpitating heart; fearful
ստորակէտ	comma	սրտակեղեք	heart-rending
ստորերկրեայ	underground	սրտամար	scared to death
ստորին	low; abject, mean	սրտամալիկ	touching, heart-breaking
ստորոտ	foot of a mountain	սրտամաշ	anxious
ստուգել	to verify; to ascertain	սրտամեռ	unfortunate; poor
ստրկահամ	servile	սրտանց	heartily
ստրկացնել	to enslave; to tyrannize	սրտապարար	with broken heart
ստրուկ	slave	սրտատուչ	touching, moving
ստւար	large; huge; bulky	սրտատրոփ	trembling for; longing for
ստւեր	shadow		

սրամտութիւն	anger
սրտցաւ սրւակ սփիւոք	heart-ache; sensitive phial diaspora
սփիւոքահայութիւն	Armenians in the diaspora
սփոփել	to relieve, to console
սփռել	to spread; to scatter
սքանչանալ	to admire
սքանչելի	admirable, wonderful
սօս, սօսի	sycamore, white maple
սօսափիւն	murmur, rustling of leaves

վ	3000th		վայր	place, spot; down
վազել	to run, to rush		վայրագ	savage, wild
վազվզել	to run about, to rove		վայրկեան	minute, moment
վաթսուն	sixty		վայրկենական	instantaneous
վալս	waltz		վանական	monk; monastic
վախ	fear		վանահայր	abbot
վախազդել	to frighten		վանդակ	cage
վախենալ	to fear		վանկ	syllable
վահկոտ	timid; coward		վանք	monastery; convent
վախման	end, term; goal		վաշ	interj. oh! ah!
վախմանւել	to pass away, to die		վաշխառու	usurer
վախտ	BW time		վառ	burning, ardent; intense
վահան	shield		վառել	to burn; to light; to adorn, to trim
վաղ	early, soon		վառելափայտ	fire-wood
վաղեմի	old, antique		վառօտ	gunpowder
վաղը	tomorrow		վասակ	hist. person; traitor
վաղուց	since long, long time ago		վասն AA	for, in behalf of
վաղօրօք	long time ago, formerly		վասն զի	because
վաղարշապատ	capital, religious center of Armenia		վաստակ	gain, profit; earnings; merit
վաճառ	sale		վաստակաւոր	meritorious; emeritus
վաճառել	to sell		վաստակել	to work; to earn
վաճառական	merchant		վավաշոտ	lewd; promiscuous
վաճառանոց	store		վատ	bad, base; coward
վաճ	woe, oh!		վատանալ	to get worse; to aggravate
վաճել	fit, becoming; to lament		վար, վայր	down, below
վայելել	to enjoy		վարագոյր	curtain
վայելուչ	decent, seemly		վարագ	boar
վայլահ	BW by God!		վարակել	to infect

վարանել	to hesitate, to waiver	վարք	life; conduct
վարար	lascivious; abundant	վարքագիծ	course of life
վարդ	rose; rose-like	վարքագրական	biographic
վարդագոյն	rose-colored, rosy	վեհ	majestic; grand; imposing
վարդապետ	Armenian unmarried priest	վեհանձն	generous, magnanimous
վարդաստան	rose garden	վեհափառ	magnificent (Catholicos' title)
վարդավառ	feast of Trans- figuration (rel.)	վենետիկ	Venice
վարդենի, վարդի	rose-bush / drive	վեր	up, upward; upon
վարել	to conduct; to lead; to live	վեր ու վար	up and down; approximately
կեանքը - վարժ	trained; skilled; used	վերաբերմամբ	in regard of, in connection with
վարժապետ	teacher	վերաբերող	belonging; related to
վարժարան	school, college	վերաբերում ինչ վերաբերում է (v.R:) as to	relation
վարժուկներ	exercise; training	վերադառնալ	to return; to come back
վարժուկի	lady teacher	վերադարձ	return
վարժել	to get used,	վերականգնել	to restore
վարիանտ BW	variant	վերակացու	supervisor
վարիչ	manager; rector; conductor	վերափոխում	Assumption (rel.)
վարձ (ք)	pay, wages; reward	վերածել	to reduce; to change; to translate
վարձատրել	to reward	վերածնել	to be reborn; to regenerate
վարձկան	hired man; mercenary	վերածնունդներ	rebirth; Renaissance
վարձու - ալ վարմունք	for rent to rent conduct	վերահաս	imminent; aware
վարունգ	cucumber	վերամշակել	to re-elaborate; to revise (a book)
վարչական	administrative	վերանալ	to rise; to ascend; to be distracted
վարչապետ	premier (of a Government)	վերանորոգել	to repair; to restore
վարչունքներ	administration; management	վերաշինել	to rebuild
վարպետ	master; expert	վերայ AA վրայ	upon, on, over
վար-վեր	up and down; approximately	վերապահ	reserved; reticent
		վերասլաց	flying upward; high, tall; exalted

վերարկու	overcoat	վերցնել	to lift, to raise; to remove
վերարտադրել	to reproduce	վեց	six
վերացական	abstract	վզուրկ	great (Persian title, hist.)
վերացնել	to raise; to remove; to abstract	վզվզալ	to buzz
վերելակ	elevator	վէժ	dispute; debate
վերելք	ascent; raising; progress	վէմ	rock; stone
վերել	above	վէպ	novel, fiction; story
վերի, վերին	upper (adj.), above	վէրթ	wound
վերլուծութիւն վերծանել վերհսկել	analysis; Catego- to investigate to supervise	վիզ	neck
վերմակ	blanket; quilt	վիթխարի	gigantic; monstrous
վերյիշել	to recall; to remember	վիլլա LW	cottage
վերնագիր	title (of a book); epigraph	վիհ	abyss
վերնայարկ	upper floor	վիճարանել	to discuss; to debate
վերնատուն	church gallery; roof	վիճակ	condition, state
վերշոկ BW	Russian measure	վիճակել	to obtain as a share; to be chosen by chance
վերջ	end	վիճել	to discuss; to debate
- ի վերջոյ	finally	վիճ	lute
վերջալոյս	(evening-)twilight	վիշապ	dragon; typhoon whirlpool
վերջակէտ	stop, period; end	վիշապաճայն	with, in a dragon's (= terrifying) voice
վերջանալ	to end, to finish	վիշապաքաղ	'dragon-fighter' epithet of god Vahagn
վերջապէս վերջաւորութիւն վերջերս	finally, at last end lately	վիշտ	grief, sufferings, pain
վերջին	final, last	վիպասան	novelist
վերջնագիր	ultimatum	վիրաւոր	wounded
վերջնականապէս	definitely, ultimately	վիրաւորական, վիրաւորիչ	offensive, hurting
վերսկսել	to begin again, to start again	վիրաւորել	to wound; to offend
վերստին	again, once more	վկայ	witness; martyr
		վկայութիւն	witness, testimony
		վհասնել	to despair, to be discouraged

վճար	pay, payment
վճարել	to pay
վճիռ	decision; verdict
վճիտ	clear, limpid
վճռական	decisive
վճռել	to decide, to resolve
վնաս	damage, harm; danger
վնասել	to harm, to damage
վշտացնել	to offend; to pain
վշտոտ	pained, grieved
վոհմակ	pack of hounds, wolves
վուշ	flax
վոնդել, վոնտել	to expel, to banish
վսեմ	sublime, eminent
վսեմապատիւ	magnificent
վստահ	confident, sure
վստահել	to trust, to rely on
վստահելի	dependable, trustworthy
վտակ	brook, creek
վտանգ	danger
վտանգաւոր	dangerous
վախ	thin, skinny; lean
վրայ	on, upon
- հասնել	to surprise; to come unexpectedly
վրան	tent
Վրաստան	Georgia
վրացի	Georgian
վրդովել	to alarm, to upset
վրէժ	vengence, revenge
վրիպել	to fail; to miss

S	4000th		տապանագիր	epitaph
տազնսսչ		anxiety, trouble; crisis	տառանիշ	character, letters
տազնապալի (g)		anxious; critical	տառապագին	suffering; miserable
տալ		to give; to strike; sister-in-law	տառապանք	misery, tribulation
(կարմրին)	տալ	to have a (red- dish) tinge	տառապել	to suffer, to grieve at
տախտակ		board, plank; plate	տառեխ	herring
տակ		under, beneath, below	տասն, տաս	ten
տակն ու վրայ		upset, excited	տասնամեակ	tenth anniversary
տակառ		barrel	տասնամեայ	ten years old
տակաւին		yet, still	տասնեակ	decade
տաղ		verse; song	տատ, տատիկ	grandmother
տաղանդ		talent	տատանւել	to float, to be sus- pended; to hesitate
տաճար		temple; church	տարագիր	exiled, expatriated
տանել		to carry; to take to	տարագ	dress, costume; uniform
տանիք		roof	տարածել	to extend, to spread
տանձ		pear	տարածութիւն	extension
տանջանք		torture, torment; pain, anguish	տարակոյս, տարակուսանք	doubt
տանջել		to torture, to torment	տարափ	shower, abundant rain
տանտէր		landlord; house-owner	տարբեր	different
տանտիկին		landlady; mother of the family	տարբերել	to differ, to be unlike
տաշել		to chip, to hew down	տարբերութիւն	difference
տաշեղ		chip	տարեկան	yearly; of (so many) /years old
տաշտ		trough	քսան տարեկան	twenty years old
տապ անել		to lie flat	տարեմուտ	New Year's day
տապալել		to overthrow; to demolish	տարի	year
տապակել		to fry; to burn alive	տարիք	age (of life)
տապան		tomb; Noah's ark	տարիքաւոր	aged, ancient
			տարր pl. տարրեր	element

տարրական	elementary	տենչ	desire, wish
տարւել	to be taken away;	տենչալ	to desire;
տարօրինակ	to be enraptured, thrilled strange; extraor- dinary; excentric	տեսակ	to covet species, sort, kind
տաւիղ	harp	տեսակէտ	point of view
տափակ	flat	տեսակցել	to meet; to interview
տափաս	pants, trousers	տեսարան	scene; scenery
տաք	warm; hot/hotspur warmblooded; hothead,	տեսնել, տեսանել	to see
տաքարիւն	to get warm; to warm up	տեսող, տեսնող, տեսանող	observer; foreseer
տաքանալ	heat; fever	տեսութիւն	sight; vision; theory
տաքութիւն	heat; fever	տեսուչ	superintendant
տգեղ	ugly	տեսք	look, appearance; view
տգէտ	ignorant	տետր, տետրակ	note-book
տետր	g.d. տերանց AA gentle- men; chiefs of princely fa- միլիական BW technical /milies	տերել	leaf
տեղ (տեղի AA)	place, spot	տեւական, տեւողական	permanent, durable
տեղի տալ	to give way	տեւել	to last
տեղական	local	տեքստ BW	text
տեղահան	eradicated; dis- placed, exiled	տէգ	pike
տեղահանութիւն	deportation	տէր Ե. տիրոջ	lord; sir; master, proprietor
տեղանուն	topographical name	տէրութիւն	State, government
տեղաշարժել	to transfer, to move	տէրտէր	married priest
տեղացի	native (people)	տժգոյն, դժգոյն	pale, discolored
տեղաւորել	to settle; to install	տիեզեր, տիեզերք	universe
տեղափոխել	to move, to transport	տիեզերածնութիւն	cosmogony
տեղեկանալ	to inquire; to look out for	տիեզերական	universal
տեղեկութիւն	information	տիեզերանաւ	space-ship, -- craft
տեղն ու տեղը	on the spot	տիկ	bag made of goat's skin
տենդ	fever	տիկիտ Ե.ձ. տիկնոջ	lady
տենդային	feverish	տիպ	type; printing
տենդենց BW	tendency		

տիպական	typical; characteristic	տնտնալ	to linger, to hesitate
տիպականացնել	to characterize	տնքալ	to sigh
տիպար	type, model, pattern; typical	տնօրէն	director; administrator
տիտան	giant, titan	տնօրինել	to dispose; to decide; to order
տիրաբար, տիրապէս	domineering; arbitrarily	տոզորել	to imbibe; to take a note of, to memorize
Տիրամայր	God's Mother	տոկոս	interest; rate, percentage
տիրանալ	to take possession of; to usurp	տոկուն	tough, persistent
տիրապետել	to dominate, master	տոհմ	tribe; princely family
տիրացու	choir member; seminarist	տոմար	register; account book; calendar
տիրել	to rule; to dominate; to master	տոմսակ	note; ticket
տխմար	stupid, idiotic	տող	line
տխուր	sad; sorrowful	տողադարձ	division of words
տխրագին	sorrowful (ly)	տոն BW	tone
տխրահռչակ	ill-famed	տոպրակ	sack
տխրել	to become sad	տոս	paw
տկար	weak	տուժել	to lose, to suffer losses
տկարակազմ	weakling	տուն g.d. տան	house
տկլոր	bare, nude	տունկ	plant
տհաճութիւն	discontent, dissatisfaction	տուրք	duty; tax
տհաս	raw, unripe, crude; immature	տուֆ	tufa (petrology)
տղամարդ	man	տպագրել, տպել	to print
տղայ	child; young man; lad	տպարան	printing house
տղերք coll.	boys	տպարանատէր	printer
տնկել	to plant	տպաւորութիւն	impression
տնտես	manager; steward; economist	տրադիցիա BW	tradition
տնտեսական	economical	տրական	dative
տնտեսութիւն	economy	տրամաբանել	to reason
տնտղել, տնտղել	to inspect carefully, to examine	տրամադրել	to dispose
		տրամադրութիւն	disposition; mood
		տրամվայ BW	tramway, street car

տրաքել	to burst
տրոլէյբուս	BW trolley-bus
տրոպիկ	BW tropical
տրորել	to rub; to crush; to stamp
տրտում	sad
տրտունջ	complaint
տրտնջալ	to complain
տօթ	heat
տօն	feast, holiday
տօնել	to celebrate
տօնախմբութիւն	public celebration
տօնական	festive
տօնակատարութիւն	celebration

Ը 5000th

րոպե minute

րոպեապես instantly, immediately

8	6000th		
ցածր	low; mean	ցից	pole; erect, upright
ցածրադիր	low	ցմա	lifelong, for one's lifetime
ցածրանալ	to decrease; to subside	ցնդել	to evaporate; to dote
ցամաք	land; dry, barren;	ցնծալ	to rejoice, to be joyful, to jubilate
ցամաքային	continental	ցնծութիւն	joy; exaltation
ցայտել	to spout; to stand out	ցնորւել	to be delirious, to dote
ցայտուն	outstanding, prominent	ցնցել	to shake, to jolt
ցանել	to sow	ցնցուղ	watering-can
ցանկանալ	to desire; to covet	ցոլալ	to shine, to glitter; to reflect
ցանկասէր	sensual	ցոլք	flash; reflection
ցանկութիւն	desire; passion	ցոյց	show; demonstration
ցանց	ret	ցոյց աալ	to show; to prove
ցանք	sowing; seed	ցորեն	wheat
ցասում	anger	ցորենաբարձ	loaded with wheat
ցատկել	to jump	ցուլ	bull
ցար	Tsar	ցուպ	stick
ցարական	Tsarist	ցուրա	cold
ցաւ	pain, ache; sorrow, grief	ցուցաբերել	to show, to demonstrate
ցաւալի	painful	ցուցադրել	to exhibit
ցաւակցութիւն	condolence; sympathy	ցուցակ	list; catalogue
ցաւել	to feel pain; to be sorry	ցուցաբանդէս	exhibition
ցաւոս	painful, sore	ցուցամոլութիւն	ostentation
ցել	mud	ցուցանակ	display (in stores)
ցել	race; tribe	ցուցանիշ	indicator;
ցելախումբ	racial group	ցուցմունք	norm indication
ցերեկ	daytime	ցոփ	loose, lascivious, lewd
ցիլինդր	cylinder (hat)	ցտեսութիւն	good-bye
		ցրիւ աալ	to scatter

ցրել to scatter
ցլել to stand erect,
to bristle
ցոլ dew
ցոլել to bedew, to sprinkle
ցոլուն stem, stalk

●			փարթամ	opulent, rich; luxurious
փաթաթել	to wrap up, to bind, to embrace		փարթամօրէն	luxuriously
փալաս	BW old rug; rag		փարիսեցի	Pharisee; hypocrite
փախչել	to flee; to avoid; to frustrate		փարեել	to embrace
փախցնել	to snatch; to kidnap		փափազ	desire, wish
փակ	shut, closed		փափախ	BW hat of fur, leather
փականք	lock		փափուկ	soft
փակել	to shut, to close		փեթակ	beehive
փահլեւան	BW champion; athlete, hero		փետուր	feather
փաղաքշել	to caress; to adulate		փետտել	to pluck (hen etc.)
փայ	BW pie (English)		փետրահանել	to pull out the feather
փայ	BW share (Turkish)		փետրուար	February
փայլատակել	to flash		փերթ	patch
փայլուն	shiny, brilliant		փէշ	skirt
փայտ	wood; board, plank		փէտանալ	vr. for փայտանալ (see)
փայտանալ	to get stiff, stringy		փթել	to decompose; to decay
փայփայել	to pet, to fondle		փիղ	elephant
փաշա	BW Turkish mil. title		փիլիսոփայ	philosopher
փառ	fur; film		փիւնիկեցի	Phoenician
փառահեղ, փառաւոր	splendid, glorious		փլուզում	ruin, break-down
փառասէր	ambitious		փլչել	to collapse
փառաւոն	BW Pharaoh		փղոսկր	ivory
փարաւոն	glory		փնթի	BW dirty
փառք	thank God		փնթկալ	to laugh
փառք Աստուծոյ	thank God		փնթփնթալ	to mumble
փասիան, փասեան	pheasant		փնտրել, փնտտել	to search, to seek crumbs;
փաստ	proof, argument		փշուր	smithereens
փարատել	to dissipate		փշրել	to crumble; to crush
փարդէ	BW curtain			
փարել	to embrace			
փարելի	adorable; charming			

փոթորիկ	storm	փոքր, փոքրիկ	small, little
փոխ տալ	to lend	փոքրահասակ	short; young
փոխադարձ (արար)	mutual (ly)	փոքրանալ	to grow smaller
փոխանակ	instead of	փչել	to blow
փոխարէն	in return	փչացնել	to destroy; to spoil
փոխարքայ	vice-roy	փռել, սփռել	to spread
փոխել	to change	փրկարար	salutary, beneficial
փող	money; (gun)	փրկել	to save;
փողահարուծիւն	barrel; trumpet playing trumpet; boasting publicity	փրկիչ	to redeem Savior;
փողկապ	neck-tie	փրփուր	rescuer foam
փողոց	street	փքել	to swell
փոշի	dust; powder	փքուն	swollen; conceit; proud
փոշմանել BW	to repent		
փոս	pit, foss		
փոսանալ	to sink, to form a pit		
փորագրել	to engrave		
փորել	to dig		
փորձ	trial, test; experience		
փորձել	to try, to test		
փորձիչ	tempter; devil		
փորփրել	to dig (emphatical)		
փուլթալ	to be in a hurry		
փուլլ գալ	to collapse		
փունջ	bouquet		
փուռ	baker-oven; furnace		
փոփոխել	to change repeatedly		
փուր	breeze, wind		
փուրս	bellows		

ք		քաջառողջ	very healthy
քահանայ	priest	քառակուսի	square
քաղաք	city, town	քար	stone
քաղաքական	political	քարաքիչ	carbine
քաղաքային	municipal	քարածայր	rock
քաղաքավար, քաղաքավարի	polite	քարակոթող	stele
քաղաքավարութիւն	politeness	քարանալ	to petrify
քաղաքացի	citizen	քարաշէն	stone-built
քաղաքացիութիւն	citizenship	քարաւան BW	caravan
քաղց	hunger	քարափ	quay
քաղցած	hungry	քարափոր	hewn in stone
քաղցր, քաղցրահամ	sweet	քարշել, քարշ աւ	to stretch; to pull; to tolerate
քաղքենի, քաղքենիական	urban; /bourgeois	քարոզ	sermon
քամի	to wring out	քարոզել	to preach
քամի	wind	քարոզչութիւն	propaganda
քայլ	step	քարտուղար	secretary
քայլափոխ	step, stepping	քեզ	you, to you
քայլել	to walk	քելեի BW	funerary banquet
քան, քան թէ, քանց	than (comparative)	քեռի	uncle; relative
քանդակ	sculpture	քերել	to scratch, to grate
քանդակագործ	sculptor	քերթող	poet
քանդակել	to carve	քէֆ BW	enjoyment
քանդել	to destroy	քիթ	nose
քանոն	canyon	քիչ	few, some
քանի	how many	քիրվա BW	sir
մի քանի	some	քլունգ BW	pick, pickaxe
քաշ (քարշ) աւ	to drag	քծնել	ingratiate o.s. with a p.;
քաշել	to pull;	քմահամոյթ	caprice /to flatter
քաշ (արար)	to endure	քմծիծաղ	ironical smile
քաշ (արար)	brave(ly)		
քաջալերել	to encourage		

քնարեր	lulling; soporific;	քրտնաջան	hard-working;
քնաթաթախ	narcotic		toilsome
քնար	drowsy, drugged	բրբռիչ	loud laughter
քնարերգու թիւն	with sleep	բցել, գցել	to throw
	lyre (mus. and	բւէ	vote, ballot
	fig.)	բող	veil
քնել, քնանալ	lyrics		
	to sleep	բողարկել	to veil, to cover
քննադատ	critic;		
քննադատել	reviewer		
	to criticize		
քննել	to examine;		
քննութիւն	to test		
	examination;		
քնշութ, քունշութ	test		
	BW sesame		
քնքշանք	tenderness		
քնքոյշ, քնքուշ	delicate, tender		
քո (քոնը)	your (yours)		
քուլոգ	Kurdish head-gear		
քոյր Ե.ձ.	քրոջ	sister	
քոռ	BW	blind	
քոռանալ	to become blind		
քոստ	scurfy, scabby		
քորել	to scratch.		
քորոց	pin		
քուլոմ	pagan priest		
քսան	twenty		
քսանամեայ	twenty years of age		
քսել	to rub		
քրթմնջել	to mumble		
քրիստոնեայ	Christian		
քրիստոնէութիւն	Christianity		
քրմապետ	pagan high priest		
քրտինք	sweat, perspiration		
քրտնել	to perspire		

0		օր ց. օրւան	day
օգնական	helper; auxiliary	ինչ օրի ֆասայ	what a bad luck
օգնել	to help	օրէ ցօր	from day to day/ I have every day
օգնութիւն	help	օրհորդ	young lady; Miss
օգնութեան ֆասնել	/help to come to	Օրհորդու ֆայոց	A-n king's eldest
օգոստոս	August	օրհնել	to bless /daughter
օգուտ	benefit, profit, advantage; utility	օրհնութիւն	benediction
օգտագործել	to profit; to use; to exploit	օրհնասցիա BW	orientation
օգտաւետ	advantageous; useful	օրէնք	law; rule; order; statute
օդ	air	օրինակ	example, pattern, instance; copy
օդանաւ	airplane	օրհաս	death
օթակ	knocker; mallet	օրհասական	fatal; fateful, critical
օթոց	night's lodging;	օրրան, օրօրոց, որրան	cradle
օծանել	to endow /cover	օրօք	in the days of...
օծուած	endowed; talented	վաղօրօք	early, formerly
օծել	to anoint		
օծում	unction		
օծւած	anointed, consecrated		
օձ	snake		
օձիք	collar		
օղ, օղակ	ring; buckle; button-hole		
օղուլ BW	fellow, boy		
օճախ, օջախ	family hearth		
օճորք	attic		
օն	go on! come on! be quick!		
օպերա	opera		
օվացիա BW	ovation		
օսմանեան	Ottoman		
օտար, օտարազգի	foreign; stranger		

ֆ

ֆայտոն	BW	phaeton
ֆանառ	BW	lamp
ֆերմա	BW	farm
ֆեդայի, ֆիդայի	BW	Armenian volunteers
ֆեոդալ	BW	feudal
ֆիբր	BW	fiber
ֆիզիքական		physical
ֆիլմ	LW	film
ֆլա	BW	Armenian(in Kurdish)
ֆոնդ	Bw	funds
ֆուրգոն	BW	wagon; van
ֆրազ	BW	phrase, sentence
ֆրանսացի		French
ֆրանսերէն		French(language)
ֆրանս(ի)ա		France
ֆրանսուհի		French woman
ֆոռացնիլ		to make something revolve
ֆոֆոացնել		to make something stream

Content

INTRODUCTION	I-XIII
Ա ՄԱՍ - FIRST PART	
Փոքրիկի երազը	1
Երեւանը	5
Մայրիկը	9
Համլիկի աղօթքը	18
Երկու այծեր	17
Ազնիւ խօսք	21
Գայլն ու շունը	29
Ֆերմայում	31
Առիւծի երազը	33
Գիշերն աշխատողները	35
Թռչնապահ աղջիկը	39
Հայկական լեռնաշխարհը	46
Անտառի դուստրը	55
Կորած բարեկամութիւն	68
Ամենից շատ դեղձն եմ սիրում	71
Արարատեան դաշտի գարունը	75
Հայկ ու Բէլ	77
Արա Գեղեցիկ ու Շամիրամ	88
Տիգրան ու Ածղահակ	85
Վահագն	91
Հայ գրականութիւնը հինգերորդ դարում	94
Գրադարանը հարստանում է նոր գրքերով	103
Արամերէն արձանագրութիւններ	105
Տղմուտ գետի ափին, գրեց Դ. Դեմիրճեան	108
Հայ ժողովրդական էպոս. Սասունցի Դաւիթ	111
Արեւելահայ բնակչութեան պայքարը թուրք նւաժողների դէմ	120
Հերոս Սոնան	128
Աւետիք Իսահակեան	185

Շիրվանզադէ	141
Չեռքի նոր ժամացոյցներ	150
Դմուժ	158

* * *

Բ ՄԱՍ - SECOND PART

Մայրը, գրեց Յովհ. Թումանեան	157
Նամակ Յովհ. Թումանեանին, գրեց Ե. Չարենց	159
Եօթն եղբոր արիւնը, գրեց Վ. Անանեան	160
Պապն ու թողը, գրեց Ս. Զօրեան	166
Գրբաջը, գրեց Հ. Գէորգեան	172
Յովհաննէս Թումանեան	176
Պապս, գրեց Հ. Գէորգեան	181
Նաւասարդեան տօները հին Հայաստանում, գրեց Բաֆֆի	185
Նա իմ որդին է, գրեց Շիրվանզադէ	188
Գիքորը, գրեց Յովհ. Թումանեան	192
Գիշերւայ սարսափը, գրեց Շիրվանզադէ	196
Տէր Թողիկի դարոցը, գրեց Բաֆֆի	201
Սամէլ վէպը եւ նրա գեղարւեստական արժանիքները	208
Երկու սուրբանդակներ, գրեց Բաֆֆի	219
Վարդանանք, գրեց Դերենիկ Դեմիրժեան	224
Յակոբ Պարոնեան	233

* * *

ԲԱՌԱՐԱՆ, հայերէն - անգլիերէն	
GLOSSARY, Armenian - English	
Abbreviations	260
Spelling, its Soviet Reforms	261
Alternation, Composition of words	262
Glossary	263

* * *